

978 2. Μ. Π. 11
ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΥΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ Μ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΚΠ

2623

Vol. 27

Διγμ.

Υποεισ

Εκρ. 2623

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ Ι. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΥΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ Μ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ 10 ΧΑΡΤΩΝ ΚΑΙ 100 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

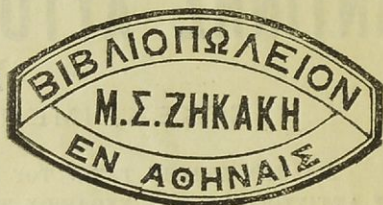
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Μ. Σ. ΖΗΚΑΚΗ

Ὁδὸς Περσματζόγλου καὶ Πανεπιστημίου.

1920

Πᾶν ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συγγραφέως,
καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ ἐκδότου.

Α. Σ. Ζηκακῆ

ΤΥΠΟΙΣ "ΑΥΓΗΣ", ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς *Βυζαντινῆς* ταύτης *ἱστορίας* με παρεκίνησε πρωτίστως ἡ ἐπιθυμία νὰ διαδοθῇ εὐρέως καὶ ὑπὸ μορφὴν διδακτικὴν ἡ γνῶσις τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντίου. Ἀφ' οὗτου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξήρθη εἰς περιωπὴν ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, πρώτην φορὰν, δύναμαι νὰ εἶπω, παρέχεται ἐν ἀπλότῃ καὶ ἐν τῷ συνόλῳ τὸ τελικὸν πόρισμα ἐπιπόνων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

Τὸ ὕλικόν μου παρέλαβον ἀπὸ πᾶσαν πηγὴν ἣ ἐρευναν ἀξίαν λόγου. Ἐδιάλεξα μετ' ἀκριβολογίας τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ με καθοδηγήσουν πρὸς δύο κυρίας κατευθύνσεις: 1^{ον}) τὴν ἐπίδειξιν τοῦ μεγάλου ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντίου, 2^{ον}) τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, τὴν ὁποῖαν ἀπειργάσθη ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλλὰς καὶ τὴν ὁποῖαν ἐκληροδότησεν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεάς. Ἀπὸ τὸ σκοτὸς τῶν περασμένων αἰώνων καὶ ἀπὸ τὸν λαβύρινθον τοῦ πλήθους τῶν γεγονότων ἐπροσπάθησα ν' ἀνασύρω πᾶν ὅ,τι ἐνόμισα χρήσιμον πρὸς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπόν.

Εἰς τὴν κατανομὴν τῆς ὕλης ἔλαβον ὡς ἀφετηρίαν ὃχι τὰ πολεμικὰ ἢ τὰ πολιτικὰ γεγονότα, ἀλλὰ τὰς κυριαρχούσας κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς ἰδέας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐκθεσιν ἐπαρουσίασα τὸ ὕλικόν με ἀπέριτον σαφήνειαν. Δὲν ἐνόμισα ὅμως, ὅτι ἔπρεπεν ἡ ἐκθεσις νὰ εἶναι ἀπλῶς ἀφηγηματικὴ· ἀλλ' ἐζήτησα νὰ δεικνύῃ τὴν ἀλληλουχίαν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, οὕτως ὥστε νὰ προσφέρεται ἡ ἱστορικὴ εἰκὼν ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῆς. Διὰ νὰ ἐμφανίζωνται δὲ τὰ λεγόμενα ὡς ἀπὸ πηγῶν προερχόμενά, παραθέτω συχνὰς περικοπὰς ἐπιφανῶν ἱστορικῶν, ξένων

καὶ ἡμεδαπῶν, παλαιῶν καὶ νεωτέρων. Τὰ κείμενα, ὅπως καὶ ἡ κρίσις ἐπαινετικῶς παρετήρησε, «χρωματίζουν καὶ ζωντανεύουν τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, παρουσιάζουν τὰ γεγονότα ὡς ἀμερολήπτως ἐκτιθέμενα καὶ διδάσκουν τοὺς μαθητὰς πῶς ὀφείλει τις νὰ μελετᾷ καὶ νὰ διαπραγματεύεται ἐν θέμα». Εἰς τὸν ἴδιον σκοπὸν ἀποβλέπει καὶ ἡ παράθεσις ἱστορικῶν χαρτῶν καὶ εἰκόνων. Ἡ ἀπὸ πρωτοτύπων μνημείων εἰκονογράφησις εἶναι σπουδαῖον στοιχεῖον πρὸς ἀναδημιουργίαν τοῦ παρελθόντος.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε, κεφαλαιωδῶς διαγραφόμενον, τὸ πρόγραμμά μου. Ἡ εὐμενὴς κρίσις τῶν κριτῶν μοὶ ἔδωκεν εὐκαιρίαν πρὸς εὐρυτέραν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἡ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πείρα θέλει δεῖξει ἂν τυχὸν χρειάζεται τι ἀκόμη διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἀρτιώτερον. Μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν θὰ ἐμάνθανον τὰς παρατηρήσεις τῶν συναδέλφων, οἱ ὅποιοι θὰ διδάξουν τὸ βιβλίον, ὅπως καταστῇ τελειότερα ἢ προσπάθειά μου νὰ γνωρίσῃ ἡ μαθητικὴ νεότης τοῦ ἔθνους τὰς μεγάλας ἱστορικὰς τύχας τῆς Μεσαιωνικῆς πατρίδος.

A. I. A.

* *
*

Εἰς τὴν β' ταύτην ἔκδοσιν ἡ *Εἰσαγωγή* ἔγινε πληρεστέρα. Διότι τὰ ἐν αὐτῇ γεγονότα διδάσκονται ἀτελῶς. Εἶναι δ' ἐξ ἄλλου κοσμοϊστορικῆς σημασίας καὶ ἐξηγοῦν σαφῶς τὴν γένεσιν τῆς *Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας* καὶ προπαρασκευάζουν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν κατόπιν ἐκτιθεμένων.

Εἰς τὸ κύριον δὲ μέρος τῆς ἱστορίας ἐπέφερα μερικὰς συντομίας. Ἐπροσπάθησα δὲ νὰ καταστήσω περισσότερον ἀφηγηματικὴν τὴν ἐξιστόρησιν. Πρὸς τοῦτοις ἐπεμελήθην ἐκ νέου καὶ συνεπλήρωσα τὴν ἀπὸ πρωτοτύπων πηγὰς *εἰκονογράφειν*, τὴν ὁποίαν θεωρῶ σπουδαιότατον στοιχεῖον ἐνὸς ἱστορικοῦ διδακτικοῦ βιβλίου.

A. I. A.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή.—Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ῥώμη.—
Ὁ Χριστιανικὸς Ἑλληνισμός.—Ἡ πτώσις
τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους.

ἱ Μεσαιωνικοὶ χρόνοι. — Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δ' αἰῶνος μ. Χ. συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια κλείουν τὴν ἀρχαίαν περίοδον τῆς ἱστορίας καὶ ἀνοίγουν τὴν *Μεσαιωνικὴν*. Ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ θριαμβεύει, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ παγκόσμιος Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἀρχίζει νὰ διαμελίζεται. Ἡ ὀριστικὴ κατέσχυσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁ διαμελισμός τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους θέτουν τέρμα εἰς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν καὶ ἐγκαινιάζουν νέαν ἐποχὴν, ἡ ὅποια λέγεται *Μεσαιὼν* καὶ εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν (Μέσοι αἰῶνες).

Ἡ περίοδος αὕτη τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἔχει ἐξαιρετικὴν σπουδαιότητα. Διότι κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς γεννῶνται οἱ λαοὶ καὶ τὰ ἔθνη τῆς νεωτέρας Εὐρώπης. Ἀντὶ τοῦ ἐνὸς *Ῥωμαϊκοῦ Κράτους* σχηματίζονται εἰς μὲν τὴν Δύσει πολλὰ *χριστιανικὰ βασίλεια*, εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν μία μεγάλη *χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία*. Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία* ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν της Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον. Πραγματικῶς εἶναι ἡ *Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία*. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ διαρκεῖ ἕως τὸν ΙΕ' (324—1453), ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος.

Ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία. — Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας τὸ μανθάνομεν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς τοῦ Μεσαιῶνος, καὶ ἰδίως ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι περιέγραψαν ἱστορικὰ συμβάντα, καὶ λέγονται *Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἢ χρονογράφοι*. Ἡ γνῶσις τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν καὶ διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν συνηνώθη ὁλόκληρον εἰς μίαν μεγάλην Αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε τὰ πολυτιμότερα ἰδανικὰ τῆς φυλῆς ἡμῶν ('). Εἰς δὲ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἡ Ἑλληνικὴ

(¹) **Ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός.** — «Οἱ Ἕλληνες πολὺν δικαίως ἔχουν λατρείαν πρὸς τὸν Μεσαιῶνα των· διότι εἶναι ἡ ἐνωτικὴ περίοδος, διὰ τῆς ὁποίας ἡ νέα Ἑλλὰς συνδέεται μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ὁ δεσμός, ὁ ὁποῖος ἐνώνει τὸ παρὸν πρὸς τὸ παρελθόν, εἶναι μάλιστα *περισσότερον αἰσθητὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας παρὰ εἰς κανὲν ἄλλο εὐρωπαϊκὸν ἔθνος*. Οὐδεὶς ἄλλος λαός, ἐπὶ σειρὰν μακροτέραν τριάκοντα αἰώνων, ἔμεινε τόσον πολὺ ὅμοιος πρὸς ἑαυτὸν ὅσον ὁ Ἑλληνικὸς λαός. Πόσας μεταμορφώσεις δὲν ὑπέστημεν ἡμεῖς οἱ Γάλλοι εἰς περίοδον κατὰ τὸ ἡμῖς βραχυτέραν; ἐναλλὰξ ἐγίναμεν Γαλάται, Ῥωμαῖοι καὶ Γάλλοι μόνον ἀπὸ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Πόσας ἀλλαγὰς δὲν ὑπέστη ἡ γλῶσσα μας; ἀλλὰ τὰ ἑλληνικὰ ἐνὸς ἐργάτου τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πάντοτε ἑλληνικὰ» (*Ἀλφρέδος Ῥαμπώ*, ἐπιφανὲς Γάλλος ἱστορικός). — «Οὐδέποτε ἄλλοτε οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν τόσον μέγα ἔργον, ὅσον κατὰ τὸν Μεσαιῶνα» (*Κρουμβάχερ*).

Αυτοκρατορία κατέχει υπέροχον θέσιν. Διότι ἐπὶ ἔνδεκα αἰῶνας μὲ τὴν σύνεσιν τῶν κυβερνητῶν της καὶ μὲ τὴν δύναμιν τῶν ὅπλων της ἔσωσε τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τοῦς βαρβάρους λαοῦς. Μὲ τοὺς λογίους της καὶ μὲ τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα οὗτοι ἔγραψαν, διετήρησε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαιῶνος τὴν σφίλαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Συγχρόνως τὸν διέδιδε εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν, καὶ οὕτως συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν σημερινῶν πολιτισμένων κοινωνιῶν καὶ παρεσκεύασε τὸν νεώτερον πολιτισμὸν (1).

α'.—Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή.—Ἑλλὰς καὶ Ρώμη.

Ἡ Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ.— Αἱ συνέπειαι τῆς κατακτήσεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἦσαν βαρυσήμαντοι διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Αἱ Ἀθῆναι ἔπαυσαν νὰ εἶναι τὸ κέντρον αὐτοῦ. Πνευματικαὶ διάδοχοι τῶν Ἀθηνῶν ἔγειναν ἡ Ἀλεξάνδρεια τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἡ Ἀντιόχεια τῶν Σελευκιδῶν εἰς τὴν Συρίαν. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν, ὀνομάζομεν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν τὴν περίοδον, ἡ ὁποία περιλαμβάνεται μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς κατακτήσεως ὅλης τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (323—30 π. Χ.).

(1) **Ἡ Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία.**— «Δι' ὅλον τὸν κόσμον τὸ Βυζάντιον ἦτο ὁ μέγας δημιουργός. Δι' αὐτοῦ ἡ βάρβαρος Δύσις ἔλαβεν ἰδέαν βίου λεπτοῦ καὶ πολιτισμένου· δι' αὐτοῦ ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη ἀνεγεννήθη εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον. Οἱ στρατοὶ τοῦ Κράτους παλαίουν χωρὶς ἀνάπαυσιν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Βορρᾶ καὶ τοῦ Νότου, προφυλάττουν τὴν Εὐρώπην καὶ σώζουν τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦς βαρβάρους κατακτητὰς. Οἱ σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου διατηροῦν χάριν τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ μόνη πολιτισμένη πρωτεύουσα, καθ' ὃν χρόνον ἡ Εὐρώπη ἦτο βάρβαρος ἀκόμη. Ἡ μεγάλη χριστιανικὴ πρωτεύουσα ἐκπέμπει τὸν φωτοβόλον βυζαντινὸν πολιτισμὸν εἰς τὸν κόσμον, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἕως τὰ ἄκρα τῆς Δύσεως» (κατὰ τοὺς βυζαντινολόγους **Κάρολον Ντὶλ** καὶ **Ῥαμπώ**).

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ Ἑλληνισμὸς διαχύνεται εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀνοίγεται εἰς νέους εὐρυτάτους ἐρίζοντας καὶ γίνεται, οὕτως εἶπεν, παγκόσμιος.

Εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Διαδόχων ἰδρυθέντα βασίλεια ὁ Ἕλληνας βασιλεὺς περιστοιχίζεται ἀπὸ Ἑλλήνας, στρατιώτας καὶ ὑπαλλήλους, σοφοὺς καὶ καλλιτέχνας. Μὲ τὴν πολιτικὴν των διοργανώσιν καὶ τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα γίνεται ἡ γλῶσσα ὅχι μόνον τῶν κυβερνήσεων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ ὅλου ἐν γένει τοῦ ἀνωτέρου κοινωνικοῦ βίου. Αἱ ἀπειροπληθεῖς Ἑλληνικαὶ πόλεις, τὰς ὁποίας ἔκτισεν ὁ κατακτητὴς καὶ ἔπειτα οἱ Διάδοχοι, εἶναι φωτοβόλοι ἥλιοι, οἱ ὅποιοι ῥίπτουν τριγύρω καὶ μακρὰν τὴν λάμπιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ.

Τόσον ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὥστε καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἀκόμη προσλαμβάνουν τὸ ἔνδυμα, τὰ ἔθη, τὴν γλῶσσαν τῶν νικητῶν. Ἡ Ἀνατολὴ ἀπὸ τότε παύει νὰ εἶναι Ἀσιατικὴ καὶ γίνεται ἐπὶ αἰῶνας πλέον ἡ *Ἑλληνικὴ Ἀνατολή*.

Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐκείνην Ἀνατολήν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὰς κοινωνικὰς καὶ ἐκπολιτιστικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργησαν τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὸν *Βυζαντινὸν πολιτισμόν*.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις.— Ὅταν περὶ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις ἐξηπλώθη εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ἡ ὄψις αὐτῆς ὡς πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν κοινωνίαν κατ' οὐδὲν ἥλλαξεν. Ὁ Ῥωμαϊσμός οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσε παρὰ μόνον νὰ ἐπιβάλλῃ μίαν κυβέρνησιν. Ἡ γλῶσσα, ὁ χαρακτήρ, τὰ ἔθη τῶν κατακτηθέντων λαῶν ἔμειναν *Ἑλληνικά* ἢ *Ἑλληνίζοντα*. Καὶ ἡ Ἀνατολὴ ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι πάντοτε Ἑλληνικὴ Ἀνατολή.

Τὸ ἐναντίον μάλιστα συνέβη. Οἱ κατακτηταί, ἐλθόντες εἰς συνάφειαν μὲ ἀνώτερον πολιτισμόν, ὑπέστησαν καὶ αὐτοὶ πολὺ ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Οἱ δὲ κατακτηθέντες, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἐδίδε τὴν εἰρήνην, ἀνέπτυξαν

περισσότερον τὸν κοινωνικὸν καὶ πνευματικὸν αὐτῶν βίον. Ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις συνετέλεσεν εἰς ἀκόμῃ μεγαλυτέραν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς παρήγαγεν ἀπὸ τοῦ Β' π. Χ. μέχρι τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος ἔργα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης, τὰ ὅποια θὰ ἐδόξαζον πᾶν ἔθνος, ἂν μὴ εἶχε προηγηθῇ ἡ λάμψις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος (¹).

Ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Ῥώμην. — Τόσῃν λάμψειν ἀναδίδει ὁ Ἑλληνισμὸς, ὥστε ἀκτινοβολεῖ τώρα καὶ πρὸς τὴν Δύσιν, καὶ δικαίως ἐλέχθη, ὅτι ἡ Ἑλλὰς «νικηθεῖσα κατέκτησε τὸν ἄγριον νικητὴν» αὐτῆς.

Μυριάδες Ἑλλήνων πηγαίνουν εἰς τὴν Ῥώμην, νὰ ζητήσουν τύχην, ὡς διδάσκαλοι, ῥήτορες, καλλιτέχναι. Ὁ Ἑλληνισμὸς γίνεται τοῦ συρμοῦ εἰς τὴν Ῥώμην, δὲν ὑπάρχει εὐγενὲς Ῥωμαϊκὴ οἰκογένεια, ἡ ὅποια νὰ μὴ περιστοιχίζεται ἀπὸ Ἑλλήνας. Τὰ τέχνα τῶν μορφώνονται μὲ παιδείαν Ἑλληνικὴν. Εἶχε καταντήσῃ κανὼν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν Ῥωμαῖος ἀνὴρ νὰ ἔχῃ καλὴν ἀνατροφήν, ἂν δὲν εἶχε διαμείνει εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Ἡ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ γίνεται ἰδίως φανερά εἰς τὰς δύο κυριωτάτας ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν τέχνην. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι συνηθισμένη εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ Λατινικὴ. Εὐγενεῖς Ῥωμαῖοι προτιμοῦν νὰ γράφουν βιβλία Ἑλληνιστί. Λατῖνος ποιητής, ὁ ὅποιος μετέφρασεν ἐν Ἑλληνικὸν ποίημα, διακηρύτει εἰς τὸ θέατρον: «Μένανδρος ἔγραψε τὸ ποίημα τοῦτο Ἑλληνιστί. Πλαῦτιος δὲ μετέφρασεν αὐτὸ εἰς τὴν **βάρβαρον** Λατινικὴν» (²).

(¹) Τότε ἤκμασεν ὁ σπουδαῖος γεωγράφος **Στράβων**, ὁ πολυμαθὴς ἱστορικὸς **Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς**, ὁ φιλόσοφος **Ἐπίκτητος**, ὁ εὐφυέστατος **Δουκιανὸς** κλπ. Ἐλαμψε δὲ καὶ ἡ τέχνη μὲ θαυμάσια ἔργα, ὅπως ὁ **Δαοκόων**, ὁ **Κολοσσὸς τῆς Ῥόδου**, ὁ **βωμὸς τῆς Περγάμου** κλπ.

(²) Σπουδαῖαι Ἑλληνες συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι ἔζησαν καὶ συνέγραψαν ἐν Ῥώμῃ ἢ κατέλαβον μεγάλας θέσεις τοῦ Κράτους,

Διὰ τὰ φαίνονται δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, ὅτι ἐννοοῦν τὴν τέχνην, μετακομίζουσι εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀθρόα τὰ καλλιτεχνήματα τῆς Ἑλλάδος. Τὰ ἀριστουργήματα, τὰ ὅποια ἐπὶ αἰῶνας ἐκόσμουσι τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, στολίζουσι τώρα τὰς οἰκίας τῶν Ῥωμαίων εὐγενῶν. Ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ μὲ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ μὲ τὰ Ἑλληνικὰ ἔργα τέχνης ὁ βίος γίνεται καὶ εἰς τὴν Ῥώμην σχεδὸν Ἑλληνικός.

Οἱ Ῥωμαῖοι καὶ αἱ Ἀθήναι. — Πρὸς τὴν ἐνδοξὸν ἰδίως πόλιν τῶν Ἀθηναίων, τὴν κοιτίδα τῆς σοφίας καὶ τῆς τέχνης, οἱ Ῥωμαῖοι κατακτηταὶ ἔδειξαν πάντοτε ἰδιαίτουσαν εὐνοίαν.

Ἦδη καὶ αὐτὸς ὁ σκληρὸς Σύλλας, ὅτε ἐκυρίευσεν τὰς Ἀθήνας, αἱ ὅποιαι εἶχον στασιάζει, καὶ ἐπὶ νεικεν φοβεράν σφαγὴν εἰς τοὺς κατοίκους (86 π. Χ.), ἐφιλοτιμήθη νὰ κάμῃ τὸ ἐγκώμιον τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων καὶ νὰ εἴπῃ, ὅτι «δίδει τὴν σωτηρίαν εἰς τοὺς ζῶντας χάριν τῶν τεθνηκότων».

Ἰδίως ἀργότερα ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων αἱ Ἀθηναὶ προσελκύουσι τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμόν. Ἡ εὐνοία δ' αὕτη ἐξεδηλώθη λαμπρότατα κατὰ τὴν εὐτυχεστέραν περίοδον τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων (τὸν Β' μ. Χ. αἰῶνα). Πέντε φορές διέμεινεν ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ὅχι ὡς ξένος, ἀλλ' ὡς πολίτης Ἀθηναῖος. Πολυειδῶς δ' ἐτίμησεν τὴν πόλιν καὶ κατεκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολυαριθμῶν κτιρίων καὶ μνημείων. Κατὰ τὸν ἴδιον δὲ χρόνον δαπανᾷ μυθῶδη ποσὰ πρὸς καλλωπισμόν τῆς πόλεως καὶ ὁ ἐκ τοῦ Μαραθῶνος Ἡρώδης ὁ Ἀττικός.

Ὁ δὲ τελείως σχεδὸν ἐξελληνισθεὶς Αὐτοκράτωρ **Μάρκος Αὐρῆλιος** ἀνέλαθεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τὰς ἀνωτάτας σχολὰς τῶν Ἀθηναίων καὶ πᾶσαν δι' αὐτὰς δαπάνην. Τόσον πολὺ δ' εὐημέρησαν αἱ Ἀθηναὶ ἐπὶ τῶν δύο τελευταίων Ἀντωνίνων, τοῦ **Εὐσεβοῦς** καὶ τοῦ **Φιλοσόφου** (138—180 μ. Χ.), ὥστε ἀρχαῖος ῥήτωρ λέγει, ὅτι «δυσκόλως θὰ ἤρχετό τις διὰ τὰς Ἀθήνας τὰ ἀρχαῖα ἀντὶ τῶν νεωτέρων».

εἶναι ὁ ἱστορικός **Πολύβιος** (περὶ τὸ 150 π. Χ.), ὁ γεωγράφος **Στράβων**, ὁ περιήγημος βιογράφος **Πλούταρχος** (περὶ τὸ 100 π. Χ.), ὁ **Δουκιανὸς** (ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου) κλπ.

Οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἡ Ἑλλάς.— Ἡ εὐνοια ὅτ' αὐτὴ καὶ ὁ θαυμασμὸς τῶν Ῥωμαίων ἐπεξετείνετο εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Σύλλας ἀφῆκεν ἡσυχούς τὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας «*χάριν τοῦ γένους καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἑλληνικοῦ*». Οἱ Αὐτοκράτορες πάλιν ἐπεδαψίλευσαν τὰς εὐεργεσίας αὐτῶν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Αὐγουστιος δίδει ζῶην εἰς τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας. Ὁ Νέρων δίδει τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι εἶχε τὴν εὐτυχίαν ν' ἀκουσθῇ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ψάλλων εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀντωνίνων «*ἅπασαι αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις εἰς νέαν προήχθησαν ἀκμὴν, ἅλλαι μὲν ἰδρῦθησαν παρ' αὐτῶν, ἅλλαι δὲ ἠϋξήθησαν, φροντίζουσι δὲ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ὥς νὰ εἶναι οἱ ἰδικοὶ τῶν τροφεῖς*» (ὁ ἴδιος ἀρχαῖος ῥήτωρ).

Εἰς Ῥωμαίων ἄρχοντα, ὁ ὁποῖος ἀποστέλλεται εἰς Ἑλλάδα (ἐπὶ τοῦ Τραϊνοῦ) δίδονται τοιαῦται ὁδηγίαι: «*Εἰς τὴν μακαρίαν ἐκείνην γῆν, ἥ ὁποία εἶναι ἡ πατρίς τῆς κομψότητος καὶ τῶν γραμμάτων, σοὶ ἀναθέτει ὁ Αὐτοκράτωρ πόλεις ἐλευθέρας... Τίμησον τὸ ἀρχαῖον κλέος τοῦ ἔθνους τούτου τῶν ποιητῶν καὶ πολεμιστῶν, σεβάσθητι τὸ ἱερὸν γῆρας τῶν πόλεων*».

Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων.— Κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἔγινε μεγάλη κίνησις τῶν βαρβάρων λαῶν, οἱ ὅποιοι κατέφκουν εἰς τὰ βορειότατα μέρη τῆς Εὐρώπης. Οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ Γερμανοί. Ἡ σπουδαιότερα φυλὴ αὐτῶν, οἱ Γότθοι, εἶχον καταβῆ πρὸς Νότον καὶ εἶχον ἰδρῦσει ἀπέραντον κράτος εἰς τὰς ἀχανεῖς πεδιάδας πρὸς Βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως.

Οἱ Γότθοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος διήλθον τὸν Δούναβιν καὶ κατεπλημύρισαν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἄλλοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἄλλοι μὲ πλοῖα ἐσχορπίσθησαν εἰς ὅλα τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Οἱ βάρβαροι ἐληλάτησαν καὶ ἔκαυσαν Ἑλληνικὰς πόλεις, ἐπῆραν αἰχμαλώτους καὶ παντοειδεῖς ἐπέφερον καταστροφάς.

Εἰς τὴν προθυμίαν τῶν Ἑλλήνων νὰ ὑπερασπισθοῦν τότε τὴν ἐλευθερίαν τῶν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν πόσον ἀκμαία διετερεῖτο ἀκόμη ἡ ἐθνικὴ συνείδησις. Διὰ τὴν ἀποκρούσουσι τοὺς φοβεροὺς

ἐπιδρομαὶ κοινὴ στρατιὰ Ἑλληνικῶν πόλεων καταλαμβάνει τὰς ἐνδόξους Θερμοπύλας. Μετ' ὀλίγα ἔτη (τὸ 267 μ. Χ.) οἱ Γότθοι κυριεύουσιν τὰς Ἀθήνας. Ὁ τότε ἄρχων τῶν Ἀθηναίων, ὁ ἱστοριογράφος Δέξιππος, ἐμπνέει θάρρος εἰς αὐτούς, ἐνθυμίζων τὰ παλαιὰ κατορθώματα, καὶ μὲ μικρὰν δύναμιν ἀποδιώκει τοὺς φοβεροὺς ἐχθροὺς ἀπὸ τῆν Ἀττικὴν.

Ο Ἑλληνισμὸς τὸν Δ' αἰῶνα. — Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων παύουσιν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι ἐπανέρχονται εἰς ἡσυχίαν. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. ὁ Ἑλληνισμὸς εὐρίσκεται εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν καὶ ἀνθισσιν.

Μεθ' ὧρας τὰς μεγάλας καταστροφάς, τὰς ὁποίας ἐπέφερον ἡ λαφυραγωγία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἔπειτα οἱ βάρβαροι, αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις εἶναι ἀκόμῃ γεμᾶται ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ὁμοιάζουν μὲ ἀληθινὰ Μουσεῖα. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀρχαϊκὸς βίος διατηρεῖται ἀκμαίος, τὰ πάτρια ἡθὴ καὶ πολιτεύματα ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται σχεδὸν ἀναλλοίωτα.

Ἰδίως ὅμως εἰς τὴν Ἀνατολὴν αἱ δύο μεγάλαι Ἑλληνικαὶ πόλεις, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶναι αἱ μεγάλαι μητροπόλεις τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Εἶναι πόλεις περισσότερον ὥς πολυάνθρωποι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν κοσμοκράτειραν Ῥώμην. Πολυάριθμοι ἄλλαι πλουσιώταται Ἑλληνικαὶ πόλεις διατηροῦν εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ⁽¹⁾. Δὲν στηρίζεται δὲ ἡ δύναμις αὕτη εἰς μόνον τὰς παλαιὰς ἐνδόξους ἀναμνήσεις, ἀλλὰ προσέρχεται ἀπὸ τὸν σύγχρονον βίον, ὁ ὁποῖος εἶναι γεμᾶτος ἀπὸ σφρὶ γος καὶ ζωῆν. Μὲ μίαν λέξιν, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν εὐρίσκεται τὸ περισσότερον πολυάνθρωπον καὶ πολιτισμένον μέρος τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ἦδη ἔρχεται μία ἄλλη μεγάλη ἡθικὴ δύναμις, ὁ Χριστιανισμός, ὁ ὁποῖος εἶδει νέαν ζωὴν καὶ νέας μεγάλας δυνάμεις εἰς τὸν Ἑλληνισμόν.

(1) Ἡ Ἀντιόχεια καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια ἔχουν κατοίκους περισσοτέρους ἀπὸ 500 χιλ. Ἑλληνικαὶ δὲ πόλεις 100 χιλ. κατοίκων ἦσαν πολὺ συνηθισμένοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν.

β'.—Ὁ Χριστιανισμός.

Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ Παλαιστίνῃ.—Ἐν μέσῳ τῆς ἐξόχως πολιτισμένης ἐκείνης κοινωνίας ἐγεννήθη ἡ νέα θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὅπου ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, ἐπεκράτει ὁ Ἑλληνικὸς χαρακτὴρ, ἡ βασιλεία τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἔλεγον.

Αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Ἰουδαίας ὄχι μόνον ἀκμάζουν, ἀλλὰ καὶ διοικοῦνται κατὰ τὸν παλαιὸν Ἑλληνικὸν τρόπον. Ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος εἶναι Ἑλληνικὸς. Ἐπὶ τῆς βασιλείας δὲ αὐτοῦ τοῦ Ἡρώδου, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἐγεννήθη ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν χωρῶν ἐκείνων εἶχε γεῖναι περισσότερον παρὰ ποτὲ ἰσχυρὸς (¹).

Τὰ διδάγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ.—Ἡ νέα θρησκεία ἦτο διδασκαλία γλυκύτητος καὶ φιланθρωπίας. Ἐδίδασκε τὴν ἀμοιβαίαν ἀγάπην, ἡ ὁποία ἀνακηρύττει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἰσοὺς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Δὲν ὑπάρχει οὔτε πλούσιος, οὔτε πτωχός, οὔτε ἐλεύθερος, οὔτε δοῦλος, οὔτε Ἕλλην, οὔτε βάρβαρος. Εἰς ὅλους, ἂν εἶναι δίκαιοι, φυλάσσεται θέσις εἰς τὸ βασίλειον τῶν οὐρανῶν.

Τὴν νέαν ταύτην διδασκαλίαν ἦσαν πρόητοιμασμένοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ ἐκείνου νὰ τὴν δεχθοῦν. Οἱ δοῦλοι, οἱ ἄπλοτ καὶ δυστυχεῖς ἄνθρωποι προσέτρεξαν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, ἡ ὁποία ἐδίδασκε τὴν ἰσότητά καὶ τὴν περιφρόνησιν εἰς τὸν πλούτον. Αἱ ἀνώτεραι δὲ τάξεις τῆς κοινωνίας ἦσαν ἤδη παρασκευασμένοι διὰ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Οἱ πρόδρομοι τοῦ Χριστιανισμοῦ.—Κατὰ τὴν Αὐτοκρατορικὴν περίοδον οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ προσέχουν εἰς τὴν συνείδησίν των, ἐζήτουν ν' ἀναπτύσσουν τὰς ἠθικὰς ἀρετάς. Οἱ ἄρχαιοι δὲ ἐγνώριζον ὡς ἀρετὴν παρὰ μόνον νὰ εἶναι καλοὶ

(¹) Δύο ἐπιφανεῖς Ἰουδαῖοι ἔγραψαν Ἑλληνιστὶ μὲ ἰδέας καὶ αἰσθήματα Ἑλληνικά. Εἶναι ὁ φιλόσοφος **Φίλων** καὶ ὁ ἱστορικὸς **Ἰώσηπος** (ἤκμασαν κατὰ τὸν Α' αἰῶνα μ. Χ.).

πολιται καὶ καλοὶ στρατιῶται. Ἡ ἀρχαία θρησκεία δὲν ἦτο ὁδηγὸς τῆς συνειδήσεως. Τώρα οἱ ἄνθρωποι ζητοῦν κατὰ τι ὑψηλότερον ἀπὸ τὰς ἀπλᾶς ἐκείνας ἐξωτερικὰς ἀρετὰς.

Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὰ ἠθικὰ ζητήματα. Ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων εἶχον συλλάβει τὴν ἰδέαν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ καλοῦ ἢ κακοῦ καὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς ἀνωτάτου ὄντος. Ὅταν, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος, ἔγεινε συνήθεια εἰς τὴν Ῥώμην ἡ μελέτη τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, οἱ πεπαιδευμένοι ἐκ τῶν Ῥωμαίων ἐθέλχθησαν μὲ τὰς εὐγενεῖς ἐκείνας θεωρίας. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο *Στωϊκοί*. Ὁ *Ἐπίκτητος*, ὁ ὅποιος ἔζησεν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπὶ τοῦ Νέρωνος, διήγαγε βίον πτωχὸν καὶ ἐνάρετον περιφρονῶν τὰ πλούτη καὶ τὰς τιμὰς. Τὸ ἴδιον αἶσθημα τοῦ καθήκοντος ἐμψυχώνει τὸν μαθητὴν τοῦ Αὐτοκράτορα *Μάρκον Αὐρήλιον*.

Πτωχοὶ ἄνθρωποι, οἱ *Ἀπόστολοι*, διασπαρέντες εἰς τὸν κόσμον, ἐκήρυξαν τὸ *Εὐαγγέλιον* (τὴν καλὴν ἀγγελίαν). Τὰ πλήθη εὗρον εἰς τοὺς λόγους ἐκείνους παρηγορίαν διὰ τὰς δυστυχίας των. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων ἀνεμορφώοντο καὶ ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἤρχισε ν' ἀλλάσῃ.

Οἱ διωγμοί. — Οἱ Χριστιανοὶ ἔζων ὡς ξένοι ἐν μέσῳ τῆς ἀρχαίας κοινωνίας. Δὲν ἐλάτρευον τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, ἀπέφευγον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἐσέβοντο τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Οἱ Χριστιανοὶ λοιπὸν ἐθεωρήθησαν ἐχθροὶ τοῦ Κράτους. Διὰ τοῦτο ἡ νέα θρησκεία κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων.

Οἱ διωγμοὶ ὑπῆρξαν πολλοὶ καὶ σκληροί. Πρῶτος ἤρχισεν ὁ Νέρων (64). Τόσας ἀνατροπὰς ἐπέφερεν εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν ἡ νέα διδασκαλία, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ *Ἀντωνῖνοι*, σώφρονες καὶ φιλόανθρωποι Αὐτοκράτορες, κατεδίωξαν αὐτήν. Ἀργότερα ὁ *Διοκλητιανὸς* ἐπεχείρησε τὸν τελευταῖον σκληρότατον διωγμὸν (304).

Τὰ βασανιστήρια, τὰ ὅποια ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἦσαν ἀπάνθρωπα. Ἐρρίπτοντο εἰς τὰ ἄγρια θηρία, ἐκαίοντο ζῶντες, ἐδένοντο εἰς σιδηρᾶ πυρακτωμένα καθίσματα, καὶ ὁ

ὄχλος ὑψαριστεῖτο μὲ τὸ θέαμα. Ἄλλ' οἱ καταδιδασκόμενοι ὑπέμενον μὲ ἡρώϊσμόν καὶ δὲν ἀπηρνοῦντο τὴν πίστιν αὐτῶν. Ἦσαν ὑψαριστημένοι, διότι τὰ βασανιστήρια τοὺς ἔδιδον εὐκαιρίαν νὰ μαρτυρήσουν δημοσίᾳ τὴν πίστιν αὐτῶν. Ἡ Ἐκκλησία τοὺς ἀπεκάλεσε *μάρτυρας* καὶ διετήρησε μ' εὐλάβειαν τὴν μνήμην των εἰς τὰς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται *Βίοι Ἀγίων*. «Τὸ αἶμα τῶν μαρτύρων ἐθεμελίωσε τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ».

Αἱ Ἐκκλησίαι.— Οἱ Χριστιανοὶ μιᾶς πόλεως ἀπετέλουν κοινότητα καὶ συνήρχοντο διὰ νὰ τελέσουν τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν. Αἱ συναθροίσεις αὗται, ὅπως καὶ αἱ κοινότητες, ὠνομάσθησαν *Ἐκκλησίαι* ⁽¹⁾. Ἐλεγον π. χ. «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Κορίνθου, τῆς Ἀλεξανδρείας». Ὅλαι αἱ Ἐκκλησίαι ἀπετέλουν μίαν μόνην *Ἐκκλησίαν*, τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ.

«Οἱ Χριστιανοὶ ἔζων ἀναμεταξύ των. Ἐκάστη Ἐκκλησία ἀπετέλει πλήρη κοινότητα, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ὑπέκειντο εἰς τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Γάμοι ἐγίνοντο μόνον μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ἀργία ἐθεωρεῖτο ὄνειδος, μέγας δ' εἰμαῖο ἡ χρηστότης, ἡ προσήνεια εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, ἡ ἰλαρότης καθαρᾶς καρδίας, ἡ ἐλεημοσύνη καὶ ἡ φιλοξενία» ⁽²⁾.

Αἱ Ἐκκλησίαι εἶχον πολλοὺς πόρους, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἀπὸ συνδρομᾶς τῶν πιστῶν ἢ ἀπὸ δωρεάς. Ἡ σπουδαιότερα χρησις τῶν πόρων τούτων ἦτο πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πιστῶν.

Ἡ διοργάνωσις τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.— Ἡ διάκρισις μεταξὺ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν ἐγένεε πολὺ γρήγορα, καὶ ἀπὸ τὸν 7^{ον} μ. Χ. αἰῶνα ἡ Ἐκκλησία εἶχεν ἀποκτήσει λαμπρὰν διοργάνωσιν.

Εἰς ἐκάστην χριστιανικὴν κοινότητα ἐπὶ κεφαλῆς ἦτο ὁ ἐπίσκοπος, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ τὸ ἀποστολικὸν ἔργον, ὅχι εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλ' εἰς τὴν περιφέρειάν του.

Ὑπεράνω τοῦ ἐπισκόπου εἶναι ὁ *μητροπολίτης*, ὁ ὁποῖος ἐδρεύει εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας. Ὑπεράνω εἶναι οἱ

(1) Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν (*Ἐκκλησία τοῦ δήμου*).

(2) Ἀββᾶς *Duchesne*, σημερινὸς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς.

πατριάρχαι, ἐπίσκοποι ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἔδρυσαν οἱ ἀπὸστολοι⁽¹⁾. Οἱ μητροπολίται ἔχουν τὸ συμβούλιον τῶν ἐπισκόπων, τὸ ὁποῖον λέγεται σύνοδος (τοπική). Ὅταν συνέρχωνται ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι διὰ νὰ σκεφθοῦν περὶ μεγάλων ζητημάτων τῆς πίστεως, σχηματίζεται οἰκουμενικὴ σύνοδος.

Οἱ μοναχοὶ καὶ τὰ μοναστήρια. — Πολλοὶ χριστιανοὶ ἀπεσύρονται εἰς τὴν ἔρημον, διὰ νὰ λατρεύσουν ἐν ἡρεμίᾳ τὸν Θεόν. Ὡνομάζοντο ἀναχωρηταὶ ἢ μοναχοί.

Τὸ ὑπόδειγμα τῶν μοναχῶν ὑπῆρξεν ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος (κατὰ τὸ 300 μ. Χ.). Τὸ σῶμα ἐμποδίζει τὴν ψυχὴν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν οὐρανόν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος ὑπέβαλε τὸ σῶμα του εἰς φοβεράς στερήσεις καὶ δοκιμασίας. Ἡ συνήθεια αὕτη πρὸς ἀσκήσιν παρήγαγε τοὺς ἀσκητάς.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ μοναχοὶ ἤρχισαν νὰ ζοῦν πλησίον ἀλλήλων, διὰ νὰ διάγουν μαζὶ τὸν αὐστηρὸν βίον. Ὡνομάσθησαν κοινοβίται, ἔκτισαν ἰδιαίτερα κτίρια εἰς ἀπομονωμένους τόπους, τὰ μοναστήρια, καὶ ἐξέλεξαν ἓνα ἀρχηγόν, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο ἀββᾶς⁽²⁾, ἔπειτα ἡγούμενος.

Ὁ Χριστιανικὸς Ἑλληνισμός. — Οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι προσήλθον εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, ὑπῆρξαν Ἕλληνες. Ὁ θεόπνευστος ἀπόστολος Παῦλος ἔγεινε «διδάσκαλος ἐθνῶν», καὶ ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς Ἑλληνικὰς πόλεις. Αἱ πρῶται Ἐκκλησίαι ἦσαν αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀντιοχείας, αἱ περίφημοι ἑπτὰ Ἐκκλησίαι τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Κορίνθου, τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ῥώμην δὲν ὑπῆρχον χριστιανοὶ παρὰ μόνον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων.

Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀποκλειστικῶς ἡ Ἑλληνική. Ὁ Χριστιαν-

(1) Τὰ Πατριαρχεῖα εἶναι πέντε : Ἱερουσαλήμ, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἔχει ἀξίωσιν εἰς τὰ πρωτεῖα, διότι θεωρεῖ ἑαυτὸν διάδοχον τοῦ ἀποστόλου Πέτρου.

(2) Εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν ἀββᾶς σημαίνει πατήρ.

νισμὸς ἐπωφελήθη ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν γλώσσαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς θεσμούς, τοὺς ὁποίους διετήρουν ἀκόμῃ αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις. Αἱ Ἐκκλησίαι διοργανώνονται κατὰ τὰ Ἑλληνικὰ πολιτεύματα. Συγχρόνως αἱ ἔρημοι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας γεμίζουν ἀπὸ μοναχοὺς καὶ ἀσκητάς. Ἐκεῖ ἰδρύονται ἀπέραντα μοναστήρια, τὰ ὅποια γίνονται μεγάλα κέντρα τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης.

Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰ μοναστηριακὰ κέντρα εἶναι περίλαμπροι ἐστὶν Ἑλληνισμοῦ. Εὐρίσκονται εἰς στενωτάτας σχέσεις μεταξὺ αὐτῶν, ἔχουν διάφορα μέσα συγκοινωνίας καὶ ταχυδρομεῖα, ἰδρύνουν φιланθρωπικὰ ἰδρύματα, σχολεῖα. Ἐν γένει εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ἑλληνισμὸς λαμβάνει διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ νέαν δύναμιν καὶ νέαν λάμψιν.

Καὶ οὕτω, τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος ὅλον τὸ Ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἶναι Ἑλληνικόν. Ἡ Ῥώμη ἦτο ἀπλῶς ἡ πολιτικὴ πρωτεύουσα. Ἄν ἡ πρωτεύουσα μετετίθετο εἰς τὴν Ἀνατολήν, θὰ ἐδημιουργεῖτο ἐν ἰδιαιτέρον καὶ νέον Χριστιανικὸν Ἑλληνικὸν κράτος.

γ'.—Τὸ ἔργον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία.— Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ὅλαι αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας βρέχει ἡ Μεσόγειος θάλασσα, ὁλόκληρος ἡ Ν. Εὐρώπη καὶ ἡ Β. Ἀφρική καὶ ἡ Ἀσία ἕως τὸν Εὐφράτην ποταμὸν, ἀπετέλουν τὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔχει τὴν παγκόσμιον σχεδὸν κυριαρχίαν. Ἡ Ῥώμη εἶναι ἡ κοσμοκράτειρα πόλις. Τὸ μέγα ἐκεῖνο Κράτος ἀρχίζει μὲ τὸν καιρὸν νὰ καταπίπτῃ. Τὰ παλαιὰ ἐνάρητα ἦθῃ ἔχουν ἐξαφανισθῇ, ὁ παλαιὸς Ῥωμαϊκὸς στρατὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε καθυποτάξει τὸν κόσμον, ἔχει ἐξασθενήσει. Διότι τὰ μεγάλα πλούτη, τὰ ὅποια εἶχον συσσωρευθῇ εἰς τὴν Ῥώμην ἀπὸ τὰς κατακτήσεις, ἔφεραν τὴν διαφθοράν. Ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία δὲν ἦτο πλέον καθήκον, ἀλλ' εἶχε καταντήσῃ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα καὶ ὁ στρατὸς ἀπετελεῖτο ἀπὸ μισθοφόρους.

Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κράτους. — Κατὰ τὸν Γ' — Δ' αἰῶνα μ. Χ. τὸ ἀπέραντον Ῥωμαϊκὸν κράτος προσβάλλεται εἰς ὅλα τὰ σύνορά του ἀπὸ φοβεροὺς ἐχθρούς. Οἱ *Γότθοι*, ὡς εἶδομεν, λεηλατοῦν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Οἱ ἄλλοι *Γερμανοὶ* κατέρχονται κατὰ μεγάλας ὁμάδας πρὸς Ν. διέρχονται τὴν Δούναβιν καὶ εἰσδύουν εἰς τὰς χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἀκόμη δὲ φοβερώτεροι ἐχθροὶ εἶναι εἰς τὰ Ἀνατολικά σύνορα οἱ *Πέρσαι*. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καταλυθὲν ἀρχαῖον Περσικὸν κράτος ἀντικαθίσταται ἀπὸ νέον Περσικὸν κράτος (κατὰ τὸ 250 μ. Χ.). Οἱ βασιλεῖς αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ὀνομάζονται *Σασσανίδαι*, θεωροῦν ἑαυτοὺς κληρονόμους τῶν μεγάλων βασιλέων Ἀχαιμενιδῶν, καὶ ἔχουν τὴν ἀξίωσιν νὰ γείνουν καὶ αὐτοὶ κύριοι τῆς Ἀσίας. Σφοδροὶ ἀγῶνες ἀρχίζουσιν μεταξὺ τῶν νέων Περσῶν καὶ τῶν Ῥωμαίων, οἱ ὅποιοι πολὺ συχνὰ ἐπαναλαμβάνονται.

Ἡ διαίρεσις τοῦ Κράτους. — Ἡ τεραστία ἔκτασις τοῦ παγκοσμίου Κράτους καθιστάνει δύσκολον τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ ὑπὸ ἑνὸς μόνον Αὐτοκράτορος. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι Αὐτοκράτορες, νὰ ἱδρυθοῦν καὶ ἄλλαι κεντρικαὶ κυβερνήσεις. Ο Αὐτοκράτωρ *Διοκλητιανὸς* (κατὰ τὸ 300 μ. Χ.) προσλαμβάνει καὶ ἄλλους συνάρχοντας. Τέσσαρες κύριοι ἐμοιράσθησαν τὸν κόσμον (*τετραρχία*). Τὴν ἀνωτάτην ἐπίβλεψιν ἔχει ὁ Διοκλητιανός, ὁ ὅποιος ἐκλέγει ὡς ἔδραν τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν *Νικομήδειαν* τῆς Βιθυνίας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τῶν τεσσάρων Αὐτοκρατοριῶν δὲν ηὐδόκισεν. Ἀπὸ τὴν ἀπόπειραν ὅμως τοῦ Διοκλητιανοῦ ἔμεινεν ἡ σκέψις, ὅτι ἔπρεπε τὸ Κράτος νὰ ἔχῃ πρωτεύουσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. — Οἱ συνάρχοντες τοῦ Διοκλητιανοῦ ἦλθον ταχέως εἰς διενέξεις. Ἐπακολουθεῖ περίοδος πολλῶν ἐμφυλίων πολέμων. Ἡ ἀναστάσις ἐτελείωσε μὲ τὴν νίκην τοῦ *Κωνσταντίνου*, ὁ ὅποιος εἰς τὸ τέλος ἔμεινε *μονοκράτωρ* (324 μ. Χ.).

Ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου ἦτο Χριστιανή, ἡ ὀνομαστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας *Ελένη*. Ἀπὸ ἐνωρίς λοιπὸν ὁ υἱὸς

της ἐγνωρίσθη μὲ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Εἰς μίαν κρίσιμον μάχην πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του (εἰς τὸν Τίβεριν ποταμὸν παρὰ τὴν Ῥώμην) ὁ Κωνσταντῖνος εἶδεν ὄραμα, φωτεινὸν σημεῖον τοῦ Σταυροῦ εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: «'Εν τούτῳ νίκα». Ἀμέσως διατάσσει ν' ἀναπετασθῇ εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ του σημαία μὲ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, τὸ λάβαρον. Οἱ Χριστιανοὶ στρατιῶται ἐνθουσιάζονται καὶ ὁ Κωνσταντῖνος κατατροπώνει τὸν ἀντίπαλον. Μετὰ τὴν νίκην ἐκδίδει τὸ διάταγμα τῶν *Μεδιολάνων*, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἀναγνωρίζεται εἰς τὸ Κράτος (313 μ. Χ.).

Ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἔμεινε μόνος κύριος, *μονοκράτωρ* (324), ἐπραγματοποίησε τρεῖς μεγάλας ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι ἤλλαξαν τὴν ὄψιν τοῦ Κράτους καὶ δλοκλήρου τοῦ κόσμου:

1ον) Ἐπροσιάτευσσε τὸν Χριστιανισμόν.

2ον) Ἰδρυσεν νέαν πρωτεύουσαν, τὴν *Κωνσταντινούπολιν*.

3ον) Ἀναδιωργάνωσε τὸ Κράτος.

Μετὰ τὸ Διάταγμα τῶν *Μεδιολάνων* ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔπαυσε νὰ προστατεύῃ τὸν Χριστιανισμόν καὶ τέλος νὰ γείνῃ ἐνθουσιώδης προστάτης αὐτοῦ.

Ἡ μετὰ θεσις τῆς πρωτεύουσας.— Ἡ πρὸς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν ἀφοσίωσις καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐκολωτέρας ἀμύνης τοῦ Κράτους φέρουν τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ μεταδιδᾷ τὴν πρωτεύουσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἡ Ῥώμη ἦτο ἀκόμη τόσον στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὸν ἀρχαῖον βίον καὶ συνηθείας, ὥστε ὅλα εἰς αὐτὴν ἐνθυμίζουσαν τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ζητεῖ νέαν πόλιν, χωρὶς ἀρχαίας ἀναμνήσεις, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ νέα θρησκεία νὰ θριαμβεύσῃ εὐκολώτερον.

Λόγοι λοιπὸν πολιτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ ἔπεισαν τὸν Κωνσταντῖνον νὰ κτίσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν νέαν μόνιμον πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους. Πρὸς τοῦτο ἐξέλεξε θαυμασίαν τοποθεσίαν, τὴν παλαιὰν Ἑλληνικὴν πόλιν *Βυζάντιον*, εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, μεταξύ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παλαιὰν ὠνομάσθη *Νέα Ῥώμη*, ἀπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦ ἱδρυτοῦ *Κωνσταντινούπολις*. Μὲ ὑπερηφάνειαν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐτέλεσεν τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς (330 π. Χ.).

Ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ Κράτους. — Τὸ ἔργον τοῦ συνεπλήρωσεν ὁ Κωνσταντῖνος μὲ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Αὐτοκρατορικῆς δυνάμεως εἰς τὴν ὅλην ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Κράτους.

Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι ὁ κύριος. Τὸν περιβάλλει ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν Ἀσιανῶν δεσποτῶν. Ἐχει περὶ ἑαυτὸν πλῆθος προσώπων, διὰ τὰ τὴν ὑπηρετοῦν. Ἐχει ἰσχυρὰν κυβέρνησιν μὲ ἀνωτάτους ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι εἶναι κατεταγμένοι εἰς διαφόρους τάξεις εὐγενείας.

Ἡ ἱστορία ἀποβλέπουσα εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντίνου ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπωνυμίαν *Μέγας*. Ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐτίμησε ὡς Ἅγιον καὶ τὸν ἐθεώρησεν ἱσαπόστολον, ὡς συνεχίσαντα τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων.

δ'. — Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ πτώσις τῆς Ῥώμης.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου. — Τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἀναδιοργάνωσεν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶχεν ἰσχυρὰν συγχέντρωσιν. Ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις ἤδρευεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀπὸ ἐκεῖ διευθύνει ὁλόκληρον τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ τὰς ἐπαρχιακὰς διοικήσεις αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος δὲν ἐνόμιζεν, ὅτι εἰς ἄνθρωπος θὰ ἠδύνατο νὰ κυβερνήσῃ τὸ ἀπέραντον Κράτος. Ἀποθνήσκων διήρρεσεν αὐτὸ μεταξὺ τῶν τριῶν υἱῶν του, καὶ ἤρχισαν πάλιν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Ἀπὸ τοὺς χρόνους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι διέρχονται μὲ μεγάλας ταραχὰς καὶ σύγχυσιν, τρία γεγονότα ἀναπηδῶσιν: ἀπόπειρα πρὸς ἐπανίδρυσιν τῆς εἰδωλολατρείας, — ἡ ἐγκατάστασις βαρβάρων εἰς τὸ Κράτος, — ὁ τελικὸς θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ Ἰουλιανός. — Ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς θρησκείας τῶν εἰδώλων ἦτο τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀνεψιοῦ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (360—363). Ἡ διαμονὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ εἰς

τάς Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν, ἐν μέσῳ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν καλλιτεχνημάτων, τὸν ἔφερεν εἰς τὴν περίεργον ἰδέαν, ὅτι ὁ κόσμος θὰ ἠδύνατο ν' ἀνακαινισθῇ διὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας.

Οἱ Χριστιανοὶ ὠνόμασαν τὸν Ἰουλιανὸν *Παραβάτην*, διότι κατὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ ἦτο Χριστιανός. Πολλὰς ὕβρεις ἐπεσώρευσαν ἐναντίον τοῦ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ὑπέπεσε μὲν εἰς τὴν πλάνην, ἀλλὰ δὲν προέβη εἰς καταδιώξεις Χριστιανῶν. Ἡ μεγάλη Ἑλληνικὴ παιδεία εἶχε δώσει εἰς αὐτὸν ὑψηλὸν ἠθικὸν χαρακτήρα (1).

Ὁ Θεοδόσιος. — Μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἐφρονεύθη πολεμῶν ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἀνέβησαν εἰς τὸν θρόνον διάφοροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ. Τέλος ἔλαβε τὸ σκῆπτρον ὁ Θεοδόσιος (379), ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ τελευταῖος ἀληθὴς Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ.

Μὲ γενναϊότητα πολεμεῖ ὁ Θεοδόσιος ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Οἱ Δυτικοὶ Γότθοι, οἱ *Βησιγότθοι* εἶχον διαβῇ τὸν Δούναδιν καὶ εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου. Ὁ Θεοδόσιος τοὺς ἐνίκησε καὶ τοὺς ἐδέχθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὡς συμμαχοὺς μισθοφόρους. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπέφερε τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐδοήθησεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Κράτους εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐκείνας χώρας.

Τὸ μέγα δὲ ἔργον τοῦ εἶναι, ὅτι καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ἐστηρίχθη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν ἐπροστάτευσεν. Κατεδίωξε τὴν ἐθνικὴν λατρείαν καὶ διὰ νόμων καθώρισε τὴν νέαν θρησκείαν ὡς τὴν ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ Κράτους. Ὁ *Θρίαμβος τῆς Ἐκκλησίας* εἶναι πλήρης.

Ἡ διαίρεσις τοῦ Κράτους. — Ὁ Θεοδόσιος εἶναι ὁ τελευταῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἤγνωσε τὸ Κράτος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ. Κατὰ τὸν θάνατόν τοῦ ὅμως τὸ διεμοίρασεν πάλιν μεταξὺ τῶν δύο υἱῶν τοῦ, ἔδωκε τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὸν Ἀρκάδιον, τὴν Δύσιν εἰς τὸν Ὀνώριον (395).

(1) Ὁ Ἰουλιανὸς ὑπῆρξε καὶ συγγραφεὺς γλαφυροῦς, γραψας ἀξιόλογα ἔργα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.

Ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι πλέον ὀριστική. Τὸ ἐν κράτος ἔχει ἔδραν εἰς τὴν Δύσιν, τὸ ἄλλο εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἰδιαιτέρος Αὐτοκράτωρ ἐδρεύει εἰς ἑκατέραν πρωτεύουσαν καὶ κυβερνᾷ μόνος τὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτὸν χώραν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐποχὴ αὕτη, τὸ **395**, θεωρεῖται τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Μεσαιῶνος.

Τὸ Κράτος τῆς Δύσεως δὲν ἡδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰς προσβολὰς τῶν βαρβάρων οὔτε ἓνα αἰῶνα (395—476). Τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ἐγεινεν ἡ *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία*, μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διαρκεῖ καὶ μεγαλουργεῖ ἐπὶ 1000 καὶ περισσότερα ἔτη (395—1453).

ε'. — Ἡ Ἐπιδρομὴ τῶν βαρβάρων.

Καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν ἰδρύεται καὶ αὐξάνεται ἓν μέγα Χριστιανικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἰσχυρὰ στοιχεῖα προόδου καὶ ζωῆς, εἰς τὴν Δύσιν τὸ παλαιὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος καταρρέει. Τὸ οἰκοδόμημα εἶχε κλονισθῇ ἐσωτερικῶς ἀπὸ τὴν νέαν θρησκείαν. Μεγάλῃ ἐξωτερικῇ δυνάμει ἐρχεται νὰ τὸ κρημνίσῃ εἰς ἐρείπια.

Οἱ Βάρβαροι. — Πέραν τῶν βρείων συνόρων, πέραν τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Δουνάβεως κατοικοῦν λαοὶ βάρβαροι, τοὺς ὁποίους οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν *Γερμανούς*. Ὅταν ἐξησθένησαν οἱ Ῥωμαῖοὶ στρατοὶ καὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ σύνορα, οἱ Βάρβαροι ἤρχισαν νὰ εἰσπορεύωσιν εἰς τὰς χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας. Δὲν εἰσώρμησαν ὅλοι μαζί, ἀλλὰ κατὰ πολεμικὰ στίφη, καὶ εἰς διαφόρους ἐποχάς. Ἡ εἰσόδος αὕτη τῶν βαρβάρων Γερμανῶν εἰς τὸ Κράτος λέγεται *Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων* (ἡ Μετανάστευσις τῶν λαῶν).

Οἱ Οὕννοι. — Εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν βαρβάρων ἔδωκεν ὦθησιν ἡ κίνησις λαῶν περισσότερον βαρβάρων, οἱ ὅποιοι ἤρχοντο ἀπὸ τὰ βόρεια τῆς Ἀσίας. Οἱ Ταταρικοὶ καὶ Μογγολικοὶ ἐκεῖνοι λαοὶ ἐλέγοντο μὲ ἐν ὀνομα *Οὕννοι*. Εἶναι εἰδεχθεῖς καὶ μικρόσωμοι, ζοῦν διαρκῶς ἐπάνω εἰς τοὺς ἵππους, καὶ μὲ τὴν ἀγριό-

τητά των σκορπίζουσιν εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὸν τρόμον καὶ τὴν φρίκην. Ἀφοῦ διηλθον τὰς ἀχανεῖς Ῥωσικὰς στέππας πίπτουν ἐναντίον τῶν *Γότθων*, τοὺς ὁποίους εὗρον ἐγκατεστημένους εἰς τὰ Α. τῆς Εὐρώπης. Μὲ τὴν εἰσέδρμησιν τῶν Οὐννων εἰς τὴν Εὐρώπην ἀρχίζει ἡ *Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων (375)*.

Ἡ θύελλα τῶν Οὐννων ἀνατρέπει τὸ πᾶν. Ὡθοῦν τοὺς Γερμανικοὺς λαοὺς τὸν ἕνα ἐπάνω εἰς τὸν ἄλλον καὶ τοὺς συμπαράσφουρουν μὲ τὴν ὁρμὴν των.

Ο Ἀττίλας. — Ἀφοῦ ἀνεστάτωσαν οἱ Οὐννοι τὸ σὺμπαν, ἐσταμάτησαν ἡμισυν αἰῶνα εἰς τὸ μέσον τῆς Εὐρώπης (400—450). Ὁ βασιλεὺς των *Ἀττίλας* συνήνωσεν ὅλους τοὺς Οὐννικοὺς λαοὺς καὶ ἵδρυσεν ἐν ἀχανὲς βαρβαρικὸν κράτος ἀπὸ τὸν Βόλγαν ἕως τὸν Ῥήνον. Ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν του, ἡ ὁποία εἶναι εἰς τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης, ἐπισεφει τὸν τρόμον καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀττίλας ἐπιπίπτει ἐναντίον τοῦ Κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπειτα ἐπαναλαμβάνει τὴν πορείαν του πρὸς Δυσμᾶς. Οἱ λαοὶ φοβισμένοι περιμένουν τὸν φοδερόν κατακτητήν, ὁ ὁποῖος ὀνομάζει ἑαυτὸν «*μάστιγα τοῦ Θεοῦ*». Ὁ Ἀττίλας διέρχεται ὅλην τὴν Γερμανίαν, διαβαίνει τὸν Ῥήνον καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν Γαλατίαν. Τρέχει ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς *Ἀέτιος*, βάρβαρος καὶ αὐτός, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ Ῥωμαϊκὰ καὶ Γερμανικὰ στρατεύματα. Εἰς τὰ «*Καταλαυνικὰ πεδία*» συνάπτεται τρομακτικὴ μάχη, ἡ ὁποία ἔμεινε πολὺν καιρὸν εἰς τὴν μνήμην τῶν λαῶν. Ὁ Ἀττίλας ἐνίκηθη καὶ ὑπεχώρησεν (451). Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν αἰφνιδίως εἰς τὴν πρωτεύουσάν του (453). Ἀμέσως τὸ ἀπέραντον Οὐννικὸν κράτος ἐξηφανίσθη. Δὲν ἔμεινε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τοὺς Οὐννους, παρὰ μόνον ἡ μνήμη τοῦ τρόμου καὶ τῶν καταστροφῶν.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βησιγότθων. — Οἱ Οὐννοι πρώτους καθυπέταξαν τοὺς Ἀνατολικοὺς Γότθους, τοὺς *Ὀστερογότθους*. Οἱ ἄλλοι οἱ *Βησιγότθοι*, διὰ νὰ σωθοῦν, ἐζήτησαν ἄσυχλον εἰς τὸ Κράτος (376). Διέρχονται τὸν Δούναβιν, καταστρέφουσι τὸν Ῥωμαϊκὸν στρατὸν καὶ ἐρημώνουν τὴν χώραν. Τὸ Κρά-

τος ἐσώθη τότε, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τὸν Μέγαν Θεοδοσίον. Ἀργότερα ἔκαμαν ἀρχηγὸν τὸν νεαρὸν Ἀλάριχον, ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ βασιλικὸν αἷμα. Αὐτοκράτορες ἦσαν τότε εἰς μὲν τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς ὁ Ἀρκάδιος, εἰς δὲ τὸ Κράτος τῆς Δύσεως ὁ Ὀνώριος, οἱ υἱοὶ τοῦ Μ. Θεοδοσίου. Ὁ Ἀλάριχος εἰσorma κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὰς λεηλατεῖ ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὸ Ταίναρον. Εἰς βοήθειαν τοῦ Κράτους τῆς Ἀνατολῆς τρέχει ἐκ τῆς Δύσεως ὁ Σηλίχων, ὁ ὁποῖος ἦτο βάρβαρος καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥώμης. Σταματᾷ τὸν Ἀλάριχον πλησίον τῆς Ὀλυμπίας καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ τραπῇ πρὸς Βορρᾶν.

Κατόπιν ὁ Ἀλάριχος στρέφεται ἐναντίον τῆς Ἰταλίας, τὴν ὁποίαν σώζει ὁ Σηλίχων. Μετ' ὀλίγα ἔτη βαδίζει ἐναντίον τῆς Ῥώμης καὶ κυριεύει αὐτὴν (410). Ἐπὶ ἐξ ἡμέρας ἐπιφέρουν οἱ Βάρβαροι ἀνηλεῆ λεηλασίαν εἰς τὴν κοσμοκράτειραν πόλιν.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλαρίχου ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν, ἐκατέρωθεν τῶν Πυρηναίων. Ἐκεῖ ἔδρυσαν τὸ βαρβαρικὸν Βασίλειον τῶν Βησιγότων.

Ἡ μεγάλη ἐπιδρομή. — Οἱ Γερμανικοὶ λαοί, ὠθούμενοι ἀπὸ τοὺς Οὐννοὺς, ἀναγκάζονται νὰ προχωροῦν καὶ αὐτοί. Συνενώνονται κατὰ μεγάλα πολεμικὰ στίφη καὶ εἰσorma διὰ τοῦ Ἀνω Δουνάβεως εἰς τὸ Κράτος τῆς Δύσεως.

Οἱ Ῥωμαῖοι εἶναι κατεπτοημένοι. Σωτὴρ τῆς Ἰταλίας γίνεται καὶ πάλιν ὁ Σηλίχων. Σταματᾷ τοὺς Γερμανοὺς πλησίον τῆς Φλωρεντίας καὶ τοὺς διασκορπίζει. Ἀλλὰ πολυάριθμα στίφη βαρβάρων διέρχονται τὸν Ῥήνον καὶ εἰσorma εἰς τὴν Γαλατίαν. Τὴν καταλαμβάνουν ὁλόκληρον (406) καὶ ἐγκαθίστανται ὡς κύριοι εἰς τὴν χώραν.

Οἱ Βανδῆλοι. — Κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐπιδρομήν εἰς ἀπὸ τοὺς Γερμανικοὺς λαοὺς, οἱ Βανδῆλοι ὑπερέβησαν τὰ Πυρηναια, ἐπέρασαν τὴν Ἰσπανίαν (¹) καὶ διήλθον εἰς τὴν Ἀφρι-

(¹) Ἀφῆκαν τὸ ὄνομά των εἰς τὴν χώραν Ἀνδαλουσίαν (Vandalusia).

κὴν. Μὲ τὸν βασιλέα τῶν *Γιζέριχον* καταλαμβάνουν τὴν Β. Ἀφρικὴν καὶ ἰδρύουν ἰσχυρὸν *Βανδηλικὸν* κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν *Καρχηδὸνα* (439).

Ἀπὸ τὴν *Καρχηδὸνα* ὁ *Γιζέριχος* γίνεται ὁ τρόμος καὶ τῶν δύο Κρατῶν. Κατασκευάζει στόλον καὶ ἐπιχειρεῖ ἀνηλεεῖς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Εἶναι ὁ κύριος τῆς Μεσογείου, καίει καὶ διασκορπίζει τοὺς στόλους, τοὺς ἑποιοὺς στέλλουν ἐναντίον του οἱ Αὐτοκράτορες.

Εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἀναρχίαν τοῦ Ε' αἰῶνος ἡ παλαιὰ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου μὲ τὰ ἄπειρα πλοῦτη αὐτῆς εἶναι εὐχολος λεία εἰς πάντα τολμηρόν. Ὁ *Γιζέριχος* ἀποδιβάζεται αἰφνιδίως εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ *Τιβέρεως* καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν *Ῥώμην*. Οἱ *Βανδηλοὶ* προβαίνουν εἰς μεθοδικὴν λεηλασίαν, ἡ ὅποια διήρκεσε δεκατέσσαρας ἡμέρας ⁽¹⁾. Τὰ πλοῦτη τοῦ κόσμου ὅλου, τὰ ὅποια εἶχον συσσωρευθῇ ἀπὸ αἰῶνας εἰς τὴν *Ῥώμην* μετακομίζονται εἰς τὴν *Καρχηδὸνα* (455). Ἐμείναν ἐκεῖ ἕως οὗ μετεφέρθησαν εἰς τὴν *Κωνσταντινούπολιν*, ὅτε ὁ Αὐτοκράτωρ *Ἰουστινιανὸς* μετὰ ἕνα αἰῶνα κατέστρεψε τὸ φοβερὸν *Βανδηλικὸν* βασίλειον.

Ἡ πτώσις τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους. —

Ἀτελείωτος ἀναρχία καὶ σύγχυσις βασιλεύουν εἰς τὴν *Ῥώμην* καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Ε' αἰῶνος. Κύριοι εἶναι οἱ Βάρβαροι. Αὐτοὶ ἀναβιβάζουν καὶ καταβιβάζουν τοὺς Αὐτοκράτορας. Ἐπὶ τέλους εἰς ἀρχηγὸς τῶν βαρβάρων μισθοφόρων, ὁ *Ὀδόακρος*, ἐκθρονίζει τὸν *Ῥωμύλον Αὐγουστύλον* (476). Ἀπὸ τότε δὲν ὑπάρχει πλέον Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Δύσιν.

Τὸ γεγονός ἐκάμε πολὺ μικρὰν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς συγχρόνους. Διότι ἀπὸ πολλὸν καιρὸν ὁ κόσμος δὲν ἐβλεπε πραγματικοὺς Αὐτοκράτορας εἰς τὴν *Ῥώμην*. Ἐπεκράτησεν ὅμως νὰ θεωρῇται ὡς τὸ τέλος τοῦ Κράτους τῆς Δύσεως. Εἰς τὴν θέσιν ἐνδὸς Κρά-

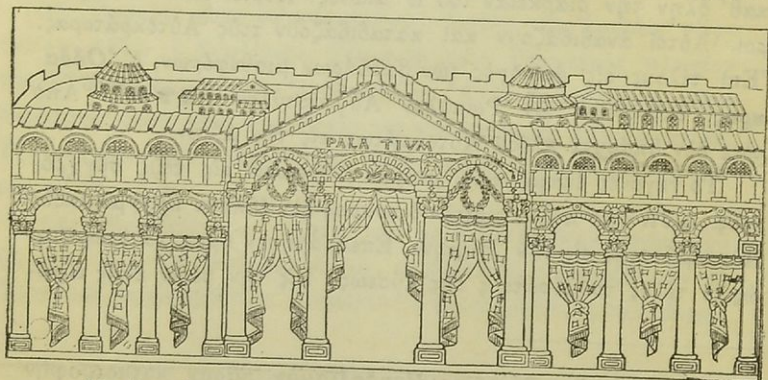
(1) Διὰ τοῦτο λέγομεν *Βανδαλισμὸν* πᾶσαν καταστροφὴν καλλιτεχνημάτων καὶ ἐν γένει πᾶσαν βάρβαρον πρᾶξιν.

τους ιδρύθησαν πολλά βαρβαρικά βασίλεια εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξε τὸ:

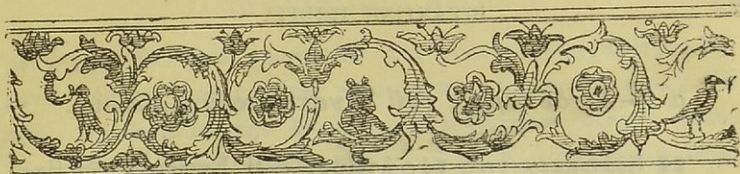
Ὀστρογοθικὸν βασίλειον. — Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Οὐννων οἱ Ὀστρογότθοι ἀνέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Παννονίαν (τὴν σημερινὴν Οὐγγαρίαν).

Οἱ Γότθοι εἶχον ὑποστῇ τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τὸν Δ' αἰῶνα εἶχον ἐκχριστιανισθῇ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῶν Οὐλφίλα (κατὰ τὸ 350). Ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον ὁ Οὐλφίλας ἐπλασε τὸ Γοθικόν, ἐδανείσθη λέξεις ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μετέφρασε χάριν τῶν Γότθων τὴν Βίβλον καὶ τὰ Εὐαγγέλια εἰς τὴν γλῶσσάν των.

Εἰς ἀρχηγὸς τῶν Ὀστρογότθων, ὁ Θεοδώριχος, εἶχεν ἀνατραφῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ζητεῖ καὶ λαμβάνει ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἄδειαν νὰ κατακτήσῃ τὴν Ἰταλίαν ἐν ὀνόματί του. Μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ῥαβένναν ιδρύει λαμπρὸν βασίλειον εἰς τὴν Ἰταλίαν (493). Προσπαθεῖ νὰ εἰσαγάγῃ τὸν πολιτισμόν, τὸν ὅποιον εἶχε γνωρίσει καὶ θαυμάσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πραστατεύει τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, στολίζει τὴν Ῥαβένναν μὲ ὥρατα μνημεῖα καὶ εἰσάγει τὴν εὐνομίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὡς κυρίαρχον ὅμως τῆς χώρας ἀναγνωρίζει τὸν Αὐτοκράτορα, ὁ ὅποιος ἐδρεύει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Εἰκ. 2. — Παλάτιον τοῦ Θεοδώριχου (ψηφιδωτὸν Ῥαβέννης).
Δίδει ἰδέαν καὶ τῶν Βυζαντινῶν παλατίων.

Εἰκ. 3.— Διακόσμησις ἀπὸ βυζαντινὸν χειρόγραφον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

(395 - 527)

Αἱ δυνάμεις τοῦ νέου Κράτους. — Οἱ πρῶτοι Αὐτοκράτορες. — Ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.

ὁ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου ἤνοιξε μεγάλας ἱστορικὰς τύχας εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Μὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔβαλεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν στερεὰ θεμέλια ἑνὸς μεγάλου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἀπὸ τὴν ἡμέραν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἱδρύσῃ τὴν «νέαν Ῥώμην» (330) ἤρχισεν ἡ Χριστιανικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, τὴν ὁποίαν

ἐνομάζομεν *Βυζαντινήν*. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶναι ὁ πρῶτος εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἀπ' αὐτὸν ἀρχίζουσιν, καὶ λέγουσιν: «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς τῶν Χριστιανῶν βασιλείας».

α'.—*Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους.*

Ἡ διάρκεια τοῦ Κράτους.—Ἡ Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων κατέρριψεν ἐντὸς ἑνὸς αἰῶνος (395—476) εἰς ἐρείπια τὸ Κράτος τῆς Δύσεως. Αἱ ἐπιδρομαὶ ἐξακολουθοῦν καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν Μεσαιῶνα, καὶ ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας κυλλίονται ἀκατάπαυστα κύματα βαρβάρων λαῶν πρὸς τὴν Εὐρώπην. Ὅλοι οἱ ἐπιδρομεῖς περνοῦν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν χωρὶς νὰ τὴν πειράξουν. Ἐπὶ ἑνδεκα αἰῶνας (395—1453) ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς παλαίει γενναίως καὶ γίνεται ὁ ἀκλόνητος προμαχὼν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος ἐπέζησε χίλια ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δυτικοῦ, διότι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ μεγάλας ἠθικὰς

Εἰκ. 4.—Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.

δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἔδιδον στοιχεῖα ζωῆς καὶ ἀκμῆς.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ Ἀνατολικοί.—Τὴν ἀκμαιότεραν δύ-

ναμιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Κράτους ἀπετέλουν οἱ πολυπληθέστατοι χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦτο ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὀνομάζει ἀπλῶς Ἀνατολικούς τοὺς χριστιανούς. Ἐν

Εἰκ. 5.—Κολοσσαῖον ἀγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (ἐν Ῥώμῃ).

μέσω τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς εὐχαρίστως διέμενε πάντοτε καὶ πρὸ τῆς κτίσεως τῆς νέας πρωτεύουσας. Ἡ πρὸς τὴν Χριστιανικὴν δὲ Ἀνατολὴν ἰδιαιτέρα στοργὴ αὐτοῦ ἀναμφιβόλως συνετέλεσεν εἰς τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μὲ τὴν μητέρα του τὴν Ἀγίαν Ἑλένην ἐπεχείρησεν ὁ Κωνσταντῖνος προσκύνημα εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Ἡ Ἀγία Ἑλένη κάμνει ἀνασκαφὰς καὶ εὕρσκει τὸν τίμιον Σταυρόν. Μεγαλοπρεπεῖς Ἐκκλησίας ἱδρύει ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν. Πλήθη προσκυνητῶν συρρέουν καὶ γίνονται μεγάλοι πανηγύρεις κατὰ τὴν ἑγκαινίαν αὐτῶν. Οὕτω μὲ τὴν μεγαλόδωρον προστασίαν τοῦ Αὐτοκράτορος ὑψώνεται ἡ Ἐκκλησία. Μὲ τὴν κτίσιν καὶ τὴν διακόσμησιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκείνων ἀρχίζει ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, ἀναθάλλει ὁ Ἑλληνικὸς βίος καὶ πολιτισμός.

Πρὸς μεγαλυτέραν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ Χριστιανισμοῦ προέβη ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ εἰς ἄλλην μεγάλην ἀπόφασιν, ἡ ὁποία φέρει ἐνίσχυσιν καὶ εἰς τὸν Ἑλληνισμόν.

Ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος (325).— Μετὰ τὸν θρίαμβόν τῆς ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἀκόμη νὰ παλαίσῃ πρὸς ἑχθρούς. Δὲν εἶναι πλέον οὗτοι οἱ ἑθνικοί, ὅπως ὀνομάζονται οἱ ὅπαδοί τῆς ἀρχαίας θρησκείας (1). Οἱ νέοι ἑχθροὶ σχηματίζονται εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς.

Μεγάλην ταραχὴν ἔφερεν μία ψευδὴς διδασκαλία, αἵρεσις, ἡ ὁποία ἦτο ἀντίθετος πρὸς ὅσα παρεδέχετο συμφώνως μὲ τὰς ἱεράς παραδόσεις ἡ Ἐκκλησία. Ἡ αἵρεσις αὕτη ὀνομάσθη Ἀρειανισμὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ διδάσκοντος αὐτήν, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο Ἀρειος καὶ ἦτο ἱερεὺς εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν.

Ὁ Ἀρειος ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Θεὸς Χριστὸς ἐποιήθη ἀπὸ τὸν Θεὸν Πατέρα, ὅτι ἦτο κτίσμα, ἐπομένως δὲν εἶχεν ὑπάρξει ἀπὸ αἰώνων, ἦτο λοιπὸν κατώτερος αὐτοῦ. Ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολὴ ἐταράχθη ἀπὸ τὰς συζητήσεις ταύτας περὶ τῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Διὰ νὰ φέρῃ τὴν εἰρήνην ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ εἰς τὴν Ἐκ-

(1) Ἡ Ἑθνη ἔλεγον οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς εἰδωλολάτρους.

κλησίαν καὶ εἰς τὸ Κράτος ἐσκέφθη νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον τῶν ἐπισκόπων ὅλης τῆς οἰκουμένης. Διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος αὕτη ὠνομάσθη *Οἰκουμενική*. Συνήλθεν εἰς τὴν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ.

Ἡ πρώτη αὕτη ἐν *Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ Σύνοδος* κατεδίκασε τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου καὶ ἀφώρισεν αὐτόν, δηλαδὴ τὸν ἀπέκλεισεν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Αὕτη συνέταξε τὸ *Σύμβολον τῆς Πίστεως*, τὸ ὁποῖον συνεπληρώθη κατόπιν ὑπὸ τῆς *Δευτέρας Οἰκουμενικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου*, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσεν ὁ Μέγας Θεοδόσιος (381).

Τὸ *Σύμβολον τῆς Πίστεως* διδάσκει τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν παραδέχεται ἡ Ἐκκλησία καὶ ὀφείλει ν' ἀκολουθῇ πᾶς ἀληθὴς χριστιανός. Ὁ Χριστὸς δὲν ἐποιήθη, ἀλλ' «ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων», εἶναι δηλαδὴ Θεός, ἔχων τὴν ἰδίαν οὐσίαν πρὸς τὸν Πατέρα, «ὁμοούσιος τῷ Πατρί». Τὸ *Σύμβολον τῆς Πίστεως* εἶναι ὁ θεόπνευστος νόμος τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὀρθὴν πίστιν αὐτῆς. Τὸν θρίαμβον τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστέφει τώρα ὁ θριαμβὸς τῆς Ὁρθοδοξίας.

Οἱ Ἕλληνες Πατέρες.— Μεταξὺ τῶν 318 ἐπισκόπων, οἱ ὁποῖοι συνήλθον εἰς τὴν Νίκαιαν μάλιστα 3 ἦσαν ἐκ τῆς Δύσεως. Ἡ ἐν Νικαίᾳ λοιπὸν Σύνοδος ὑπῆρξε καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικὴ Σύνοδος. Οἱ θεοφόροι *Πατέρες*, ὅπως ὠνομάσθησαν οἱ ἱεράρχαι τῆς Ἐκκλησίας, προσήλθον ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς χώρας. Ἡ Σύνοδος διεξήχθη συμφώνως μὲ τὰς Ἑλληνικὰς συνηθείας, ἡ συζήτησις ἐγείνε εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἰς ταύτην συνετάχθησαν αἱ Πράξεις καὶ μάλιστα τὸ *Σύμβολον τῆς Πίστεως*. Μὲ τὸν Χριστιανισμὸν θριαμβεῦει καὶ ὁ Ἑλληνισμός.

Οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι.— Μέγας ὑπέρμαχος τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐνεφανίσθη τότε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη ὁ ἀκλόνητος μαχητὴς τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος κατεσχεύασε τὸ ἀκράδαντον θεμέλιον τῆς πίστεως ἡμῶν, καὶ ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ κράτους τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας (κατὰ τὸ 350).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου ἐμφανίζονται, ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, τρεῖς ἄλλοι μεγάλοι ἱεράρχαι, ὁ *Μέγας Βασίλειος*, ὁ *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός*, ὁ *Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος*. Οἱ δύο τελευταῖοι ἐκόσμησαν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ οἱ τέσσαρες δὲ μεγάλοι ἐκεῖνοι Πατέρες ἐλάμπρυναν ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα. Εἶναι οἱ μεγάλοι *Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*.

Μὲ ὕψος διανοίας, μὲ κάλλος καὶ δύναμιν γλώσσης ὑπερασπίζονται οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι καὶ συγγραφεῖς εἰς ὀμιλίαι καὶ συγγραφὰς τὰς θεοπνεύστους διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τόσον ὑψηλὸν σημεῖον ῥητορικῆς τέχνης καὶ συγγραφικῆς δυνάμεως ἔφθασαν ὥστε ἀναβιδάζουν τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα εἰς *Χριστιανικὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων*. Ἔως σήμερον διατηρεῖται ζωντανή εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἡ ἀγία μνήμη τῶν μεγάλων ἐκείνων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ὁρθοδοξία. — Μὲ τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἀγῶνας ἐνισχύεται εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ θεμελιώνεται ἡ Ὁρθοδοξία. Αὗται γίνονται αἱ δύο μεγάλοι ἡθικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι δίδουν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Ἀνατολῆς τὴν συνοχὴν καὶ τὴν ζωτικότητα.

Ἡ νέα κοινωνία, ἡ ὁποία ἀντικαθιστάνει τὴν ἀρχαίαν, εἶναι Ἑλληνική, ἀντλεῖ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν. Κοινωνία καὶ Ἐκκλησία προάγονται συνηνωμένοι καὶ εἶναι θαυμασίως συγκεκροτημένοι. Ὁ Ἑλληνισμὸς συγκρατεῖ τὴν πραγματικὴν ἐνότητα γλώσσης, φρονημάτων καὶ ἐθίμων, ὄχι μόνον εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἔως τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ.

Τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς ἀμέσως κατεκτήθη ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν. Διατηρεῖ κατ' ἐπίφασιν τοὺς Ῥωμαίκοὺς τύπους, οἱ χάτοιχοι λέγονται *Ῥωμαῖοι* καὶ οἱ βασιλεῖς τοῦ ὀνομάζουσι ἑαυτοὺς *Αὐτοκράτορας Ῥωμαίων* ⁽¹⁾. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα κατήντησε νὰ σημαίνει Ἑλλην. Ἀπὸ τὴν παλαιάν Ῥώμην δὲν μένει εἰς τὴν

(1) Ἀποφεύγουν τὸ ὄνομα Ἑλλην, διότι σημαίνει ἐθνικός.

Κωνσταντινούπολιν παρὰ μόνον ἐν ὄνομα καὶ μίᾳ ἱστορικῇ ἀνάμνησις. Τὸ Ἀνατολικὸν κράτος ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἰδρύσεώς του εἶναι κράτος Ἑλληνικόν ⁽¹⁾.

Ἀδιάρρηκτος δ' ἐνωτικὸς δεσμὸς εἶναι «ἡ Ὁρθοδοξία, ἡ ὁποία συνέδεε σιενώτατα καὶ στερεώτατα ὅλους τοὺς ὑπηκόους τοῦ Κράτους. Ὅ,τι εἶναι διὰ τοὺς σημερινούς λαοὺς ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικότητος, ἦτο διὰ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἡ Ὁρθοδοξία» (Ῥαμπώ, Γκέλτσερ).

Τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους.— Καὶ ἄλλα ὅμως αἰτία συντελοῦν εἰς τὴν μακροτάτην διάρκειαν τοῦ Κράτους. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ῥώμης οἱ Βάρβαροι, οἱ ὅποιοι τὴν κατέστρεψαν, ἀναγνωρίζουν ὅτι ὑπάρχει πάντοτε Ῥωμαϊκὸν Κράτος καὶ ἡ πρωτεύουσά του εἶναι εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ μεγάλη Χριστιανικὴ πρωτεύουσα τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Οἱ βάρβαροι βασιλεῖς, οἱ ὅποιοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους καὶ ἔγειναν Χριστιανοί, προσπαθοῦν νὰ κυβερνοῦν τὰς χώρας, τὰς ὁποίας κατέκτησαν, μὲ τὴν ἄδειαν καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύοντος Αὐτοκράτορος. Οὗτος εἶναι ὁ κοσμοκράτωρ, ὁ μόνος κύριος τῆς οἰκουμένης ⁽²⁾. Ὁ Βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ θεωρεῖται ὡς διάδοχος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ συνάμα ὡς διάδοχος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία συγκεντρώνει τὴν διπλὴν δόξαν τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὅλαι αἱ πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ δυνάμεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πόλις αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ πρωτεύουσα, εἶναι ἡ καρδιά τοῦ Κράτους, ἡ ὁποία τοῦ δίδει ζωὴν. Εἶναι ἡ βασιλεύουσα πόλις, ἡ ὁποία ἔγεινεν ὀνομαστή εἰς ὅλον τὸν κόσμον, εἶναι ἡ περίφη-

(1) Οἱ ξένοι ἱστορικοὶ τοῦ Μεσαιῶνος λέγουν: Ἑλληνικὸν κράτος—ἡ χώρα, ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων.

(2) Ἡ οἰκουμένη ἦτο τὸ μέρος τῆς γῆς, τὸ κατοικούμενον ἀπὸ τὸν πολιτισμένον κόσμον, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς (ἐντεῦθεν: οἰκουμένη Σύνοδος, οἰκουμένης Πατριάρχης).

μος πόλις τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων. Διὰ τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν ἐκεῖνο Κράτος ὀνομάζεται μὲν Ἀνατολικὸν ἐκ τῆς θέσεώς του, ἀλλ' εἶναι γνωστότερον εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία* ἀπὸ τοῦ ὀνόμα τῆς πρωτεύουσας του.

Ἡ *Κωνσταντινούπολις* σχηματίζει τρίγωνον, τοῦ ὁποῦ ἡ κορυφὴ προχωρεῖ πολὺ πλησίον πρὸς τὴν Ἀσιατικὴν ἀκτὴν καὶ τὸ ὁποῖον βρέχεται πρὸς Β. ἀπὸ τὸν *Βόσπορον*, πρὸς Ν. ἀπὸ τὴν *Προποντίδα* (τὴν θάλασσαν τοῦ *Μαρμαρᾶ*). Ἀπὸ τὸ βόρειον μέρος εἰσχωρεῖ ἡ θάλασσα βαθύτατα εἰς τὴν ξηρὰν καὶ σχηματίζει τὸν ἀσφαλέστερον λιμένα τοῦ κόσμου, τὸ *Χρυσοῦν κέρας* ἢ *Κεράτιον κόλπον*. Ἀπὸ τὸν μυχὸν τοῦ *Κερατίου* κόλπου ἕως τὴν θάλασσαν τοῦ *Μαρμαρᾶ* ἰσχυρότατον τεῖχος κλείει τὴν πόλιν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς. Ἀλλὰ τεῖχη τὴν προφυλάτουν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης. Πολὺ γρήγορα ἡ πόλις ἐξηπλώθη καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. Εἰς τὴν ἀπέναντι πρὸς τὸν *Κεράτιον* κόλπον ἀκτὴν εἶναι ὁ *Γαλατᾶς*, εἰς τὴν ἀπέναντι ἀσιατικὴν ἀκτὴν ἡ *Χρυσόπολις* (*Σκούταρι*).

Εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* συντελεῖ καὶ ἡ μαγευτικὴ θέσις καὶ ἡ τέχνη. Εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν αὐτῆς περικλείει ἡ μεγάλη πόλις θαυμάσια θεάματα. Τὸ *Μέγα Παλάτιον*, συνέκειτο ἀπὸ πολλὰ ἀνάκτορα, ἐκκλησίας, κήπους, πλατείας. Ἦτο μία ὁλόκληρος συνοικία. Πολυάριθμα ἄλλα παλάτια καὶ δημόσια κτίρια ἐστόλιζον τὴν πόλιν. Ὁραιότατος δὲ στολισμὸς ἦσαν αἱ μεγάλαι ἀγοραὶ καὶ αἱ πλατεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἐλέγοντο *φόροι* (*forum*).

Ἡ *Κωνσταντινούπολις* εἶχεν ὑπέροχον τοποθεσίαν διὰ τὴν γαίνην ἢ πρωτεύουσα ἐνὸς μεγάλου Κράτους. Εἶναι ἰδρυμένη εἰς τὸ μεταξὺ δύο ἡπείρων, τῆς *Εὐρώπης* καὶ τῆς *Ἀσίας*, εἰς τὸ μέσον δύο θαλασσῶν, τοῦ *Αἰγαίου* καὶ τοῦ *Εὐξείνου Πόντου*. Ἀπὸ παντοῦ ἀντλεῖ πλοῦτον καὶ δυνάμεις. Εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας κυβερνᾷ. Εὐκόλως ἐπιβλέπει ὅλον τὸ Κράτος, εὐκόλως προφυλάσσεται ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ἐπιδρομεῖς (').

(') Ἡ *Κωνσταντινούπολις*. — «Εἰς τὸν περίβολον τῶν τει-

Αἱ χώραι τῆς Αὐτοκρατορίας. — Τὸ Κράτος διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλας διοικητικὰς περιφερείας: εἰς τὸ Ἰλλυρικόν (τῆς Εὐρώπης), καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία κατέχει ὀλόκληρον τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον (Χερσόνησον τοῦ Αἴμου). Βόρειον σύνορον ἔχει τὸν ποταμὸν Δούναβιν. Ἀπὸ τὴν Δύσει τὴν χωρίζει τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος. Κατέχει δηλαδὴ τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως (δπου ἡ σημερινὴ Ρουμανία, Βουλγαρία καὶ Σερβία) καὶ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας (τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα). Ἐδρα τοῦ διοικητοῦ εἶναι ἡ Θεσσαλονίκη.

Τὸ ἄλλο ἡμισυ τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ ὁποῖον διοικεῖται ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν, εἶναι ἡ Ἀνατολή. Εἰς τὴν διοίκησιν ταύτην ἀνήκουν ἡ Θράκη, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἡ Μ. Ἀσία, αἱ χώραι τοῦ Πόντου, ἡ Συρία καὶ Παλαιστίνη, ἡ Αἴγυπτος. Τὸν καιρὸν λοιπὸν τῆς ἀκμῆς ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία περιλαμβάνει ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι κεῖνται ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὰς ἐρήμους τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τὴν Σικελίαν ἕως τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν. Αἱ ἀπέραντοι αὗται χώραι κυβερνῶνται ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν κεντρικὴν διοίκησιν τῆς πρωτευούσης.

Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους. — Οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέλαβον τὰς συνηθείας τῶν Ἑλλήνων βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς, τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλε-

χῶν αὐτῆς ἡ Κωνσταντινούπολις διετήρησεν εὐλαβῶς ἐπὶ ἑνδεκα αἰῶνας τὸν πυρσὸν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν ἀγοράν τῆς συνηθροοῖζοντο τὰ ἐμπορεύματα ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐκεῖ κατεσκευάζοντο τὰ τελειότερα κομποτεχνήματα τοῦ κόσμου. Αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πλατεῖαι τῆς ἦσαν γεμάται ἀπὸ τὰ καλλιτεχνήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Καθ' ὃν χρόνον αἱ μεγάλαι σημεριναὶ πρωτεύουσαι τῆς Εὐρώπης ἦσαν πτωχὰ χωρία, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ βασίλισσα τῆς κομπότητος, «οἱ Παρίσιοι τοῦ Μεσαιῶνος». Ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐκεῖνη πόλις ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ὁ προμαχὼν τῆς Χριστιανωσύνης καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πολιτισμοῦ ἀπέναντι ὅλου τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου» (κατὰ τοὺς Νιλλ καὶ Ραμπώ).

ξάνδρου. Διὰ τοῦτο εἶχον πολλὰ ἔθιμα τῶν Ἀσιανῶν δεσποτῶν. Φοροῦν μεγαλοπρεπῇ ἐνδύματα, μεταξωτὰ καὶ χρυσοῦφанта, φέρουν ὡς σύμβολον τῆς ἀρχῆς χρυσοῦν διάδημα (τὸ στέμμα). Οἱ κάτοικοι δὲν εἶναι πολῖται, ἀλλ' ὑπῆκοοι τοῦ Αὐτοκράτορος. Πλήθος προσώπων τὸν περιστοιχίζει δι' ὑπηρεσίαν καὶ φύλαξιν του. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες ἀποτελοῦν τὴν αὐλήν, τὸ ἱερὸν Παλάτιον. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι εἶναι διηρημένοι κατ' αὐστηροτάτην βαθμολογίαν τάξεων. Οὕτως ἀπετελέσθη ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἱεραρχία, ὅπως εἶχε ρυθμισθῇ καὶ ἡ ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Αὐτοκράτωρ διατηρεῖ τὴν παλαιὰν Σύγκλητον τῆς Ῥώμης, ἡ ὁποία ἦτο συνέδριον συμβούλων αὐτοῦ. Ἐχει δὲ περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδιαιτέρον συμβούλιον, τὸ ὁποῖον συσκέπτεται εἰς τὸ Παλάτιον περὶ τῶν μεγάλων ὑποθέσεων τοῦ Κράτους. Ἀνώτατοι ἄρχοντες (ὡς ὑπουργοὶ) διευθύνουν τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους.

Ἡ πολιτικὴ καὶ αὐλικὴ αὕτη διοργάνωσις ὑπῆρξεν ἡ μόνη εἰς τὸν κόσμον κατὰ τὸν Μεσαιῶνα. Ὡμοίαζε μὲ τὴν διοργάνωσιν τῶν σημερινῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν κεντρικὴν κυδέρνησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξαρτῶνται αἱ διοικήσεις τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ ἰσχυρὰ συνεκτικότης τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως συνετέλεσε καὶ αὕτη σπουδαίως εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μακρὰν ὑπαρξιν καὶ τὴν δύναμιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

β'. — Οἱ Αὐτοκράτορες. — Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κράτους.

Ὁ Ἀρχάδιος (395 - 408).— Οἱ δύο πρῶτοι Αὐτοκράτορες, μετὰ τὸν ὀριστικὸν χωρισμὸν τοῦ 395, οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, ὑπῆρξαν ἄσημοι βασιλεῖς.

Αἱ χῶραι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ὑφίστανται ἐπὶ τοῦ Ἀρχαδίου τρομακτικὴν καταστροφὴν. Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀλαρίχου οἱ Γότθοι λεηλατοῦν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, εἰσέρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας, διέρχονται τὸν Ἰσθμὸν καὶ φθάνουν ἕως τὸ Ταίναρον (395). Οἱ βάρβαροι ἐλεηλάτησαν, ἐπυρπόλησαν,

ἔσφαξαν, ἔσυραν μαζί των πλουσίαν λείαν καὶ αἰχμαλώτους. Τότε ἔπαθον ἀνεπανόρθωτον καταστροφὴν τὰ ἀπαράμιλλα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τὰ περίφημα ἱερὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας (ἡ Ἐλευσίς, ἡ Ὀλυμπία). Ὁ ὥραιος ἀρχαῖος κόσμος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀριστουργημάτων ἀπὸ τότε ἐξαφανίζεται.

Θεοδόσιος Β' ὁ Μικρὸς (408 - 450). — Μικρὸς καὶ ἄσημος ἦτο ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀρκαδίου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μέγαν πάππον αὐτοῦ. Τὸ Κράτος κυβερνᾶται ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν του καὶ κηδεμόνα Πουλχερίαν. Τὸ Παλάτιον ὁμοιάζει μὲ μοναστήριον. Κάμνουν παρακλήσεις, νηστεύουν καὶ ψάλλουν ὕμνους. Ὁ Θεοδόσιος ἀντιγράφει τόσον καλὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, ὥστε ἐπωνομάσθη **Καλλιγράφος**. Ἡ Πουλχερία τοῦ εὗρσκει καὶ σύζυγον ἀκόμη «λογίαν καὶ ὥραίαν», τὴν κόρην ἑνὸς Ἀθηναίου φιλοσόφου **Ἀθηναῖδα**.

Κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (ἐβασίλευσε 42 ἔτη) οἱ παλαιοὶ ἐχθροί, οἱ **Πέρσαι**, εἰσέρμουν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ μεγάλη ἐπιδρομὴ τῶν Οὐννων φαίνεται ὅτι ἀπειλεῖ τὸ Κράτος μὲ ὀριστικὴν καταστροφὴν. Ὁ Ἀττίλας ἐπὶ ἑννέα ἔτη λεηλατεῖ ἀνηλεῶς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Τρομακτικὰ ὑπῆρξαν αἱ καταστροφαί. Ἡ ἀνοδος εἰς τὸν θρόνον ἑνὸς γενναίου ἀξιωματικοῦ σώζει τὸ Κράτος.

Μαρκιανὸς (450 - 457). — Διὰ τὴν περιέλθῃ τὸ Κράτος εἰς ἰσχυρὰς χεῖρας ἡ συνετὴ Πουλχερία λαμβάνει σύζυγον τὸν γέροντα ἀξιωματικὸν Μαρκιανόν. Οἱ σύγχρονοι ἐπαινοῦν τὰς ἀρετάς του· ἀληθῶς διοικεῖ μὲ φρόνησιν καὶ ἐπιφέρει τάξιν εἰς τὰ ἐσωτερικά. Πρὸ παντὸς γίνεται ὁ σωτὴρ τοῦ Κράτους. Πρὸς τὸν Ἀττίλαν μεταχειρίζεται γλῶσσαν γενναίαν. Ὅταν οὗτος ἔστειλε νὰ λάβῃ δῶρα : «Ἔχω, τοῦ ἐμήνυσσε, χρυσὸν διὰ τοὺς φίλους, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐχθροὺς φυλάττω τὸν σίδηρον», ἐννοῶν τὸ ξίφος. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀττίλας ἐξεμάνη, ἀλλὰ δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ. Ἡ γενναία στάσις τοῦ Μαρκιανοῦ καὶ αἱ πολεμικαὶ ἐτοιμασίαι του τὸν ἀναγκάζουν νὰ στραφῇ εἰς τὴν Δύσιν.

Οἱ διάδοχοι (457 - 527). — Ἐν μέσῳ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Βαρβάρων καὶ ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν οἱ Αὐτοκράτορες ἀνα-

βιβάζονται καὶ καταβιβάζονται ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς. Οἱ ἰσχυροὶ εἶναι οἱ στρατηγοὶ Γότθοι. Ἡ πρωτεύουσα εἶναι γεμάτη ἀπὸ Γότθους. Πολλοὶ ἔχουν ἀνέλθει εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μαρκιανόν, Λέων ὁ Θράξ (457 - 474), ὀφείλει τὸν θρόνον εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Γότθου ἀρχιστρατήγου Ἀσπαρ. Ἀλλ' ὁ Λέων δὲν ἔννοεῖ νὰ εἶναι σκιά Αὐτοκράτορος. Εἰς παρουσιασθεῖσαν εὐκαιρίαν διατάσσει νὰ φονεύσουν τὸν Ἀσπαρ καὶ οὕτω ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν ξένων.

Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ζήνωνος, ὁ ἑποῖος διεδέχθη τὸν Λέοντα (474 - 491), συντελοῦνται μεγάλα γεγονότα εἰς τὴν Δύσιν. Καταβιβάζεται ἀπὸ τὸν θρόνον τῆς Ῥώμης (476) ὁ τελευταῖος Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ Ῥωμύλος Αὐγουστύλος. Σπουδαιότερον γεγονός εἶναι ἡ ἰδρυσις τοῦ Ὄστρογοτθικοῦ βασιλείου. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκείνον ἀρχίζουν νὰ ἰδρύνονται εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος, πολλὰ βαρβαρικὰ χριστιανικὰ βασίλεια.

Ὁ Ἀναστάσιος (491 - 518) εἶναι βασιλεὺς ἀγαθὸς καὶ γενναῖος. Κυβερνᾷ μὲ συνέσιν, ἐλαφρύνει τοὺς ὑπηκόους του ἀπὸ βαρεῖς φόρους καὶ ἀποταμιεύει πολλὰ χρήματα. Ἡ βασιλεία του εἶναι ἥσυχος ἀπὸ σπουδαίους ἐξωτερικοὺς πολέμους.

Ὁ διάδοχός του Ἰουστινὸς ὁ Α' (518 - 527) ἦτο χωρικός ἀπὸ τὰς βορείας ἐπαρχίας, ὁ ὁποῖος ἐπῆγεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν μὲ τὸν ἀνεψιὸν του Ἰουστινιανόν, διὰ νὰ ζητήσουν τύχην. Ἡ τύχη των ἦτο ν' ἀνέλθουν εἰς τὸν θρόνον. Τὸ πρακτικὸν πνεῦμα καὶ ἡ δραστηριότης τοῦ Ἰουστίνου ταχέως τὸν ἀνέδειξαν. Ἡ βασιλεία του, χωρὶς μεγάλα γεγονότα, ὑπῆρξεν ἀπλῆ εἰσαγωγή εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἑνδοξὸν βασιλείαν τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἰουστινιανοῦ.

Οἱ Γερμανοί. — Ὁ ἀπὸ Βορρᾶ κίνδυνος τῶν βαρβάρων διὰ τῆς συνέσεως τῆς Βυζαντινῆς διπλωματίας εἶχεν ἀποσοβηθῇ. Ὁ Ἀλάρικος μὲ τοὺς Βησιγόθους, ὁ Ἀττίλας μὲ τοὺς Οὐννους,

ὁ Θεοδώριχος μετὰ τοὺς Ὀστρογότθους, ἐστράφησαν ὅλοι πρὸς τὴν Δύσιν.

Οἱ τελευταῖοι Γερμανοὶ ἐπιδρομεῖς εἶναι οἱ *Βανδῆλοι*. Καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν περίοδον τοῦ Ε' αἰῶνος δὲν παύουν, ἐξορμῶντες μετὰ τοὺς πειρατικοὺς στόλους των ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα, νὰ λεηλατοῦν καὶ νὰ ἐρημώνουν τὰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ τὰ παράλια. Αἱ προσπάθειαι τῶν Αὐτοκρατόρων νὰ τοὺς ἐπιβάλουν ἡσυχίαν ἀποτυγχάνουν.

Οἱ Πέρσαι. — Παλαιοὶ ἐχθροί, οἱ Πέρσαι, ἐπὶ πολὺν καιρὸν ἐνοχλοῦν ἐπιτρόπως τὴν Αὐτοκρατορίαν. Μακρότατοι πόλεμοι ἀρχίζουσιν μετὰ τῶν νέων μεγάλων βασιλέων καὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Οἱ Πέρσαι λατρεύουν, ὅπως καὶ οἱ πρόγονοί των, τὸ πῦρ, εἶναι πυρολάτραι. Φθάνουν εἰς μεγάλην δύναμιν, θέλουν νὰ ἐπιβάλουν εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ πυρός. Καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη διεξάγονται μετὰ θρησκευτικὸν φανατισμὸν καὶ μετὰ τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ ἀπὸ αἰώνων μεγαλείου.

Ἡ Ἀρμενία. — Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' οἱ Πέρσαι ἐπεχείρησαν διωγμοὺς ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀσίας. Πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν περιῆλθε τὸ Κράτος εἰς πόλεμον, ὃ ὅποιος ἐτελείωσε μετὰ εἰρήνην πολὺ ἐπωφελεῖ διὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ Πέρσαι ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσουν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν μέγα μέρος τῆς Ἀρμενίας. Ἀπὸ τότε οἱ Ἀρμένιοι ἤρχισαν νὰ μεταφράζουν Ἑλληνικὰ βιβλία, ν' ἀναπτύσσουν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν των. Οὕτως ἡ Ἀρμενία ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν βερεαρότητα καὶ συνεδέθη διὰ παντὸς μετὰ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν.

Οἱ νέοι ἐχθροί. — Ἀπὸ τὰ βόρεια σύνορα ἐπέρχονται (κατὰ τὸ 500 μ. Χ.) νέοι ἄγριοι, ἀνήμεροι ἐχθροί. Πρώτην φοράν ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ καθίστανται οἱ διαρκεῖς ἕως τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐχθροὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Οἱ βάρβαροι οὗτοι ἔρχονται ἀπὸ δύο προελεύσεις· ἄλλοι ἀπὸ τὰ βάρθη τῆς Ἀσίας, ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον, τὸν ὅποιον ἤνσιξαν

πρῶτοι οἱ Οὐννοι, καὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν με αὐτοὺς ὁμοφυλίαν. Οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ **Ἀβαροι** καὶ ἰδίως οἱ **Βούλγαροι**. Καὶ οἱ δύο οὗτοι λαοὶ ἐστάθησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὸν ποταμὸν Βόλγαν, ἔπειτα ἐγκατεστάθησαν πρὸς Β. τοῦ Δουνάβεως. Ἀπὸ ἐκεῖ ἤρχισαν τὰς ἐπιδρομὰς των εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ⁽¹⁾.

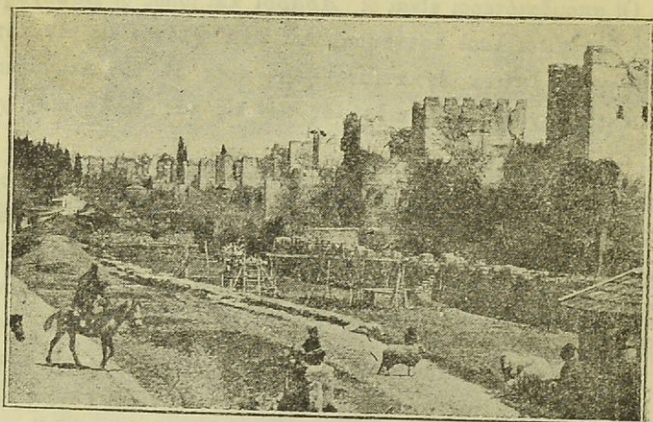
Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἐμφανίζονται ἄλλοι λαοί, διαφορετικῆς καταγωγῆς, συγγενεῖς με τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς, οἱ **Σλάβοι**. Ἐρχονται ἀπὸ τὸν Βορρᾶν, ἀπὸ τὰς ἀχανεῖς χώρας τῆς Α. Εὐρώπης, τῆς σημερινῆς Ῥωσίας, τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι **Σκυθίαν**. Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν νέων τούτων ἐχθρῶν κατὰ τὴν βασιλείαν Ἀναστασίου τοῦ Α' εἶναι προσόμιον εἰς τὰς τραγικὰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας ἐπέφερον κατόπιν. Ἡ ἐποχὴ αὕτη ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τότε εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον εἰς νέος λαός, οἱ **Σλάβοι**, ὁ ὁποῖος διὰ κακὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνemieχθη στενωὺς ἕως σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς, καὶ ἐπροκάλεσε μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα.

γ'. — Ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.

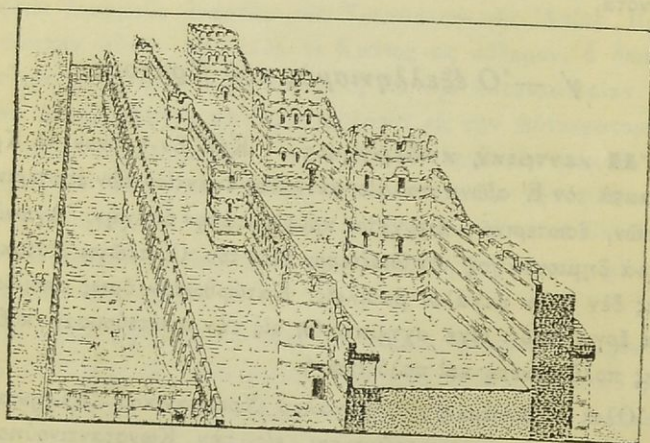
Ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις. — Καθ' ὃν χρόνον τὸ Κράτος κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα παλαίει γενναίως ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἐσωτερικῶς διέρχεται κρίσιμωτάτην ἐποχὴν. Ἀγωνίζεται νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἰδιαίτερον βίον του. Οἱ πρῶτοι Αὐτοκράτορες δὲν ἦσαν μεγάλοι βασιλεῖς. Κατῴρθωσαν ὅμως σπουδαῖοτατα ἔργα. Διότι εἶχε σχηματισθῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν κυβέρνησις πολὺ συνετὴ καὶ πολὺ ἱκανή.

Ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ μεγάλου Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς συγκεντρώνονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

(1) Εἶναι συγγενεῖς τῶν Μογγόλων, Τατάρων καὶ Τούρκων. Οἱ Βούλγαροι ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν ποταμὸν Βόλγαν.

Εἰκ. 8. — Τὸ Θεοδοσιανὸν τεῖχος (ὅπως εἶναι σήμερον).

Εἰκ. 9. — Ἀναπαράστασις εἰς τὴν παλαιὰν μορφήν.

Πολύ γρήγορα ἐμεγάλωνεν ἡ πόλις, τόσοις πολὺ, ὥστε ὁ Θεοδόσιος Β' ἠναγκάσθη νὰ εὐρύνῃ τὸν περίβολον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ νὰ ἀνεγείρῃ μακρότερον πολὺ ἰσχυρὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον λέγεται *Θεοδοσιανόν*. Εἶναι τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον διετερήθη ἕως τὸ τέλος τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐπὶ χίλια ἔτη ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βερδάρων.

Ἡ δὲ κεντρικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει διοίκησις ἦτο πολὺ μεγάλη δύναμις. Ἦρχοντο καὶ παρήρχοντο οἱ βασιλεῖς, ὑπῆρχεν ὅμως πάντοτε ἐνιαία καὶ σταθερὰ πολιτικὴ. Αἱ ἐνέργειαι τῆς κατηυθύνοντο μὲ σύνεσιν καὶ ἱκανότητα πρὸς δύο μεγάλους σκοπούς, τὴν ἐπικράτησιν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων καὶ τὸν ἐξελληνισμόν τοῦ Κράτους ⁽¹⁾.

Οἱ κάτοικοι. **Ὁ Ἑλληνισμός.** — Πολυάριθμοι βάρβαροι κατῴκουν εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι περιελαμβάνοντο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τοὺς κάμνει Ἑλληνας. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ὑπάρχει πληθυσμὸς ἀκμαῖος, γεμάτος ζωὴν καὶ δραστηριότητα. Κατὰ τὰς μεγάλας ἐπιδρομὰς τῶν βερδάρων μερικαὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις πολεμοῦν μὲ ἡρωισμόν διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν των.

(1) « *Ἡ Βυζαντινὴ Ἀνατολή* εἶχε τὴν αὐτίαν, ὅτι ὑπέστη τὰς μεταναστεύσεις σλαβικῶν, οὐννικῶν καὶ τουρκικῶν ἀπολιτίστων φύλων, τὰ δὲ κύματα τῶν λαῶν ἐκεῖνα δὲν ἐσταμάτησαν, ἀλλ' ἐξηκολούθουν καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα νὰ καταπλημμυροῦν τὴν Ἀνατολήν. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐχρησίμευσε καθ' ὅλον τὸν χρόνον τοῦτον ὡς ἀμυντικὸν τεῖχος τῆς Εὐρώπης ἐναντίον τῶν σιφῶν τῆς Σκυθίας καὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας.

Ἡ ἀπαράμιλλος θέσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνδυαζομένη πρὸς τὴν τέχνην τῆς τοιχοδομίας, κατέστησεν αὐτὴν τὸ ὀχυρώτατον τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωστῶν φρουρίων. Τὸ ἀγέρωχον κράτος ἠλπίζεν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταστραφῇ. Ἡ στρατηγικὴ τελειοποίησις τῶν στρατῶν, ἡ δύναμις τῆς θελήσεως καὶ ἡ σύνεσις πολιτευτῶν καὶ Αὐτοκρατόρων, τέλος δὲ ἡ δύναμις τοῦ πολιτικοῦ βίου ἔσωσαν τὸ Βυζάντιον ἀπὸ ἀναριθμήτους κινδύνους» (*Γρηγορόβιος*).

Ἡ ἐποχὴ ὅμως ἐκείνη εἶναι πάρα πολὺ ἀνώμαλος. Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις συχνὰ συμβαίνουν ταραχαί. Ὁ ὄχλος φανατίζεται ἰδίως σφοδρότατα μὲ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα⁽¹⁾. Τὸν φιλοτάραχον ἐκείνον λαὸν συνενώνει εἰς ἓν τὸ αἶσθημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ χαλιναγωγεῖ ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. — Εἰς τὴν διοίκησιν ἐπικρατεῖ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα ἡ Λατινικὴ. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπενεργεῖ κάθε ἡμέραν ἰσχυρότερον. Οἱ Αὐτοκράτορες, αἱ βασιλίσσαι ἀγαποῦν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ προστατεύουν αὐτά. Ἡ Ἀθηνᾶς καὶ ὁ Θεοδοσίος ὁ Β' ἰδρύουν Πανεπιστήμιον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (425), εἰς τὸ ὅποιον διδάσκεται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία. Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Α' τόσον πολὺ ἠγάπα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ὥστε συνείθιζε νὰ λέγῃ: «εἴθε νὰ ἦτο δυνατόν εἰς τὸν κειρὸν μου, ὅσα ἐξοδεύονται διὰ τὸν στρατὸν νὰ ἐξοδεύωνται διὰ τὴν παιδείαν».

Τὸν καιρὸν ἐκείνον ἔζησαν πολλοὶ ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι, οἱ ὅποιοι διεκρίθησαν εἰς Ἑλληνικὴν σοφίαν. Ἡ λάμψις, τὴν ὅποιαν ἔρριψαν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα μὲ τοὺς μεγάλους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, φωτίζει καὶ τὸν Ε' αἰῶνα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν ἀκόμη τῆς διοικήσεως ἀρχίζει ν' ἀντικαθίσταται ἡ Λατινικὴ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν. Ἡ Ἑλληνικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ πολιτισμένου κόσμου, εἶναι παγκόσμιος γλῶσσα.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. — Ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὅποια εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικὴ, γίνεται ὁ ἀληθὴς ὁδηγὸς τῆς Κοινωνίας. Ἀτρόμητος ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀναλαμβάνει σφοδρὸν ἀγῶνα πρὸς βελτίωσιν τῶν ἡθῶν. Ἡ δύναμις τοῦ λόγου, ἡ ὑπέροχος ἀρετὴ τοῦ καὶ ἡ λατρεῖα τοῦ λαοῦ τοῦ δίδουν ἀκαταγώνιστον ἰσχύν. Μὲ δριμύτητα καταφέρεται ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος ἐναντίον τῆς χλιδῆς τῶν πλουσίων καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἀρχόντων. Δὲν φο-

(1) Εἰς μίαν τοιαύτην ταραχὴν τοῦ ὄχλου ἐφονεύθη ἡ περίφημος φιλόσοφος τῆς Ἀλεξανδρείας **Υπατία**.

βεῖται νὰ ἐλέγξῃ μάλιστα πικρότατα καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν Αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἀρκαδίου ⁽¹⁾. Οἱ ἐχθροὶ κατορθώνουν τὴν ἐξορίαν τοῦ εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου ἀπέθανεν ἀπὸ τὰς κακουχίας (407).

Αἱ αἱρέσεις. Ἡ Ὁρθοδοξία.— Ἡ ὀρθὴ πίστις, ἡ Ὁρθοδοξία, εἶναι τὸ θεμέλιον τοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους. Ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι τὸ δόγμα τῆς Ἀγίας Τριάδος, τὸ ἑκτερον καθιέρωσαν ἡ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδοι (325, 381). Αἱ αἱρέσεις ὅμως δὲν παύουν νὰ ταραττοῦν τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅλοι μὲ πάθος λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ὁ ἀπλοῦς λαὸς καὶ οἱ μεγιστάνες καὶ οἱ Αὐτοκράτορες. Μεγάλαι ταραχαὶ προσέρχονται εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν. Ὁ Ἀρειανισμὸς εὗρισκει εὐνοίαν εἰς τὴν αὐλήν. Γεννῶνται δὲ καὶ ἄλλαι αἱρέσεις.

Ὁλόκληρος ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς ταρασσεται. Ἐπὶ τέλους ἡ Ὁρθοδοξία ὑπερισχύει. Ὁ ἀγαθὸς Αὐτοκράτωρ Μαρκεσιανὸς μὲ τὴν εὐσεβῆ Πουλχερίαν συγκαλοῦν τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (451), ἡ ὁποία καταδικάζει τὰς αἱρέσεις. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδος ἐκήρυξε τὸ ὀρθὸν δόγμα, ὅτι καὶ αἱ δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος «*θεία καὶ ἀνθρωπίνη ἀσυγχύτως* εἶναι συνηνωμένοι ἐν τῷ *θεανθρώπῳ Χριστῷ*».

Ὁ ἐθνικὸς δεσμός.— Ἀπὸ τότε, καθ' ὅλην τὴν ὑπαρξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ὑπῆρξε κατ' ἐσχόλην ἐθνικὴ Ἐκκλησία. Ἐμψυχώνει τὸ ἔθνος εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν βερβάρων, ἐνισχύει αὐτὸ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀτυχημάτων του. Προσέτι αἱ ἀνώταται τάξεις ἐργάζονται πρὸς

(1) **Ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας.**— «Πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὑποῦσαν φωνήν, ἵνα συνετίσῃ τὸν ἄρχοντα; Μοναρχίαι ἀπόλυτοι ἐπεκράτησαν καὶ ἄλλαχοῦ. Ἀλλ' οὐδαμοῦ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐτιόλμησαν ν' ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν βούλησιν τοῦ δεσπότου τοὺς φραγμούς, οὓς παρ' ἡμῖν ἀνιέταξαν οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Χρυσόστομοι». (Παπαρηγόπουλος).

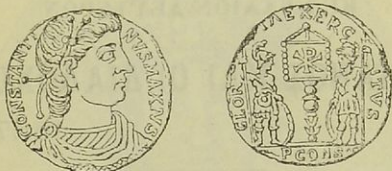
ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Πουλχερία θέλει νὰ εἶναι ἔλοι εἰς τὸ Παλάτιον φιλόθρησκοι, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ στηριχθῇ ἡ βασιλεία εἰς τὴν δύναμιν τῆς θρησκείας. Δίδει Ἀθηναίαν κόρην εἰς τὸν ἀδελφόν της, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ στηρίξῃ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἐμπνέεται ἡ λογοτεχνία, ἀπὸ τὴν ἀστείρευτον πηγὴν αὐτῆς ἀντλοῦν ὑψηλὰ νοήματα οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι καὶ ἐν γένει ζωογονεῖται ὁλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνικὸς βίος.

Ἐπισκόπησις. — Ἡ πρώτη αὕτη περίοδος (395-527) ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν. Οἱ Βάρβαροι ἐγκαθίστανται εἰς τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἐκτοτε χωρίζεται ἡ Δύσις ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀκολουθοῦν κάθε μία ἰδιαίτερον ἱστορικὸν βίον.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρούεται ὁλοσχερῶς ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἀπὸ τοὺς βαρβάρους Γερμανούς. Νέοι ὅμως ἐχθροὶ λαοὶ ἐμφανίζονται, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σλάβοι. Τὸ Κράτος ὅμως γίνεται ὁλοὲν Ἑλληνικώτερον. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διοργανώνεται ἰσχυρὰ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἐργάζεται μὲ σύνεσιν καὶ μέθοδον πρὸς συγκρότησιν τοῦ Κράτους. Ἡ μεγάλη πρωτεύουσα, εἰς τὴν ὁποίαν συρρέουν Ἕλληνες, ξένοι καὶ βάρβαροι, διαπλάσσει καὶ ἀφομοιώνει ὅλα τὰ πολυποίκιλα καὶ ἀνόμοια ἐκεῖνα στοιχεῖα. Εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο κέντρον δημιουργεῖται ἡ ἐνότης ⁽¹⁾. Ἐξ ἄλλου καὶ οἱ κάτοικοι ἀγωνίζονται πρὸς συντή-

(1) **Ἡ ἐνότης τοῦ Κράτους.** — «Ἡ ἐνότης ὑπῆρχεν εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν δημιουργίαν γνησίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο συγχρόνως γλῶσσα τῆς διοικήσεως, γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς λογοτεχνίας, ἦτο ὡς μία ἔθνικη γλῶσσα. Τὸ κέντρον τοῦ Κράτους εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις. Ὡς πρωτεύουσα κατέχει θέσιν μοναδικήν. Δὲν εἶναι πόλις συνήθης, εἶναι ἀπέραντος πρωτεύουσα, ἀνωτέρα κατὰ τὸν πληθυσμὸν ἀπὸ τὴν παλαιὰν Ῥώμην, τεραστίας ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς τὸν κόλπον τῆς προστρέχουν οἱ βάρβαροι ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τὴν Εὐρώπην· εἰς ὀλίγον καιρὸν τοὺς κάμνει Ἑλληνας» (Ῥαμπώ).

ρησιν τοῦ Κράτους. Διότι εἶναι τοῦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς θρη-
σκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, ὁ δὲ χριστιανικὸς Ἑλληνικὸς
πολιτισμὸς εἶναι ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον. Εἶναι
ὑπερήφανοι ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ Κράτος ἐκεῖνο. Ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα
τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος δὲν ἔχει Ῥωμαϊκὸν παρὰ μόνον τὸ ὄνομα.
Εἰς τοὺς ἀειμνήστους Αὐτοκράτορας τοῦ Ε' αἰῶνος ὀφείλο-
μεν τὴν δημιουργίαν ἑνὸς μεγάλου μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ
Κράτους.

Εἰκ. 10.—Νόμισμα τοῦ Μεγάλου Κωνσταν-
τίνου.—Εἰς τὴν μίαν ὀψιν ἡ προτομή
του, εἰς τὴν ἄλλην τὸ λάβαρον.

Εἰκ. 11. — Πομπὴ ἁγίων γυναικῶν (ψηφιδωτὸν Ῥαβέννης τοῦ 5' αἰῶνος). — Αἱ ἐνδυμασίαι των δεκνύουν τὴν πολυτέλειαν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς.

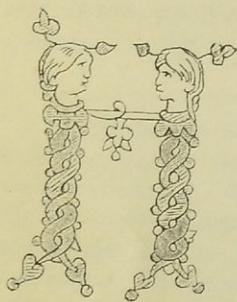
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΑΥΤΟΥ

(527-610)

Αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οἱ ἀμυντικοὶ πόλεμοι. — Τὰ μεγάλα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα. —

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

μακροτάτῃ βσιλείᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (διήρκεσε 38 ἔτη) ἀνοίγει μεγάλους ὁρίζοντας εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ ἐνδιαφέρει ὅχι μόνον τὴν Βυζαντινὴν ἀλλὰ καὶ τὴν παγκόσμιον ἀκόμη ἱστορίαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς διεξήγαγεν ἀδιακόπους πολέμους εἰς τὸ ἑξωτερικὸν καὶ ἔκαμε μεγάλας κατακτήσεις.

Μεγαλοπράγμων ἐδείχθη καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικά. Ἐπετέλεσε μεγάλα ἔργα πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια ἀνέδειξαν ἀθάνατον τὸ ὄνομά του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἡ δόξα τῶν πολέμων καὶ ἡ λάμψις τῶν ἐκπολιτιστικῶν ἔργων δίδουν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐστηρίστου

μεγαλειον καὶ τὴν ἀναδεικνύουσιν μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλειτέρας ἐποχὰς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ⁽¹⁾.

α'. — Ἐπιθετικοὶ καὶ ἀμυντικοὶ πόλεμοι. — Ὅστρογότθοι καὶ Βανδῆλοι. — Πέρσαι, Οὔννοι καὶ Σλάβοι.

Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα. — Ἡ δραστηριότης καὶ ἡ θέλησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον καταπλήξει τοὺς συγ-

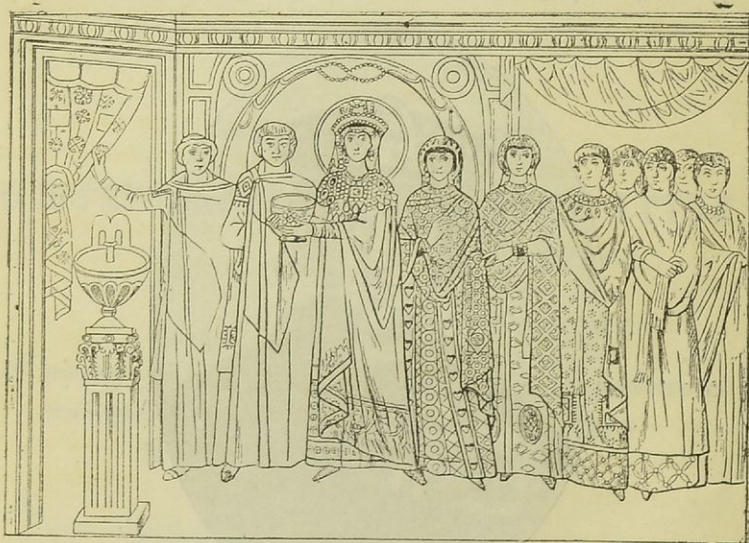
Εἰκ. 12. — Ὁ Ἰουστινιανὸς (ἐκ ψηφιδωτοῦ τῆς Ῥαβέννης τοῦ 5' αἰῶνος).

χρόνους. «Ἦτο ἀναστήματος μᾶλλον μετρίου, εἶχε κανονικὰ χαρακτηριστικά, στήθος εὐρύ, πρόσωπον ἀνθηρόν, τὸ ἦθος γαλήνιον καὶ εὐπροσέγγορον». Εἰς σῶμα ῥωμαλέον κατῴκει ψυχὴ

⁽¹⁾ Ὁ Ἰουστινιανός. — «Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶναι οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους, εἰς τοὺς ὁποίους ὄχι μόνον αἱ μεταγενέστεραι γενεαὶ ἀπέδωκαν Ἀδαμαντίου Βυζαντινὴ Ἱστορία

διαρκῶς ἀνήσυχος. Εἶχεν ἐξαιρετικὴν ἀντοχὴν εἰς τοὺς κόπους ⁽¹⁾. Ἐγνώριζε κάθε ἐπιστήμην καὶ τέχνην. Ἦτο νομικὸς καὶ θεολόγος, συγγραφεὺς, ἀκόμη καὶ ποιητὴς καὶ ἀρχιτέκτων. Θαυμασιὰ ἰδίως ἦτο ἡ ἱκανότης του εἰς τὸ νὰ εὕρισκῃ τοὺς πλέον καταλλήλους διὰ πᾶν ἔργον ἀνθρώπους. Μεγάλοι στρατηγοί, ἐπιφανεῖς νομομαθεῖς, σοφοὶ ἀρχιτέκτονες ἐλάμπρυναν τὴν βασιλείαν του.

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνδέεται ἀναποσπᾶστος τὸ

Εἰκ. 13.— Ἡ Θεοδώρα καὶ ἡ αὐλὴ αὐτῆς. (Ψηφιδωτὸν ἐκ Ῥαβέννης τοῦ 5' αἰῶνος).

ὄνομα τῆς συζύγου του Θεοδώρας, ἡ ἐποία ἀπὸ χαμηλὰ στρώ-

τὴν ἐπωνυμίαν «Μέγας», ἀλλὰ καὶ ἡ φαντασία τῶν λαῶν περιέβαλεν αὐτοὺς μὲ ἀκτινοβόλον φωτοστέφανον. Τὰς ἐμφανίσεις αὐτῶν δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς ἀστραπὴν, ἡ ὁποία διασχίζει τὸν οὐρῖνον. Ἀκόμη καὶ τὸν ΙΒ' καὶ τὸν ΙΓ' αἰῶνα οἱ Σλάβοι ἤθελον τὸν Ἰουστινιανὸν ἰδικόν των, καὶ ὁ Δάντης τὸν θέλει εἰς τὸν παράδεισόν του. Τόσον ὑψηλὴ ἐμφανίζεται ἡ μορφή του εἰς τὴν φαντασίαν τῶν λαῶν καὶ ποιητῶν» (Δίτεριχ).

(1) «Καὶ ἦτο ἄπνους καὶ ἄσιτος ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οὐδέ-

ματα τῆς κοινωνίας ἀνῆλθεν εἰς τὸν ὕψιστον θρόνον τῆς οἰκουμένης. Ἐδείχθη ὁμῶς ἀληθὴς βασίλισσα μεγάλου βασιλέως καὶ μεγάλου Κράτους. Μὲ τὰ θέλγητρά της συνήνωνεν ἐξαιρετικὴν κρίσιν, ἰσχυράν θέλησιν καὶ ἐπιβλητικὴν μεγαλοπρέπειαν, σπουδαίως δὲ συνετέλεσε καὶ αὐτὴ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους ⁽¹⁾.

Ἡ στάσις τοῦ Νίκα. — Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας (532) ἐξεργάγη φοδερὰ στάσις τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔσωσε τὸν θρόνον ἡ τόλμη τῆς Θεοδώρας. Εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ ὄνομα **Στάσις τοῦ Νίκα** ἀπὸ τὸ σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν.

Πολὺ ἀγαπητοὶ ἦσαν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιὰν Ῥώμην, οἱ ἀγῶνες οἱ ὅποιοι ἐγίνοντο εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον **Ἱπποδρόμον**. Ἐκεῖ ἐγίνοντο ἀρματοδρομαί, αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο ἀπὸ διωργανωμένα σωματεῖα, τῶν ὁποίων ἕκαστον εἶχε ἰδιαίτερον χρῶμα. Ὁ λαὸς ἐλάμβανε τὸ μέρος τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀρματηλάτου καὶ αἱ ἀρματοδρομαί ἐτελοῦντο μὲ μεγάλον φανατισμόν.

Αἱ ἀντιζηλῖαι τῶν φατριῶν τοῦ Ἱπποδρόμου εἶχον κορυφωθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οἱ **Πράσινοι** καὶ οἱ **Βένετοι** ἤρχοντο πολλάκις εἰς χεῖρας. Αἱ φατρίαι μετεβάλλοντο εἰς φανατικὰ πολιτικὰ κόμματα. Μεγάλαι ταραχαὶ γίνονται εἰς τὸν Ἱπποδρόμον, καὶ οἱ στασιασταὶ διασκορπίζονται εἰς τὴν πόλιν, λεηλατοῦν, φο-

ποτε μὲν ἐχόρτασε φαγητὸν ἢ ποτόν, ἀλλὰ μόλις τὰ ἡγγίξε τὰ ἄφινεν ἀμέσως. Διότι τοῦ ἐφαίνοντο ὅλα ὥς πάρεργόν τι καὶ ὥς μία ἀγγραφεία, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ φύσις, ἀφοῦ καὶ χωρὶς νὰ πῇ πολλάκις ἔμνευε δύο ἡμέρας καὶ νύκτας, καὶ ἔζη μὲ ὀλίγον ὕδωρ καὶ μὲ ὀλίγα χόρτα, καὶ ἐκοιμᾶτο μίαν μόνον ὥραν». (**Προκόπιος**).

(1) **Ἡ Θεοδώρα.** — «Εἵκοσι καὶ ἓν ἔτη ἐβασίλευσεν, ἔβαλε παντοῦ χεῖρα, εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τὴν διπλωματίαν, εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄν ὁ χρόνος ἤθελε τῆς ἐπιτρέψει νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδια καὶ τὸ ἔργον της, θὰ κατώρθωνε νὰ κάμῃ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἰσχυρότερον καὶ ἴσως θὰ ἡλλασσεν ἀκόμη καὶ τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας» (**Ντίλ**).

νεύουν, πυρπολοῦν. Ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα ἡ Κωνσταντινούπολις καλεῖται. Ὁ Ἰουστινιανὸς συγκαλεῖ συμβούλιον εἰς τὸ παλάτιον. Εἰς τὸ συμβούλιον, ὥπως πάντοτε, παρίσταται καὶ ἡ Θεοδώρα. Στρατηγοὶ ἀτρόμητοι εἰς τοὺς πολέμους, συμβουλεύουν τὴν Αὐτοκράτορα νὰ φύγῃ. Ὅλοι ὠμίλησαν. Σιγὴ βαθεῖα ἐπηκολούθησεν. Αἰφνης ἐγείρεται ἡ ὑπερήφανος Θεοδώρα καὶ λέγει λόγους, οἱ ὅποιοι ἔμειναν ἀθάνατοι εἰς τὴν ἱστορίαν :

«Νομίζω ἐγὼ ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει βασιλεύσει, δὲν πρέπει νὰ γίνῃ φυγὰς. Νὰ μὴ ζήσω ποτὲ τὴν ἡμέραν, ποῦ θὰ παύσουν νὰ μὲ ὀνομάζουν βασιλίссαν. Ἄν θέλῃς νὰ φύγῃς, βασιλεῦ, εὐκολὸν εἶναι. Εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον καὶ εἰς παλαιὸς λόγος ἀρέσκει, ὅτι καλὸν σάβανον εἶναι ἡ βασιλεία» (Προκόπιος).

Οἱ ἀγέρωχοι ἐκεῖνοι λόγοι δίδουν εἰς ὅλους θάρρος. Ὁ Βελισσάριος εἰσορμᾷ εἰς τὸν Ἰππόδρομον, διασκορπίζει τὸν λαὸν καὶ ἐπιφέρει φοβεράν σφαγὴν. Ἡ βασιλεῖα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἴσως καὶ τὸ κράτος, εἶχε σωθῇ.

Πόλεμοι κατακτήσεων. — Ὁ Ἰουστινιανὸς βάλλει ἀμέσως εἰς ἐνέργειαν τὸ μεγαλεπήβολον σχέδιον. Ζητεῖ ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους Γερμανοὺς τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον διὰ βίας ἐγκατασταθῇ πρὸ ἐνὸς αἰῶνος, καὶ εἶχον ἰδρύσει βερβαρικά βασίλεια. Αἱ χῶραι αὗται ἀνήκουν εἰς τὸ κράτος τοῦ, τὸ ὅποιον ἦτο ὁ κληρονόμος τῆς Ῥώμης.

1ον) *Εἰς τὴν Ἀφρικὴν.* — Οἱ Βανδῆλοι εἶχον ἰδρύσει, ὥς γνωρίζομεν, ἰσχυρὸν κράτος εἰς τὴν Ἀφρικὴν (431) μὲ πρωτεύουσαν τὴν Καρχηδόνα. Οἱ στόλοι των εἶναι κύριοι τῆς Μεσογείου. Εἰς τὸν μέγαν Βελισσάριον ἀναθέτει ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῆς ἐκστρατείας (533).

Τρεῖς μῆνες ἤρκεσαν εἰς τὸν Βελισσάριον νὰ κατακτήσῃ μετὰ πεισματώδεις μάχας τὴν Ἀφρικὴν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Βανδῶν Γελίμερος πλανᾶται εἰς τὰ ὄρη φυγὰς καὶ καρτερικῶς ὑφίσταται φρικτὰς κακουχίας. Ζητεῖ νὰ τοῦ στείλουν ἄρτον, σπῆγγον καὶ κιθάραν: ἄρτον διὰ νὰ φάγῃ, σπῆγγον διὰ νὰ σπογγίσῃ τὰ δάκρυα, κιθάραν διὰ νὰ κλαύσῃ τὴν δυστυχίαν τοῦ. Ἀποφασίζει τέλος νὰ παραδοθῇ, καὶ ὁ Βελισσάριος τὸν φέρει εἰς τὴν

Κωνσταντινούπολιν, όπου μεγαλοπρεπῆς θρίαμβος πανηγυρίζεται εἰς τὸν Ἱππόδρομον.

«Ἐπιδεικνύων καὶ τὰ λάφυρα καὶ τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ πολέμου ἔκαμε πομπήν (ὁ Βελισσάριος) διὰ μέσου τῆς πόλεως, τοῦτο δ' ἐκάλουν οἱ Ῥωμαῖοι **θρίαμβον**. Ἦσαν δὲ τὰ λάφυρα θρόνοι χρυσοῖ καὶ ἄμαξαι καὶ πολύτιμοι λίθοι. Ἦτο δὲ καὶ ἄργυρος πολὺς καὶ μέγας πλοῦτος βασιλικῶν κειμηλίων. Αἰχμάλωτοι δὲ τοῦ πολέμου ἦσαν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Γελίμερος καὶ ὅλη ἡ οἰκογένειά του καὶ οἱ πλέον μεγαλόσωμοι Βανδήλοι. Ὅταν δὲ ὁ Γελίμερος ἔφθασεν εἰς τὸν Ἱππόδρομον καὶ εἶδε τὸν βασιλέα νὰ κάθηται εἰς ὑψηλὸν θρόνον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τὸν λαὸν καὶ εἶδε τὸν ἐαυτὸν τοῦ εἰς ποίαν δυστυχίαν κατήντησεν, οὔτε ἔκλαυσεν, οὔτε ἐστέναξεν, δὲν ἔπαυσε δὲ νὰ λέγῃ κατὰ τὴν γραφὴν «**Ματαιότης ματαιοτήτων τὰ πάντα ματαιότης**» (Προκόπιος).

Τὸ βασιλείον τῶν Βανδήλων, τόσον ἐπίφοβον ἄλλοτε εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν, μετὰ ἐνὸς αἰῶνος βίον δὲν ὑπῆρχε πλέον.

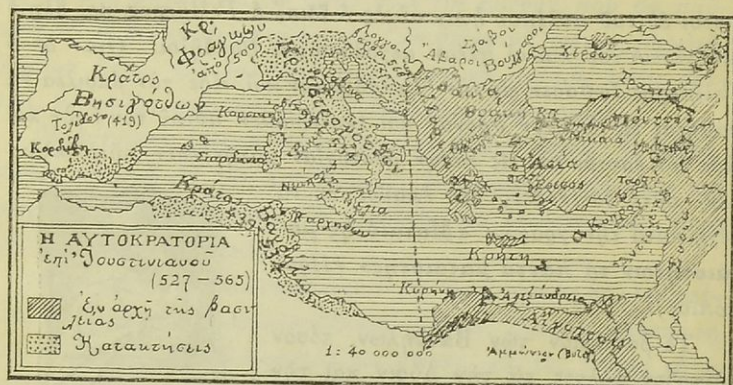
2ον) *Εἰς τὴν Ἰταλίαν*. — Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε δύσκολος καὶ μακρὸς μὲ τοὺς Ὄστρογότθους εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Βελισσάριος ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Σικελίαν, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν Ῥώμην (536). Ὁ γενναῖος βασιλεὺς τῶν Γότθων Οὔτιγίς παλαίει ἐπὶ ἔτη, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑποκύπτει. Εἰς τὸν νέον θρίαμβον τοῦ Βελισσαρίου σύρεται καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος μὲ τοὺς ἄλλους εὐγενεῖς Γότθους (540). Πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου ὁ Ἰουστινιανὸς στέλλει εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸν στρατηγὸν Ναρσῆν, ὁ ὅποιος εἶχεν εἰς σῶμα μικρὸν γενναίαν ψυχὴν. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ὁ Ναρσῆς θριαμβεύει ἐπὶ τέλους, καὶ τὸ

Εἰκ. 14. — Γότθος πολεμιστῆς (μὲ Ῥωμαϊκὴν πανοπλίαν. — Ἀνάγλυφον τοῦ 5^{ου} αἰ. ἐν Ῥώμῃ).

Ὁστρογοθικὸν βασίλειον καταλύεται καὶ αὐτὸ μετὰ βίον ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος (490 - 554).

Τὰ ἐπιφθορὰ ὀνόματα τῶν *Βανδήλων* καὶ τῶν *Ὀστρογότθων* ἐξαφανίζονται πλέον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Δύο περίφημα βασίλεια ὑπετάχθησαν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ δύο ἀγέρωχοι βασιλεῖς ἐσύρθησαν δέσμιοι εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ Ἀφρική καὶ ἡ Ἰταλία ἐγίναν μεγάλαι διοικήσεις τῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ

Εἰκ. 15.— Οἱ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

αἱ ὁποῖαι ὠνομάσθησαν *Ἐξαρχαῖα*. Οἱ *Ἐξαρχοὶ* ⁽¹⁾ εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Αὐτοκράτορος, εἶδος ἀντιβασιλέων, ἔχουν τὰς πρωτεύουσας τῶν εἰς τὴν *Καρχηδόνα* καὶ τὴν *Ραβένναν*. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Ἀνατολῆς ἐκτείνεται τῶρα ἀπὸ τὴν Κασπίαν θάλασσαν πρὸς Α. ἕως τὰς Ἡρακλείους στήλας πρὸς Δ. Ὅλαι σχεδὸν αἱ νῆσοι καὶ αἱ χῶραι, αἱ ὁποῖαι περικυκλώνουν τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἀποτελοῦν μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Μεσόγειος εἶναι *Ἑλληνικὴ θάλασσα*.

Πόλεμοι ἀμυντικοί. Οἱ Πέρσαι. — Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ μέγας βασιλεὺς τῶν Περ-

(1) Τὸ ὄνομα *Ἐξαρχος* διατηρήθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ σημαίνει τὸν κυβερνῶντα μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν, συνήθως δὲ καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Πατριάρχου.

σῶν Χοσρόης ὁ Α' εἶχεν ὑψώσει τὴν Περσίαν εἰς μεγάλην δύναμιν καὶ λάμπειν. Ἀχαιεὶς ἦσαν αἱ χώραι, αἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὸ βασιλείον του. Πρωτεύουσαν εἶχε τὴν Κτησιφῶντα, πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀρχαίας Βαβυλώνος. Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐφημίζετο διὰ τὴν σοφίαν καὶ εἶχεν εἰσαγάγει τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν χώραν του (1). Ἦτο ἀντάξιός ἀντίπαλος τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Χοσρόης εἰσβάλλει αἰφνιδίως εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀσίας, λεηλατεῖ τὴν Συρίαν, καταλαμβάνει καὶ πυρπολεῖ τὴν Ἀντιόχειαν (540). Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνακαλεῖ τὸν Βελισσάριον ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν στέλλει ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη. Οἱ Βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐκτελοῦν μεγάλας πράξεις ἀνδρείας καὶ ἡρωϊσμοῦ. Μὲ δυσκολίαν κατορθώνει τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ κλείσῃ τιμητικὴν εἰρήνην (562).

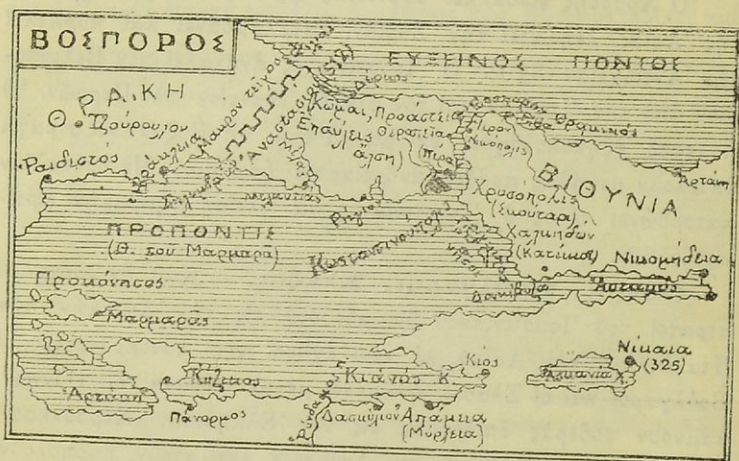
Οὐννοὶ, Βούλγαροι, Σλάβοι. — Καθ' ὃν χρόνον οἱ στρατοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θριαμβεύουν εἰς τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀσίαν, οἱ νέοι ἐχθροὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σλάβοι, ἡνωμένοι μὲ τὰ λείψανα τῶν Οὐννων, κάμνουν φοβερὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον. Κατ' ἔτος σχεδὸν περνοῦν τὸν Δούναβιν, λεηλατοῦν, πυρπολοῦν, ἐρημώνουν δλόκληρον τὴν χώραν ἀπὸ τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἕως τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὴν μεταβάλλουν εἰς «σκυθικὴν ἐρημίαν». Ἐπιτίθενται μάλιστα (558) καὶ ἐνκνέον τῆς πρωτευούσης. Τότε ἐμφανίζεται σωτὴρ τῆς πόλεως ὁ ἐνδοξος Βελισσάριος, γέρον καὶ ἀπόμαχος. Εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἡρώος προστρέχουν ὅσοι ἤμποροῦν νὰ κρατοῦν ὄπλα. Τὸ ὄνομά του ἐμποιεῖ τρόμον εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἡ γενναία ἄμυνα τῶν κατοίκων, τοὺς ὁποίους ἐμψυχώνει ὁ ἀνίκητος γέρων, σώζει τὴν πόλιν ἀπὸ τὴν ἀγρίαν πολιορκίαν.

Τὰ ὀχυρώματα. — Τὰς ἐνδόξους κατακτήσεις του ὁ Ἰουστινιανὸς κατάρθωσε διὰ τῶν ἰσχυρῶν στρατῶν τῆς Αὐτοκρατορίας.

(1) Κατὰ διαταγὴν του μετεφράσθησαν εἰς τὴν Περσικὴν γλῶσσαν οἱ σπουδαιότεροι ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς, μεταξὺ τῶν πρώτων ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἡ ἀδιάκοπος ἀπὸ Βορρᾶ πλημμύρα τῶν βαρβάρων ἠνάγκασε τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ κατασκευάσῃ μεγάλα ἀμυντικὰ ἔργα καὶ ν' ἀνεγείρῃ πολυάριθμα ὀχυρώματα εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ Κράτους. Ἀδιάλειπτον δίκτυον ἀπὸ κάστρα καὶ πύργους ἐπροστάτευον τὰ ἀπέραντα σύνορα.

Δὲν ἤρκεσθῃ δὲ μόνον εἰς τὰ μεγάλα ταῦτα ὀχυρωματικὰ

Εἰκ. 16. — Αἱ ἀκταὶ τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου πλησιάζουσαι πρὸς τὰς ἀσιατικὰς τμηματίζουσι τὸν (Θρακικὸν) Βόσπορον. — Δάση πυκνά, πλούσια κῶμαι, ἄλση, ὡραῖαι ἐπαύλεις ἀνεδείκνυν τὴν Χερσονήσον ἀληθινὸν παράδεισον. Τὸ Ἀναστασιανὸν τεῖχος τὴν προεφύλαττεν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων.

ἔργα δ' Αὐτοκράτωρ. Διὰ νὰ μεταφέρεται ταχέως ὁ στρατὸς εἰς τὰ σύνορα κατεσκευάσεν ὁδοὺς καὶ γεφύρας, διὰ νὰ ἔχῃ πρόχειρα τὰ ἐπιτήδεια ἤνοιξε φρέατα, ἔκαμε δεξαμενάς, ἀποθήκας, πᾶν ὅ,τι ἐχρειάζετο πρὸς ταχείαν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἀμυναν τοῦ Κράτους.

Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος. — Τοὺς πολέμους τοῦ μεγάλου Αὐτοκράτορος καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἡπείρους τοῦ κόσμου, καὶ ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα αὐτοῦ μανθάνομεν ἀπὸ ἑνα σπουδαῖον σύγχρονον ἱστορικόν, ὁ ὁποῖος καὶ ἔλαβε μέρος εἰς πολλὰ γεγονότα. Εἶναι δὲ οὗτος ὁ Προκόπιος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε γραμματεὺς τοῦ

Βελισσαρίου εἰς τὰς ἐκστρατείας του. Εἰς ἰδιαίτερα βιβλία διηγείται ὁ ἱστοριογράφος τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ ἀκρίθειαν καὶ μὲ ζωηρὰς λεπτομερείας τὰς μεγάλας ἐκστρατείας καὶ τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις τῶν βυζαντινῶν στρατῶν ⁽¹⁾.

β'. — Τὰ μεγάλα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ μάχονται καὶ θριαμβεύουν μακρὰν καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἡπείρους τοῦ κόσμου, ὁ Ἰουστινιανός, ἔχων βοηθὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, δημιουργεῖ εἰς τὸ ἑσωτερικὸν μεγαλοπρεπῆ ἔργα εἰρήνης καὶ πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια κατέστησαν ἀθάνατον εἰς τοὺς αἰῶνας τὸ ὄνομά του.

Ἡ νομοθεσία. — «Ὁ χρόνος μετέβαλεν εἰς κόνιν τὰ τρόπαια τῶν νικῶν καὶ τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του εἶναι αἰωνίως χαραγμένον εἰς ἓν μνημεῖον εὐγενέστερον, τὴν νομοθεσίαν του» (Γίββων).

Τὸ δίκαιον ἕως τότε συνίστατο ἀπὸ ἄπειρον πλῆθος αὐτοκρατορικῶν διατάξεων καὶ ἄλλων νόμων, οἱ ὅποιοι εὗρίσκονται εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων νομικῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ καθαρίσῃ χωρὶς ἀμφισβητήσεις τί ὤφειλον οἱ σπουδασταὶ νὰ μανθάνουν καὶ οἱ δικασταὶ νὰ ἐφαρμόζουσιν. Εὐθὺς ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας του κατήρτισεν ἐπιτροπὰς ἀπὸ νομομαθεῖς, εἰς τὰς ὁποίας ἀνέθηκεν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ὁ ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ Τριβωνιανός, ἀνὴρ ἀπεράντου σοφίας, ὁ ὅποιος διηύθυνεν ὁλόκληρον τὴν ἐργασίαν.

Κατ' ἀρχὰς συνετάχθη συστηματικὴ Συλλογὴ καὶ κατάταξις τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, ἡ ὁποία ὠνομάσθη Ἰουστινιανεῖος κώδιξ. Κατόπιν ἐγένεν συστηματικὴ συλλογὴ ἀπὸ τὸ νο-

(1) Ἴδου τί λέγει ὁ ἴδιος: «Ὁ Προκόπιος ὁ Καισαρεὺς συνέγραψε τοὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους ὁ Ἰουστινιανός, ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων, διεξήγαγεν ἐναντίον τῶν βαρβάρων καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διὰ νὰ μὴ ῥίψῃ εἰς λήθην ὁ μέγας χρόνος *ἔργα ὑπερμεγέθη*».

μικὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον εὗρίσκετο εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν. Τὸ ἀπέραντον τοῦτο ἔργον ὠνομάσθη *Πανδέκτης* (πᾶν-δέχομαι). Ἐπειτα συνετάχθη, χάριν τῶν σπουδαστῶν, ἐγχειρίδιον τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου, αἱ *Εἰσηγήσεις* (*Institutiones*)

Ταῦτα πάντα ἔγιναν εἰς διάστημα μόλις ἑξ ἐτῶν (528-534). Κατόπιν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξέδωκεν καὶ ἄλλους νόμους, οἱ ὅποιοι, ἐπειδὴ εἶναι νεώτεροι ἀπὸ τοὺς μνημονευθέντας, ὀνομάζονται *Νεαραί* (δηλ. διατάξεις, *Novellae*). Τὰ τέσσαρα ταῦτα νομικὰ συγγράμματα, ὁ *Κῶδιξ*, ὁ *Πανδέκτης*, αἱ *Εἰσηγήσεις* καὶ αἱ *Νεαραί* ἀποτελοῦν τὴν «Ἰουστινιάνειον νομοθεσίαν», ἡ ὅποια ἐκλήθη *Corpus juris civilis*.

Τὸ μέγα τοῦτο ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπετέλεσε τὸν θεμελιώδη λίθον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται τὸ Εὐρωπαϊκὸν δίκαιον τοῦ Μεσαιῶνος καὶ ἔπειτα τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐνεκα τούτου ἕως σήμερον ἀκόμη εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ σπουδάζεται εἰς ὅλα τὰ Πανεπιστήμια (λέγεται «Ῥωμαϊκὸν δίκαιον»). Ἡ Ἰουστινιάνειος νομοθεσία διέδωκεν εἰς τὸν κόσμον φιλανθρώπους ἀρχὰς καὶ ἐξήσκησε πολὺ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ διὰδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.—Διὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι καθήκον τοῦ Κράτους. Ὡς προστάτης αὐτῆς κατεδίωξε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἐκλείσε τὰς φιλοσοφικὰς Σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ ἀρχαία σοφία διδάσκονται πάντοτε μὲ ζῆλον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ χριστιανικὰ Πανεπιστήμια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ ὀφείλει προσέτι νὰ διαδίδῃ εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Εἰς τοὺς μεγάλους πολέμους πρὸς καταστροφὴν τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Ὀστρογότθων ἔδωκεν ἀφορμὴν αἱ καταδιώξεις τῶν ἀρειανῶν βαρβάρων βασιλέων ἐναντίον τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεωρῶρα διέδωκεν τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς τὰ εἰδωλολατρικὰ ἔθνη ἕως τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης. Τολμηροὶ ἱεραπόστολοι μὲ ἡρωϊ-

σμόν καὶ αὐτοθυσίαν πηγαίνουν εἰς τοὺς βαρβάρους λαοὺς τῆς Κασπίας θαλάσσης καὶ προσελκύουν εἰς τὸν Χριστιανισμόν διάφορους φυλὰς τῶν Οὐννων. Ἄλλοι φθάνουν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, εἰς τὰς Ἰνδίας, ἀκόμη καὶ ἕως τὴν Κίαν. Μὲ πολὺν ζήλον ἐργάζονται ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα πρὸς ἐκχριστιανισμόν τῆς Ἀβυσσηνίας. Αἱ ἔρημοι τῆς Αἰγύπτου γίνονται χριστιανικαὶ καὶ Ἑλληνικαί. Μὲ τὸν Χριστιανισμόν διαδίδεται καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς.

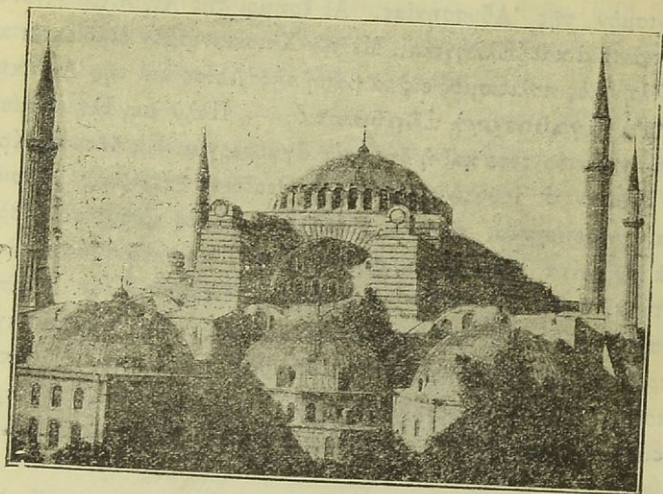
Τὰ ἀγαθοεργὰ ἰδρύματα. — Πολὺ μεγάλην ἐπίσης διάδοσιν ἔλαβε τότε καὶ ἡ δημοσία ἀγαθοεργία. Εἰς ὅλον τὸ Κράτος ἔκτισαν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα *ξενῶνας*, *νοσοκομεῖα*, *γηροκομεῖα*, *πτωχοκομεῖα* καὶ παντὸς εἶδους φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Ἐφρόντισαν μάλιστα νὰ τὰ προικοδοτήσουν πλουσιώτατα, ὥστε νὰ λειτουργοῦν ἀνέτως εἰς τὸ μέλλον. Λαμπρὰ προσέτι ἐκδήλωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἦσαν αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίαι καὶ τὰ πολυάριθμα μοναστήρια, τὰ ὅποια ἔκτισαν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα ὄχι μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας. — Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε ν' ἀνεγείρῃ ναὸν τόσον μεγαλοπρεπῆ, ὅποιον νὰ μὴ ἔχῃ ἴδει ἀκόμη ἕως τότε ὁ κόσμος, καὶ ὁ ὅποιος νὰ μείνῃ εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς Ὀρθοδοξίας.

Μεγάλαι ὑπῆρξαν αἱ προετοιμασίαι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀναθέτει τὸ ἔργον εἰς δύο μεγαλοφυεῖς Ἑλλήνας μηχανικοὺς ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας, τὸν Ἀνθέμιον καὶ τὸν Ἰσίδωρον. Τὰ πολυτιμότερα ὕλικά, χρήματα μὲ ἀτελείωτον ἀφθονίαν δίδει ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας. Δέκα χιλιάδες ἐργάται ἐργάζονται. Ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτωρ πηγαίνει κάθε ἡμέραν, δίδει συμβουλὰς καὶ ἐπιστατεῖ. Αἱ ἐργασίαι ἐπισπεύδονται μὲ τόσῃ δραστηριότητι, ὥστε ἡ μεγάλη Ἐκκλησία μετὰ πέντε ἔτη εἶναι ἐτοίμη. Τὴν ἀφιέρωσιν εἰς τὴν *ἀγίαν τοῦ Θεοῦ σοφίαν*. Κατὰ τὴν πανηγυρικὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων (537) ὁ Αὐτοκράτωρ «ἔτρεξεν

ἕως τὸν ἄμβωνα, ὕψωσε τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἀνέκραξε : γενέ-
κηκά σε Σολομών !»

Ἡ Ἀγία Σοφία εἶναι, ὅπως λέγουν μὲ θαυμασμὸν ἀρχαιο-
λόγοι καὶ ἀρχιτέκτονες, «τὸ ἰσχυρότερον δημιούργημα τῆς ἀρχι-

Εἰκ. — 17. Ἡ Ἀγία Σοφία. — Τὸ ἐξωτερικόν.

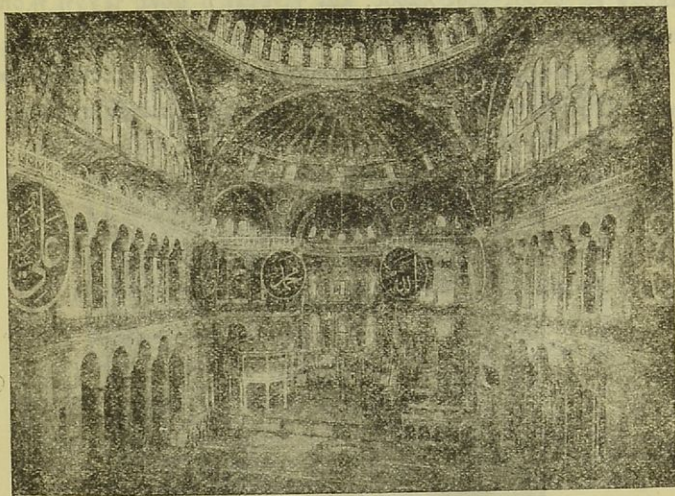
Ὁ ἀπέραντος τροῦλλος σκεπάζει τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας. Τὰ πολυά-
ριθμα παράθυρα ῥίπτουν ἄφθονον φῶς εἰς τὸ ἐσωτερικόν.

τεκτονικῆς, εἶναι θαῦμα εὐσταθείας καὶ τόλμης, τελειότητος γραμ-
μῶν καὶ λάμπους χρωμάτων». Τὸ ἐσωτερικὸν καταλάμπει ἀπὸ
τὴν πολυτέλειαν τῆς διακοσμῆσεως. Πρὸς στολισμὸν τῆς ἐκκλη-
σίας τοῦ δ' Ἰουστινιανὸς ἐσπατάλησε μὲ ἀφθονίαν τὸν χρυσόν, τὸν
ἄργυρον, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τοὺς πολυτίμους λίθους. Οἱ τοῖχοι
ἦσαν σκεπασμένοι, ὥς εἰς πολύχρωμος τάπης μὲ χρωματιστὰ
μάρμαρα καὶ μὲ λαμπρότατα ψηφιδωτά.

Σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι δὲν ἔπαυσαν νὰ τὴν θαυμά-
ζουν. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Προκόπιος λέγει : «Εἰς τὴν
ἐκκλησίαν ἐκείνην ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνει εἰς τὸν οὐρα-
νόν, περιπατεῖ εἰς τὸν αἶρα. Εἰς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο νομίζεις ὅτι ὁ

Θεὸς ἐνοικεῖ. Οὐδείς ποτέ, ἀνακράζει, ἐχόρτασε νὰ βλέπῃ τὸ θέαμα τοῦτο».

Ἡ Ἀγία Σοφία εἶναι τὸ αἰώνιον μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς

Εἰκ. 18. — Ἡ Ἀγία Σοφία — Τὸ ἐσωτερικόν.

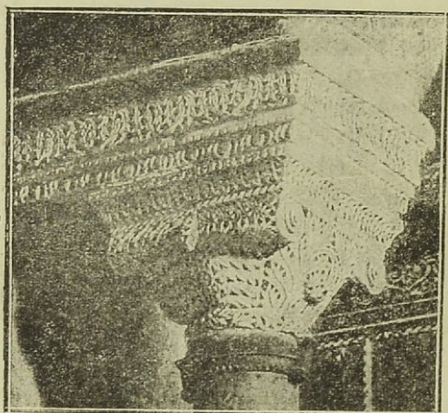
Ὁ τροῦλλος στηρίζεται εἰς τέσσαρας μεγάλας ἀψίδας. Παντοῦ οἱ τοῖχοι ἥστραπτον ἀπὸ τὰ ψηφιδωτὰ καὶ τὰ πολύχρωμα μάρμαρα.

τέχνης καὶ μεγαλοφυΐας, συγχρόνως εἶναι καὶ «ἡ μήτηρ τοῦ Κράτους, ἡ μεγάλη Ἑκκλησία». Ἀπὸ τὸν ναὸν ἐκεῖνον ἐξεκλίνουν οἱ Αὐτοκράτορες μὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας διὰ τὸν πόλεμον καὶ ἐκεῖ ἐπέστρεφον θριαμβεύοντες καὶ ἀνέπεμπον τὰ εὐχαριστήρια διὰ «τὰς νίκας κατὰ βαρβάρων». Εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ βλέπει ἀπὸ αἰῶνας ὄχι μόνον τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ τὸ τιμαλφές ἱερὸν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Ἡ Ἀγία Σοφία εἶναι «κοινὸν ἄγαλμα τῆς κυριαρχίας τῶν Ἑλλήνων» (¹).

(¹) Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ δὲν παύουν νὰ ἐξυμνοῦν τὸ κάλλος ταὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἀγίας Σοφίας. Καὶ εἰς τὸ τέλος λέγουν «ὅταν τὴν εἶδε κανεὶς δὲν ἔχει πλέον νὰ ἴδῃ, δὲν ἔχει πλέον νὰ ὀμιλήσῃ διὰ τίποτε ἄλλο».

Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη. — Ὅπως ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους, εἶναι μεγάλη ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἰς τὴν τέχνην. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ Βυζαντινὴ τέχνη νὰ ῥίπτῃ τὰς ἀκτῖνας της πολὺ μακρὰν εἰς ὅλους τοὺς λαούς, καὶ γίνεται ἡ μόνη τέχνη ἡ ὁποία ὑπῆρξε κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ⁽¹⁾.

Αἱ παλαιαὶ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ἐκείναι τὰς ὁποίας ἔκτισεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτόν, ἀπὸ τὸ σχέδιον καὶ

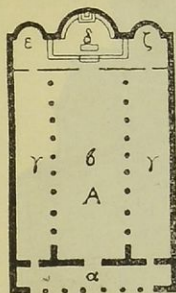
Εἰκ. 19.—Κρονόκρανον τῆς Ἀγίας Σοφίας. Τὸ γλυπτὸν κόσμημα εἶναι τόσον λεπτόν, ὥστε φαίνεται ὡς μία θαντέλλα.

τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὀνομάζονται βασιλικαὶ (δηλ. βασιλικαὶ οἰκίαι). Ἡ βασιλικὴ εἶναι μεγάλη αἶθουσα, ἡ ὁποία χωρίζεται κατὰ μῆκος εἰς τρία διαμερίσματα ἀπὸ σειρὰς κιόνων. Ἐμπροσθεν ἔχει ἓνα πρόδομον, ὁ ὁποῖος λέγεται νάρθηξ. Ἀπὸ τὸν νάρθηκα εἰσερχόμεθα εἰς τὸν κυρίως ναὸν μὲ τὰς μακρὰς στοάς,

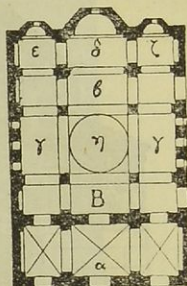
(1) « Ἡ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἐξασκεῖται πολὺ μακρὰν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Ἐν συνόψει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τὸν Μεσαιῶνα τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ῥώμη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅτι οἱ Παριῖσιοι σήμερον. Ἐρριψε τὰς ἀκτῖνας τοῦ πολιτισμοῦ του εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ὑπῆρξεν ἡ Πόλις κατ' ἐξοχὴν » (Μπαγιέ).

ἔπου ἐκκλησιάζονται οἱ πιστοί. Εἰς τὸ βάθος πρὸς Α. βλέπομεν τὸ Ἅγιον βῆμα, τὸ ἱερόν, ἔπου δ ἱερεὺς τελεῖ τὴν θεῖαν λειτουργίαν.

Διὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ δημιουργεῖται εἰς τὴν τέχνην νέος ἀρχιτεκτονικὸς τύπος. Εἰς τὸ μέσον τε-

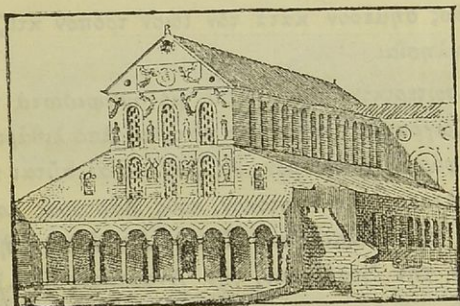

Εἰκ. 20.—Βασιλική. Διάγραμμα· α νάρθηξ.—β μεσαῖον διαμέρισμα, τὸ ὅποιον χωρίζεται διὰ κιόνων ἀπὸ τὰ πλάγια γ, γ.—δ τὸ ἱερόν.—ε ἡ πρόθεσις.—ζ τὸ διακονικόν.

Εἰκ. 21.—Ἐκκλησία με τροῦλλον, ἡ κυρίως βυζαντινὴ ἐκκλησία. Τὰ μέρη α, δ, ε, ζ ὅπως καὶ εἰς τὴν βασιλικήν. Ὁ κύκλος η εἶναι ὁ τροῦλλος. Τὰ μέρη β, γ, Β εἶναι καμάραι.

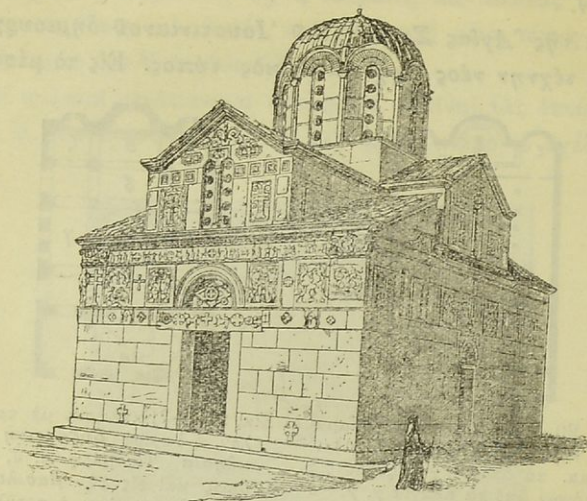
τράγωνος χῶρος σκεπάζεται ἀπὸ ἓν ἡμισφαίριον, τὸ ὅποιον λέγεται τροῦλλος. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ἐκκλησία λαμβάνει σταν-

Εἰκ. 22.—Ἀναπαράστασις μιᾶς βασιλικῆς. Στεγάζεται με ἀμφικλινῇ στέγην.

ροειδὲς σχῆμα. Ἡ Ἀγία Σοφία ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καὶ τὸ ἀνυ-

πέρβλητον συγχρόνως δημιούργημα τῆς νέας ἀρχιτεκτονικῆς. Ὁ τροῦλλος γίνεται τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ.

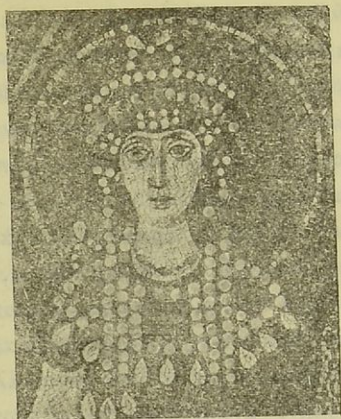
Εἰκ. 23.—Ἡ Βυζαντινὴ ἐκκλησία με τροῦλλον (ἡ Μικρὰ Μητρόπολις ἐν Ἀθήναις). Εἰς τὸ μέσον ὑψώνεται ὁ τροῦλλος. Ὅλιγον χαμηλότερα φαίνονται αἱ τέσσαρες καμάραι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ σταυροειδὲς σχῆμα.

* Ἀπὸ τότε ἕως σήμερον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον κτίζονται αἱ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κοσμοῦνται με ψηφιδωτὰ ἢ μωσαϊκά, δηλαδὴ με ζωγραφίας, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἀπὸ λιθάρια (ψηφίδας, μουσεῖα) διαφόρων χρωμάτων. Αἱ ζωγραφίαι αὗται παριστάνουν τὸν Παντοκράτορα, τὴν Θεοτόκον, τοὺς Μάρτυρας καὶ τὰς σπουδαίας σκηνὰς τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης (τὴν Γέννησιν, τὴν Βάπτισιν, τὴν Σταύρωσιν, τὴν Ἀνάστασιν κλπ.).

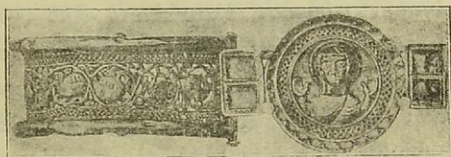
Πολυάριθμοι εἶναι αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἀνηγέρθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ ὠραιότεραι σώζονται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὴν πρωτεύ-

ουσαν τῆς Βυζαντινῆς Ἰταλίας τὴν Ῥαβένναν. Ἐχουν μεγαλοπρέπειαν εἰς τὸ σχέδιον καὶ ὠραιότατα ψηφιδωτά.

Εἰκ. 24. — Ψηφιδωτόν. Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα
(ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Βιταλίου εἰς τὴν Ῥαβένναν).

Μεγάλην ἀνάπτυξιν εἶχε λάβει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς μικρῶν κομψοτεχνημάτων διαφόρων εἰδῶν, ἰδίως τῆς χρυσοχοϊκῆς. Ἦσαν δὲ ταῦτα πολύτιμος

Εἰκ. 25. — Κόσμημα βυζαντινὸν (βραχιόλιον τοῦ 5' αἰῶνος).

στολισμὸς τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν παλατίων, καὶ διεδίδοντο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Εἰς ὅλα τὰ ἔργα ταῦτα τέχνης καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτά καὶ εἰς τὰ κομψοτεχνήματα, βλέπομεν μεγάλην συμμετρίαν καὶ ἁρμονίαν, ἡ ὁποία μᾶς ἐνθουμίζει τὴν εὐγένειαν τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Ἀδαμαντίου Βυζαντινῇ Ἱστορίᾳ

Τὰ δημόσια κτίρια. — Ἀπειρα εἶναι καὶ παντοειδῆ τὰ κτίρια, τὰ ὅποια ἔκτισεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν οἰκοδομῶν ἔκτισε παντὸς εἶδους ἰδρύματα (παλάτια, λουτρά, ὕδραγωγεῖα). Καὶ νέας ἀκόμη πόλεις ἔκτισεν, ἄλλας ἀνεκαίνισε καὶ τὰς ἐστόλισε μὲ παντοειδῆ μνημεῖα καὶ κτίσματα.

Ἡ κτίσις τῶν ἀπείρων τούτων οἰκοδομῶν εἶχεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων σκοπῶν καὶ λόγον φιланθρωπικόν. Σπανίως συνέβησαν τόσαι καταστροφαὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅσαι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων πολέμων, τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν ὑπέφερεν ὁ λαὸς καὶ ἀπὸ θεομηνίας, σεισμούς, καταποντισμούς, ἀσθeneίας, σιτοδείαν. Ὁ φιλάνθρωπος Αὐτοκράτωρ μετεχειρίζετο τὸν ἄπειρον πλοῦτον τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὸ νὰ κτίζῃ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, νὰ πληρώνῃ διδασκάλους καὶ ἰατροὺς, νὰ διδῇ ἐργασίαν καὶ ν' ἀνακουφίξῃ τὸν πάσχοντα λαόν. Ἐλάμβανε δηλαδὴ ὅλα τὰ μέτρα κοινωνικῆς ἀνάγκης, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουν τὰς πλέον πολιτισμένας κοινωνίας.

Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία. — Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία διεξήγε τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου, καὶ ἄπειρος ἦτο ὁ πλοῦτος, ὁ ὅποιος συνηθροίζετο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Τὸ ἐμπόριον ὅμως τῆς μετὰξῆς, τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ ὅλα, ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν, ἡ πρώτη δὲ ὕλη, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν Κίαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατῴρθησε νὰ μεταφέρῃ τὴν πολύτιμον βιομηχανίαν εἰς τὸ Κράτος του. Ἀπὸ τότε ἔμαθον οἱ Βυζαντινοὶ νὰ κατασκευάζουν τὴν μέταξαν. Ἀνυπολόγιστος εἶναι ὁ πλοῦτος, ὁ ὅποιος εἰσέρρευσιν εἰς τὸ Κράτος ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τοῦτο. Ἔως τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ Μεσαιῶνος ἡ Αὐτοκρατορία εἶχε τὸ μονοπώλιον τῆς ἐπεξεργασίας καὶ καταναλώσεως τῆς μετὰξῆς.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνεψύχωσε μὲ κάθε τρόπον τὴν βιομηχανίαν, τὴν κατασκευὴν διαφόρων ἀντικειμένων καὶ μικροτεχνημάτων χρησίμων διὰ τὸν βίον. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔγεινε τὸ κέντρον τοῦ ἐμπορίου, ἡ μεγάλη ἀποθήκη, εἰς τὴν ὅποιαν συνέρρεον ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, τὴν Ἀφρικήν, τὴν Ῥωσίαν,

καὶ μαζί με τὰ κατασκευαζόμενα ἐκεῖ ἔργα βιοτεχνίας, διεσπείροντο εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

Ἡ ὑστεροφημία τοῦ Ἰουστινιανοῦ.— Ἡ ἐπιδάλουσα μορφή τοῦ Ἰουστινιανοῦ διαλάμπει πολὺ ζωηρὰ εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὑπῆρξεν εἰς ὅλα μέγας· καὶ τὸ ὄνειρόν του ὑπῆρξεν μέγα: νὰ ἰδρύσῃ ἕν παγκόσμιον Χριστιανικὸν Κράτος, τὸ ὅποιον νὰ ἔχῃ μίαν διοίκησιν, ἕνα νόμον καὶ μίαν θρησκείαν μετὰ τὸ ὀρθὸν δόγμα. Ἄν τὸ κατῴρθωνεν, ἴσως θὰ ἦτο σήμερον ἄλλη ἢ ὅψις τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν μεγάλην ὁμῶς προσπάθειάν του ἔμεινε κατι τι ἀθάνατον διὰ τὸν κόσμον: ἡ νομοθεσία. Προσέτι ἔμεινε κατι τι μέγα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν: *Ἡ κατίσχυσις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἡ ὀριστικὴ συγκρότησις τοῦ Κράτους*. Καὶ δύναται ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ ἀξιῶσῃ τὴν δόξαν, ὅτι μετὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατῴρθωσε νὰ συγκρατηθῇ καὶ νὰ μεγαλουργήσῃ ἐπὶ ἑννέα αἰῶνας ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ⁽¹⁾.

(1) *Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Ἑλληνισμός.*— «Τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τοῦ Αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὁ ὅποιος διανοήθη νὰ καταστρέψῃ τὸν Γερμανικὸν κόσμον, ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Ὀστρογότθους τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ τοὺς Βανδῆλους τὴν Ἀφρικὴν, ἀπὸ τοὺς Βησιγότθους τὴν Ἰσπανίαν, νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Φράγκους τῆς Γαλατίας καὶ τοὺς Σάξονας τῆς Ἀγγλίας, ἔπειτα δὲ νὰ δεσπόσῃ τῆς οἰκουμένης, εἶναι ἡ τελευταία ἀναγέννησις τῆς ἰδέας τῆς Ῥωμαϊκῆς παγκοσμίου κυριαρχίας.

Εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπάρχει μία μεγαλεπήβολος ὁρμή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέκυψεν εἰς τὸ Κράτος φρόνημα διατηρηθὲν ἐπὶ αἰῶνας. Ἡ Κωνσταντινούπολις ὡς πόλις ἀπέβη ἡ ἀπαράμιλλος βασιλίσα τοῦ κόσμου. Ἠλατιώθη μὲν ὁ κοσμοπολιτικὸς χαρακτήρ, ἀλλ' ἐνισχύθη ἡ ἐθνικὴ αὐτῆς βάσις, ἡ ὁποία ἦτο κυρίως Ἑλληνική. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισε τὴν καθεδρικὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς ὀρθὸν Ἑλληνικὸν καὶ ἀφιέρωσε τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο κτίσμα ὑπὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ Ἑλληνικὴν ἔννοιαν εἰς τὴν *ἀγίαν τοῦ Θεοῦ σοφίαν (Γρηγορόβιος)*.

γ'. — *Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.*

Ὁ μέγας σκοπὸς τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ τὸ πολεμικόν του ἔργον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιζήσῃ. Τὰ φυσικὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Αἱ κατακτήσεις λοιπὸν τῆς Δύσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθοῦν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν κάμνουν μακρινὰς ἐκστρατείας, διὰ νὰ διατηρήσουν τὰς κατακτήσεις τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ἀλλὰ προτιμοῦν νὰ υπερασπισθοῦν τὸ Κράτος ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν, οἱ ὅποιοι προσβάλλουν τὰ σύνορα καὶ ἀπειλοῦν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν του.

Οἱ Αὐτοκράτορες. — Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολλοὶ ἦσαν ἀγαθοὶ καὶ γενναῖοι βασιλεῖς. Μεγάλα κατ' ἄνδρα ἔργα δὲν διέπραξαν, ἀλλ' ὑπερησπίσθησαν μὲ γενναϊότητα τὸ Κράτος καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Βορρᾶ. Ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸν ἕως τὸν Ἡράκλειον ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον τέσσαρες Αὐτοκράτορες. Τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρῶτοι διάδοχοι ἦσαν ὁ ἀνεψιὸς του Ἰουστίνος ὁ Β' καὶ ὁ Τιβέριος (565—582). Ὁ Ἰουστίνος Β' προσέλαβεν ἐνωρὶς ὡς συνάρχοντα τὸν ἀρχηγὸν τῶν σωματαφυλάκων τοῦ Τιβέριου. Τούτους διεδέχθη ὁ Μαυρίκιος (582—602). Καὶ οἱ τρεῖς ἐπολέμησαν γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους. Ἰδίως ὁ Μαυρίκιος ἐκέρδισε σειρὰν νικῶν εἰς τὴν Περσίαν. Συγχρόνως προσπαθοῦν νὰ σταματήσουν τὸν ἀπὸ τοῦ Βορρᾶ κατερχόμενον χείμαρρον τῶν Σλάβων. Ὁ τελευταῖος ὅμως ἐκ τῶν τεσσάρων, ὁ Φωκάς (602—610), φέρει τὸ Κράτος εἰς παραλυσίαν ἀπὸ τὴν ἀφρονα καὶ κακὴν διοίκησίν του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα: 1ον) Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Λομβαρδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ 2ον) Ἡ ἐξάπλωσις τῶν Σλάβων εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Λομβαρδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν. — Οἱ εἰκοσαετεῖς πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῶν

Γότθων εἶχον ἐρημώσει δολόκληρον τὴν Ἰταλίαν. Ἐπακόλουθον τῆς ἐρημώσεως ὑπῆρξεν ἡ εὐκολος ἐγκατάστασις εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐνὸς ἄλλου πάλιν Γερμανικοῦ λαοῦ. Οὗτοι ἦσαν οἱ **Δογγοβάρδοι** ἢ **Δομβαρδοί** ⁽¹⁾. Οὕτως ἰδρύθη εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸ **βασιλεῖον τῶν Δομβαρδῶν**, τὸ τελευταῖον βαρβαρικὸν βασίλειον, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη εἰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (572).

Οἱ Δομβαρδοί, ἀπειλοῦν τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις τῆς Ἰταλίας. Δὲν κατῴρθωσαν ὁμῶς νὰ κυριεύσουν οὔτε τὴν Ῥώμην, οὔτε τὴν Ῥαβένναν. Ἡ πόλις αὕτη μένει πάντοτε ἡ ἔδρα τοῦ Ἐξάρχου, δηλαδή τοῦ Ἑλληνος ἀντιβασιλέως. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει διαρκὴς ἀγὼν μεταξὺ τῶν Δομβαρδῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀγωνίζονται εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον εἰς δύο λαοὶ πρὸς ἐπικράτησιν. Ἡ Κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία ἀποτελοῦν πάντοτε μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ εἶναι κέντρον ζωτικώτατον Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Νέος περσικὸς πόλεμος.— Ἡ εἰρήνη, τὴν ὁποῖαν ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει μὲ τὸν Χοσρόην τὸν Α', ὀλίγα ἔτη διήρκεσεν. Ὁ διωγμὸς ἐναντίον τῶν ἐν Περσίᾳ Χριστιανῶν ἐπαναλαμβάνεται. Πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία ἀναλαμβάνει καὶ πάλιν πόλεμον, ὁ ὁποῖος μὲ μικρὰ διαλείμματα διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη (573—593). Κατ' ἀρχὰς ὁ νέος οὗτος πόλεμος εἶναι ἀτυχής, ἐπὶ τέλους ἀπέδη νικηφόρος διὰ τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα. Οἱ στρατοὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Τιβερίου, ἔπειτα τοῦ Μαυρικίου, κατατροπώνουν τοὺς Πέρσας. Ὁ ἀλαζὼν μονάρχης αὐτῶν Χοσρόης ὁ Α' ἀναγκάζεται νὰ διαβῇ μόνος ἐπὶ ἐλέφαντος τὸν Εὐφράτην.

Ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀβάρων καὶ Σλάβων.— Τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐμφανίζεται εἰς τὰ βόρεια σύνορα τοῦ Κράτους εἰς νέος βαρβαρικὸς λαός, οἱ **Ἀβαροι**, τῆς ἰδίας φυλῆς μὲ τοὺς Οὐννους, ἐρχόμενος ἀπὸ τὰς ἐρήμους τῆς Κασπίας θαλάσσης.

(1) **Δογγοβάρδοι** εἶναι οἱ μακρογένειοι, ἐκ τοῦ *longa barba*. Ἀπὸ τότε ἡ χώρα τοῦ Πάδου ὠνομάσθη Δομβαρδία.

Προσέρχονται αἰφνιδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνδρες μὲ παράδοξον ἐνδυμασίαν, παρουσιάζονται ἐνώπιον τοῦ Ἰουστίνου τοῦ Β' καὶ λέγουν: « Ἦλθε τὸ μέγιστον καὶ ἀνδρείοτατον τῶν ἐθνῶν, τὸ ἀκαταμάχητον φῦλον τῶν Ἀβάρων, καὶ ζητοῦν δῶρα πολῦτιμα, χρήματα καὶ εὐφορον γῆν ». Ὁ Ἰουστίνος Β' ἀπαντᾷ ἀγερώχως ὅτι μόνον ὡς δούλους ἡμπορεῖ νὰ τοὺς πληρώνη.

Ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Περσῶν οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Ἀδαροι κάμνουν ἐπανειλημμένας ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Κράτος. Ἐπέρχονται κατὰ μέγала στίφη καὶ φέρουν φοβεράς καταστροφάς. Προχωροῦν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀκόμη καὶ ἕως τὴν Πελοπόννησον (τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος).

Τὸ Σλαβικὸν ζήτημα. — Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἐξάπλωσις τῶν Σλάβων εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου. Ἐνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων ἐγεννήθη πολυθρύλητον ἱστορικὸν ζήτημα: κατὰ πόσον οἱ Σλάβοι, οἱ ὅποιοι ἐγκατεστάθησαν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐπὶ αἰῶνας, ἐξησθένησαν τὸν Ἑλληνισμόν. Διότι εὗρέθη εἰς παραδοξολόγος ἱστορικὸς νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν ἐκείνων Σλάβων. Ἄλλοι πάλιν σπουδαῖοι ἱστορικοὶ κατεπολέμησαν τὴν φαντασιώδη αὐτὴν θεωρίαν. Σήμερον κανεὶς δὲν πιστεύει τοιοῦτον μῦθον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τότε ἔμειναν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὴν Στερεάν καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἄρκετοὶ Σλάβοι. Οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως Αὐτοκράτορες εἰργάσθησαν μὲ ἐπιμονὴν ἐπὶ αἰῶνας νὰ τοὺς καθυποτάξουν καὶ νὰ τοὺς ἐξελληνίσουν.

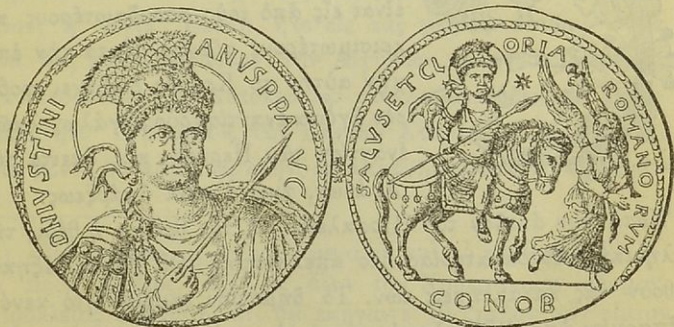
Ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν Σλάβων. — « Οὐδέποτε ἡρνήθημεν », λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος, « ὅτι σλαβικαὶ ἐποικίσεις ἔγιναν πολλαὶ εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς χώρας· ἀξιοῦμεν ὅμως, ὅτι οἱ Σλάβοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φυλὴν, ἀλλ' ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωρεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλιπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἵχνος ἢ ὀνόματά τινα ὁρέων, ποταμῶν καὶ χωρίων ». — « Ἀπὸ πολλὴν καιρὸν ἔχει ἀναγνωρισθῆ, ὅτι ἡ ἀλλόκοτος καὶ τυχοδιωκτικὴ ὑπόθεσις περὶ φρικτοῦ ἐξολοθρευμοῦ ὁλοκλήρου τοῦ ἀτυχοῦς Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τελείου ἐκσλαβισμοῦ τῆς Ἑλλάδος

κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαυρικίου, πρέπει νὰ ἀποδιωχθῇ εἰς τὴν χώραν τῶν μύθων» (Γέλτσερ).

Μετὰ τρεῖς αἰῶνας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐγκαταστάσεώς των, τὸν Θ' αἰῶνα, πολὺ ὀλίγοι Σλάβοι ὑπῆρχον εἰς τὰ νότια τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο τῆς τελείας συγχωνεύσεως τῶσων Σλάβων ἐπιδρομῶν δεικνύει πόσον μεγάλη ἦτο ἡ δύναμις καὶ ζωτικότης τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ὁ Μαυρίκιος καὶ ὁ Φωκᾶς.— Διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὰ λαμπρὰ κατορθώματά των εἰς Αὐτοκράτορες κυβερνοῦν μὲ μεγάλην αὐστηρότητα. Ὁ Αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος ἦτο γενναῖος, ἀλλὰ τραχὺς στρατιώτης. Ἔλαβε μέτρα πολὺ αὐστηρά, διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν πειθαρχίαν εἰς τὸν στρατόν. Τὰ μέτρα αὐτὰ ἐπροκάλεσαν μεγάλας δυσανεκτείας καὶ ἔγειναν ἀφορμὴ νὰ ἐπαναστατήσῃ ἡ πρωτεύουσα.

Ὁ στρατὸς ἀνεκέρυξε βασιλέα ἓνα ἀγροῖκον ἀξιωματικόν, τὸν Φωκᾶν. Ὁ καλὸς Μαυρίκιος ἀποκεφαλίζεται τραγικώτατα μὲ τοὺς υἱοὺς του εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Ἀλλὰ καὶ ὁ νέος βασιλεὺς προκαλεῖ μεγάλην ἐξέγερσιν. Ὁ Φωκᾶς διοικεῖ ὡς τύραννος καὶ ἀφίνει τὸ Κράτος νὰ παραλύσῃ. Τότε γίνεται ἐπανάστασις ἐναντίον τοῦ μισητοῦ τυράννου. Ὁ Ἐξαρχος τῆς Ἀφρικῆς στέλλει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ στόλον τὸν νεαρὸν υἱόν του Ἡράκλειον. Ὁ Φωκᾶς θανατώνεται καὶ ὁ Ἡράκλειος ἀνακηρύσσεται Αὐτοκράτωρ (610).

Εἰκ. 26. — Χρυσοὺν μετάλλιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς τὴν μίαν ὄψιν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐν προτομῇ, εἰς τὴν ἄλλην ἐφιππος.

Εἰκ. 27.—Βυζαντινὴ διακόσμησις (τοῦ 5' αἰῶνος) ἐπὶ σπουδαιοτάτου ἔργου τέχνης ἐξ ὀστέου ἐλέφαντος. Εἰς τὸ μέσον μονόγραμμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΑΥΤΟΥ

(610-717)

*Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν Περσίαν.—
Ἡ διάσωσις τῆς πόλεως. — Οἱ Ἀραβες. — Ὁ
ἄγων ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ. — Τέλειος
ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.*

ἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν ὁ Ζ' αἰὼν
εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς σπουδαιοτέρους καὶ
χρисиμωτέρους αἰῶνας. Κατὰ τὴν ἐπο-
χὴν αὐτὴν τὸ Κράτος διεξάγει φοβε-
ρὸν ἄγωνα ἐναντίον δύο μεγάλων λαῶν,
ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ ἔπειτα τῶν
Ἀράβων, ἄγωνα περὶ ὑπάρξεως.

Κατὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὸν θρόνον ἡ θέσις τῆς
Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἀπελπιστική. Οἱ Πέρσαι ἐξηκο-
λούθουν τὰς κατακτήσεις των. Τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο κενόν.
Αἱ ἐπαρχίαι ἦσαν ἐξηντλημέναι, αἱ Ἀνατολικαὶ ἀπὸ τοὺς πολέ-
μους ἐναντίον τῶν Περσῶν, αἱ Εὐρωπαϊκαὶ ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς

τῶν Ἀδαροσλάβων. Ὁ στρατὸς εὗρίσκετο εἰς ἐξάρθρωσιν ἐνόμι-
ζες, ὅτι τὸ Κράτος ἦτο εἰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς του.

Εἷς ἥρως ἐμφανίζεται αἰφνιδίως, ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος. Εἰς
ὀλίγα ἔτη ἐλευθερώνει τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς.
Ἀμέσως διαδέχονται τοὺς Πέρσας ἄλλοι τρομεροὶ ἐχθροί, αἱ
Ἀραβες. Ἡ ἡρωϊκὴ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου ἀποκρούει μὲ
ἀκαταγώνιστον ἀνδρείαν τὸν νέον ἐπιδρομέα, σῶζει τὸ Κράτος
καὶ τὸν Χριστιανισμόν.

α'. — Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἡρακλείου.

Ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος. — Εἰς τόσῃν μεγάλῃν πα-
ραλυσίαν εὗρεν ὁ Ἡράκλειος τὸ Κράτος, ὥστε πολλὰ ἔτη ἐχρειά-
σθη ἕως ὅτου ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Ἦτο
ἀνὴρ ἰσχυρᾶς θελήσεως καὶ εἶχε βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα.
Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἦτο μεσήλιξ, ξανθὸς καὶ λευκός, εὐρύστερνος
καὶ ῥωμαλέος. Μὲ μεγάλῃν ἐπιμονὴν κατέγεινεν εἰς τὴν ἐσωτε-
ρικὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Κράτους, πρὸ παντὸς τοῦ στρατοῦ.

Οἱ Πέρσαι ἐξακολουθοῦν τὰς κατακτήσεις των. Προχωροῦν
ἕως τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην. Καταλαμβάνουν τὴν με-
γάλῃν Ἀντιόχειαν, ἄλλας πόλεις καὶ τέλος εἰσέρχονται εἰς τὴν
Ἱερουσαλὴμ (615). Ὁ τίμιος Σταυρός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν
ὁ Σωτὴρ καὶ τὸν ὅποιον εἶχεν εὖρει ἡ μήτηρ τοῦ Μεγάλου Κων-
σταντίνου, ἡ Ἀγία Ἑλένη, ἦτο εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν⁽¹⁾. Τὰ
ἐπόμενα ἔτη καταλαμβάνουν τὴν Αἴγυπτον, φθάνουν ἀπέναντι
τῆς βασιλευσούσης. Ὁ Αὐτοκράτωρ στέλλει πρέσβεις νὰ ζητή-
σουν εἰρήνην. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης ὁ Β' ἀπαντᾷ,
ὅτι τότε μόνον θὰ κάμῃ εἰρήνην, ἂν ἀπαρνηθοῦν αἱ Ἑλληνες τὸν

(¹) « Ἡ συγκίνησις ὑπῆρξε μεγάλη καὶ τὸ πένθος βαθύ ὅχι
μόνον εἰς τὸ Κράτος, ἀλλ' εἰς ὅλον τὸν Χριστιανικὸν κόσμον.
Ὁ Ἡράκλειος ὠρκίσθη, ὅτι θὰ ἐπῆγαινε νὰ ζητήσῃ τὸν τίμιον
Σταυρὸν εἰς τὴν Περσίαν ἢ ν' ἀποθάνῃ ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κτη-
σιφῶντος » (*Ἀμεδαῖος Τιερρύ*).

Ἐσταυρωμένον καὶ λατρεύσουν τὸν Ἥλιον. Ἐρχεται στιγμὴ φοβερὰ, ὁ Ἡράκλειος καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀπελπισίαν καὶ σέπτεται νὰ φύγῃ εἰς τὴν Ἀφρικήν, νὰ κάμῃ πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους τὴν Καρχηδόνα. Ὁ λαός, οἱ μεγιστᾶνες, τὸν ἱκετεύουν νὰ μείνῃ. Ἰδὼς ὁ Πατριάρχης Σέργιος, ἀνὴρ ἰσχυρᾶς θελήσεως, ἐμψυχώνει τὸν Αὐτοκράτορα. Βάλλει εἰς τὴν διάθεσίν του τοὺς θησαυροὺς τῶν Ἑκκλησιῶν. «Ὅμοιοι μὲ λέοντα, ὁ ὁποῖος ἐκοιμᾶτο καὶ ἐξύπνησεν», ἐξεγείρεται ὁ Χριστιανὸς βασιλεὺς καὶ γίνεται ὁ ὑπέρμαχος τοῦ Χριστοῦ.

Αἱ πρῶται ἐκστρατεῖαι. — Ἀφοῦ ἐώρτασεν ὁ Ἡράκλειος τὸ Πάσχα (τοῦ 622) προσέρχεται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας. Δὲν φορεῖ τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐρυθρὰ πέδιλα βασιλέως, ἀλλὰ μελανὰ ὑποδήματα μαχητοῦ. Πίπτει πρηνὴς εἰς τὸ ἱερόν καὶ ἀνακράζει: «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδώσῃς ἡμᾶς ὄνειδος εἰς τοὺς ἐχθρούς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἔλῃσόν καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δῶσε εἰς ἡμᾶς». Κατόπιν πορεύεται εἰς τὴν παράλιαν καὶ ἐπιβιβάζεται ἐπὶ τοῦ στόλου αὐτοῦ. Ἀναρίθμητος λαὸς ἐπευφημεῖ καὶ εὐλογεῖ τὸν βασιλέα, καὶ ἀπὸ μυριάδας στομάτων ἀκούεται ἡ εὐχὴ νὰ βάλῃ ἐρυθρὰ ἀπὸ αἵμα Περσῶν τὰ μελανὰ πέδιλά του.

Ὁ Ἡράκλειος ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, νικᾷ τοὺς Πέρσας καὶ ἐπανέρχεται θριαμβευτὴς εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Τὸ ἐρχόμενον ἔτος (623), ἀφοῦ κατὰ τὴν πρώτην ἐκστρατείαν ἡλευθέρωσε τὴν Μ. Ἀσίαν, ἀποφασίζει νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς αὐτὸ τὸ Περσικὸν κράτος. Ἐπὶ τρία ἔτη μὲ τὸν νικηφόρον στρατὸν του διατρέχει τὴν Ἀρμενίαν, τὰς χώρας τοῦ Εὐφράτου, τὴν Συρίαν. Οἱ ναὶ τοῦ Ἥλιου ἀνατρέπονται, τὸ πῦρ τῶν μάγων σβήνεται, τὰ ἀγάλματα τοῦ μεγάλου βασιλέως κατασυντρίβονται. Οἱ σατράπαι τῆς Περσίας, οἱ εὐπατρίδαι «πᾶν τὸ Περσικὸν ἄνθος», φονεύονται ἢ αἰχμαλωτίζονται. Παντοῦ κερδίζει ὁ χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ θριαμβευτικὰς νίκας, ἀπελευθερώνει χριστιανοὺς αἰχμαλώτους καὶ χριστιανικὰς χώρας.

Ἡ πολιορκία τῆς Πόλεως.— Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι δὲν ἀφίνουν τὸν ἀγῶνα χωρὶς ἀντίστασιν. Ὁ Χοσρόης στέλλει ἓνα ἀπὸ τοὺς στρατοὺς του νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ Πέρσαι ἔχουν σύμμαχον ἰσχυρόν, τὸν χαγᾶνον (ἀρχηγόν) τῶν Ἀδάρων, ὁ ὁποῖος σύρει μαζί του καὶ ἄλλα βαρβαρικά φυλά. Ὁ χαγᾶνος ζητεῖ αὐθαδῶς νὰ τοῦ παραδοθῇ ἡ πόλις. Παραγγέλλει εἰς τοὺς κατοίκους, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ σωθοῦν «παρὰ μόνον ἂν γείνουν ἰχθύες διὰ νὰ φύγουν διὰ τῆς θαλάσσης ἢ πιερωτοὶ διὰ ν' ἀνέλθουν εἰς τὸν οὐρανόν». Οἱ κάτοικοι μὲ περιφρόνησιν ἀποκρούουν τὰς προτάσεις του. Ἀκατάβλητος εἶναι ὁ ἡρωϊσμός στρατοῦ καὶ λαοῦ. Ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως ὑπῆρξεν ὁ σθεναρὸς πατριάρχης Σέργιος. Οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἀσσοὶ ἀποκρούονται καὶ σώζεται ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς ἐχθροὺς ἡ «θεοφύλακτος» πόλις (626).

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐμελλε νὰ ὑποστῇ πολλὰς ἄλλας πολιορκίας ἀπὸ τοὺς βερβάρους. Ἀλλ' ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἐμείνεν ἀλησιμόνητος. Ἀπὸ τότε ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ψάλλει μὲ τοὺς Ἀκαθίστους ὕμνους τὸν νικητήριον παιᾶνα εὐγνωμοσύνης, εἰς τὸν ὁποῖον λάμπει ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἄμα χαρά :

«Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,

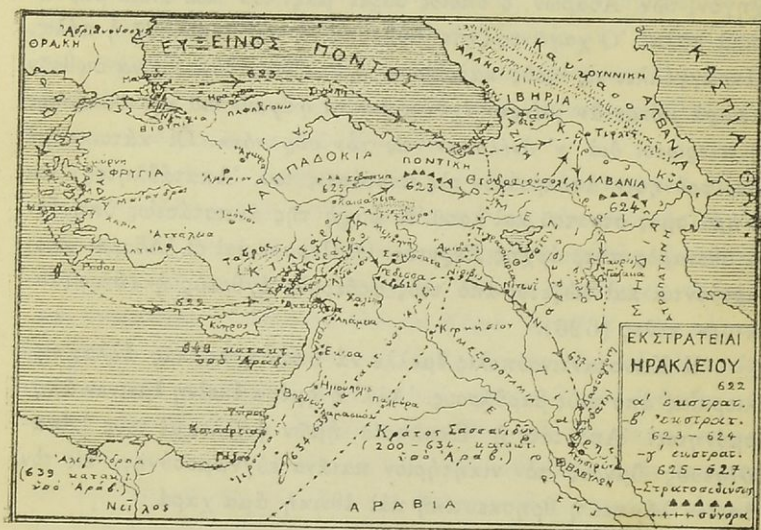
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια,

Ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου Θεοτόκε. . . » (1)

Ἡ νίκη τοῦ Σταυροῦ.— Μόλις ἔμαθεν ὁ Ἡράκλειος, ὅτι ἐλυτρώθη ἡ Πόλις, ἐκκινεῖ ἀπὸ τὰς ὁχθας τοῦ Ἀράξου καὶ φθάνει εἰς τὸν Τίγρητα παντοῦ νικηφόρος. Κατέρχεται τὸν ῥοῦν τοῦ μεγάλου ποταμοῦ καὶ πλησίον τῆς ἀρχαίας Νινευτ κατατροπώνει τὸν στρατὸν τῶν Περσῶν (627). Εἰς τοὺς ἰδίους ἐκείνους τόπους ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, χίλια ἔτη πρότερον, εἶχε τρέφει εἰς φυγὴν ἓνα ἀπὸ τοὺς προγόνους τοῦ Χοσρόη !

(1) Οἱ ὕμνοι οὗτοι ψάλλονται τὰς Παρασκευὰς τῆς Μ. Σαρακοστής, λέγονται δὲ Ἀκάθιστοι (*Χαιρετισμοί*), διότι καθ' ὃν χρόνον ψάλλονται δὲν πρέπει νὰ κάθηνται οἱ ἐκκλησιαζόμενοι.

Εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος εἶνε κτισμένα τὰ πολυτελῆ παλάτια τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων. Ἀπειρα εἶναι τὰ πλούτη, πολὺ τιμα ἄρώματα, μεταξωτὰ ὑφάσματα, ἄφθονον ἄσημικόν, θαυμαστοὶ τάπητες, τὰ ὅποια εὗρον εἰς αὐτὰ οἱ Βυζαντινοί. Πρὸ

Εἰκ. 28. — Ἡ πορεία τοῦ Ἡρακλείου εἰς Μ. Ἀσίαν.

παντὸς ἡῦρναν τὴν καρδίαν τοῦ Ἡρακλείου τριακόσαιο χριστιανικαὶ σημαῖαι, τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εἶχον κυριεύσει κατὰ διαφόρους καιροὺς (ὁ βυζαντινὸς хроνογράφος Θεοφάνης). Ὁ Ἡράκλειος πλησιάζει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, εἰς τὴν Κτησιφώντα. Οἱ Πέρσαι ἀναγκάζονται τότε ταπεινωμένοι νὰ ζητήσουν εἰρήνην. Αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι, τὰς ὁποίας εἶχον κατακτήσει, ἐπιστρέφονται εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἐπιστρέφεται καὶ ὁ τίμιος Σταυρὸς (628).

Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν ὁ Ἡράκλειος ἀναγγέλλει εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὴν χαρμόσυνον εἴδησιν. Ἡ ἀποστολὴ του ἀναγινώσκεται ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν, τῶν εὐλογιῶν καὶ τῶν ἐπευφημιῶν ἀναριθμήτου λαοῦ : « Ἀλαλάξατε

τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ. Ἔπεσε γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομίσητος Χοροός».

Ὁ θρίαμβος τοῦ Ἡρακλείου. — Ὁ νικηφόρος βασιλεὺς κινεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Θριαμβευτική ἦτο ἡ πορεία του διὰ μέσου τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἀπηλευθέρωσεν. Εἰς προϋπάντησίν του ἐξῆλθον ὁ πατριάρχης Σέργιος, οἱ μεγιστᾶνες καὶ ὁ λαὸς «βαστάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας καὶ εὐφημοῦντες αὐτὸν μετὰ χαρᾶς καὶ δακρύων» (Θεοφάνης). Ἐν θριάμβῳ εἰσέρχεται ὁ Ἡράκλειος εἰς τὴν Πόλιν ἐπὶ ἄρματος μεγαλοπρεποῦς, τὸ ὅποτον σύρουν τέσσαρες ἐλέφαντες. Προπορευόμενοι ἄνδρες κρατοῦν ὑψηλὰ τὸν τίμιον Σταυρόν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (629) ὁ Αὐτοκράτωρ φέρει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸν τίμιον Σταυρόν καὶ τὸν ὑψώνει μεγαλοπρεπῶς ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε τὸν εἶχε στήσει ἡ Ἁγία Ἑλένη. Καὶ ἐπῆγεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Κρανίου τόπον βαστάζων τὸν Σταυρόν, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἱερεῖς ἔψαλλον : «Σῶσον, Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος». Ἀναρίθμητος λαὸς ἐπαναλαμβάνει τοὺς αἶνους. Τὴν 14ην Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους ἡ Ἐκκλησία μας πανηγυρίζει τὴν μνήμην τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας.

Τὰ τρόπαια τοῦ Ἡρακλείου λαμπρύνουν τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν. Εἰς τοὺς συγχρόνους παρήγαγε κατάπληξιν. Ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τὴν μακρινὴν Δύσιν ἔρχονται πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, διὰ νὰ τὸν συγχαροῦν.

Ὁ νέος ἐχθρός. — Αἰφνιδίως ἄλλος ἐχθρὸς τῆς πίστεως ἐπιπίπτει ὡς κεραυνός. Ποῖος ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτι εἰς ἄγνωστος λαὸς τῆς ἐρήμου ἐντὸς ὀλίγων ἑτῶν θὰ ἔφερεν εἰς κίνδυνον τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὸν Χριστιανισμόν; Εὗρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ὁ Ἡράκλειος, ὅταν ἔμαθε τὰς πρώτας κατακτήσεις τῶν Ἀράβων. Δὲν ἔδωκε καμμίαν προσοχήν. Ὡς φοβερὸν μετέωρον ἐνσκήπτουν οἱ Ἀραβες ἀπὸ Νότον, ἀνέρχονται πρὸς Βορρᾶν καὶ κατακλύζουν τὰς ἐπαρχίας συγχρόνως καὶ τοῦ Περσικοῦ καὶ Βυζαντινοῦ κρά-

τους. Καὶ τὸ μὲν Περσικὸν κράτος καταλύεται ἀμέσως. Ἡ πάλῃ ὁμοῦς μεταξὺ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἀράβων ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν 400 ἔτη!

Αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Συρίας ἀρχίζουσιν νὰ πίπτουσιν, ἡ μία ὕστερον ἀπὸ τὴν ἄλλην, εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡράκλειος τρέχει ὁ ἴδιος μὲ τὸν στρατόν του. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων εἶναι ἀκάθεκτος. Ὁ ἀήττητος ἕως τώρα Αὐτοκράτωρ δὲν κατορθώνει τίποτε σπουδαῖον καὶ παλαίει ματαίως ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν χεῖμαρρον (¹).

Ἡ Ἱερουσαλήμ περπατῶνται εἰς τοὺς Ἀράβους (637). Ἡ παράδοσις ἔγεινε διὰ συνθηκῶν, τὰς ὁποίας ὑπέγραψεν ὁ Χαλίφης, ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῶν Ἀράβων, μὲ τὸν πατριάρχην τῆς ἱερᾶς πόλεως. Ἐξασφαλίζουν εἰς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς κατόικους τὴν ζωὴν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς πίστεως αὐτῶν. Διὰ πρώτην φορὰν ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ προνόμια εἰς τὸν Ὀρθόδοξον χριστιανισμόν.

Ἀμέσως μετὰ τὴν Ἱερουσαλήμ πίπτει ἡ Ἀντιόχεια· ἔπειτα ὁλόκληρος ἡ Συρία. Μὲ τὴν ἰδίαν ταχύτητα κατακτοῦν οἱ Ἀράβες καὶ τὴν Αἴγυπτον. Πίπτει καὶ ἡ μεγάλη Ἀλεξάνδρεια. Αἱ δύο μεγάλαι χῶραι, ὅπου ἐπὶ αἰῶνας ἦνθησε λαμπρότατος Ἑλληνικὸς πολιτισμός, ἔχουσιν ἀπολεσθῆ διὰ παντός.

(¹) «Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡρακλείου συνδέεται, δὲν γνωρίζω, καί τι τὸ μοιραῖον, τὸ ὁποῖον κάμνει τὸν ἱστορικὸν νὰ διστάζῃ μεταξὺ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ οἴκτου. Ὁ Ἡράκλειος, ὁ καταστροφεὺς τοῦ κράτους τῶν Περσῶν, ὁ χριστιανὸς Ἀλέξανδρος, ὁ ἐλευθερωτὴς τοῦ Γολγοθᾶ καὶ ὁ πρῶτος Σταυροφόρος θὰ ἦτο φημισμένος μέγας μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων Αὐτοκρατόρων. Ὁ Ἡράκλειος, παλαῖων πρὸς τοὺς Ἀράβας, παρασυρόμενος ὑπ' αὐτῶν ὡς ὑπὸ καταιγίδος, χάνων τὰ πάντα εἰς τὸ ναυάγιον αὐτό, τὴν δόξαν του ὡς Χριστιανοῦ καὶ ὡς Ἑλλήνος, τὸ ἥμισυ τοῦ κράτους του, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ δυστυχέστερος ἀπὸ ὅλους. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρουσιάζει τὸ θλιβερόν θέαμα τοῦ ἀνθρωπίνου ἡρωϊσμοῦ, ὁ ὁποῖος παλαίει εἰς μάτην ὑπὸ τὸ βάρος τῆς μοίρας ἐναντίον δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου» (Τιερεν-Γιββων).

Εἰς τοὺς διαδόχους τοῦ Ἡρακλείου ἐπεφυλάσσετο ἡ τιμὴ νὰ θέσουν φραγμὸν εἰς τὸν ὁρόμον τῶν Ἀράβων. Ἀλλὰ πρὶν χωρῆσώμεν πρέπει νὰ γνωρίσωμεν καλύτερα τὸν μέγαν ἐκείνον λαόν, ὃ ὁποῖος εἶχε μεγάλην δρᾶσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

β'. — Οἱ Ἀραβες.

Ἡ Ἀραβία καὶ οἱ Ἀραβες. — Ἡ Ἀραβικὴ χερσόνησος εἶναι ἄγονος καὶ πολὺ ὀλίγοι κάτοικοι δύνανται νὰ ζήσουν εἰς αὐτήν. Εἰς τὰς ἀκτὰς πρὸς τὴν Ἀφρικὴν τὸ ἔδαφος εἶναι εὐφορον. Ἐκεῖ ἦτο ἡ εὐδαίμων Ἀραβία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐκεῖ ἔχει συγκεντρωθῇ ὁ πληθυσμὸς καὶ ἔχουν κτισθῇ πόλεις, ἡ Μένκα, ἡ Μεδίνα. Ὁ πληθυσμὸς ἑλθὼς τῆς Ἀραβίας σήμερον θὰ εἶναι περὶ τὰ 4 ἑκατομμύρια. Δὲν θὰ ἦτο περισσότερος τὸν Ζ' αἰῶνα, τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀράβων.

Οἱ κάτοικοι ὠνομάζοντο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα Ἀραβες ⁽¹⁾. Ὁ Ἀραβ ἔχει κανονικὸν πρόσωπον καὶ σῶμα ῥωμαλέον. Τὸ ἔνδυμά του ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν ὑποκάμισον καὶ ἓνα πλατὺν μανδύαν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἦσαν ἐνδεδυμένοι καὶ οἱ παλαιοὶ Ἀραβες. Μὲ πάθος ἠγάπων τὸν πόλεμον, ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ Βεδουῖνοι (ἄνθρωποι τῆς ἐρήμου). Ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ μίαν ἐλαφρὰν λόγχην, μὲ τόξον, μὲ μικρὰν στρογγυλὴν ἀσπίδα. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πολεμισταί, οἱ ὁποῖοι συνεκρούσθησαν μὲ τοὺς στρατοὺς τῶν Βυζαντινῶν.

Ὁ Μωάμεθ. — Οἱ Ἀραβες ἦσαν χωρισμένοι εἰς πολλὰς φυλάς. Μεταξὺ τῶν ὑπῆρχεν εἰς δεσμός, ἓν κοινὸν ἱερὸν, ἡ ἱερὰ πόλις Μένκα, ὅπου ἦτο ὁ ναὸς Καάβα. Ἐκεῖ μετέβαινον εἰς προσκύνημα, ὅπως καὶ σήμερον, ἀπὸ πολὺ μακρὰν. Ἡ θρησκεία τῶν ἦτο ὁ πολυθεϊσμός, λατρεῖα τῶν εἰδώλων. Πολλοὶ ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ἐγνώριζον τὸν ἓνα Θεόν ⁽²⁾.

(1) Εἶναι *σημίται* (συγγενεῖς τῶν Ἑβραίων).

(2) Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῇ ἀπὸ τὴν Ἀβυσσηνίαν, ὅπου τὴν εἶχον κηρύξει Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι.

Εἰς πτωχὸς ποιμὴν Ἄραψ ὁ Μωάμεθ, μίαν ἡμέραν εἶδεν ἓν ὄραμα : Ἐν ὃν ὑπερφυσικὸν παρουσιάσθη ἐνώπιόν του καὶ τοῦ εἶπε : *κήρυξε !* Ἦτο ὁ ἄγγελος Γαβριήλ. Ἀπὸ τότε ὁ Μωάμεθ ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ὡς προφήτην ὑποχρεωμένον ν' ἀποκαλύψῃ τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Κατ' ἀρχὰς εὗρε μεγάλην ἀντίστασιν μετὰ τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ. Ἠναγκάσθη μάλιστα, διὰ νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν του, νὰ φύγῃ εἰς τὴν πόλιν *Μεδίναν*, ἥ ὁποία ἔγεινεν ἡ πόλις τοῦ Προφήτου ⁽¹⁾. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας κατῴρθωσεν ὁ Μωάμεθ νὰ διαδώσῃ τὴν διδασκαλίαν του εἰς ὅλην τὴν Ἀραβίαν. *Διὰ τῆς θρησκείας εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἐνότητα τοῦ Ἀραβικοῦ λαοῦ.*

Τὸ Κοράνιον. — Ὅταν ὁ Μωάμεθ ἐδίδασκεν, οἱ πιστοὶ ἔγραφον τὰ λόγια του εἰς φύλλα φοίνικος καὶ τεμάχια δέρματος. Ἀπὸ τὰ λόγια αὐτὰ συνετάχθη ἀργότερα τὸ *Κοράνιον* (ἡνάγνωσις), τὸ ἱερὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ ὀνομάζει τὴν θρησκείαν του *Ἰσλάμ*, ὑποταγὴν (εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ) : « Δὲν ὑπάρχει παρὰ εἰς μόνος Θεός, ὁ Ἄλλάχ, καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ».

Τὸ *Μουσουλμανικὸν δόγμα*, ὅπως ὀνομάζεται, τὸ δόγμα τῶν πιστῶν, εἶναι πολὺ ἀπλοῦν. Ὁ Θεὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν προφητῶν του. Ὁ Ἀβραάμ, ὁ Μωϋσῆς, ὁ Χριστὸς εἶναι προφῆται. Ὁ μεγαλύτερος προφήτης εἶναι ὁ Μωάμεθ. Τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως θ' ἀναστηθοῦν οἱ ἀνθρώποι καὶ θὰ κριθοῦν. Οἱ ἀσεβεῖς, οἱ κηκοὶ θὰ ῥιφθοῦν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸν Ἄδην. Οἱ πιστοὶ θὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν παράδεισον, ὅπου τρέχουν ρύακες καθαροῦ ὕδατος, γάλακτος καὶ οἶνου καὶ ὅπου θὰ ὑπηρετοῦνται ἀπὸ ὡραίαις παρθένους (*κούρι*). Ἀξιοὶ τοῦ παραδείσου εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι πιστεύουν εἰς τὸν Θεόν, κάμνουν τακτικὰ τὰς προσευχάς, τὰς νηστείας των καὶ ἐλεημοσύνας. Πρῶτοι ἀπὸ ὅλους πηγαίνουν εἰς τὸν παράδεισον ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι πίπτουν

(1) Τὸ ἔτος τῆς φυγῆς τοῦ Μωάμεθ εἶναι τὸ ἔτος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἡ χρονολογία τῶν Μωαμεθανικῶν λαῶν (ἡ *Ἑγίρα*, τὸ 622).

εἰς τὸν πόλεμον διὰ τὴν διάδοσιν τῆς θρησκείας τοῦ Ἀλλάχ.

Αἱ κατακτήσεις.— Ὁ Μωάμεθ εἶπεν: «Κάμειτε τὸν πόλεμον ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν πιστεύουν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν προφήτην του». Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ (632) οἱ Ἀραβες ἤρχισαν τὸν ἱερὸν πόλεμον. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν εἶχεν ἀμύθητα πλοῦτη. Ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων εἶχε πλουσίαν χώραν. Οἱ Ἀραβες, συνηθισμένοι εἰς πολὺ πτωχὸν βίον, ἐρρίφθησαν ἀκράτητοι εἰς τὰς εὐφόρους χώρας, ὅπου θὰ εὕρισκον πλούσια λάφυρα καὶ εἶχον ἐμπρὸς τῶν τὸν παράδεισον. Εἰς κάθε μάχην καθυποτάσσουν καὶ μίαν χώραν.

Πρώτη καθυποτάσσεται ἡ Ἑλληνικὴ Συρία (638). Ἄλλος στρατὸς βαδίζει πρὸς Α. καὶ καθυποτάσσει τὴν Περσίαν καὶ καταστρέφει τὸ ἀγέρωχον γένος τῶν Σασσανιδῶν (640). Τρίτος στρατὸς διευθύνεται πρὸς Δ. καὶ καταλαμβάνει τὴν Αἴγυπτον, ἔπειτα τὴν Βυζαντινὴν Ἀφρικὴν. Τὰς ἀρχὰς τοῦ Η' αἰῶνος οἱ Ἀραβες διέρχονται τὸν πορθμὸν τοῦ Γιβραλτάρ, εἰσέρχονται εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ καταστρέφουν τὸ βασίλειον τῶν Βησιγότθων (711). Ἡ κυριαρχία τῶν εἰς τὴν Ἰσπανίαν διήρκεσε σχεδὸν ὀκτὼ αἰῶνας. Μετ' ὀλίγον διέρχονται τὰ Πυρηναια καὶ εἰσέρχονται εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὁ ἀνδρεὺς δούξ (ἀρχηγὸς) τῶν Φράγκων Κάρολος Μάρτελος κατορθώνει νὰ συντρίψῃ τοὺς ἐπιδρομεῖς εἰς τὴν μάχην τοῦ Πικταβίου (Ποατιέ, 732).

Αἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων ὑπῆρξαν κεραυνοβόλοι. Μόλις 50 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ εἶχον προχωρήσει σχεδὸν ἕως τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανόν. Μετὰ 100 ἔτη τὸ Ἀραβικὸν κράτος ἦτο ἀπέραντον, ἐξετείνετο ἀπὸ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν διὰ μέσου τῆς Β. Ἀφρικῆς ἕως τὰ Πυρηναια. Τὰ μέσα τοῦ Η' αἰῶνος (κατὰ τὸ 750) εἶχε λάβει πέρας ἡ κατάκτησις.

Τὸ Ἀραβικὸν κράτος.— Οἱ πρῶτοι διάδοχοι τοῦ Μωάμεθ εἶχον λάβει τὸν τίτλον Χαλίφαι (τοποτηρηταὶ τοῦ προφήτου). Τὸ ἀπέραντον ὅμως κράτος ταχέως διεμελίσθη. Εἰς τὸ τέλος προέκυψαν τρία μεγάλα Μουσουλμανικὰ κράτη, τρία Χαλιφάτα: τὸ ἓν εἰς τὴν Ἀσίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Βαγδάτην, τὸ ἄλλο εἰς τὴν Ἰσπανίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κορδούην, καὶ Ἀδαμαντίου Βυζαντινὴ Ἱστορία

ἀργότερα τὸ τρίτον εἰς τὴν Ἀφρικὴν μὲ πρωτεύουσαν τὸ **Καῖρον**.

Τὰ τρία Χαλιφάτα διειτηρήθησαν ἐπὶ καιρὸν εἰς μεγάλην ἀκμήν. Ἄλλ' οἱ Ἀραβες περιέπεσαν ἀπὸ τὸν Ι' αἰῶνα εἰς μέγας ἐριδας, πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς. Πολλοὶ στρατηγοί, ὅμοιοι μὲ τοὺς ἀρχαίους σατράπας, ἀνεκλήρυξαν ἑαυτοὺς ἀνεξαρτήτους (ἐμίραι, ἀμιράδες, ὅπως τοὺς ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί).

Εἰς τὰς χώρας τοῦ ἐνὸς μεγάλου Ἀραβικοῦ κράτους ἰδρύθησαν μὲ τὸν καιρὸν, ὅπως εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τὸ Ῥωμαϊκόν, πολλὰ μικρὰ Μουσουλμανικὰ κράτη ⁽¹⁾. Ἐν ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρξε μετὰ αἰῶνας καὶ τὸ κράτος τῶν Τούρκων, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο, ἀφοῦ δὲν κατῴρθωσαν οἱ Ἀραβες, νὰ καταστρέψῃ αὐτὸ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ κυβέρνησις τῶν Χαλιφῶν. — Ὁ Χαλίφης ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς θρησκείας καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἀνώτατος δικαστής. Τὴν κυβέρνησιν ἀπετέλουν αἱ βεζίραι, εἶδος ὑπουργῶν. Αἱ ἐπαρχίαι ἔχουν ἰδιαιτέρους διοικητάς. Ἐχουν καὶ τὸν δικαστήν, τὸν καδῆν, ὁ ὁποῖος ἀπονέμει τὴν δικαιοσύνην, συμφώνως πρὸς τὸ Κοράνιον. Ὅλαι αἱ ὑπηρεσίαι ὑπάγονται εἰς διάφορα ντιβάνια, γραφεῖα. Εἰς ἕκαστον ντιβάνι ἡ ὑπηρεσία διεξάγεται κυρίως ἀπὸ Ἑλλήνας καὶ Πέρσας ὑπαλλήλους.

Ἡ σπουδαιότερα ὑπηρεσία εἶναι ἡ εἰσπραξις φόρων. Οἱ μεγάλοι φόροι εἶναι ὁ κεφαλικὸς καὶ ὁ ἐγγειος φόρος, τὸ χαράτσι. Τοὺς φόρους τούτους ἐπλήρωνον οἱ ὑποδουλωμένοι λαοί, οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ὅποιοι εἶχον κρατήσει τὴν θρησκείαν των, οἱ ῥαγιαδες. Τὴν διοργάνωσιν αὐτὴν παρέλαβον καὶ οἱ Τούρκοι, ὑπὸ τοιοῦτον δὲ σύστημα ἐζησαν οἱ Ἑλληνες τέσσαρας αἰῶνας κατὰ τὸν χρόνον τῆς δουλείας.

Ὁ Ἀραβικὸς πολιτισμός. — Ἐφ' ὅσον οἱ Ἀραβες ἦσαν κλεισμένοι εἰς τὴν Ἀραβίαν, εἶχον μείνει βάρβαροι. Ὅταν ἦλθον εἰς συνάφειαν μὲ τοὺς λαούς, τοὺς ὁποῖους κατέκτησαν, ἀνέπτυξαν λαμπρότατον πολιτισμόν. Τὰ κέντρα εἶναι αἱ πρω-

(1) Εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀλγερίαν, τὸ Μαρόκον κλπ.

τεύουσai τῶν Χαλιφάτων, εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ *Βαγδάτη*, εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἢ *Κορδοῦη*, εἰς τὴν Αἴγυπτον τὸ *Κάϊρον*. Κάθε φαντασίαν ὑπερβαίνουν αἱ διηγήσεις τῶν παλαιῶν περιηγητῶν, οἱ ὅποιοι εἶδον οἱ ἴδιοι τὴν ἀπίστευτον πολυτέλειαν, τὰ ἀστεῖρευτα πλούτη τῶν παλατιῶν τῆς Βαγδάτης, τῆς Κορδοῦης, τοῦ Καῖρου. Πολλοὶ Χαλίφαι ὑπῆρξαν ὀνομαστοί, ὁ πλέον φημισμένος εἶναι ὁ Ἀρούν-ἄλ-Ρασίδ (κατὰ τὸ 800).

Εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ Μουσουλμᾶνοι ἔμαθον τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, τὸν τρόπον νὰ διανέμουν τὸ ὕδωρ καὶ τὴν τέχνην νὰ ποτίζουν. Τὰ ὑψηλότερα πρόσωπα δὲν ἐθεώρουν ἀνάξιον νὰ καταγίνωνται μὲ τὴν γῆν⁽¹⁾.

Εἰς τὰς χώρας ἐπίσης τῆς Ἀνατολῆς οἱ Ἀραβες εὗρον ἀθηρὰς βιομηχανίας, τὰς ὁποίας ἐτελειοποίησαν. Διέπρεψαν ἰδίως εἰς τὴν κατασκευὴν ὑφασμάτων μεταξωτῶν καὶ λεπτοῦφάντων, βελούδων καὶ ταπήτων. Μὲ μεγάλην δεξιότητα κατεργάζοντο τὰ δέρματα (τὸ μαροκίνον εἰς τὸ Μαρόκον), τὰ ὄπλα, ἰδίως τὰ χαλύβδινα ἐλάσματα διὰ τὰ ξίφη (δαμασκηνά, ἀπὸ τὴν Δαμασκόν). Ἐξαισία ἰδίως εἶναι τὰ κομψοτεχνήματα μὲ ἐγκολλήσεις ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν καὶ μάργαρον (σιντέφι). Ἡ πλουσία αὕτη βιομηχανία τῶν Ἀράβων ἔδωκε γέννησιν εἰς πολὺ ζωηρὸν ἐμπόριον. Τὰ καραβάνια πηγαίνουν μακρὰν μὲ τὰ ἐμπορεύματα, φθάνουν καὶ ἕως τὴν Κίαν⁽²⁾.

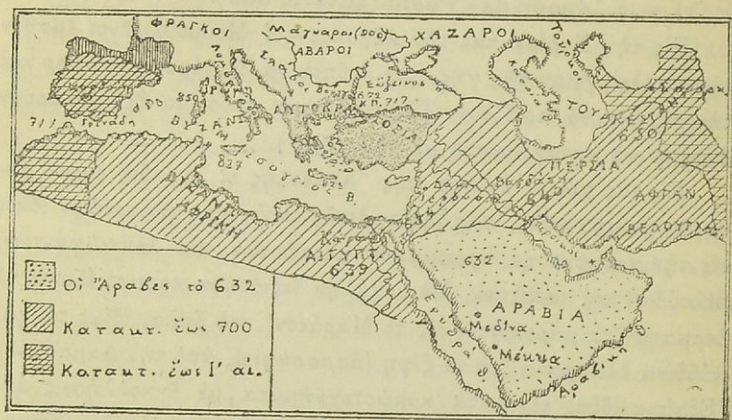
Αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι. — Εἰς τὰς ἐπιστήμας οἱ Ἀραβες ἔκαμαν μεγάλας προόδους. Ἰδίως τὰ μαθηματικά, ἡ Ἀλγεβρα, ἡ ἀστρονομία, ἡ γεωγραφία, ὀφείλουν πολλὰ εἰς τοὺς Ἀραβας. Μεγάλην φήμην ἀπέκτησαν καὶ εἰς τὴν ἱατρικήν. Οἱ δὲ Ἀραβες ἀλχημισταὶ εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν νεωτέ-

(1) Ἀπὸ τοὺς Ἀραβας εἰσέχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην πολλὰ νέα δένδρα καὶ φυτὰ ἄγνωστα ἕως τότε (τὸ ζαχαροκάλαμον, τὸ ῥύζι, ἡ μορέα, τὸ βαμβάκι καὶ πολλὰ ἄλλα).

(2) Αἱ σχέσεις τῶν Ἀράβων μὲ τὴν Κίαν ἔχουν μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν πολιτισμόν. Ἀπὸ ἐκεῖ οἱ Ἀραβες παρέλαβον καὶ διέδωσαν εἰς τὴν Εὐρώπην τρεῖς μεγάλας ἐφευρέσεις: τὴν *πυξίδα*, τὴν *πυρίτιδα* καὶ τὸν *χάρτιν*.

ρων χημικῶν. Εἰς ὅλους ὅμως τοὺς κλάδους τῆς μαθήσεως οἱ Ἀραβες ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων ⁽¹⁾.

Μὲ πάθος προσέτι ἀσχολοῦνται εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ ἰδίως εἰς τὴν ποίησιν. Ἡ Βαγδάτη καὶ ἡ Κορδοῦη ἀνεδείχθησαν λαμπρόταται ἐστὶν γραμμάτων. Πολυάριθμα σχολεῖα, πανεπιστήμια,

Εἰκ. 29.— Αἱ κατακτήσεις καὶ τὸ Κράτος τῶν Ἀράβων.

βιβλιοθήκαι, ἀκόμη καὶ φιλολογικοὶ σύλλογοι στολίζουσι τὰς μεγάλας ἀραβικὰς πόλεις ⁽²⁾. Εἰς ὅλα ταῦτα οἱ Ἀραβες ἐμιμήθησαν τὰς περιφήμους Ἑλληνικὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ⁽³⁾.

Ἡ δὲ Ἀραβικὴ τέχνη περιορίζεται εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν διακοσμητικὴν, προέρχεται δὲ ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν καὶ

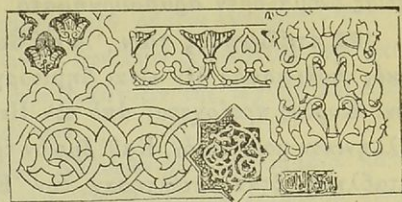
⁽¹⁾ Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ ἀγαπητὸς φιλόσοφος τῶν Ἀραβικῶν πανεπιστημίων. Ὀνομαστὸς δὲ Ἀραβὺ φιλόσοφος (ἐκ Κορδοῦης) κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἦτο ὁ Ἀβερρόης (τὸν ΙΒ' αἰῶνα).

⁽²⁾ Τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Καῖρου εἶχε 12,000 φοιτητάς, — ἡ βιβλιοθήκη τῆς Κορδοῦης 600 χιλ. τόμους.

⁽³⁾ «Ὅταν ὁ (Χαλῖφης) Ἀλ-Μαμούν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἔστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔστειλε πράκτορας εἰς τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον διὰ νὰ νὰ συναθροίσουν τὰ συγγράμματα τῆς Ἑλλάδος. Διέταξε νὰ μεταφρασθοῦν

τὴν Περσικὴν. Τὰ Ἀραβικὰ μνημεῖα εἶναι πρὸ παντὸς τὰ ἱερά των τεμένων (τζαμιά) διὰ τὴν προσευχὴν, καὶ τὰ παλάτια διὰ τὴν κατοικίαν τῶν Χαλιφῶν.

Τὸ τέμενος περιλαμβάνει μίαν μεγάλην αἴθουσαν, ὅπου δὲν εὕρσκεῖς ἄλλο τίποτε παρὰ μόνον τὸν ἄμβωνα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἱερὸν (μι-χράβ). Εἰς τὴν γωνίαν

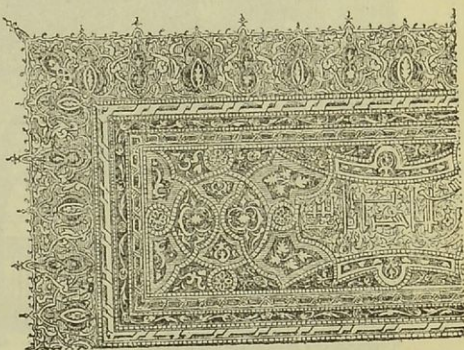

Εἰκ. 30. — Ἀραβικὰ κοσμήματα.

τοῦ τεμένου ὑψοῦται ὁ μιναρές, ἀπὸ τὸν ἑστῶτα ὁ μουεζίνης καλεῖ εἰς προσευχὴν τοὺς πιστοὺς.

Τὰ Ἀραβικὰ μνημεῖα δὲν ἔχουν οὔτε τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν

χάριν τῶν Ἑλληνικῶν, οὔτε τὴν ἐπιθλητικὴν στερεότητα τῶν Ῥωμαϊκῶν. ἔχουν ὅμως θαυμάσιαν ἐλαφρότητα καὶ κομψότητα ('). Ἡ πρωτοτυπία των ἔγκειται εἰς τὴν διακόσμησιν. Εἶναι γεμάτα ἀπὸ ἑξοχα κοσμήματα μὲ χιλίων

Εἰκ. 31. — Ἀραβουργήματα (ἐξ ἀραβ. χειρογράφου)

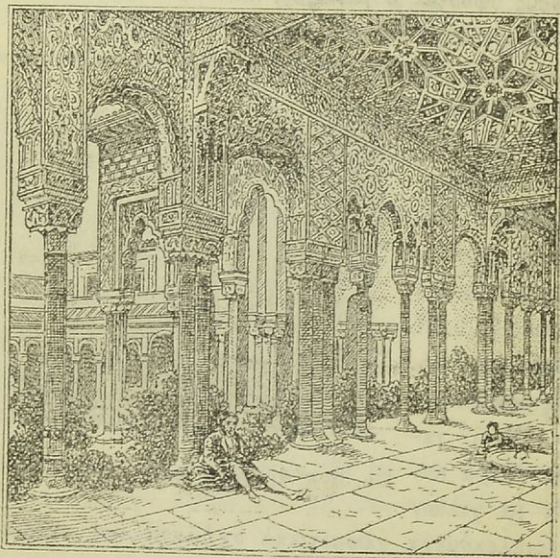
εἰδῶν περιπλεκόμενα γεωμετρικὰ σχήματα καὶ σχέδια φυτῶν,

εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀπὸ καλοὺς μεταφραστὰς καὶ παρεκίνει τοὺς ὑπηκόους του νὰ τὰ διαβάζουν. «Δὲν ἡγνόμεν, λέγει εἰς παλαιὸς Ἀραβ ἱστορικός, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται διὰ τὴν πρόοδον τοῦ λογικοῦ εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ» (Γιββων).

(') Ὀνομαστὰ Ἀραβικὰ μνημεῖα εἶναι τὸ περίφημον τζαμί τῆς Κορδούης (τοῦ Η' αἰ.), ἰδίως τὸ Ἀλκαζάρ τῆς Σεβίλλης καὶ ἡ Ἀλάμβρα τῆς Γρενάδης, θαυμάσια παλάτια τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰ.

ἀνθέων, φυλλωμάτων. Αἱ διακοσμήσεις αὗται εἶναι ἔκτειναι, τὰς ὁποίας ὀνομάζομεν *αραβουργήματα*.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἀράβων. — Ὁ λεγόμενος Ἀραβικὸς πολιτισμὸς δὲν εἶναι δημιούργημα τῶν ἐξ αἵματος Ἀράβων. Κυρίως προέρχεται ἀπὸ τὸν Περσικόν, μάλιστα δὲ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον μεταβληθῇ, ὅταν κατέκτησαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότης τῶν Ἀράβων συνίσταται μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι ἔφεραν εἰς συνάφειαν διαφόρους λαούς, συνεχώνευσαν διαφόρους πολιτισμοὺς

Εἰκ. 32. — Αἴθουσα τοῦ παλατίου Ἀλάμβρας εἰς Σεβίλλην.

καὶ ὑπῆρξαν ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης.

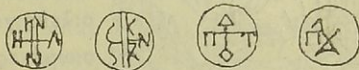
Βυζαντινοὶ καὶ Ἀραβες ('). — Αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας

(') Οἱ Βυζαντινοὶ ὀνομάζουσιν τοὺς Ἀραβας *Σαρακηνοὺς* (ἀπὸ τὸ ὄνομα μιᾶς ἀρχαίας ἀραβικῆς φυλῆς), ἢ *Αγαρηνοὺς* (υἱοὺς τοῦ Ἀγαρ).

οἱ Ἀραβες κατέκτησαν εἰς τὴν προέλασίν των, ἦσαν χῶραι Ἑλληνικαὶ μὲ ἀνθηρότατον Ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ἡ *Συρία* καὶ ἡ *Αἴγυπτος*. Ὁ πρῶτος πολιτισμός, τὸν ὅποιον ἐγνώρισαν ἦτο ὁ Ἑλληνικός. Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ὀφείλουν οἱ Ἀραβες τὴν ἐπίδοσίν των εἰς τὰ γράμματα, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης καὶ δόκλῃρον σχεδὸν τὸν πολιτισμόν των.

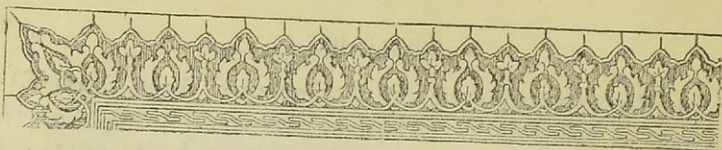
Τὰ πολυτελεῖ παλάτια τῶν Χαλιφῶν εἶνε στολισμένα κατὰ μέμῃσιν τῶν βυζαντινῶν παλατίων. Ἡ βυζαντινὴ ἐπιδρασις εἶναι φανερά ἰδίως εἰς τὰ τεμένη των. Τὸ σχέδιον μὲ τὸ ὅποιον εἶναι κτισμένα, ὁ τροῦλλος, ὁ ὁποιος τὰ σκεπάζει, εἶναι δανεισμένα ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν.

Ἐπὶ αἰῶνας διήρκεσαν, ὥς θὰ ἴδωμεν, οἱ πόλεμοι μεταξὺ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ἀλλ' ὑπῆρξαν καὶ ἐποχαὶ εἰρηνικῶν σχέσεων. Οἱ Χαλίφαι προσπαθοῦν νὰ προσελκύουν εἰς τὰς αὐλάς των βυζαντινοὺς σοφοὺς καὶ καλλιτέχνας. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν περιορίζονται μόνον εἰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς Ἀραβας ὄλων τῶν χωρῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἰσπανίας. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐτίμων ὑπερβαλλόντως τοὺς Ἀραβας, ὅπως ἄλλοτε καὶ τοὺς Πέρτας. Οὗτοι δὲ ἐθάρμαζον τὴν σοφίαν καὶ τὸν πολιτισμόν των Ἑλλήνων⁽¹⁾.

Εἰκ. 33. — *Μονογράμματα*, δηλ. συμπλέγματα γραμμάτων, τὰ ὅποια δηλώνουν μὲ συντομίαν κύρια ὀνόματα.

(1) «Ὅποιον χάσμα θὰ ἦτο ἀνοικτὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ χωρὶς τὸ Βυζάντιον! Οἱ Ἀραβες, μὲ ὅλα τὰ χαρίσματα των, θὰ ἔμενον ἡμιβάρβαροι, ὅπως ἦσαν πραγματικῶς τὰς ἡμέρας τοῦ Μωάμεθ. Ἀλλ' ὅμως εὔρον εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Ἐδεσσαν Ἑλληνικὰ βιβλία. Τὰ φιλοσοφικά, γεωγραφικὰ καὶ μαθηματικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων μετεφράσθησαν εἰς τὴν Ἀραβικὴν, καὶ ἔσχον κολοσσιαίαν ἐπίδρασιν ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἕως τὰς Ἰνδίας. Καὶ τότε ἐπῆλθεν ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων εἰς τὴν Εὐρώπην» (*Γιββων, Ῥαμπώ, Γέλτσερ*).

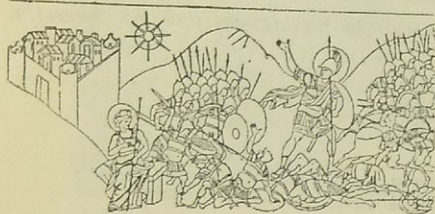

Εικ. 34.— 'Αραβικὸν κόσμημα (ἐξ ἀραβικοῦ χαρακτῆρος).

γ'. — Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Ἰσλάμ.

Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου. — Τοὺς μεγάλους ἀγῶνας ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ διεξήγαγον οἱ Αὐτοκράτορες, οἱ ὅποιοι ἀπειτέλουν τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ δύο πρῶτοι, ὁ Κώνστας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνάτος, κατορθώνουν μὲ ὑπερανθρώπους ἀγῶνας νὰ σταματήσουν τοὺς Ἀραβας (641—685). Ἐπειτα ἔρχονται 30 ἔτη μεγάλων τεραχῶν, κατὰ τὰ ὅποια ἐξ βασιλεῖς διαδέχονται ἀλλήλους. Τέλος ὁ Λέων ὁ Γ' ὁ Ἰσαυρος σῶζει τὸ Κράτος ὀριστικῶς ἀπὸ τοὺς Ἀραβας καὶ ἀνοίγει τὴν νέαν ἡρωϊκὴν δυναστείαν τῶν Ἰσαύρων (717).

Ὁ Αὐτοκράτωρ Κώνστας (641—668). — Μετὰ τὴν ἀναξίαν λόγου βασιλείαν τῶν δύο υἱῶν τοῦ Ἡρακλείου ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον ὁ ἑγγονός του Κώνστας. Ἦτο βασιλεὺς γενναῖος καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὸ δύσκολον καθήκον του. Μὲ ἀκαταβλήτους ἀγῶνας κατῴρθωσε νὰ σταματήσῃ τὴν ἐπιδρομὴν.

Εικ. 35 — Σκηνὴ μάχης (μικρογραφία ἀπὸ βυζαντινὸν χειρόγραφον). Βυζαντινὸς στρατηγὸς μὲ τὸν στρατὸν του κατατροπώνει τοὺς ἐχθρούς. Ἀριστερὰ κάστρον καὶ ἄνω ὁ ἥλιος.

Ἡ ὁδὸς τῆς ξηρᾶς δὲν ἀρκεῖ εἰς τοὺς Ἀραβας.

Οἱ υἱοὶ τῆς ἐρήμου μανθάνουν καὶ τὴν ὁδὸν τῆς θαλάσσης καὶ κατασκευάζουν πολυάριθμον στόλον. Τώρα δύνανται νὰ προσβάλουν καὶ τὰς νήσους. Κυριεύουν τὴν Κύπρον, τὴν Ῥόδον, λεηλατοῦν τὰ Ἑλληνικὰ παράλια. Ὁ Χαλίφης τῆς Συρίας Μωαβίας ἐννῶσει, ὅτι τότε μόνον

θὰ κατανικήσῃ τὸ Χριστιανικὸν κράτος, ὅταν κατορθώσῃ νὰ κυριεύσῃ τὴν πρωτεύουσάν του. Ἀρχίζει μεγάλας ἐτοιμασίας.

Ὁ Κώνστας κατώρθωσε νὰ σταματήσῃ τὸν Μωαβίαν, τὸν ἀναγκάζει μάλιστα εἰς πληρωμὴν φόρου. Διὰ νὰ πολεμήσῃ εὐκολώτερον τοὺς Ἀραβὰς λαμβάνει τὴν περίεργον ἀπόφασιν νὰ μεταβῇ καὶ νὰ διαμείνῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Μὲ ἰσχυρὸν στόλον ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διέρχεται ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ διαμένει μάλιστα τὸν χειμῶνα εἰς τὴν πόλιν τῆς ἀρχαίας σοφίας. Τὸ ἐπόμενον ἔαρ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔμεινεν ἕξ ἔτη μέχρις ὅτου ἐδολοφονήθῃ, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τὸ σχέδιόν του.

Κωνσταντῖνος Δ' ὁ Πωγωνᾶτος (668 — 686). **Ἡ πολιτορχία.**—Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντος ἀνῆλθε νεώτατος εἰς τὸν θρόνον, ἀλλ' ἐδείχθη τελείως ὄριμος διὰ τὸ βρὺν ἔργον. Ὁ λαὸς τὸν ἐχαιρέτισε μὲ τὸ ἐπώνυμον *Πωγωνᾶτος*, διότι ὁ πῶγων αὐτοῦ ἤρχιζε νὰ ἀναφαίνεται. Ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ εἶναι συνेतὸς πολιτικὸς καὶ γενναῖος πολεμιστής. Διὰ τῆς ἀνδρείας του ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπὸ μεγάλους κινδύνους.

Τὸ Κράτος διατρέχει κρίσιμους ἡμέρας. Αἱ μακριναὶ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔχουν χαθῇ. Τώρα ὁ ἀγὼν εἶναι νὰ σωθοῦν αἱ Ἀνατολικαὶ καὶ Εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι τοῦ Κράτους.

Ὁ Χαλίφης Μωαβίας ἀρχίζει καὶ πάλιν τὰς ἐπιδρομὰς του καθεῖς ἔτος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας μὲ τὸν στόλον καὶ μὲ τὸν στρατὸν του εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Αἱ περισσότεραι ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι ἀνήκουν εἰς αὐτόν, εἶναι κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καὶ ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὰς ἐτοιμασίας του, βάλλει εἰς ἐνέργειαν τὸ μέγα σχέδιον, τὸ ὅποτον ἦτο νὰ κυριεύσῃ «τὴν μεγάλην πόλιν, ἣ ὁποία περιβάλλεται ἐκ δύο μερῶν ὑπὸ θαλάσσης καὶ ἐνὸς μέρους ὑπὸ ξηρᾶς». Ἡ πόλις αὕτη, εἶχεν εἰπεῖ ὁ Προφήτης τῶν Μωάμεθ, ἔπρεπε νὰ πέσῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ. Οἱ Ἀραβες ἔχουν καταπλημμυρίσει ὁλόκληρον τὴν Μ. Ἀσίαν ἕως τὴν Χαλκηδόνα. Ὁ Μωαβίας ἐφορμᾷ μὲ στρατὸν καὶ στόλον νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Διὰ πρώτην φοράν οἱ Ἀραβες πολιορκοῦν τὴν μεγάλην χριστιανικὴν πρωτεύουσάν. Μὲ μανίαν ὁρμοῦν οἱ Ἀραβες ἐναντίον τῆς ὀνειρευτῆς πόλεως. Ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη (672—678) μὲ ἀκατάβλητον ἐπιμονήν, ἀπὸ τὴν ἀνοιξιν ἕως τὸν χειμῶνα ἐξακολουθεῖ ὁ Μωαβίας τὴν πολιορκίαν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης. Μὲ ἀκλόνητον γενναιότητα ὑπερασπίζονται οἱ πολιορκούμενοι τὴν πρωτεύουσάν των.

Τὸ ὕγρὸν πῦρ.—Εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως συνετελεῖ καὶ μία σπουδαιότατη πολεμικὴ ἐφεύρεσις τοῦ Ἑλληνος μηχανικοῦ Καλλινίκου ἐκ Συρίας. Ἦτο αὕτη τὸ ὕγρὸν ἢ Ἑλληνικὸν πῦρ, τὸ ὅποιον ἔκαιε καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ἀκόμη, κατέστρεφε δὲ τὰ πάντα καὶ λίθους καὶ σίδηρον. Μὲ τὸ ὕγρὸν πῦρ ἐγέμιζαν πυρπολικά, τὰ ὅποια ἐξαπέστελλον φλεγόμενα εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀραβικοῦ στόλου. Διὰ διαφόρων σιδηρῶν σωλήνων, τὸ ἐξηκόντιζον ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀκόμη καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ. Μετεχειρίζοντο δὲ καὶ ἐν εἶδος χειροβομβίδων ἀπὸ ὕγρὸν πῦρ. Ἡ φοβερὰ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐφεύρεσις αὕτη μὲ μεγάλην φιλοπατρίαν διετηρήθη μυστικὴ ἕως τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Κράτους.

«Τὸ ὕγρὸν πῦρ, ἐξακοντιζόμενον κατὰ διαφόρους τρόπους, διήρχετο τὸ κενὸν μὲ φοβεράς ἐκπυρσοκροτήσεις καὶ μὲ θαμβωτικὰς ἀστραπάς. Περιέβαλλεν εἰς μίαν σιγμὴν πλοῖα, κτίρια, ἀκόμη καὶ ὀλοκλήρους σιραιτοὺς. Αἱ τρομεραὶ καταστροφαὶ τοῦ δίδουν εἰς τοὺς ἀγῶνας μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν ἀραβικῶν στόλων εἰκόνα τρόμου. Ἄς φαντασθῶμεν τὰς ἀκαταπαύστους ἐκρήξεις τῶν ἀγγείων μὲ ὕγρὸν πῦρ, τῶν ἐκτοξευομένων φλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἔτρεχον ὡς ἀστροπὴ καὶ ἐβρόντιον ὡς κεραυνὸς καὶ ἐγέμιζον τὸν ἀέρα μὲ πυκνὰ σύννεφα καπνοῦ, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν πλήρεις μανίας τοὺς πολεμιστὰς» (Σλουμπερζέ).

Ἡ διάσωσις τῆς Πόλεως.—Ἐπὶ τέλους οἱ Ἀραβες δὲν δύνανται ν' ἀνθέξουν περισσώτερον. Μετὰ ἑπτὰ ἐτῶν φοβεροὺς ἀγῶνας ἔχουν ἐξεντληθῇ. Εἰς τὸ τέλος ὁ ἰσχυρὸς στόλος των καταστρέφεται ὀλόκληρος, ἡ περικτὴ δύναμις τῶν ἐξολοθρεύεται. Ἡ ἀνδρεία τῶν πολιορκουμένων καὶ τὸ ὕγρὸν πῦρ ἔχουν ἐξα-

φανίσει τοὺς λαμπροὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους τῶν Ἀράβων.

Ὁ ἀγέρωχος Μωαβίας ἀναγκάζεται νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ὁμολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἥτταν αὐτοῦ. Ἀναλαμβάνει τὴν πληρωμὴν μεγάλου φόρου εἰς τὸν μονάρχην τοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους. Ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ἡ νίκη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

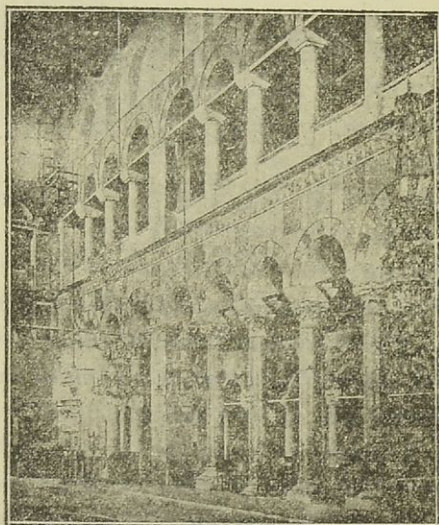
Εἰκ. 36.— Σκηνὴ πολιορκίας (μικρογραφία ἀπὸ χειρόγραφον). Οἱ Σαρακηνοὶ ἐπιτίθενται ἐναντίον ὠχυρωμένης βυζαντινῆς πόλεως. Οἱ Ἕλληνες ὑπερασπίζονται τὸ κάστρον.

Πολὺ πρωτότερα ἀπὸ τὸν Κάρολον Μάρτελον (732) εἰ-
χον ἤδη σώσει οἱ Ἕλ-
ληνες Αὐτοκράτορες
τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν κατάκτησιν τῆς θρησκείας τοῦ Μωάμεθ (').
Ὁ σύγχρονος κόσμος ἀνεγνώρισε τότε τὴν σημασίαν τοῦ Ἑλλη-
νικοῦ μεγαλουργήματος. Πολυάριθμοι πρεσβεῖαι ἀπὸ τὸν Χαγᾶ-
νον τῶν Ἀβάρων, ἀπὸ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς Δύσεως,
ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ συγχαροῦν, ὅπως ἄλ-
λοτε τὸν Ἡράκλειον, τώρα τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνᾶτον
διὰ τὴν θράμβὸν του. Ἡ γοητεία τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας
ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τῆς ἔκυπτον τὴν κεφα-

(') Πολὺ συχνὰ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἔσωσε τὴν νεαρὰν Εὐ-
ρώπην. Τὴν ἀκαταμάχητον προέλασιν τοῦ νέου πολεμοχαροῦς
Ἰσλάμ δὲν ἀνεχάιτισεν ὁ Κάρολος Μάρτελος εἰς τὸ Ποατιέ. Ὅχι
ἂν δὲν ἔσταμάτα τὴν ἔφοδον τῶν Βεδουϊνῶν ἢ ἡρωϊκὴ δυνά-
στεία τοῦ Ἡρακλείου, οἱ σιδηροὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες, ὁ Κώνστας, ὁ
Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος, θὰ εἶχον ὑπερβῇ οὗτοι τὸν Βόσπο-
ρον. Ὁ γενναῖος Φράγκος δοῦξ ἀπέκρουσε τὴν τελευταίαν παρα-
φνάδα τῶν κατακτητῶν τοῦ κόσμου. Ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον
εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Βυζαντίου. Ἐκράτησε τοῦτο τὴν ὁρμὴν τῆς
κυρίας δυνάμεως τῶν Ἀράβων ἐπὶ ἕνα ὁλόκληρον αἰῶνα μὲ ἀκα-
τάβλητον ἀνδρείαν καὶ ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς συνέτριψεν αὐτὴν»
(Γέλτσερ. Παπαρρηγόπουλος).

λήν. «Μεγάλη ἡουχία ἐβασίλευεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν» (Θεοφάνης).

Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ οἱ Σλάβοι. — Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους (675-681) σῶζεται ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ ἄλλους βαρβάρους, οἱ ὅποιοι τὸν προσβάλλουν εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς τοῦ χώρας. Κάθε σχεδὸν ἔτος καὶ ἡ μεγάλη πόλις τῆς Θεσσαλονίκης ἐπο-

Εἰκ. 37. — Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τὸ ἐσωτερικόν. Μία πλευρὰ τοῦ μεσαίου χώρου μετὰ τὰς κάτω στοὰς καὶ τὰς ἄνω (τὸν γυναικωνίτην). Ἡ μεγαλοπρεπὴς βασιλικὴ εἶναι σήμερον κατεστραμμένη ἐκ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τοῦ 1917.

λιορκεῖτο μετὰ μανίαν ἀπὸ τοὺς Σλάβους, οἱ ὅποιοι εἶχον κατασκηνώσει εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἄπειρος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν βαρβάρων, ὁ ὅποιος τὴν ἐπολιόρκει ἐνίοτε καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, πολλὰς φορές καὶ κατὰ σειρὰν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Οἱ Σλάβοι ἔσυρον μὲτ' αὐτῶν τοὺς Ἀβάρους καὶ ἄλλα ἀναρίθμητα «βαρβαρικά καὶ ἀνήμερα φύλα». Ἡ γενναιότης τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῆς βυζαντινῆς φρουρᾶς ἔσωζε τὴν πόλιν. Ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁμοίως καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἔσωσαν τότε τὸν

Χριστιανικὸν πολιτισμὸν. Ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς Πόλεως εἶχον «ὑπέρμαχον στρατηγὸν» τὴν Παναγίαν, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶχον προστάτην καὶ σωτῆρα τὸν Ἅγιον Δημήτριον. Ἡ βαθεῖα πίστις, ἔλεγον, ἔκαμνε τὰ στήθη των ἀκαταγώνιστον τεῖχος.

Ἀπὸ τότε ἡ Θεσσαλονίκη ἤρχισε νὰ γίνεται μεγάλη, καὶ ἐν μέσῳ τῆς βαρβαρότητος τῶν Σλάβων νὰ εἶναι ὁ φάρος τοῦ Χρι-

Εἰκ. 38. — Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐν μέσῳ δύο ἱεραρχῶν
(ψηφιδωτὸν ἐκ τῆς βασιλικῆς).

στιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ πόλις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀνεδείχθη τὸ προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Διὰ τὴν δείξουν τὴν εὐγνωμοσύνην των οἱ κάτοικοι ἀνήγειραν τότε τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸν τοῦ Μεγαλομάρτυρος καὶ τὸν ἐστόλισαν με ὠραιότατα ψηφιδωτά.

Τὸ τέλος τῆς δυναστείας (685-717).— Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος, τὸ Κράτος ἐφαίνετο ὅτι εἶχε σωθῇ· ἐχρειάζετο μίᾳ ἰσχυρᾷ χεὶρ νὰ τὸ κάμῃ ἰσχυρὸν καὶ ἀκμαῖον. Ἀλλὰ τὸν ἥρωα ἐκείνον διεδέχθησαν ἀνάξιοι βασιλεῖς. Τὰ 30 ἔτη, τὰ ὅποια ἐπηκολούθησαν εἶναι ἔτη γεμάτα ἀπὸ ἀναρχίαν καὶ ἀναστάτῳσιν.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Πωγωνάτου, ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ Β' μετὰ τὰς ἀσυνεσίας του φέρει τὸ Κράτος εἰς παραλυσίαν. Ὁ πόλεμος ἀρχίζει ἐναντὶον τῶν Σλάβων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Ἀράβων, τὸ Κράτος ἔρχεται εἰς κίνδυνον. Ὁ Ἰουστινιανὸς παρεκτρέπεται εἰς παραφοράς. Γίνεται στάσις, ὁ λαὸς τοῦ κόπτει τὴν

ρίνα (διὰ τοῦτο λέγεται *Ῥινόμητος*) καὶ ἐξορίζεται εἰς τὴν Χερσῶνα τῆς Κριμαίας. Τὰ ἐπόμενα εἴκοσιν ἔτη (695-717) βασιλεύει ἀδιάλειπτος ἀναρχία. Ἐξ Αὐτοκράτορες ἀναβιβάζονται καὶ καταβιβάζονται ἀπὸ τὸν θρόνον ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατορθώνει καὶ γίνεται πάλιν Αὐτοκράτωρ, ἀλλ' αἱ ὁμότητές του τὸν καθιστοῦν ἀνυπόφορον, ὃ λαὸς ἐπαναστατεῖ πάλιν καὶ φονεύεται ὁ τύραννος. Ὁ εἰκός τοῦ Ἡρακλείου, ὃ ὅποιος εἶχε σώσει τὸ Κράτος ἀπὸ τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Ἀραβας ἐξαφανίζεται μετὰ διάρκειαν ἑνὸς αἰῶνος (610-711).

Ἡ ἀπώλεια τῆς Β. Ἀφρικῆς. — Ἐν μέσῳ τῆς παραλυσίας οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ πολλάκις μάχονται γενναίως ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἀλλ' αἱ ταραχαὶ ἐκτείνονται διδόναι καὶ εἰς τοὺς ἀκαταπονήτους ἐχθρούς νὰ προχωροῦν. Ἀραβικοὶ στρατοὶ προελαύνουν διὰ τῆς Ἀφρικῆς πρὸς τὴν Δύσιν. Καὶ εἰς τὸν δρόμον των κυριεύουν τὴν Β. Ἀφρικὴν, τὴν ὅποιαν εἶχε προσαρτήσῃ εἰς τὸ Κράτος ὁ Ἰουστινιανὸς καταστρέψας τὸ Βασίλειον τῶν Βανδάλων.

Μὲ ἀνδρείαν οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ ὑπερασπίζονται τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βυζαντινῆς Ἀφρικῆς *Καρχηδόνα*. Οἱ Ἀραβες γίνονται κύριοι τῆς πόλεως, καταρρίπτουν τὰ τεῖχη, κατεδαφίζουν τὰς οἰκίας, καὶ ὅπως ἄλλοτε οἱ Ῥωμαῖοι, ἐξαφανίζουν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, τὴν παλαιὰν ἐκείνην μεγαλόπολιν. Μὲ τὴν πρωτεύουσαν καταστρέφεται καὶ ὁ ἀκραιότατος Χριστιανικὸς Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τῆς Β. Ἀφρικῆς.

Πολεμικὰ παρασκευὰ τῶν Ἀράβων. — Οἰκτρὰ εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ Κράτους. Ἡ παραλυσία ἔχει ἐξαρθρώσει ὅλην τὴν διοίκησιν, ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἔχει καταπέσει, αἱ ἐπαρχαὶ λεηλατοῦνται ἀπὸ τοὺς πολεμίους, ἀπὸ τοὺς Ἀραβας εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀπὸ τοὺς Σλάβους εἰς τὴν Εὐρώπην. Καὶ τὸ φοβερώτερον, οἱ Ἀραβες βιάζονται νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὰς ἀδιαλείπτους τριχυμίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ταράσσεται τὸ Κράτος. Ἀρχίζουν νὰ κάμνουν νέας καὶ κολοσσιαίας πολεμικὰς ἐτοιμασίας.

Μὲ τρόπον μανθάνουν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰς μεγάλας ἐκείνας προετοιμασίας, τὰς πολυαριθμοὺς δυνάμεις,

πεζικάς καὶ ναυτικάς, τὰς ὁποίας συναθροίζουν οἱ Χαλίφαι, διὰ νὰ στήσουν τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπάνω εἰς τὰ τείχη τῆς Χριστιανικῆς πρωτεύουσας. Ἐτοιμάζονται ὅσον ἡμποροῦν οἱ κάτοικοι διὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν ἀγαπητὴν των Πόλιν. Ἐχουν διαταχθῇ νὰ προμηθευθοῦν ἕκαστος τροφὰς διὰ τρία ἔτη, εἰς τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας ἔχουν μαζευθῇ εἰς μεγάλας ποσότητας γεννήματα. Συγχρόνως τὰ χερσαῖα καὶ τὰ θαλάσσια τείχη τῆς πόλεως ἀνακαινίζονται, μηχαναὶ πετροδόλοι στήνονται ἐπάνω εἰς τὰ τείχη, πλοῖα πολεμικὰ κατασκευάζονται. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε μεγάλας ἠθικὰς δυνάμεις, καὶ δὲν τοῦ ἐχρειάζετο παρὰ ὁ ἄνθρωπος νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὰς δυνάμεις του. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐμφανίζεται, εἶναι ὁ στρατηγὸς Δέων, ὁ ὁποῖος ἤνοιξε τὴν πολύχροτον δυναστείαν τῶν Ἰσαύρων. Ἀναβαίνει εἰς τὸν θρόνον ἀποφασισμένος μὲ σιδηρᾶν χεῖρα ν' ἀνορθώσῃ καὶ νὰ διασώσῃ τὸ Χριστιανικὸν Κράτος.

Ἡ Δευτέρα πολιορκία 717. — Μόλις ὁ Δέων ὁ Ἰσαυρὸς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, οἱ Ἀραβες ἀπέκλεισαν μὲ στρατὸν καὶ στόλον τὴν πρωτεύουσαν. Οἱ στρατοὶ τῶν Ἀράβων σκεπάζουν τοὺς λόφους, ὁ στόλος των σκεπάζει τὴν θάλασσαν, «ὅπως ἄλλοιτε ὁ στόλος τοῦ Εὐρέου». Μὲ τὰ πυρφόρα πολεμικὰ πλοῖα, δηλαδὴ μὲ τὰ πυρπολικά, κατακαίει ὁ βυσιλεὺς τὰ περισσότερα πλοῖα τῶν Ἀράβων. Τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα δίδει θάρρος καὶ οἱ κάτοικοι ἐτοιμάζονται εἰς γενναίαν ἀμυναν. Ἐπὶ ἓν ἔτος μὲ μανίαν ἐπιπίπτουν οἱ Ἀραβες ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Μὲ ἀκαταδάμαστον θάρρος ὑπερασπίζονται οἱ κάτοικοι τὴν πόλιν. Ἐπὶ τέλους κατακαίουν τὸν στόλον μὲ τὸ ὕγρον πῦρ, κατατροπώνουν τὸν στρατὸν. Ἡ στέρησις τῶν τροφίμων, ὁ βαρύτερος χειμὼν ἀποδεκατίζουν τοὺς Ἀραβας. Ἀναγκάζονται νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέφουν εἰς τὰ ἴδια μὲ τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ καὶ στόλου των. Ἡ πανωλεθρία των ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἀπώλεσαν 2,500 πλοῖα καὶ 500,000 ἄνδρας.

Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἑλληνικὸς στρατός, ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχον καὶ πάλιν σώσει τὸν Ἑλληνισμόν, τὸν Χρι-

στιανισμόν καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Οἱ γενναῖοι καὶ εὐσεβεῖς κάτοικοι ἔτρεξαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας διὰ ν' ἀναμέλψουν τὰ εὐχαριστήρια. Ἦτο αὕτη ἡ τρίτη πολιορκία καὶ λύτρωσις τῆς Πόλεως. Ἀκόμη καὶ σήμερον τιμῶμεν τὴν μνήμην τῶν τριῶν ἡρώων Χριστιανῶν βασιλέων, τοῦ *Ἡρακλείου*, τοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγονάτου* καὶ τοῦ *Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου*, οἱ ὅποιοι ἀπέκρουσαν τοὺς Ἀβάρους, τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Ἀραβας. Καὶ τῶν τριῶν ἐκείνων θριάμβων διατηρεῖ τὴν μνήμην ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, καὶ διὰ τὴν τριπλὴν σωτηρίαν τῆς Πόλεως ἀναμέλπομεν μὲ κατάνυξιν ἕως σήμερον «τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια».

Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ ἐπευφημίαι τοῦ λαοῦ τῆς Χριστιανικῆς πρωτεύουσας ἀντήχησαν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν, ἡ ὁποία ἦτο τότε καταφοδισμένη, διότι εἶχον καταλάβει οἱ Ἀραβες καὶ τὴν Ἰσπανίαν. Ἀναγνωρίζει ἡ Εὐρώπη ὅτι ὤφειλε τὴν σωτηρίαν τῆς εἰς τοὺς ἀκαταπονήτους κόπους καὶ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων Αὐτοκρατόρων. Ὁ πάπας τῆς Ρώμης, διὰ νὰ δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἔστειλε τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ διεφήμισεν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ὄνομα τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἑλλήνος βασιλέως.

δ'. — Τέλειος ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.

Αἱ ἀπώλειαι τοῦ Κράτους. — Ἀπὸ τὸν φοδερὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ τὸ Κράτος ἐξῆλθε πολὺ περιορισμένον. Ἐχει ἀπολέσει ἀπὸ τοὺς Ἀραβας τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀφρικὴν· ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς τὸ ἥμισυ τῆς Ἰταλίας.

Εἰς δὲ τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἔχουν εἰσχωρήσει ἀπὸ τὸν 5' αἰῶνα διάφοροι σλαβικαὶ φυλαί. Εἰς τὰ ΒΔ. τῆς Χερσονήσου ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ δεχθῇ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Κροάτας. Ἀπὸ τότε οὗτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς σημερινὰς τῶν οἰκῆσεις ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅτι θὰ προσήρχοντο εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ θὰ ἦσαν ὑποτελεῖς εἰς τὸ Κράτος. Ἐπὶ δὲ τοῦ Κων-

σταντίνου τοῦ Πωγωνάτου διέβησαν τὸν Δούναβιν οἱ Βούλγαροι καὶ ἐγκατεστάσθησαν εἰς τὰ ΒΑ. τῆς Χερσονήσου, μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ καὶ τοῦ Αἴμου.

Τὰ νέα σύνορα τοῦ Κράτους. — Τὸ Κράτος ἔχει ἀπολέσει μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας χώρας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Αἱ ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ ἐγκαταστάσεις τῶν Σλάβων εἰς τὰ Β. τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου ἀνησυχοῦν πολὺ τοὺς Αὐτοκράτορας τοῦ Ζ' καὶ ἔπειτα τοῦ Η' αἰῶνος.

Ἐξ ἄλλου ὅμως αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας διατηρεῖ τὸ Κράτος εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀνατολήν εἶναι χῶραι γνησίως Ἑλληνικαί. Ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων, εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους, εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου Χερσονήσον, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν, κατοικοῦν ἀμιγεῖς Ἕλληνες εἴτε ἀκμαῖος Ἑλληνισμός. Τὸ Κράτος χάνει εἰς ἕκτασιν, ἀλλὰ περιορισθὲν κερδίζει εἰς συνοχήν. Τὰ νέα λοιπὸν σύνορα, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιορίζεται, εἶναι τὰ φυσικὰ σύνορα, τὰ ὁποῖα ἀρμόζουσιν εἰς Κράτος Ἑλληνικόν.

Οἱ Ἕλληνες Αὐτοκράτορες. — Τοιαύτη ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν συγχρόνων. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους ὀνομάζονται Ἕλληνες ὑπὸ τῶν παλαιῶν ξένων ἱστορικῶν, οἱ ὅποιοι λέγουν: οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς, — τὸ Βασίλειον, ἡ χώρα τῶν Ἑλλήνων (').

Τὸ Κράτος ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ μεγάλους κινδύνους: τοὺς Ἀραβας εἰς τὴν Ἀνατολήν, τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἀφοῦ προσβάλλεται τὸ Κράτος ἀπὸ ὅλα τὰ σύνορα καὶ κινδυνεύει διὰ τὴν ὑπαρξίν του, οἱ Ἕλληνες Αὐτοκράτορες ἀντλοῦν δυνάμεις ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν. Καὶ οὕτω διοργανώνουν Κράτος καθ' ὁλοκληρίαν

(') «Mauritius primus Graecus appellatus imperator». — **Γραικοί**, Graeci, ὅπως μᾶς ὀνομάζουσιν οἱ Εὐρωπαῖοι, ἔλεγον καὶ τότε ἑαυτοὺς οἱ Ἕλληνες, ἐνθυμηθέντες πάλιν παμπάλαιον ἔθνικόν ὄνομα.

Ἑλληνικόν. Ὡς Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες βασιλεῖς ἀποκρούουν τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔθνους, τοὺς Πέρσας καὶ ἔπειτα τοὺς Ἀραβας εἰς τὴν Ἀνατολήν, τοὺς Ἀβάρους καὶ τοὺς Σλάβους εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἡ γλῶσσα.— Τὸ πλάσμα, ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία ἦτο ἐξακολούθησις τῆς παλαιᾶς Ῥωμαϊκῆς, περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Ἀπὸ τῶρα παύει καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς δύο ἐκδηλώσεις. Ἦδη αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστινιανός, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος τῆς παλαιᾶς Ῥωμαϊκῆς ἰδέας, ἀναγκάζεται νὰ δημοσιεύσῃ νόμους καὶ «εἰς ἑαυτὴν τὴν κοινὴν καὶ Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε ὅλοι νὰ ἐννοοῦν αὐτοὺς καὶ νὰ ἔχουν πρόχειρον τὴν ἐρμηνείαν». Ἀπὸ δὲ τὸν Μαυρίκιον (600) ὅλοι οἱ νόμοι καὶ ὅλα τὰ δημόσια ἐγγραφα γράφονται μόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.

Ἡ διοικήσεις.— Ὁ τέλειος ἐξελληνισμὸς ἐμφανίζεται καθαρῶτα καὶ εἰς τὴν νέαν διοίκησιν τοῦ Κράτους. Ἐως τῶρα ἐπεκράτει ἡ διοικητικὴ διαίρεσις καὶ πολιτικὴ διοργάνωσις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἀπὸ τὸν Ζ' αἰῶνα, ὅτε οἱ βάρβαροι ἀπὸ ὅλα τὰ σύνορα ἐπιτίθενται, ἡ ἀνάγκη τῆς εὐκόλου ἐπιβλέψεως καὶ τῆς ἀποτελεσματικῆς ἀμύνης τῶν ἐπαρχιῶν προκαλεῖ νέαν διοικητικὴν διαίρεσιν.

Ὀλόκληρος ἡ Αὐτοκρατορία διαιρεῖται εἰς πολλὰς περιφέρειας, ὡς νὰ εἰπῶμεν εἰς μεγάλους νομούς, εἰς τὰς ὁποίας ἐδρεύει καὶ ἀπὸ ἓν στρατιωτικὸν σῶμα. Αἱ διοικητικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ αὗται περιφέρειαι ὀνομάζονται *θέματα*. Ἐκαστον *θέμα* διοικεῖται ἀπὸ τὸν διοικητὴν τοῦ ἐδρεύοντος ἐκεῖ στρατοῦ, ὁ ὅποιος ὀνομάζεται *στρατηγός*. Ὁμοίως οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ δὲν ἔχουν πλέον τὰ παλαιὰ Ῥωμαϊκά, ἀλλὰ Ἑλληνικὰ ὀνόματα: λέγονται *χιλίαρχοι*, *ἐκατόνταρχοι*.

Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν. Οἱ ἀνώτατοι λειτουργοὶ λέγονται *λογοθέται*, *ἐπαρχοι*. Αὐτὸς ὁ μονάρχης δὲν ὀνομάζεται πλέον μὲ τὸν Ῥωμαϊκὸν τίτλον *Imperator*, ἀλλὰ μὲ τοὺς Ἑλληνικοὺς *Αὐτοκράτωρ*, *Βασιλεὺς*.

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ὁρθοδοξία.— Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπίσης ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία γίνεται τὸ ἀνώτατον πνευματικὸν κέντρον καὶ ἡ ὑπερτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως λαμβάνει μεγάλην δύναμιν, καί, χάριν τιμῆς, τὸν τίτλον *Οἰκου-μενικὸς Πατριάρχης*.

Τώρα δὲ πρὸ παντός, ὅτε παντοῖοι κίνδυνοι περιετριγύριζον τὸ Κράτος, ἔπρεπε νὰ στερεωθῇ ἡ θρησκευτικὴ ἐνότης καὶ νὰ θριαμβεῖσθῇ ἡ Ὁρθοδοξία. Οἱ ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ ὀρθόδοξοι στρατοὶ σῶζουν τὴν Αὐτοκρατορίαν. Μεγάλην τιμὴν ἀπέκτησεν ὁ *Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος*, διότι ἀπέδωκε τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς *Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου* (681), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὰς αἵρέσεις καὶ ἀνεστήλωσε τὴν κυριαρχίαν τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἡ βασιλεία.— Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔχει ἤδη προσλάβει τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότατα γνωρίσματα τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ. Ἐχει ἐπικρατήσῃ ἤδη ἡ συνήθεια νὰ ἐπικυρώνεται διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου στέψις εἶναι ἀπαράδχτος ἀρχὴ πρὸς νομιμοποίησιν τῆς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς. Ἀπὸ τὸν Ἡράκλειον ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων τιτλοφορεῖται «*πιστὸς ἐν Θεῷ βασιλεὺς*».

Ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν βασιλεία θεωρεῖται ὡς καθηγιασμένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀπὸ Θεοῦ ἀπορρέουσα. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μονάρχου ἀντιπροσωπεύεται ὁ Χριστός, δηλαδὴ ὁ ἐκλεκτός τοῦ Κυρίου, ὁ προστάτης καὶ ὑπέρμαχος τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ.

Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα.— Ὁ Ἡράκλειος εἶναι ὁ πρῶτος Χριστιανὸς βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος μάχεται ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως μὲ τὸν Σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας.

Ὁ Ἡράκλειος εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ συγχρόνως ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Αἱ ἐκστρατεαὶ του εἰς τὴν Ἀσίαν συνεχίζουσιν τὰς ἐκστρατείας τοῦ Μακεδόνης κατακτητοῦ, εἶναι συνάμα καὶ αἱ πρῶται *Σταυροφορίαι*, τὰς ὁποίας ἐπι-

χειρεῖ ὡς σταυροφόρος καὶ ὑπέρμαχος τοῦ Χριστοῦ. Ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν μεγάλην χριστιανικὴν πρωτεύουσιν, τελειώνουν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ἱερὰν κοιτίδα τοῦ Χριστιανισμοῦ, μετὰ τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ. «Ὁ Χριστός, λέγει ὁ Ἡράκλειος εἰς τοὺς στρατιώτας του, εἶναι ὁ νικητὴς βασιλεὺς πάντων καὶ δεσπότης καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὴν βοήθειάν του εἶναι ἀσφαλὴς καὶ εὐσεβὴς ἡ νίκη. Ἄς λάβωμεν τοὺς στεφάνους τῶν μαρτύρων. Σταυρὸς ἐνίκησε, Σταυρὸς νικᾷ», ἀνακράζει ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ῥίπτεται ἀπτόητος εἰς τὰς μάχας.

Εἰκ. 39. — Ἐξωγραφημένος Σταυρὸς εἰς χειρόγραφον. Πέριξ ἡ ἐπιγραφή: «Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ — φῶς Χριστοῦ — φαίνει πᾶσιν — Ἰησοῦ, σῶσόν με».

Ἡ δύναμις τῆς θρησκείας γίνεται ἰσχυρότατον ἐθνικὸν ἐλατήριο. Ἡ ἄμυνα ὑπὲρ τοῦ Κράτους εἶναι ἄμυνα ὑπὲρ τοῦ πατρίου θρησκευματος. Τοιοῦτον χαρακτηριστὴρα ἔδωκαν εἰς τοὺς πολέμους των οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν βασιλεῖς, τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ τῶν Τούρκων.

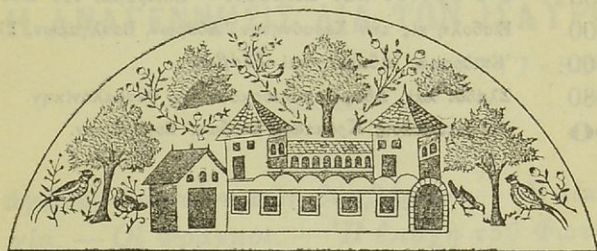
Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι. — Ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ ἀγῶνος κατὰ βιβράρων, χαρακτήρ θρησκευτικὸς ἅμα καὶ ἐθνικὸς, ἐκδηλώνεται λαμπρότατα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους, οἱ ὅποιοι ἐποίη-

θησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οἱ κατανυκτικοὶ ἐκεῖνοι ὕμνοι, εἰς τοὺς ὅπολους πάλλονται ζωντανὰ τὰ αἰσθήματα τῆς συγχρόνου ζωῆς, ἐκδηλώνουν τὴν χαρὰν τοῦ θριάμβου καὶ εὐχονται «νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων».

Εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον ὀφείλομεν, φαίνεται, τὸν πανηγυρικώτερον ὕμνον τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τὸν Ἀνάθιστον ὕμνον, πρὸς τὴν ὑπέρμαχον στρατηγόν. Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀναθίστου ὕμνου καὶ τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ εἶναι αἱ δύο μεγάλαι θρησκευτικαὶ καὶ ἐθνικαὶ συγχρόνως ἑορταί. Ἀπὸ τότε

ἐπὶ 1300 ἔτη ἕως σήμερον μὲ βραχυτάτην κατάνυξιν ἀκούει πᾶς Ἕλλην εἰς τὴν ἐκκλησίαν πάσης χώρας, ὅπου ὑπάρχει Ἑλληνισμός, τοὺς ὕμνους ἐκείνους τῆς ἀφοσιώσεως, αἱ ὁποῖοι συνδέουν ἀδιαρρήκτως τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς μὲ τοὺς βυζαντινοὺς προπάτορας :

«Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν».

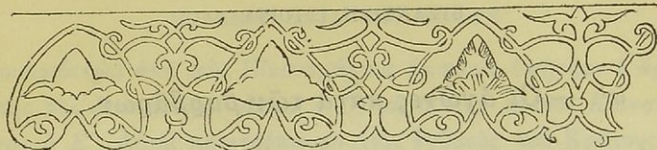

Εἰκ. 40. — Βυζαντινὴ ἑπαυλις (ἐκ ψηφιδωτοῦ τοῦ 5' αἰῶνος).
Ἡ εἰκὼν αὕτη δίδει ἰδέαν, ὅποια ἦσαν αἱ πολυπληθεῖς ἐπαύλεις καὶ μικρὰ παλάτια, τὰ ὅποια οἱ μεγιστάνες εἶχον ἐκτισμένα εἰς ὅλα τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (395-717)

- 395** Α'. Γότθοι. — 'Επιδρομή τοῦ Ἀλαρίχου.
 493 Οἱ Ὀστρογότθοι εἰς τὴν Ἰταλίαν (Θεοδώριχος).
 534 Ὁ Ἰουστινιανὸς καταστρέφει τὸ βασίλειον τῶν Βανδάλων.
 552 Καθυποτάσσει τὸ βασίλειον τῶν Ὀστρογότθων.
555 Μεγίστη ἔκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας.
- 450 Β'. Οὔννοι καὶ Σλάβοι. — 'Επιδρομαὶ τοῦ Ἀττίλα.
 500 Εἰσβολὴ εἰς τὴν Χερσόνησον Ἀδάρων, Βουλγάρων, Σλάβων.
 600 'Επιδρομαὶ Ἀδάρων καὶ Σλάβων.
 680 Σλάβοι καὶ Ἀθαροὶ πολιορκοῦν τὴν Θεσσαλονίκην.
700 Ἐγκυτάστασις Κροατῶν, Σέρβων, Βουλγάρων.
- 550 Γ'. Πέρσαι. — Πόλεμοι Ἰουστινιανοῦ (540—562).
 620 Κατακτήσεις τῶν Περσῶν (608—622).
 625 Ἐκστρατεία Ἡρακλείου εἰς Περσίαν (622—627).
626 Πολιορκία ΚΠ. ὑπὸ Ἀδάρων καὶ Περσῶν.
629 Ὑψώσεις τοῦ τιμίου Σταυροῦ.
- 650 Δ'. Ἀραβες. — Κατακτήσεις Ἑλληνικῶν χωρῶν (634—642).
673 Πολιορκία ΚΠ. ὑπὸ Μουαβία (673—678).
 697 Κατάκτησις τῆς Βυζαντινῆς Ἀφρικῆς.
717 Δευτέρα πολιορκία ΚΠ. Ὀριστικὴ διάσωσις.

Εἰκ. 41. — Βυζαντινὸν κόσμημα (ἐκ τοιχογραφίας τοῦ Μυστρᾶ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΔΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

(717 - 867)

Οἱ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν βαρβάρων. — Ἡ εἰκονομαχία. — Οἱ Φράγκοι. — Ἡ ἐποχὴ τοῦ Φωτίου.

ολυσήμαντος εἶναι ἡ ἐποχὴ, τὴν ὁποῖαν ἀνοίγει **Λέων Γ'** ὁ Ἰσαυρος. Οἱ Αὐτοκράτορες τῆς μακρᾶς ταύτης περιόδου (ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος, 717—867) πολεμοῦν γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους, ἐσωτερικῶς δὲ κυβερνοῦν μὲ σι-
θαράν χεῖρα. Ἐγείναν ὀνομαστοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλα ἔργα καὶ μεγάλας μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ἐκ-
κλησίαν, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀναμόρφωσις τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποῖαν ἐπεχείρησαν οἱ μεγάλοι Ἰσαυροὶ φέρεται μεγαλυτέραν συνοχὴν εἰς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ λαμπρὰν ἀναγέννησιν εἰς τὸ Κράτος. Οἱ καρποὶ τῆς ἀναμορφώ-
σεως ἐμφανίζονται κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαν ἐποχὴν τῆς **Μακεδονικῆς δυνα-**
στείας.

α'. — Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων.

Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. — Τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἡ' αἰῶνος τὸ Κράτος ἐφαίνετο διητὸ εἰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς του. Ἐν τούτοις ἡ πρωτεύουσα ἔχει σωθῆ ἀπὸ τοῦς Ἀραβας. Ἡ Αὐτοκρατορία εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ μεγάλη. Εἰς τὰ περιορισμένα σύνορά της περιλαμβάνει χώρας πλουσίας, αἱ ὅποια πρὸ παντὸς ἔχουν ἐνότητα Ἑλληνισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας. Τὸ Κράτος ἔχει χάσει μεγάλας χώρας, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀφρικὴν, ἔχει χάσει τὰς μεγάλας τοῦ πόλεις, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Ἀπὸ τὰς ἄλλας ὁμως Ἑλληνικὰς χώρας ἡ ζωὴ καὶ ὁ πλοῦτος εἰσρέουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία συγκεντρώνει ὅλας τὰς ὕλικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις τοῦ Κράτους. Ἐπειτα καὶ ἄλλαι πόλεις εὐημεροῦν. Πρώτη ἡ μεγάλη Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς θριάμβους της ἐναντίον τῶν Σλάβων, μεγαλύνει ταχέως καὶ γίνεται μίᾳ δευτέρᾳ πρωτεύουσᾳ⁽¹⁾. Καὶ εἰς αὐτὰς τὰς χώρας τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀκμάζει τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία. Αἱ ἐπαρχίαι καὶ αἱ νῆσοι δίδουν πολλὰ χρήματα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, παρέχουν ἀξιολόγους δυνάμεις πεζικὰς καὶ ναυτικὰς.

Τὴν μεγαλυτέραν ζωὴν εἰς τὸ Κράτος δίδει ἡ Μικρὰ Ἀσία. Ἐχει πυκνὸν καὶ μαχιμώτατον πληθυσμόν. Ἐκεῖ ἀκμάζουν πόλεις ἀνθηραὶ καὶ φρούρια ἰσχυρά, τὰ ὅποια ἀναχαιτίζουν τὸν Ἀραβικὸν χεῖμαρρον. Ἀπὸ ἐκεῖ κατάγονται γενναῖοι στρατηγοὶ καὶ Αὐτοκράτορες, ὅπως καὶ ἡ ἐνδοξος δυναστεία τῶν Ἰσαύρων.

Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ (717—775). — Οἱ

(1) «*Ἡ Θεσσαλονίκη γίνεται φημισμένη σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις, θεωρεῖται ὡς ἡ δευτέρα πρωτεύουσα τῆς μοναρχίας. Ἦτο ἰσχυροτάτη στρατηγικὴ θέσις. Ἦτο πόλις ἀνθηροτάτου ἐμπορίου καὶ συνήθροιζε κολοσσιαῖον πλοῦτον. Καὶ σήμερον ἀκόμη σώζονται ὡς μαρτύρια τῆς περασμένης λαμπρότητος αἱ μεγαλοπρεπέσταται ἐκκλησίαι αὐτῆς*» (Ντελλ).

σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς Εἰκονομάχους βασιλεῖς ὑπῆρξαν ὁ ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας, **Δέων δ Γ'** καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Κωνσταντῖνος δ Ε'**. Αὐτοὶ κατετρόπωσαν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κράτους καὶ μὲ σιδηρὰν χεῖρα ἐπεχείρησαν τὴν ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ.

Ἦσαν καὶ οἱ δύο εὐφυεῖς καὶ δραστήριοι, μεγάλοι πολεμισταί, μεγάλοι πολιτικοὶ καὶ ἀναμορφωταί τῆς κοινωνίας. Οἱ ἐχθροὶ τῶν τοὺς κατηγόρησαν καὶ τοὺς ἐσυκοφάντησαν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὁμῶς ἐπήνεσαν τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς νίκας τῶν, τὰ συνετὰ μέτρα τὰ ὅποια ἔλαβον διὰ τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ τῶν. Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ ὑπῆρξαν πολὺ μεγάλοι Αὐτοκράτορες, τῶν ὁποίων ἡ ἐνδοξος μνήμη παρέμεινεν ἀγαπητὴ εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὸν λαὸν τοῦ Βυζαντίου. Αὐτοὶ ὑπῆρξαν οἱ ἐνδοξοὶ ἐργάται τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀναγεννήσεως τοῦ Κράτους.

Οἱ πόλεμοι ἐναντίον τῶν Ἀράβων. — Εἰς τὴν κρίσιμωτέραν στιγμήν, ὅπως εἶδομεν, ὁ **Δέων δ Γ'** εἶχε σώσει τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παρὰ τὴν καταστροφὴν τῶν οἱ Ἀραβες δὲν παύουν νὰ εἶναι ἐπίφοβοι. Ἀφ' οὗ ἐσταμάτησαν ὀλίγα ἔτη, ἀρχίζουσι καὶ πάλιν τὴν ἐπίθεσιν τῶν. Καθ' ἕκαστον σχεδὸν ἔτος ἡ Μικρὰ Ἀσία ὑποφέρει ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν. Ἡ χώρα ὑφίσταται πολλὰς καταστροφάς. Ἐπὶ τέλους οἱ δύο Αὐτοκράτορες ἐξολοθρεύουν τὸν στρατὸν τῶν εἰς τὴν Φρυγίαν (740).

Ἐπωφελοῦμενος ἀπὸ τὴν μεγάλην ταύτην νίκην ὁ **Κωνσταντῖνος δ Ε'**, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν ἐπίθεσιν εἰς τὴν Συρίαν καὶ προστατεύει τοὺς κατοίκους τῆς ἐλληνικωτάτης ἐκείνης χώρας, ἡ ὅποια πρὸ 100 ἐτῶν εἶχε πέσει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων. Ἐπειτα ἀνακτᾷ τὴν Κύπρον καὶ φέρει νικηφέρα τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα ἕως τὴν Ἀρμενίαν, ἕως τὸν Εὐφράτην ποταμὸν (751). Ὁ ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνος, ὁ ὅποτος ἦτο τόσον φοβερὸς κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, παύει τώρα νὰ εἶναι ἀπειλητικὸς διὰ τὸ Κράτος.

Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία. — Οἱ διάδοχοι τῶν πρώτων Ἰσαύρων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κρατήσουν τὸ Κράτος εἰς τὴν δύναμιν, εἰς τὴν ὅποian ἀφῆκαν αὐτὸ οἱ μεγάλοι πρόγονοι. Ὁ **Κωνσταντῖνος δ Ε'** ἀφῆκεν υἱόν, τὸν **Δέοντα τὸν Δ'**, τοῦ ὁποίου ἡ βασι-

λεία ὑπῆρξε βραχεία (775 — 780). Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκυδέρνησεν ἡ χῆρα αὐτοῦ *Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία*, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της Κωνσταντίνου τοῦ Σ'.

Ἡ Εἰρήνη ἦτο εὐφυῆς καὶ τολμηρά, ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς πράξεις της κυριαρχεῖ πολὺ ἰσχυρὸν πάθος φιλοδοξίας. Διὰ τὴν ἐπιτύχην τὰ φιλόδοξα σχέδιά της ἔκαμεν εὐνοουμένους καὶ ἐστρεψε τὴν προσοχὴν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Διὰ τοῦτο παρημέλησε τὸν πόλεμον. Οἱ Ἀραβες δὲν παύουν τὰς ἐπιδρομὰς των εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα παραμένουν ἐκεῖ καὶ φυλάττουν γενναίως τὴν χώραν. Κατ' ἀρχὰς κατατροπώνουν τοὺς ἐχθροὺς. Καὶ ὅταν ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης *Κωνσταντῖνος ὁ Σ'* ἐστέφθη βασιλεὺς, ὑπερασπίζεται καὶ αὐτός, ὅπως οἱ πατέρες του, μὲ γενναιότητα τὸ Κράτος.

Ἀλλ' οἱ Ἀραβες εὐρίσκονται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς ἀκμὴν. Ἐχουν μεταφέρει τὴν πρωτεύουσάν των ἀπὸ τὴν Δαμασκὸν εἰς τὴν *Βαγδάτην*, τὴν μεγάλην καὶ λαμπρὰν πόλιν, ἣ ὅποια ἔγεινεν ἐφάμιλλος μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Χαλῖφης των δὲ εἶναι ἀνὴρ φημισμένος διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν του, ὁ *Ἀρούν-ἀλ-Ρασίδ*. Οἱ Βυζαντινοὶ ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ πληρώσουν φόρον εἰς τοὺς Ἀραβας.

Τὸ ἀχαλίνωτον πάθος τῆς φιλοδοξίας ἔχει στερεώσει εἰς τὴν Εἰρήνην κάθε αἰσθημα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν υἱικὴν φιλοστοργίαν. Μὲ ἀκούραστον ἐπιμονὴν ἐργάζεται ἐναντίον τοῦ υἱοῦ της καὶ εἰς τὸ τέλος διέταξε νὰ τὸν συλλάβουν καὶ τὸν τυφλώσουν, διὰ νὰ γείνη ἀνίκανος νὰ βασιλεύῃ. Ἀπὸ τότε (797 — 802) βασιλεύει ἡ Εἰρήνη ὡς ἀληθινὸς Αὐτοκράτωρ καὶ εἶναι ἡ πρώτη γυνή, ἣ ὅποια ἐκυδέρνησε μὲ τὸ ὄνομά της τὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ μυσαρὰ αὕτη κακουργία τῆς Εἰρήνης, αἱ καταδιώσεις της ἐναντίον παντὸς ἱκανοῦ ἀνθρώπου ἐγέννησαν τὴν ἀποστροφὴν πρὸς αὐτήν. Ἡ τυφλὴ φιλοδοξία μιᾶς γυναικὸς φέρει τὸ Κράτος εἰς παραλυσίαν. Οἱ μεγιστᾶνες τὴν καταβιάζονται ἀπὸ τὸν θρόνον καὶ ἀναβιάζουν τὸν Νικηφόρον τὸν Α' (802).

Ἡ βασιλεία τῆς *Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας* ἔχει σημασίαν, διότι συμπίπτει μὲ τὴν αὔξησιν δύο μεγάλων λαῶν (περὶ τὸ 800).

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ Ἀραβες φθάνουν εἰς ὑψηλὸν σημεῖον πολιτισμοῦ μὲ τὸν Ἀρούν-άλ-Ρασίδ. Εἰς τὴν Δύσιν ἰδρύει ὁ Κάρολος ὁ Μέγας μίαν μεγάλην χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν, τὸ Φραγκικὸν κράτος. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ὁ Κάρολος ὁ Μέγας ἐζήτησε τὴν χεῖρα τῆς Εἰρήνης, διὰ νὰ συνενώσῃ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν εἰς ἓν μέγα Χριστιανικὸν κράτος.

Πόλεμοι ἐναντίον τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος. —

Εἰς κρίσιμον θέσιν εὔρε τὸ Κράτος ὁ διάδοχος τῆς Εἰρήνης Νικηφόρος ὁ Α' (802 — 811). Μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον θέλει νὰ δεῖξῃ ὅτι ἐννοεῖ νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ Κράτους. Ἐναντίον τῶν Ἀράβων διεξάγει γενναίους ἀγῶνας.

Σωτήριοι ὅμως πρὸ παντὸς εἶναι αἱ λαμπραὶ νίκαι ἐναντίον τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ στρέψῃ πρὸς τὰ ἐκεῖ τὴν προσοχὴν τῆς. Ἀπέστειλε παμπληθῇ στρατόν, ὁ ὁποῖος καθυπέταξε τοὺς Σλάβους. Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἐπρόχώρησεν ἕως τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπέστρεψε μὲ φορτία λαφύρων καὶ πληθὸς αἰχμαλώτων. Τόσῃν εὐχαρίστησιν ἐπροξένησεν ἡ νίκη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὥστε ἐγένεινε θρίαμβος δι' αὐτὴν (784).

Οἱ Σλάβοι ὅμως τῆς Πελοποννήσου γίνονται πάλιν ἐπικίνδυνοι. Συνενώνονται καὶ ἐπιτίθενται ἐναντίον τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν. Τοὺς βοηθοὺν καὶ Ἀραβες πειραταί, οἱ ὁποῖοι πολιορκοῦν τὴν πόλιν ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' οἱ ἡρωϊκοὶ κάτοικοι ἐπεξέρχονται γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν, τοὺς τρέπουν εἰς φυγὴν καὶ σώζουσιν τὴν πόλιν. Ἐν τῇ ἐνθουσιασμῷ των οἱ κάτοικοι ἀπέδωκαν τὴν νίκην εἰς τὸν πολιοῦχον τῆς πόλεώς των, τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν, ὅπως καὶ οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον. Οὕτως αἱ Πάτραι ἐγένιναν ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ διέσδους αὕτη τῶν Σλάβων εἰς τὰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνησύχησε πολὺ τοὺς Εἰκονομάχους βασιλεῖς. Ἡ μεγαλύτερα διάδοσις των πίπτει κατὰ τὸ ἔτος 750. Ἀπὸ τότε ἐπὶ ἓνα αἰῶνα ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἤρχισε σοβαρὰν ἐργασίαν διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον τοῦ ἐκσλαβισμοῦ τῆς χώ-

ρας. Οἱ Σλάβοι εἶχον κατασκηνώσει εἰς τὰ βουνὰ καὶ εἰς τοὺς κάμπους· ἦσαν γεωργοὶ καὶ ποιμένες. Εἰς τὰς πόλεις ὅμως καὶ τὰ κάστρα ἤκμαζεν ὁ Ἑλληνισμός. Ἡ ἀνικανότης των πρὸς ἐκπολιτισμόν, ἡ ἀντίστασις καὶ ἡ ζωτικότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοὺς ἐκράτησε πάντοτε εἰς θέσιν δούλων καὶ τοὺς ἡμπόδιζε νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἰδρῦσουν κράτος. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ Νικηφόρου ἐπεχείρησαν ἀληθινὰς ἐκστρατείας ἐναντίον των. Διὰ δραστηρίας ἐργασίας κατῴρθωσαν οἱ Αὐτοκράτορες νὰ τοὺς καθυποτάξουν. Μετὰ ἕνα αἰῶνα, τὸ 850, ἦτο τελεία ἡ ἀπορρόφησις των καὶ ἡ ἐπ.κράτησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ ἀπὸ τῶν Βουλγάρων κίνδυνος. — Ἀλλ' οἱ Αὐτοκράτορες ἔχουν νὰ παλαίσουν πρὸς ἱκανώτερον καὶ ἀγριώτερον ἐχθρόν. Οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐγκατασταθῇ, ὡς γνωρίζομεν, εἰς τὴν χώραν μετὰ τοῦ Δουνάδεως καὶ τοῦ Αἴμου. Ἡ οὐννική αὕτη φυλὴ, ἡ ὁποία εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὸν Βόλγαν, ἀπέδειξε μεγάλην πολιτικὴν ἱκανότητα, καὶ καθυπέταξε τὰς Σλαβικὰς φυλάς τῶν χωρῶν τοῦ Δουνάδεως. Οἱ κατακτηταὶ ἀνεμίχθησαν μὲ τοὺς κατακτηθέντας, οἱ ὅποιοι εἶχον καὶ πῶς ἐξημερωθῇ μὲ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Οἱ Βούλγαροι, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐντελῶς βάρθαροι, ἐδέχθησαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ ἐξεσλαβίσθησαν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Βούλγαροι θεωροῦνται σήμερον Σλάβοι.

Μὲ τὴν καθυπόταξιν τῶν Σλάβων καὶ τὸν ἐκσλαβισμόν των οἱ Βούλγαροι κατορθώνουν καὶ ἰδρῦουν Κράτος. Τὸ νεοῖδρυθὲν τοῦτο Σλαβικὸν κράτος, μὲ τὴν παλαιὰν οὐννικὴν ἀγριότητά του, λαμβάνει τρομερὰν θέσιν εἰς τὰς τύχας τῆς Αὐτοκρατορίας (¹).

(¹) «Πρέπει ν' ἀνέλθωμεν εἰς τὸν Δ' αἰῶνα, τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν πρώτων Οὔννων, διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἐντύπωσιν τρόμου καὶ φρίκης, ὁμοίαν μ' ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν οἱ Βούλγαροι. Ἦσαν τόσον κτηνώδεις, ὅσον καὶ τὰ ἄγρια θηρία τῶν δασῶν. Ἡ ῥυπαρότης, τὰ ἄγρια ἐνστικτὰ των ὑπερέβαινον πᾶν ὅ,τι εἶχε γνωρίσει ἕως τότε ὁ κόσμος. Ὁ Βούλγαρος κατέστρεφε διὰ νὰ καταστρέψῃ, ἐφόνευε διὰ νὰ φονεύσῃ, ἐξήτει ν' ἀφανίσῃ πᾶν ἔργον ἀνθρώπων διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ ὀπισθὲν του παρὰ μόνον εἰκόνα ἐρημίας. Διὰ τοῦτο ἀπὸ

Ὁ ἡρωϊκὸς Αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος δ' Ε'*, μόλις διέεχσαν οἱ Βούλγαροι τὸν Αἷμον, διείδε τὸν κίνδυνον. Ἐννέα διαδοχικὰς ἐκστρατείας ἐπεχείρησεν ἐναντίον των καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν (ἀπὸ τὸ 755). Φοβισμένοι οἱ Βούλγαροι προσπαθοῦν ν' ἀντισταθοῦν. Ἐπιφέρει εἰς αὐτοὺς δύο αἱματηρὰς ἥττας, καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ ζητήσουν εἰρήνην. Ἀργότερα ἐπαναλαμβάνει πάλιν τὸν πόλεμον καὶ πάντοτε θριαμβεῖ. Δὲν κατῴρθωσεν ὁ Κωνσταντῖνος δ' Ε' νὰ καταστρέψῃ τὸ Βουλγαρικὸν κράτος, ἀλλ' ἐπέβαλε τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα.

Ἀλλὰ τὸ «μυσαρὸν ἔθνος» τῶν Βουλγάρων ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν ταπεινώσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ εἶχεν ὑποβάλλει ὁ ἥρωες ἐκεῖνος. Ὁ φρικτὸς χαγᾶνος (βασιλεὺς) αὐτῶν *Κροῦμμος* κάμνει πρωτεύουσιν τοῦ κράτους του τὴν Σόφιαν καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἀπειλεῖ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ Νικηφόρος δ' Α' ἀντεπεξέρχεται, εἰσβάλλει εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας, καταλαμβάνει τὴν Σόφιαν. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἐπέστρεφεν, οἱ Βούλγαροι τὸν περικυκλώνουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑποχώρησις. Ὁ Νικηφόρος λέγει πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς του: «Καὶ ἂν γείνωμεν πτερωτοί, κανεῖς νὰ μὴ νομίσῃ οὐ θὰ διαφύγῃ τὸν ὀλεσθρόν». Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ τὸ ἄνθος τῶν εὐπατριδῶν πίπτουν ἡρωϊκῶς μαχόμενοι περὶ τὴν σημαίαν τοῦ Σταυροῦ (811). Ὁ Κροῦμμος ἐγύμνωσε τὸ κρανίον τοῦ κυριάρχου τῆς Ἀνατολῆς, κατεσκεύασε ποτήριον καὶ ἔπινεν ἐξ αὐτοῦ ἀγερώχως οἶνον εἰς τὰ βάρβαρα συμπόσιά του.

Μετ' ὀλίγον χρόνον ὁ Κροῦμμος ἐμφανίζεται πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτεύουσας (813). Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶχε γέλιναι ἐπανάστασις καὶ βασιλεὺς ἦτο ὁ γενναῖος στρατηγὸς *Δέων δ' Ε' δ' Ἀρμένιος* (κατήγετο ἀπὸ Ἀρμενίους προγόνους). Κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ ἀγρίου λαοῦ του ὁ Κροῦμμος κάμνει θυσίας ἀνθρώπων καὶ ζώων. Τὰ ἰσχυρὰ τείχη τὸν ἀναγκάζουν νὰ φύγῃ,

ὄλους τοὺς βαρβάρους, οἱ ὅποιοι ἠρῆμωσαν τὸ Κράτος, οἱ Βούλγαροι ἀφῆκαν τὴν πλέον φρικιαστικὴν μνήμην εἰς τοὺς συγχρόνους, καὶ τὸ πλέον ἐστιγματισμένον ὄνομα εἰς τὴν ἱστορίαν > (*Τιεργύ*).

ἀφοῦ ἡρήμωσεν ἀνηλεῶς τὴν χώραν. Ὁ Λέων ἐκστρατεύει καὶ ἐπιφέρει τρομακτικὴν σφαγὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους (περὶ τὴν πόλιν Μεσημβρίαν 817). Ἀπὸ τότε ἐπὶ πολλὸν καιρὸν δὲν ἐτόλμησαν οἱ Βούλγαροι νὰ σηκώσουν ὅπλα ἐναντίον τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν χριστιανῶν.

Οἱ Ἀραβες πειραταί. — Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μίᾳ ἄλλῃ πληγῇ ἐμφανίζεται διὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Αἱ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀράβων εἶχον χάσει πλέον τὴν ὁρμὴν των, μετὰ τὴν ἀναχαίτισιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἡρώων Αὐτοκρατόρων τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν δύο πρώτων Ἰσαύρων. Ἀλλ' ἡ ὁρμητικὴ ἐπιδρομὴ εἶχε μετατοπισθῇ εἰς τὴν θάλασσαν, εἶχε λάβει τὴν μορφὴν πειρατείας (ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος).

Οἱ Ἀραβες πειραταί ἔχουν ἑρμητήριον τὰς Β. ἀκτὰς τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἔπειτα τὰς ἀκτὰς τῆς Κιλικίας. Κάμνουν τὰς ἐπιδρομὰς των ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὸ Ἀραβικὸν κράτος τῶν Χαλιφῶν, καὶ εἶναι γνωστοὶ μὲ τὰ ὀνόματα *Σαρακηνοὶ* ἢ *Αγαρηνοὶ*. Οἱ ἄφοβοι ἐκεῖνοι *κορσάροι* ⁽¹⁾ ἐπιχειροῦν ἀληθινὰς ἐκστρατείας μὲ τοὺς στόλους των καὶ γίνονται ὁ τρόμος τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Διατρέχουσι τὸ Αἰγαῖον μὲ τὰ ταχύπλοα πλοῖα των καὶ φέρουν εἰς μίαν στιγμὴν τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφὴν. Μὲ φρίκην διηγοῦνται οἱ Ἕλληνες χρονογράφοι τοῦ Μεσαιῶνος τὰς καταστροφὰς τῶν «ἀθέων» Ἀγαρηνῶν.

Ἄλλοι Μουσουλμᾶνοι πειραταί ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν καταλαμβάνουν τὴν Κρήτην καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν μεγαλὸν ἡσόν, ἀφοῦ τὴν ἡρήμωσαν (τὸ 825, ἐπὶ Μιχαὴλ Β'). Ἐκεῖ κάμνουν πρωτεύουσαν τὸν Χάνδακα καὶ ἰδρύουν *πειρατικὸν βασίλειον*. Ἄλλοι Ἀραβες ἐξ Ἀφρικῆς ἐπέρχονται κατὰ τῆς Σικελίας (827).

Ἐνίσχυσις τῆς Αὐτοκρατορίας. — Μετὰ τοὺς δύο πρώτους Ἰσαύρους, ἡ Αὐτοκρατορία δὲν παύει νὰ παλαιῇ διαρκῶς ἐπὶ πολλὰ ἔτη (775—829) ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν της, πάντοτε μὲ γενναιότητα, ἀλλ' ὅχι πάντοτε μ' ἐπιτυχίαν. Τὰ τελευ-

(1) Ἀπὸ τὴν νεολατινικὴν λέξιν *corsa* (ἐπιδρομή. Καὶ σήμερον λέγομεν *κοῦρσα*).

ταῖα μάλιστα ἔτη τὸ ἡρωϊκὸν ἔργον τῶν μεγάλων Ἰσαύρων παρ' ἐλλίγον νὰ καταστραφῇ ἀπὸ τὰ ἀτυχήματα ἐκ μέρους τῶν βαρβάρων.

Ἡ βασιλεία τοῦ **Θεοφίλου** (829—842) ἔδωκε δυνάμεις εἰς τὸ κράτος. Ἐκτὸς τῆς καλῆς διοικήσεως κατορθώνει ἡ κυβέρνησις ν' ἀποκτήσῃ μίαν μακρινὴν πλευσισωτάτην πόλιν, τὴν **Χερσῶνα** εἰς τὴν Κριμαίαν (ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι ἡ Σεβαστοπόλις). Τὸ θέμα τῆς Χερσῶνος δίδει μεγάλα πλούτη εἰς τὸ Κράτος ἀπὸ τὸ ἐμπόριον μὲ τοὺς βαρβάρους λαοὺς πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἀπὸ ἐκεῖ προσέτι διαδίδει ἡ χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία πολὺ μακρὰν τὴν ἐπιρροὴν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς.

β'. — Ἡ Εἰκονομαχία.

Ἡ Μεταρρύθμισις.— Οἱ Αὐτοκράτορες, τῶν ὁποίων διηγήθημεν τοὺς πολέμους, ἐπεχείρησαν μεγάλην θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν καὶ ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ὠνομάσθη **Εἰκονομαχία**. Ὅχι, διότι ἐπρόκειτο μόνον περὶ τῶν εἰκόνων εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἀλλ' αἱ εἰκόνες ἦσαν τὸ σύμβολον τῶν παλαιῶν ἰδεῶν. Ἀπὸ τὴν καταδύωξιν τῆς λατρείας αὐτῶν ἤρχισαν τὸ μέγα ἔργον οἱ μεταρρυθμισταὶ Αὐτοκράτορες. Διὰ τοῦτο ἀπεκλήθησαν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους **εἰκονοκλάσαι** καὶ **εἰκονομάχοι**.

Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πολὺ μακρὸς, διήρκεσε περισσότερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα (726—842). Ὁλόκληρος ἡ κοινωνία ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐκκλησιαστικὴν καὶ κοινωνικὴν πάλην. Ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ἦσαν αἱ ἀνεπτυγμέναι τάξεις, αἱ ὁποῖαι ἐζήτουν τὴν μεταρρύθμισιν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο ἦσαν οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπρωτίμων τὰς παλαιὰς συνηθείας καὶ ὠνομάζοντο **ξυλολάτραι** καὶ **εἰδωλολάτραι**. Ὁ ἀγὼν διεξήχθη μὲ πείσμα καὶ μὲ φανατισμὸν, πολλάκις δὲ παρεξέτράπη καὶ εἰς σκληροὺς διωγμοὺς τῶν ἀντιφρονούντων.

Οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι τῆς λατρείας.— Ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἤρχισαν οἱ Χριστιανοὶ νὰ διακοσμοῦν τὰς ἐκκλησίας μὲ ζωγραφίας εἰς τοὺς τοίχους. Ἐπειτα, χάριν

εὐκολίας, κατεσκεύασαν κινητὰς εἰκόνας ἀπὸ ξύλον, εἰς τὰς ὁποίας ἐζωγράφιζον; ὅπως καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτά, τὸν Σωτῆρα ἡμῶν, τὴν Παναγίαν, τὰ θαύματα τῶν Ἀγίων. Συγχρόνως ἐκάνοντο ὡρισμέναι ἡμέραι, αἱ *ἐορταί*, κατὰ τὰς ὁποίας τιμᾶται ἡ ἱερὰ μνήμη αὐτῶν. Μ' εὐλάβειαν ἐφυλάσσοντο τὰ ἅγια λείψανά των. Κατὰ τὰς ἐορτὰς ἐγίνοντο μὲ κατάνυξιν καὶ μεγαλοπρέπειαν πανηγύρεις καὶ λιτανεαὶ πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς εὐλαβείας. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν καὶ σήμερον τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατρείας.

Ἡ μεγάλη ὁμῶς χρήσις τῶν ἐξωτερικῶν τύπων ἔφερεν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις καὶ καταχρήσεις. Ἡ εὐλάβεια πρὸς τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα εἶναι αἰσθημα σεβαστόν. Ἀλλ' ἐθεωρήθησαν ταῦτα ὅτι ἔχουν θαυματουργὸν δύναμιν. Αἱ πόλεις, τὰ μοναστήρια, οἱ μεγιστᾶνες μὲ κάθε τρόπον ἐπροσπάθουν νὰ ἀποκτοῦν ἅγια λείψανα. Ὁμοίως αἱ εἰκόνες ἐθεωρήθησαν θαυματουργοί, οἱ ἄνθρωποι τὰς ἡσπάζοντο, τὰς ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των, τὰς ἐστόλιζον μὲ χρυσὸν ἢ ἄργυρον. Αἱ ἐορταὶ ἐγίναν τόσον πολλαί, ὥστε τὸ ἥμισυ τοῦ ἔτους εἶχον ἀργίαν οἱ ἄνθρωποι. Μοναστήρια ἐκτιζον καὶ οἱ μεγιστᾶνες καὶ οἱ πλούσιοι, διὰ νὰ τὰ ἔχουν πρὸς ἀνάπαυσιν. Αἱ πλούσιοι μοναὶ εἶχον ἀπεραντα κτήματα, τὰ ὅποια δὲν ἐπλήρωνον φόρους· εἶχον στρατιάς μοναχῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἐπήγαινον εἰς τὸν στρατόν. Πολλοὶ κατέφευγον εἰς τὰ μοναστήρια ἀπὸ κλίσιν εἰς τὴν ἀργίαν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς ὑποχρεώσεις των εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὸ Κράτος.

Ἡ ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως. — Ἀπὸ καιρὸν πολλοὶ ἀνεπτυγμένοι ἄνθρωποι εἶχον σκεφθῇ, ὅτι ἔπρεπε νὰ πολεμηθοῦν αἱ δεισιδαιμονίαι αὐταὶ καὶ τὰ κακὰ ἀποτελέσματά των. Ἡ ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν παλαιὰν ἀπλότητα μὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ σωτήρια διδάγματα τῆς τοῦτο λέγεται *μεταρρυθμίζειν*. Ἡ *Μεταρρυθμῖσις* θὰ ἔφερε καὶ τὴν ἐξυγίανσιν τῆς κοινωνίας.

Αἱ τοιαῦται τάσεις πρὸς ἀπλοποίησιν τῆς θρησκείας ἀναφαίνονται ἔνωρὶς ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, εἰς τὴν χώραν,

δπου εὐρίσκοντο τὰ πλέον ἀνεπτυγμένα πνεύματα. Ἐκεῖ ἐπίσης ἀνεφάνησαν τὸν Ζ' αἰῶνα οἱ *Παυλικιανοί*, οἱ ὅποιοι ὠνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τὴν μεγάλην των εὐλάβειαν πρὸς τὸν ἅγιον Παῦλον. Οἱ Παυλικιανοὶ ἐζήτουν ν' ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν λατρείαν ὅλους τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν ἀπέριττον λατρείαν τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Αἱ περίοδοι τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἀπὸ ὅλους τοὺς εἰκονομάχους βασιλεῖς ὁ Λέων ὁ Γ' καὶ ὁ υἱὸς του *Κωνσταντῖνος* ὁ Ε' εἶναι οἱ σπουδαιότεροι. Αὐτοὶ ἤρχισαν μὲ σθένος τὸν ἀγῶνα πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας.

Ἡ *Εἰκονομαχία* διαιρεῖται εἰς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, τὴν περίοδον τῆς βρασιλείας τοῦ *Λέοντος Γ'*, *Κωνσταντίνου Ε'* καὶ *Λέοντος Δ'* (726—780), οἱ Εἰκονομάχοι ὑπερισχύουν, καὶ βάλλουν εἰς ἐνέργειαν τὰ σχέδιά των. Κατόπιν κερδίζουν ἔδαφος οἱ ἀντίθετοί των, πρὸ πάντων κατὰ τὴν βρασιλείαν τῆς *Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας* (780—813). Ἐπειτα, κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἀναλαμβάνουν πάλιν τὴν δύναμιν οἱ Εἰκονομάχοι μὲ τὸν *Λέοντα τὸν Ἀρμένιον* καὶ μὲ τὸν *Θεόφιλον* (813—842). Τέλος αἱ εἰκόνες ἀναστηλώνονται ὑπὸ τῆς χήρας τοῦ Θεοφίλου, τῆς *Θεοδώρας*.

Ἡ καταδίωξις τῶν εἰκόνων. — Ὁ Λέων ὁ Γ' ἐξίστασε πολὺ πρὶν ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' ὅταν ἀπεφάσισε, τὸν ἀνέλαβε μὲ σιβαρὰν χεῖρα. Μὲ ἀποφασιστικότητα ἐξέδωκε τὸ πρῶτον διάταγμα (726). Ἐπειδὴ ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων, λέγει τὸ διάταγμα, εἶχε καταντήσει ἀληθινὴν εἰδωλόλατρείαν, ἐπρεπε νὰ καταργηθῇ. Ἐπίσης ἀπαγορεύεται καὶ ἡ λατρεία τῶν ἁγίων λειψάνων.

Τὸ διάταγμα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον προσέβαλλε προαιωνίας συνηθείας, διηγείρεν ἀμέσως θύελλαν. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ *Ἑλλαδικοί*, ὅπως τοὺς ἔλεγον⁽¹⁾, ἐξηγέρθησαν, ἀνηγόρευσαν ἰδικόν των αὐτοκράτορα καὶ ἐπῆλθον μὲ στόλον ἐναντίον τῆς

(1) Δὲν ἔλεγοντο *Ἕλληνες*, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐσήμαινε, ὡς γνωρίζομεν, τοὺς ἐθνικοὺς.

Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Λέων ἀντεπεξῆλθεν ἐναντίον αὐτῶν καὶ τοὺς κατετρόπωσεν (727). Εἰς τὴν Δύσιν ὁ πάπας λαμβάνει εὐκαιρίαν νὰ ἐξεγείρῃ τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον τῆς Αὐτοκρατορίας. Τότε ὁ Λέων ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πάπα τὰς χώρας τοῦ Ἰλλυρικοῦ (τῆς Εὐρώπης), αἱ ὁποῖαι ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ῥώμην. Διὰ τῆς ἀπαφάσεως ταύτης ἀφαιροῦνται ἀπὸ ξένον ἱεράρχην Ἑλληνικαὶ χώραι καὶ ἀποδίδονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν Ἑλλήνων. Εἰς δὲ τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ὁ λαὸς στασιάζει, ὑποκινούμενος ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Ἰσχυρὸς ἀντίπαλος τοῦ Αὐτοκράτορος Λέοντος καὶ ἐνθους ὑπερασπιστῆς τῶν εἰκόνων ἀνεδείχθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους εἰς τὴν Συρίαν ὁ ἐπιφανὴς θεολόγος Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος ὁ Ε' ἐξηκολούθησε μὲ μεγαλυτέραν ἐπιμονὴν τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς. Πολλὰ μοναστήρια εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ἐκλείσθησαν καὶ μετεβλήθησαν εἰς στρατώνας καὶ εἰς ἄλλα δημόσια ἱδρύματα. Ὁ ἀγὼν ἔφθασεν εἰς τὸ μέγιστον σημεῖον τοῦ φανατισμοῦ. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη εἰς τὸ τέλος νὰ προβῇ εἰς βίαια μέτρα, εἰς ἐξορίας καὶ εἰς διωγμούς. Πρὸς ἐνίσχυσιν ἔφερεν ἀπὸ τὴν Ἀσίαν καὶ ἐγκατέστησεν εἰς τὴν Θράκην πολλοὺς Παυλικιανούς.

Ἡ ἐσωτερικὴ μεταρρύθμισις. — Τὸ ἔργον τῶν δύο μεγάλων ἐκείνων Αὐτοκρατόρων ὑπῆρξε πολὺ εὐρύτερον. Διὰ τῆς καταργήσεως τῶν στενῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ἐξήτησαν ν' ἀναμορφώσουν τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν.

Σπουδαίαν προσπάθειαν κατέβαλεν ὁ Λέων ὁ Γ' εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν. Ἐπειτα προέβη εἰς τὴν ἀγαδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ συστήματος τῆς διαιρέσεως τοῦ Κράτους εἰς θέματα. Οὕτω κατηρτίσθη ἰσχυρὰ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις τοῦ Κράτους, ἡ ὁποία κατέστησεν εὐκολωτέραν τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἀμυναν αὐτοῦ.

Συγχρόνως αἱ δύο Ἱσαυροὶ προέβησαν εἰς εὐρεῖαν οἰκονομικήν καὶ κοινωνικήν μεταρρύθμισιν. Δι' εἰδικῶν νομοθεσιῶν ἐπροστάτευσαν τοὺς μικροὺς ἰδιοκτήτας ἐναντίον τῶν μεγάλων καὶ ἐν γένει τὰς μικρὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, ἐπροστάτευσαν τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν καὶ ἐβελτίωσαν τὴν ἀπονομήν τῆς δικαιοσύνης. Ἐν γένει ἐπέφερον εἰς τὴν νομοθεσίαν ἀληθῶς χριστιανικὸν πνεῦμα φιλανθρωπίας καὶ ἰσότητος.

Ἡ ἀντίδρασις.— Ἡ μακρὰ πάλη διακόπτεται ἀπὸ τὴν Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν, ἡ ὁποία προσπαθεῖ ν' ἀναστείλῃ τὸ ἔργον τῶν μεγάλων μεταρρυθμιστῶν. Ἡ φιλόδοξος ἐκεῖνη γυνὴ ζητεῖ νὰ λάβῃ δύναμιν προστατεύουσα τοὺς ὁπαδοὺς τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ἀλλ' αἱ ἰδέαι τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἔχουν ἰσχυροὺς ὁπαδοὺς καὶ δυσκολεύεται πολὺ ἡ Εἰρήνη νὰ ἐπιτύχῃ. Ἐπὶ τέλους κατῴρθωσε νὰ συγκαλέσῃ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον (τὴν Ζ' Οἰκουμένην, τὸ 787), ἡ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν ἀνάρτησιν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν εἰκόνων καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν, ἀπηγόρευεν ὁμῶς τὴν λατρείαν.

Οἱ τελευταῖοι Εἰκονομάχοι.— Οἱ διάδοχοι τῆς Εἰρήνης Εἰκονομάχοι βασιλεῖς δὲν ἔχουν τὴν ὁρμὴν τῶν πρώτων Ἱσαύρων. Προσπαθοῦν ἰδίως νὰ περιορίσουν τὴν δύναμιν τῶν μοναχῶν καὶ ν' ἀνανεώσουν τοὺς σωτηρίους θεσμοὺς τῶν Εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων, καὶ νὰ εἰσαγάγουν εἰς τὴν διοίκησιν δικαιοσύνην καὶ χρηστότητα.

Ὁ τελευταῖος Εἰκονομάχος βασιλεὺς εἶναι ὁ Θεόφιλος. Μὲ μετριοπάθειαν κατ' ἀρχὰς ἀπηγόρευεν ἀπλῶς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων διὰ προσκυνήσεως καὶ ἀσπασμῶν. Συγχρόνως ὁμῶς ἐπήγαινε εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἀγορᾶς, καὶ μάλιστα ἔψαλλεν ἱεροὺς ὕμνους, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος συνέθετε καὶ ἐμελοποιεῖ (').

(') Διὰ νὰ εὐρεθῇ ἀνταξία σύζυγος τοῦ Θεοφίλου ἐκλήθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας αἱ ὠραιότεραι κόραι. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ἡ Εἰκασία. Αἱ παρθένοι ἀνέμενον εἰς μίαν αἴθουσαν τοῦ παλατίου, ὁ Αὐτοκράτωρ παρήρχετο ἔμπροσθεν αὐτῶν κρατῶν χρυσοῦν μῆλον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὴν

Τοῦτο ἔκαμνε διὰ νὰ δείξῃ εἰς τὸν λαὸν ὅτι αἱ ἰδέαι ἐναντίον τῶν εἰκόνων δὲν ἀπέκλειον τὴν ἀληθινὴν εὐλάβειαν. Κατόπιν ὁμοῦς ἔγινεν αὐστηρότερος, διέταξε νὰ κλεισθοῦν πάλιν τὰ μοναστήρια καὶ ν' ἀφαιρεθοῦν αἱ εἰκόνες ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας.

Ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων. — Ἀλλ' εἶχεν ἀποκάμει πλέον ὁ κόσμος. Περισσότερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα (120 ἔτη) διήρκει ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἀναστάσις τῆς κοινωνίας. Μετὰ τὴν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ἡ εὐσεβὴς σύζυγός του **Θεοδώρα**, ἐν συνεννοήσει μὲ τοὺς ἄρχοντας τοῦ Κράτους, καλεῖ Σύνοδον, ἡ ὁποία ἐπαναφέρει τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Μεγάλῃ ἐκκλησιαστικῇ πανήγυρις (τὰς ἀρχὰς τοῦ 842) ἐτελέσθη διὰ νὰ ἑορτασθῇ ἡ ἐπαναφορὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ἀπὸ τότε ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἑορτάζει πανηγυρικῶς κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς Μ. Σαρακοστής τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων κατὰ τὸν θρίαμβον τῆς ὁρθῆς πίστεως. Ἡ πανήγυρις αὕτη ὠνομάσθη **Ἑορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας**.

Ἡ ἀπόπειρα πρὸς κατάλυσιν τῶν εἰκόνων ἀπέτυχεν. Τὸ ἔργον ὁμοῦς πρὸς κοινωνικὴν ἀναμόρφωσιν τῶν μεγάλων μεταρρυθμιστῶν Αὐτοκρατόρων ἔμεινε κατὰ μέγα μέρος. Ἡ κοινωνία ἀνακαινισθεῖσα ἐν τῇ πάλῃ ἐκείνῃ εἶναι παρεσκευασμένη πρὸς μίαν λαμπρὰν ἀναγέννησιν. Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν, πρέπει νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου συμβαίνουν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μεγάλα γεγονότα σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου.

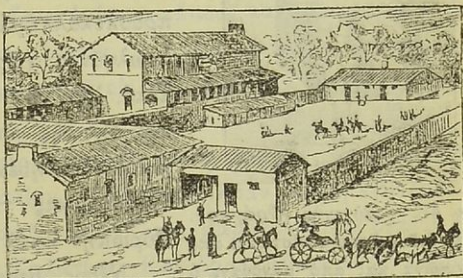
ὠραιότεραν. Ἡ καλλονὴ τῆς Εἰκασίας τὸν προσεῖλκυσε, καὶ πλησιάσας εἶπε πρὸς αὐτήν: «Ἐκ γυναικὸς ἔρρῦν τὰ φαῦλα» (ἐννοῶν τὴν Εὐάν). Χωρὶς νὰ ταραχθῇ ἡ Εἰκασία ἀπήντησεν: «Ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρεῖττω» (ἐννοοῦσα τὴν Παναγίαν). Ὁ Θεόφιλος δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένος ἀπὸ τόσον μεγάλην ἐτοιμότητα, καὶ προχωρήσας ἔδωκε τὸ μῆλον εἰς τὴν Θεοδώραν. Ἡ Εἰκασία ἔκτισε μονήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμόνασεν. Ἐκεῖ ἡσχολεῖτο εἰς συγγραφάς, εἰς αὐτὴν δὲ ἀποδίδεται τὸ **τροπάριον**, τὸ λεγόμενον τῆς **Κασσιανῆς**, τὸ ὁποῖον ψάλλεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἑσπέραν τῆς Μ. Τρίτης.

γ'. — Οἱ Φράγκοι.

Τὰ βαρβαρικά ἐν τῇ Δύσει βασιλεία. — Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους εἶχον σχηματισθῇ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Βαρβάρων πολλὰ χριστιανικὰ βαρβαρικά βασιλεία. Τὰ ἰδρυθέντα ταῦτα κράτη δὲν διετηρήθησαν ἐπὶ πολὺν καιρὸν ὥπως ἰδρῦθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Οἱ λαοὶ εὐρίσκονται εἰς διαρκῇ πόλεμον μεταξύ των, ἄλλοι ἐξαφανίζονται καὶ ἄλλοι ὑπερισχύουσιν. Εἰς τὴν Γαλατίαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπερτεροῦν οἱ **Φράγκοι**, ἕως οὗ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος κατέκτησαν ὁλόκληρον τὴν χώραν. Ἀπὸ τότε ἔλαβε τὸ σημερινόν της ὄνομα καὶ ὠνομάσθη **χώρα τῶν Φράγκων** (France) ⁽¹⁾.

Τὸ βασιλεῖον τῶν **Βησιγότθων** εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἔχει καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, τὸ βασιλεῖον τῶν **Ὀστρογότθων** εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τοῦ τελευταίου τούτου

ἰδρύεται τὸ **Λογγοβαρδικόν** βασιλεῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἡδυνήθη ποτὲ νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὴν Ἰταλίαν. Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας Ἑλληνες καὶ Λομβαρδοὶ ἀγωνίζονται διὰ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου.

Εἰκ. 42. — Ἡ ἔπαυλις (villa) περιελάμβανε τὴν κατοικίαν τοῦ αὐθέντου καὶ περίεξ αὐτῆς τὰς καλύδας τῶν γεωργῶν καὶ τῶν δούλων.

Ταυτῇ ἤτο ἡ γενικὴ κατάστασις τῆς Εὐρώπης ὑπὸ πολιτικὴν ἐποψιν πρὸ τῆς βυζαντινῆς Μεταρρυθμίσεως. Οἱ ἀρχαῖοι ὑπῆκοοι τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, οἱ ὁποῖοι εἶχον μείνει εἰς

⁽¹⁾ Ἡμεῖς τὴν ὀνομάζομεν **Γαλλίαν** ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῶν Γαλατῶν ἢ **Γάλλων**.

τὸν τόπον, εἶχον χάσει μέρος τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Οἱ Βάρβαροι, οἱ Γερμανοί, ὅταν ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτούς, ἐξεπολιτίσθησαν ὀλίγον. Οἱ Ῥωμαῖοι ἔζων εἰς τὰς πόλεις, οἱ Βάρβαροι ἐπρωτίμων τὴν διαμονὴν εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, ὅπου κατῴκουν εἰς μεγάλας ἐξοχικὰς ἐπαύλεις (villae).

Ἡ νέα κοινωνία.— Οἱ Βάρβαροι εἶχον διανεμηθῇ με-
ταξύ των τὰς κατακτηθείσας χώρας, μέρος ὅμως τῆς γῆς ἔμεινεν
εἰς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους. Οἱ σύν-

Εἰκ. 43. — Εὐγενὴς Φράγκος.

Τὸ ἔνδυμά του συνίσταται ἀπὸ χιτῶνα καὶ ἀπὸ μανδύαν, ὁ ὅποιος κουμπώνεται εἰς τὸν ὦμον. Τὸ ἔνδυμα ὁμοιάζει μὲ τὸ ῥωμαϊκόν.

τροφοὶ καὶ συμπολεμισταὶ τοῦ βασιλέως ἐκράτουν τὸ μερίδιον, τὸ ὅποιον τοὺς ἔλαχεν, ὡς ἰδιοκτησίαν, ἀντὶ τῆς ὁποίας ὤφειλον νὰ παρέχουν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἀπὸ τοὺς συντρόφους τούτους προέρχεται ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν. Οἱ ἄλλοι κτηματῖαι ἀπετέλουν ἀπλῶς τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων. Οἱ δοῦλοι ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὸ κτῆμα καὶ ἐπωλοῦντο χωρὶς νὰ χωρισθοῦν ἀπὸ αὐτό. Ἐκ τῆς τοιαύτης καταστάσεως καὶ ἐκ τῆς ἀναμίξεως κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων προῆλθεν ἡ νέα διαρρύθμισις τῆς κοινωνίας εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν Μεσαιῶνα.

Νέους θεσμοὺς δὲν ἔφερον οἱ Βάρβαροι, ἀλλ' ἐζήτουν νὰ μιμηθοῦν εἰς ὅλα τὴν Ῥωμαϊκὴν διοίκησιν καὶ τὸν βίον. "Ἄν θέλωμεν νὰ λάβωμεν μίαν

ἰδέαν, ὅποιοι ἦσαν οἱ βάρβαροι βασιλεῖς, πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ὁμιλοῦν καὶ γράφουν τὴν λατινικὴν, ἐνδύονται ὡς Ῥωμαῖοι. Θεωροῦν δὲ τιμὴν τῶν νὰ λαμβάνουν τίτλους, καὶ πρέπει τὰ βασιλικά των σύμβολα, ὡς τὸ στέμμα, τὸ σκήπτρον, νὰ δίδωνται εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα, ὁ ὅποιος,

μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀρχαίας, ἐδρεύει εἰς τὴν νέαν Ῥώμην, τὴν *Κωνσταντινούπολιν*.

Ὅμοίως καὶ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου ἐδέχθησαν οἱ βάρβαροι πολλὰς ῥωμαϊκὰς διατάξεις. Αἱ ἐπαρχίαι ἐκυβερνῶντο ἀπὸ διοικητὰς, οἱ ὅποιοι ὠνομάζοντο, ὥπως καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων, *δοῦκες ἢ κόμιτες*.

Ἡ Ἐκκλησία. — Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ὑπῆρξεν ἐποχὴ βαρβαρότητος. Μόνη ἡ Ἐκκλησία κατῴρθωσε νὰ σώσῃ τὴν κοινωνίαν. Ὅλοι οἱ Βάρβαροι σχεδὸν κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον εἰσῆλθον εἰς τὰς χώρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους, ἦσαν ἐκχριστιανισμένοι, ἀλλ' ὅχι ὀρθόδοξοι, ἦσαν Ἀρειανοί. Οἱ Ῥωμαῖοι ὑπήκοοι τῶν εἶχον μένει ὀρθόδοξοι.

Οἱ ἐπίσκοποι ἐπροστάτευσαν τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὰ κακὰ τῆς βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς. Πολλάκις μὲ τόλμην ἀντεστάθησαν εἰς τὰς παρεκτροπὰς καὶ αὐτῶν τῶν βερβάρων βασιλέων. Ἀργότερα ἐδρῦθησαν τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Βενεδίκτου (543), τὰ ὅποια ὑπῆρξαν τὸ ἄσυλον τοῦ πολιτισμοῦ. Στέλλουν ἱεραποστόλους καὶ εἶναι ὁ μόνος τόπος, ὅπου ἐγίνετο κάποια καλλιέργεια τῶν γραμμάτων. Ἡ Λατινικὴ γλῶσσα, ἡ ὅποια εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, συντελεῖ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ παλαιοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Οἱ Φράγκοι. — Μεταξὺ τῶν Βερβάρων, οἱ ὅποιοι εἶχον καταλάβει τὴν Γαλατίαν, οἱ Φράγκοι ἦσαν ἀκόμη εἰδωολάτραι. Ἦσαν ὀλιγώτεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους Βερβάρους, οἱ ὅποιοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Γαλατίαν. Καὶ ὅμως μόνον αὐτοὶ ἐδημιούργησαν ἔργον σπουδαῖον καὶ μόνιμον. Διότι ἀπὸ τοὺς Φράγκους προήλθε κατὰ μέγα μέρος ἡ σημερινὴ Γαλλία καὶ Γερμανία.

Οἱ Φράγκοι ἦσαν διηρημένοι εἰς πολλοὺς μικροὺς λαοὺς, ἕκαστος λαὸς εἶχε τὸν βασιλέα του. Ὁ σπουδαιότερος ὑπῆρξεν ὁ *Κλῶβις* (ἢ Χλωδεβίκος, περὶ τὸ 500), ὁ ὅποιος ἐβαπτίσθη εἰς τὴν ὀρθόδοξον καθολικὴν θρησκείαν. Ἡ βάπτισις τοῦ λαοῦ τῶν Φράγκων εἰς τὴν ὀρθὴν πίστιν ἐγένεν ἡ ἀφορμὴ τοῦ μεγαλείου αὐτῶν. Ὅλοι οἱ καθολικοὶ ἐπίσκοποι ἠθέλησαν νὰ ἔχουν βασιλέα τὸν Κλῶδιν. Μὲ τὴν δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας ὁ Κλῶδιν καθυπέ-

ταξε τοὺς ἄλλους βαρβάρους, καὶ ἐδασίλευσεν εἰς ὅλην τὴν Γαλατίαν. Ὅταν ἐτελείωσε τὰς κατακτήσεις του ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν τίτλον *πατρικίος*. Μετὰ τὸν θάνατόν του γίνονται πολλοὶ ἄρχοντες. Εἷς ἀπὸ τοὺς δοῦκας ἐκείνους, ὡς ὠνομάζοντο, ὁ *Κάρολος ὁ Μάρτελος*, ἔχει τὴν δόξαν ὅτι ἐνίκησε τοὺς Ἀραβας εἰς τὸ Ποατιέ (732).

Κάρολος ὁ Μέγας.— Ἀπὸ ὅλους τοὺς βαρβάρους βασιλεῖς ὁ ἰσχυρότερος ὑπῆρξεν ὁ *Κάρολος*, ὁ ὁποῖος ἐπωνομάσθη εἰς τὴν ἱστορίαν *Μέγας*. Ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἰδρύσεως ἕως τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐπὶ τριακόσια ἔτη (500—800), τὸ Κράτος τῶν Φράγκων διαρκῶς ἠϋξανε. Τώρα φθάνει εἰς μεγίστην ἑκτασιν καὶ δύναμιν. Ὁ Μέγας Κάρολος ὑπῆρξε δεξιὸς κυβερνήτης καὶ μέγας κατακτητής. Κατὰ τὰ 46 ἔτη τῆς βασιλείας του ἔκαμε 55 ἐκστρατείας. Ἐδημιούργησεν ἐν ἀπέραντον Κράτος, περιλαμβάνον δλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι σήμερον εἶναι ἡ Ἰσπανία, Γαλλία, Γερμανία, Αὐστρία, Ἰταλία, δηλαδὴ ὁλόκληρον τὴν Δυτικὴν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην.

Ὁ Κάρολος μὲ τὴν ἀνδρείαν συνήνωνε καὶ τὴν σύνεσιν. Ἐκυδέρνησε μὲ φρόνησιν τοὺς λαοὺς του. Αἱ χῶραι, αἱ ὁποῖαι ὑπῆκουον εἰς αὐτόν, ἦσαν διηρημέναι εἰς *κομιτείας*. Ὁ κόμις ἐκυδέρνα καὶ ἐπέβλεπεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων. Μεγάλην προσέτι φροντίδα κατέβαλεν ὁ Κάρολος διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο βυθισμένος εἰς σκοτεινὴν ἀμάθειαν.

Ἡ δύναμις τῆς παπωσύνης.— Κατὰ τοὺς ἰδίους ἐκείνους χρόνους, τὸν Η' αἰῶνα, σχηματίζεται εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μία ἄλλη πολὺ μεγάλη δύναμις, ἡ *παπωσύνη*. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ διοίκησις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ρώμης, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη *Πάπας* καὶ ἐθεωρήθη ὁ πρῶτος πάντων τῶν ἐπισκόπων. Τὴν προτεραιότητα ταύτην οἱ πάπαι μετεχειρίσθησαν διὰ ν' ἀποκτήσουν δύναμιν. Ὁ πάπας γίνεται ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας εἰς ὅλην τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην.

Κατ' ἀρχὰς οἱ πάπαι κατώρθωσαν νὰ κάμουν τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας ἀνεξάρτητον ἀπὸ κυρίαρχον βασιλέα. Ἐπειτα ἐζήτησαν νὰ μεταβάλουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰς κοσμικὴν δύ-

ναμιν. Ἐξήτουν μάλιστα νὰ εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς. Ἀπὸ τὴν ἀξίωσιν αὐτὴν προήλθον μεγάλαι συγκρούσεις καὶ πόλεμοι εἰς τὴν Δύσιν μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῶν βασιλέων.

Οἱ πάπαι καὶ οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες. — Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἦτο γεμάτη δύναμιν καὶ ζωὴν, καὶ εἶχεν ἱεράρχας διαλάμποντας διὰ τὴν παιδείαν αὐτῶν, καθ' ὃν χρόνον οἱ πάπαι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως ἦσαν βυθισμένοι εἰς τὴν ἀπαιδευσίαν καὶ ἀμάθειαν. Οὐδέποτε λοιπὸν παρεδέχθη τὴν περὶ τῶν πρωτείων ἀξίωσιν τοῦ πάπα. Μόνον ἀπέδιδεν ἀνέκαθεν εἰς τὸν πάπαν τὰ πρεσβεῖα, ἀπλὴν τιμητικὴν διάκρισιν.

Ὁ πάπας ἦτο εἰς τὴν Εὐρώπῃν ὁ ὑπέρτατος ἄρχων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἰταλίαν ἦτο ἀπλοῦς ὑπῆκοος τοῦ Αὐτοκράτορος. Ὁ πρῶτος πάπας, ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε μεγάλην δύναμιν ὑπῆρξεν ὁ *Γρηγόριος ὁ Μέγας* (κατὰ τὸ 600). Καὶ αὐτὸς ὅμως δ.δ.άσκει εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἣ ὅποια εἶναι, ὥς λέγει, «μία παγκόσμιος δημοκρατία». Ἐπὶ πολὺν ἀκόμη χρόνον οἱ πάπαι ἐξακολουθοῦν νὰ κολακεύουν τοὺς Ἕλληνας Αὐτοκράτορας, τοὺς θεωροῦν, ὅτι εἶναι οἱ νόμιμοι κυρίαρχοι.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Η' αἰῶνος οἱ Λομβαρδοὶ καθυπέταξαν τὸ βυζαντινὸν Ἐξάρχαιον τῆς Ῥαβέννης. Τότε ὁ πάπας ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ μόνοι ὀρθόδοξοι βασιλεῖς εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶναι μέγα γεγονός εἰς τὴν ἱστορίαν. Διότι οἱ Φράγκοι κατακτοῦν ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἄρπάσει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰς δίδουν εἰς τὸν πάπαν (756). Ἀπὸ τότε οἱ πάπαι γίνονται κοσμικοὶ κυρίαρχοι, ἀληθεῖς βασιλεῖς εἰς τὰ κράτη των, τὰ ὁποῖα ὠνομάσθησαν *κράτη τῆς Ἐκκλησίας*, ἡ *ἀγία Ἔδρα*. Συγχρόνως οἱ Φράγκοι στηρίζονται εἰς τὸν πάπαν καὶ αἱ δύο δυνάμεις συναυξάνονται.

Ὁ Κάρολος Αὐτοκράτωρ. — Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 800 μ. Χ. ὁ πάπας στέφει τὸν Κάρολον μὲ χρυσοῦν στέμμα Αὐτοκράτορα. Ὁ λαὸς τὸν ἐπευφήμησεν ἀνακράζων: «Εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων ζωὴ καὶ νίκη»! Τὸ Ῥωμαϊκὸν

Κράτος δὲν εἶχε παύσει νὰ ὑφίσταται. Ὁ *Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων* ὑπάρχει, εἶναι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τώρα ἀναδημιουργεῖται εἰς τὴν Δύσιν Ῥωμαϊκὸν Κράτος. Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὁμοιάζει καθόλου μὲ τὸ παλαιόν. Ἀλλ' ἡ Δύσις, τὴν ὁποίαν εἶχον διαμελίσει αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βαρβάρων, εὐρίσκεται καὶ πάλιν συνηνωμένη ὑπὸ ἓνα Αὐτοκράτορα.

Ὁ διαμελισμὸς τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους. — Ὅλιγα παρήλθον ἔτη ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου καὶ τὸ μέγα ἔργον αὐτοῦ εἶχε καταστραφῇ. Ἡ πρώτη διανομὴ μεταξὺ τῶν υἱῶν τοῦ Καρόλου εἶναι ἡ ἐκ τῆς συνθήκης τοῦ 843. Ἀργότερα νέοι πόλεμοι καὶ νέαι διανομαί. Ἡ ἀποσύνθεσις αὐξάνει. Εἰς τὴν διάρσειν ἤμως τῶν χωρῶν ὑπῆρχον τὰ σπέρματα τῆς γενέσεως μεγάλων κρατῶν. Μὲ τὴν καιρὸν ἐσχηματίσθησαν τρία μεγάλα τμήματα, ἔχοντα ἐνότητα ἐθνότητος καὶ γλώσσης. Ἐκ τούτων ἐδημιουργήθη κατόπιν ἡ σημερινὴ *Ἰταλία, Γαλλία καὶ Γερμανία.*

Αἱ τελευταῖαι ἐπιδρομαί. — Καθ' ὃν χρόνον τὸ Φραγκικὸν Κράτος μόνον του ἔβαινεν εἰς ἀποσύνθεσιν, προσβολαὶ βαρβάρων, ἐρχόμεναι ἀπ' ἔξω, συντελοῦν εἰς τὸν ταχύτερον κατακερματισμόν. Ἦσαν ἡ ὀπισθοπορεία τῆς βαρβαρότητος, οἱ τελευταῖοι διάδοχοι τῶν Βαρβάρων, οἱ ὅποιοι εἶχον διαμελίσει τὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Καρόλου ὑπέστησαν τριπλὴν ἐφοδὸν εἰς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους των: ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Μεσογείου θαλάσσης τὴν ἐπιδρομὴν τῶν *Σαρακηνῶν*, εἰς τὰ Ἀνατολικά σύνορα τῆς Εὐρώπης τὴν ἐπιδρομὴν τῶν *Οὐγγρων*, εἰς τὰ παραθαλάσσια σύνορα τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως τὴν ἐπιδρομὴν τῶν *Νορμανδῶν.*

Οἱ *Σαρακενοὶ* πειραταί, τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομάς των εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια, ὀρμώμενοι ἐκ τῆς Ἀφρικῆς, ἐπέφερον μεγάλας καταστροφὰς καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Δὲν ἐλεηλάτουν δὲ μόνον τὰς παραλίους χώρας, ἀλλ' εἰσεχώρουν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἰδίως εἰς τὴν Γαλίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν. Ἐλεηλάτησαν 150 πόλεις τῆς Ν. Ἰτα-

λίας, ἐπροχώρησαν μάλιστα ἕως τὴν Ῥώμην καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὰ προάστεια αὐτῆς.

Ἀπὸ δὲ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας ἔρχονται κατὰ τὸ 900 μ. Χ. ἄλλοι νέοι βάρβαροι, οἱ ὅποιοι ἔκτοτε ἐγκαθίστανται ὀριστικῶς εἰς τὴν Εὐρώπην. Εἶναι δὲ οὗτοι οἱ *Μαγνάροι* ἢ *Οὐγγροι*, τουρκικῆς φυλῆς. Κατεσκήνωσαν δὲ εἰς τὰς ἰδίας χώρας, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῇ οἱ συγγενεῖς των λαοί, οἱ Οὐννοι καὶ ἔπειτα οἱ Ἄδαροι. Εἰς τὰς νέας των οἰκῆσεις, εἰς τὰς μεγάλας πεδιάδας τοῦ Δουνάβεως, δὲν ἡλλαξαν βίον. Ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθησαν νὰ ζοῦν ὑπὸ τὰς σκηνὰς καὶ διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἵππου, ὡς ἄλλοτε οἱ Οὐννοι. Τὰ ἄγρια πολεμικὰ των στίφη ἔγιναν, τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰ' αἰῶνος, ὁ τρόμος τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης. Συχνὰ κάμνουν ἐπιδρομας καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλ' οἱ Βυζαντινοὶ στρατηγοὶ τοὺς ἀποκρούουν καὶ τοὺς ἐξαναγκάζουν εἰς σεδασμόν.

Οἱ Νορμανδοί. — Οἱ σπουδαιότεροι ὅμως ἐπιδρομεῖς, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιδρομὴ συνετέλεσεν εἰς τὴν νέαν διαμόρφωσιν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξαν οἱ *ἀνθρώποι τοῦ Βορρᾶ*, οἱ *Νορμανδοί*. Ἐρχονται ἀπὸ τὴν Σκανδιναυικὴν χερσόνησον τὸν Θ' αἰῶνα μὲ μεγάλας λέμβους, αἱ ὁποῖαι τρέχουν μὲ τὸ ἰστίον ἢ μὲ τὴν κώπην, καὶ ὑπακούουν εἰς ἀρχηγούς, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουν *Βασιλεῖς τῆς θαλάσσης*. Εἶναι ἀτρόμητοι ναυτικοί. Μὲ μικρὰ πλοιάρια ἀντιμετωπίζουν μεγάλας θαλάσσας. Εἰς τὴν ξερὰν εἶναι γενναῖοι στρατιῶται. Τὴν νύκτα ἐπιπίπτουν αἰφνιδίως ἐναντίον τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων, λεηλατοῦν, καλοῦν, ἔπειτα ἐξαφανίζονται ὡς ἀστραπὴ μὲ τὰ πλοιάριά των, καὶ πηγαίνουν ἄλλοῦ διὰ νὰ ἐξακολουθήσουν νέας λαφυραγωγίας. Ἐπὶ ἓνα περὶ τοῦ αἰῶνα διατρέχουν καὶ λεηλατοῦν τὴν Εὐρώπην.

Ἐν μέρος ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς κατέκτησε τὴν χώραν τῶν βορείων Σλάβων. Οὗτοι εἶναι οἱ *Βαριάγγοι*, οἱ ὅποιοι ἔρριψαν τὰ θεμέλια τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους καὶ εἶναι γνωστοὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν. Ἄλλοι ἐπέρασαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Καὶ ἄλλοι τέλος ἐρρίφθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς εὐφόρου Γαλλίας. Οὗτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Γαλλικὴν χώραν, ἣ ὁποία ἀπὸ τότε ὀνομάσθη *Νορμανδία*. Ὁ ἀρχηγὸς των ἔλαβε τὸν τίτλον δούξ

καὶ προσήλθε με τοὺς συμπολεμιστάς του εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ δούξ τῆς Νορμανδίας ἔγινεν ὁ ἰσχυρότερος αὐθέντης τῆς Γαλλίας.

Ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Νορμανδίαν ὤρμησαν οἱ Νορμανδοὶ εἰς κατάκτησιν τῆς Ἀγγλίας, ἔπειτα ἤρπασαν τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ν. Ἰταλίαν. Ἐνταῦθα ἔδρυσαν ἰσχυρὸν Νορμανδικὸν βασιλείον καὶ ἐσχεδίασαν νὰ κατακτήσουν καὶ αὐτὴν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ Γερμανικὴ Αὐτοκρατορία. — Καθ' ὃν χρόνον αἱ ἄλλαι χῶραι τῆς Εὐρώπης εὐρίσκοντο εἰς μεγάλας ταραχάς, τὸ βασιλείον τῆς Γερμανίας γίνεται ἰσχυρόν. Εἰς ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας, ὁ Ὀθων ὁ Α' ἀπέκρουσε τὴν οὐγγρικὴν ἐπιδρομὴν καὶ ἀνεσύστησε τὴν Δυτικὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ μεταγενέστεροι ἀπέδωκαν εἰς τὸν Ὀθωνα τὴν προσωνομίαν *Μέγας*.

Ὁ Ὀθων ὁ Α' ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τὴν πολεμικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν δρᾶσιν τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Θεωρῶν ἑαυτὸν διάδοχον ἐκείνου ὁ Ὀθων, ἀφοῦ ἤνωσε τὰ Γερμανικὰ δουκάτα καὶ ἐξησφάλισε τὴν ἐνότητα τῆς Γερμανίας, ἤνωσεν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ τὸ βασιλείον τῆς Ἰταλίας. Ἐπειτα κατῆλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐστέφθη ἐν πομπῇ ὑπὸ τοῦ Πάπα «Αὐτοκράτωρ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους» (962). Μεγάλαι ὑπῆρξαν εἰς τὴν ἱστορίαν αἱ συνέπειαι τῆς στέψεως ἐκείνης. Ἡ ἐπανίδρυσις αὐτῆ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἔδωκε γέννησιν εἰς νέον πολιτικὸν ὀργανισμόν, «τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν Γερμανικὸν κράτος», τὸ ὅποτον διετηρήθη ἐπὶ δέκα σχεδὸν αἰῶνας (ἕως τὸ 1806).

Τὰ κοσμοϊστορικὰ ταῦτα γεγονότα ἐξασκοῦσι μεγάλας ἐπιδράσεις καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἔδρυσις *Φραγκικοῦ κράτους* καὶ ἡ ἀνασύστασις αὐτοῦ ὡς *Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας* φέρουν χάσμα μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Φραγκογερμανικῆς Δύσεως. Ὁ Αὐτοκράτωρ, ὁ ὅποιος ἐδρεύει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θεωρεῖ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Δύσεως ὡς σφετεριστάς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος, τὸ ὅποτον μόνος αὐτὸς δικαιοῦται νὰ ἔχῃ. Ἀργότερα

θὰ προκύπτουν αἱ συνέπειαι. Ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας γίνεται ὁ σκοπὸς τῶν κυριάρχων τῆς Δύσεως. Ἄλλ' ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τῶν κοσμοϊστορικῶν ἐκείνων γεγονότων (τὸν Ι' αἰῶνα) ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία φθάνει εἰς τὸ ὑφιστον σημεῖον τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ περιφρονεῖ τὸν κίνδυνον, ὃ ὁποῖος ἐπέρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν.

δ'. — Ἡ ἐποχὴ τοῦ Φωτίου.

Ἡ ἀναγέννησις (842—867). — Ἦδη ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοφίλου τὸ Κράτος ἤρχισε ν' ἀνεγείρεται. Μὲ τὴν σὺμφωνα διοίκησιν τοῦ δραστηρίου ἐκείνου βασιλέως, μὲ τὴν προστασίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν τὸ Βυζάντιον ἐπανευρίσκει τὴν λαμπρότητά του.

Ἰδίως ὁμοῦ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται οἱ καρποὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν Εἰκονομαχίαν περίοδος αὕτη εἶναι γόνιμος εἰς ἐκπολιτιστικὴν δρᾶσιν. Ἡ πνευματικὴ ζωή, ἡ ὁποία εἶχε σταματήσει κατὰ τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ, ἀναζωογονεῖται καὶ πάλιν. Συγχρόνως ἡ Ἐκκλησία ἀνακαινίζεται κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴν πάλιν καὶ ἐργάζεται δραστηρίως πρὸς ἐκχριστιανισμόν τῶν βαρβάρων. Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς διαδίδεται μακρὰν μὲ τὸν χριστιανισμόν. Οὕτως ἡ Κωνσταντινούπολις, τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος, κατὰ τὸ 850 καθίσταται ἰσχυρὰ καὶ ἀκμάζει εἰς λάμπριν πολιτισμοῦ.

Μιχαὴλ ὁ Γ' καὶ Βάρδας. — Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἔχει ὁ φιλόδοξος ἀδελφὸς τῆς Θεοδώρας Βάρδας. Ὁ υἱὸς τοῦ Θεοφίλου Μιχαὴλ κατέτριβε τὸν καιρὸν του εἰς διασκεδάσεις. Κατ' ὄνομα ἦτο αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαὴλ, ἀλλὰ δὲν ἤκούετο παρὰ μόνον ὁ καῖσαρ (μέγας ἀρχων) Βάρδας.

Τὸν θρίαμβον τῆς Ὁρθοδοξίας ἐπηκολούθησαν διωγμοὶ ἐναντίον τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Βλαβερὸς διὰ τὸ Κράτος

ὑπῆρξεν ὁ σκληρὸς διωγμὸς τῶν Παυλικιανῶν τῆς Ἀσίας. Οἱ Παυλικιανοὶ ἐσχημάτισαν ἐν εἶδος χριστιανικῆς δημοκρατίας καὶ ἤρχισαν μακρὸν καὶ ἄγριον πόλεμον ἐναντίον τῶν Αὐτοκρατόρων, ὁ ὁποῖος διήρκεσεν 150 ἔτη.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Φράγκοι καταλαμβάνουν βυζαντινὰς κτήσεις. Ἐν τούτοις τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα δὲν παύουν νὰ παλαίουν γενναίως ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βάρδα καθυποτάσσονται τελείως οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου (850).

Ὁ νέος ἐχθρὸς. Οἱ Ῥῶς.— Ἀξιοσημείωτον γεγονός εἶναι ἡ ἐμφάνις ἐνὸς νέου ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος ἔρχεται εἰς μεγάλας καὶ ποικιλωτάτας σχέσεις μὲ τὸν Ἑλληνισμόν. Ὁ λαὸς οὗτος εἶναι λαὸς τοῦ Βορρᾶ, εἶναι οἱ Ῥῶς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν, οἱ Ῥῶσοι, ὅπως ἀπεκλήθησαν κατόπιν. Οἱ τολμηροὶ οὗτοι ἐπιδρομεῖς ἐμφανίζονται αἰφνιδίως ἐνώπιον τῆς πρωτεύουσας (860) μὲ 200 μονάζυλα. Τρομακτικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐντύπωσις καὶ ἡ ταραχὴ ἀπὸ τὸν «κεραυνὸν ἐκεῖνον τοῦ Βορρᾶ». Ἡ γενναία ἄμυνα τῶν κατοίκων καὶ τὸ ὑγρὸν πῦρ ἔσωσαν τὴν πρωτεύουσαν ('). Εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία εἶχε σώσει τὴν πόλιν ἀπὸ τὸν Χοσρόην καὶ τὸν Μωαβίαν, ἀπέδωκαν οἱ κάτοικοι τὴν νίκην τῶν Χριστιανῶν. Μὲ τὸν πατριάρχην Φώτιον τρέχουν εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν καὶ ἀναπέμπουν εὐχαριστήρια διὰ τὴν λύτρωσίν των ἀπὸ «τὸ ἔθνος τῶν ἀθέων Ῥῶς».

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων.— Οἱ Σλάβοι τοῦ ἁνω Δουνάβεως ἔστειλαν πρεσβείαν εἰς τὸν Μιχαὴλ τὸν Γ' (862). Οἱ πρέσβεις εἶπον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα: «Ἡμεῖς οἱ Σλάβοι εἴμεθα εἰς ἀπλοῦς λαὸς καὶ δὲν ἔχομεν κανένα νὰ μᾶς διδάξῃ ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Δεῖξε μας λοιπόν, μεγαλόψυχε μονάρχα, ἕνα ἄνθρωπον ἄξιον νὰ μᾶς ὁμιλήσῃ φρόνιμα, διότι ἀπὸ οἷς βγαίνει

(') Μέγας ὑπῆρξεν ὁ τρόμος τῶν Ῥῶς ἀπὸ τὸ ὑγρὸν πῦρ. «Οἱ Ἕλληνες, ἔλεγον, ἔχουν πῦρ, τὸ ὁποῖον ἐξακοντίζει τὰς ἀστραπὰς τοῦ οὐρανοῦ».

ὁ καλὸς ὁ νόμος διὰ τὰ διαδοθῆ εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον». Ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Χριστιανῶν ἐδέχθη τὴν παράκλησίν των, καὶ διέταξε τὸν Μεθόδιον καὶ Κύριλλον, δύο μοναχοὺς ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην, νὰ ὑπάγουν νὰ διαδώσουν μεταξὺ τῶν Σλάβων τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου εἰς τοὺς Σλάβους ὑπῆρξε τεραστία. Εἶναι οἱ Σλάβοι ἀπόστολοι, ὥπως τοὺς ὀνομάζουσιν. Ἡ μνήμη των διατηρεῖται ἀθάνατος εἰς ὅλον τὸν σλαβικὸν κόσμον. Οἱ ἄγιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἀνοίγουν τὴν ἐποχὴν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς ἀπολιτίστους καὶ ἀναλφαβήτους λαοὺς τῶν Σλάβων. Εἰς ἐκείνους ὀφείλουν ὅχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀλφάβητον καὶ τὴν λογοτεχνίαν αὐτῶν. Ἐδημιούργησαν τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον ἀπὸ τὸ Ἑλληνικόν, ὥπως καὶ ὁ Οὐλφίλας εἶχε κάμει τὸ Γοτθικόν. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐσώθη ἡ σλαβικὴ φυλὴ ἀπὸ τὴν δουλείαν καὶ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν.

Κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον ἔλαβε τὸ βάπτισμα καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόρις. Διὰ τοῦ βαπτίσματός του ὁ Βόρις δὲν ἐπέδωκε τὴν ψυχικὴν του σωτηρίαν παρὰ μόνον πολιτικοὺς σκοπούς. Διὰ τοῦτο κολακεύει καὶ τὸν πάπαν καί, ὥπως συνηθίζουσιν οἱ Βούλγαροι ἕως σήμερον, παρέχει τὴν ὑποταγὴν του εἰς ἐκεῖνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔχει νὰ κερδίσῃ περισσότερα.

Ὁ πατριάρχης Φώτιος. Τὸ σχέσιμα. — Ἀπὸ αἰῶνας οἱ πάπαι εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἀνεγνώριζε πρεσβεῖα τιμῆς εἰς τὸν πάπαν, ἐπειδὴ ἦτο ἐπίσκοπος τῆς παλαιᾶς πρωτεύουσος. Μὲ ἀκούραστον ὁμῶς ἐπιμονὴν δὲν ἔπαυσαν ποτὲ οἱ πάπαι νὰ προσβάλλουν καὶ κυριαρχικὰς ἀξιώσεις. Ἀλλὰ μὲ σθένος ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπερησπίζετο τὴν ἀνεξαρτησίαν της.

Πολλὰ ζητήματα διαφωνιῶν εἶχον παρουσιασθῇ ἀνέκαθεν. Τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ἡ Εἰκονομαχία. Οἱ πάπαι ἔλαβον μέρος ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ἡ ἀντίδρασις των εἰς τὰ σχέδια τῶν εἰκονομάχων βασιλέων παρεσκεύασε τὴν ὀριστικὴν ῥῆξιν. Ἐπειτα ἔρχεται ἄλλη σπουδαία ἀφορμὴ ἔριδος, τὸ ζήτημα τοῦ προση-

λυτισμοῦ τῶν Βουλγάρων. Ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐξε-
χριστιάνισεν αὐτοὺς, τώρα οἱ πάπαι ἐζήτουν ν' ἀποσπᾶσουν αὐ-
τοὺς ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ νὰ προσλάβουν εἰς τὴν Ἐκκλη-
σίαν των.

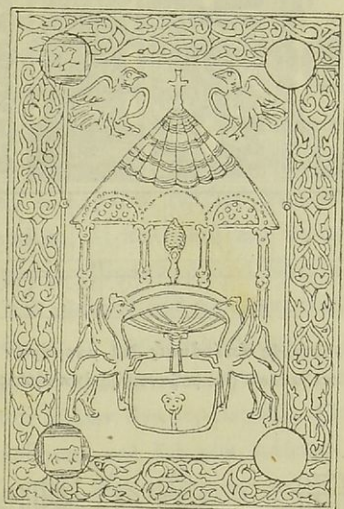
Εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνα-
βιβάζει ὁ Βάρδας τὸν Φώτιον ἀντὶ τοῦ Ἰγνατίου, τὸν ὁποῖον κα-
θήρσεν. Ὁ Φώτιος εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἄνδρας,
τοὺς ὁποῖους παρήγαγε τὸ ἔθνος ἡμῶν. Ὅλα τὰ ἐπιθυμητὰ χαρί-
σματα ἐστόλιζον αὐτόν, μεγάλη διάνοια, δραστηριότης, δύναμις
θελήσεως, καὶ ἰδίως ἀπέραντος παιδεία ('). Ὁ πάπας ἔλαβε τὸ
μέρος τοῦ Ἰγνατίου, δὲν παρεδέχθη τὴν ἐκλογὴν, προέβη μάλι-
στα μέχρι τοῦ σημείου νὰ καθαιρέσῃ τὸν Φώτιον. Ἐναντίον τῶν
παπικῶν τούτων ἀξιώσεων ὁλόκληρον τὸ ἔθνος ἐξηγέρθη ὑπὸ
τὴν ἡγεσίαν τοῦ Φωτίου διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὸ δίκαιον καὶ τὴν
ἀνεξαρτησίαν του.

Ὁ Φώτιος συνεκάλεσε σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν,
ἣ ὁποία καθήρσεν καὶ αὐτὴ τὸν πάπαν Νικόλαον καὶ ἀπέκρουσε
πᾶσαν ἐπέμβασιν τῆς Δυτικῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς
Ἐκκλησίας. Ἡ περίφημος ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου, διὰ
τῆς ὁποίας ἐκάλει τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν σύνο-
δον, ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. «Ὁ Φώτιος
ἡγέρθη μὲ σθένος ὑπέρμαχος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς
πνευματικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας ἀπέναντι τῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥώ-
μης. Αὕτη εἶναι ἡ κοσμοῦστορικὴ σημασία τῆς ἐγκυκλίου ἐπι-

(') «Ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας ὁ Φώτιος, ὡς λόγιος καὶ
ὡς θεολόγος, κατέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου θέσιν, τὴν
ὁποίαν οὐδεὶς ἄλλος Βυζαντινὸς ἔλαβε καὶ ἡ ὁποία τοῦ προσδί-
δει παγκόσμιον μεγαλεῖον» (*Κρουμβάχερ*). — «Ὁ Φώτιος ὑπῆρ-
ξεν ἑξοχος ἄνθρωπος. Μεταξὺ τοῦ πρώτου Κωνσταντίνου, ὁ
ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχήν, καὶ τοῦ τελευταίου, ὁ ὁποῖος ἐκ-
προσωπεῖ τὸ τέλος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς διάστημα
χιλίων ἐτῶν οὐδὲν ἄλλο ὄνομα διέλαμψε λαμπρότερον ἢ τὸ ὄνομα
τοῦ Φωτίου. Ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνετέλεσεν οὗτος εἰς τὴν διά-
πλασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τούτου» (*Παπαρηγόπουλος*).

σιολῆς τοῦ ἔτους 867. Πρὸ πολλοῦ τὸ Ἔθνος εἶχεν ἀπελευθερωθῇ πολιτικῶς ἀπὸ τὴν Ῥώμην, ἥδη ἀπελευθερώνεται καὶ ἐκκλησιαστικῶς. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀλησμόνητος ὑπηρεσία τοῦ μεγάλου Φωτίου» (Γέλισερ).

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης.— Ἐκ τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν εἶχε λάβει ὁ Θεόφιλος, ἀνεδείχθη ἡγεμὼν λόγιος καὶ φιλόκαλος. Μὲ θερμότητα ἐπροστάτευσε τὰ

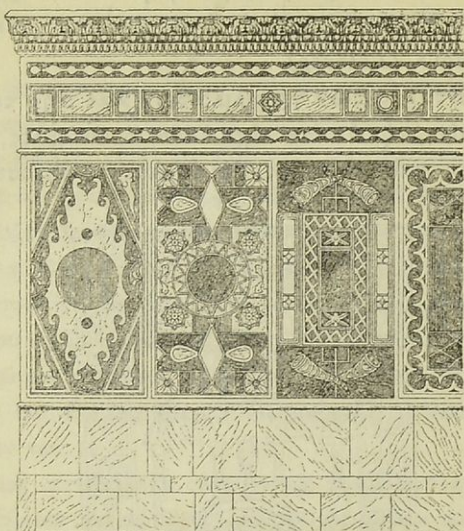
Εἰκ. 44. — Πύλη ἐξωτερικὴ ὁρειχαλκίνη.

γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μέγας ἦτο ὁ ζήλος διὰ τὴν παιδείαν, καὶ εἰς πολλὰ διδασκτήρια ἐθεραπεύοντο τὰ γράμματα καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἐπὶ τοῦ Θεοφίλου ἤκμασαν διακεκριμένοι λόγιοι καὶ φιλόσοφοι καὶ μαθηματικοί. Πολὺ δὲ ζωηρὸν ἦτο τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ Αὐτοκρατορία συνήθριζε μέγαν πλοῦτον. Ἰδίως ἀνεζωογονήθη ἡ τέχνη καὶ παρήγαγε λαμπρὰ ἔργα ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς καὶ μηχανικῆς. Ὁ Θεόφιλος ἐλάμπρυνε τὸ Παλάτιον μὲ πολυτελεστάτας αἰθούσας καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίας. Πολυάριθμα ἦσαν καὶ τὰ ἄλλα κτίρια καὶ ἔργα τέχνης, μὲ τὰ ὁποῖα ἐκόσμησε τὴν Κωνσταντινούπολιν.

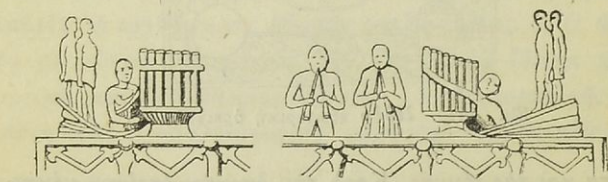
Ἀδαμαντίου Βυζαντινῇ Ἱστορίᾳ

9

Τότε κατεσκευάσθησαν καὶ δύο πολυτελέστατα μουσικὰ ὄργανα.

Εἰκ. 45. — Πολυτελὲς ἐπένδυσις διὰ μαρμάρων τῶν τοίχων τῶν παλατίων (ἐκ βυζαντινῆς ἐκκλησίας).

Εἰκ. 46. — Τὸ ὄργανον, τὸ ὁποῖον μετεχειρίζοντο εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ Παλατίου, εἰς τὸν Ἱππόδρομον καὶ εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Σκλάβοι ἐπάτουν ἐπάνω εἰς τὸ φουσερόν καὶ τὸ ὄργανον ἐπαιζεν.

Ἦσαν χρυσαῖ, ἐστολίζοντο μὲ πολυτίμους λίθους καὶ ὠνομάζοντο ὄργανα ⁽¹⁾.

Ὅλίγον ἀργότερα, ἀφοῦ ἡσύχασεν ἡ μακρὰ πάλη περὶ τῶν

(¹) Τὰ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ὄργανα προέρχονται ἀπὸ τὰ βυζαντινά.

εικώνων, ἀκόμη περισσότερον ἀνεπτύχθη ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων. Ἦδη ἐμφανίζονται οἱ καρποὶ τῆς Εἰκονομαχίας καὶ ἀναθάλλει ζωηροτάτῃ ἡ πνευματικὴ ζωὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκτὸς τοῦ **Φωτίου**, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε σπουδαιότατος συγγραφεύς, καὶ ὁ ὁποῖος ἔλαμπεν ὑπεράνω ὅλων, καὶ ἄλλοι λόγιοι διέπρεψαν. Αὐτὸς ὁ καῖσαρ Βάρδας εἶχε τόσον ἐνθουσιασμόν διὰ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, ὥστε ἀναδιωργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατέστησεν αὐτὸ λαμπρότατον κέντρον πνευματικῆς κινήσεως.

Τὸ μέγα ἔργον τῆς Μεταρρυθμίσεως.— Ὁ φανερός σκοπὸς τῶν Εἰκονομάχων βασιλέων, ἡ κατάργησις τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων, ἀπέτυχεν. Ἀλλ' ἡ καταδίωξις τῶν εἰκόνων ἦτο ἐν μέρος μόνον τῆς εὐρείας κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς. Τὸ ἔργον τῶν δὲν ἐξηφανίσθη ἐντελῶς. Αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὐτῶν μεταρρυθμίσεις δὲν κατηργήθησαν ὅλαι. Ἐπειτα ἡ πεισματώδης ἐκείνη πάλῃ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος ἀνεκαίνισε τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν καὶ ἐνίσχυσεν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

Τὸ πνεῦμα τῆς Μεταρρυθμίσεως ἦτο πολὺ ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναμορφωτικῶν ἔργων οἱ Εἰκονομάχοι βασιλεῖς εἰργάσθησαν καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας εἰς τὸν λαόν. Ἡ Βυζαντινὴ Μεταρρύθμισις τοῦ Η' αἰῶνος ἔχει τὴν τιμὴν, ὅτι διέδωκεν εἰς τὸν κόσμον ἀρχὰς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως καὶ τῆς συνειδήσεως, αἱ ὁποῖαι, μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας, μόλις τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐπεκράτησαν εἰς τοὺς πολιτισμένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης (').

(') « Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ Ἑλληνισμὸς ἔθετο τὰς βάσεις ὅλων τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, ὑφ' ὧν σήμερον διέπονται αἱ μᾶλλον εὐνομούμεναι πολιτεῖαι. Βραδύτερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἔθετο πάλιν τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν τῶν εἰσέτι διεπόντων ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη. Ἀλλ' ἡ Μεταρρύθμισις τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ παρεκτὸς τούτων, ὅτι παρ' ἡμῖν ὡσαύτως ἀνεκρούχθησαν ὅλαι αἱ κοινωνικαί, αἱ ἀστικά καὶ αἱ οἰκονομικαὶ ἀρχαί, τῶν ὁποίων τοὺς ὀριμάσαντας καρ-

Ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀγὼν τῶν Εἰκονομάχων βασιλέων ἔφερε μεγάλας ἀνατροπὰς. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπροκάλεσε τὸν χωρισμὸν τῆς Δύσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου, τὸν ὁποῖον συνεπλήρωσε τὸ σχίσμα. Ἐδῶκε νέαν ζωὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐξήγειρε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ ἐπέφερε τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἔθνους. Ἡ ἀναγέννησις αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐποχὴν τοῦ Ι' αἰῶνος εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ βίου, καὶ ὑψώνει τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν τῆς δυνάμεως, τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς δόξης αὐτῆς.

Εἰκ. 47.— Παναγία ἡ Πλατυτέρα (τοιχογραφία).

Εἰς τοιαύτην στάσιν, μὲ τὰς χεῖρας ὑψωμένας πρὸς δέησιν καὶ τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ στήθους, εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν μεγάλην κόγχην τοῦ ἱεροῦ (τὴν λεγομένην κοινῶς ἀχιβάδαν).

Ἡ ἐπιγραφή: «MP—ΘΙ (Μήτηρ Θεοῦ)—ἡ τῶν οὐρανῶν πλατυτέρα».

ποὺς ἔμελλον νὰ δρέψωσιν αἱ εὐτυχέστεραι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων γενεαὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς» (**Παπαρηγόπουλος**). — «Οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι ἔσωζον πάντοτε τὴν ἐξαίρετον εὐφυΐαν τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἠδύνατο ν' ἀναγινώσκωσι τὰ ὑψηλότερα ἔργα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ὠμίλουν πάντοτε τὴν τελειότεραν ἀπὸ τὰς ἀνθρωπίνους γλώσσας, ἔφερον μαζὶ μὲ τὰ ἐμπορεύματά των εἰς τὴν Δύσιν τολμηρὰς θεωρίας, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην» (**Μακώλαιϋ**).

Εἰκ. 48.— Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου (ἐκ παλαιοῦ ψηφιδωτοῦ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΨΥΙΣΤΗ ΑΚΜΗ-Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

(867 - 1057)

*Οἱ Βασιλεῖς τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου.— Οἱ μεγάλοι
κατακτηταί.— Ἡ Αὐτοκρατορία τὸν Ι' αἰῶνα.*

Ἡ ἀνοδος εἰς τὸν θρόνον μιᾶς νέας δυναστείας, τῆς *Μακεδονικῆς*, ἀνοίγει εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν μακρὰν περιόδον ἀνυπερβλήτου λαμπρότητος. Ἀπὸ τὸ 867 ἕως τὸ 1025 διέρχεται τὸ Κράτος ἓνα καὶ ἡμισὺν αἰῶνα ὑψίστης ἀκμῆς καὶ δυνάμεως. Ἐχει τὴν εὐτυχίαν, ὅτι κυβερνᾶται ἐπὶ 150 ἔτη, ἐν ἀδιαλείπτῳ σχεδὸν διαδοχῇ, ὑπὸ βασιλέων, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ὑπέροχοι ἄνδρες ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι κατὰ τὸν Ι'—ΙΑ' αἰῶνα ἐν ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα κράτη, τὰ ὅποια εἶδεν ὁ κόσμος καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις τὸ λαμπρότατον κέντρον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

α'. — *Οἱ Βασιλεῖς τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου.*

Ἡ νέα δυναστεία. — Ἰδρυτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶναι ὁ **Βασίλειος ὁ Μακεδών**. Καταλαβὼν τὸν θρόνον διὰ τῆς βίας ⁽¹⁾ ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων τῆς Εἰκονομαχικῆς περιόδου καὶ ἤνοιξε νέαν, τὴν **Μακεδονικὴν δυναστείαν**, ἡ ὁποία διήρκεσεν 190 ἔτη (867—1057).

Ἡ ἀρχὴ τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιάν Ῥώμην, δὲν ἴσχυεν εἰς τὸ Βυζάντιον. Οἱ Αὐτοκράτορες ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Κράτους. Τώρα ἔχομεν διαδοχὴν βασιλέων, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν ἢ συνδέονται μὲ ἓνα οἶκον. Καταλαμβάνουν τὸν θρόνον καὶ ξένοι πρὸς τὸν οἶκον, ἀλλ' οὗτοι συνδυάζονται διὰ κηδεσίας μετ' αὐτοῦ, δὲν ἀπομακρύνουν τοὺς νομίμους διαδόχους, κυβερνοῦν ἐν ὀνόματι ἐκείνων ὡς *συμβασιλεῖς*. Ὁ λαὸς λοιπὸν ἔχει τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὁ θρόνος συνδέεται μὲ μίαν δυναστείαν, σέβεται καὶ στηρίζει αὐτήν. Ἡ στερέωσις τοῦ θρόνου εἰς ἓνα οἶκον δίδει δύναμιν εἰς τὴν βασιλείαν καὶ συντελεῖ καὶ αὕτη εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τότε τὰ τέκνα τῶν βασιλέων λέγονται *πορφυρογέννητοι* καὶ ἡ ὀνομασία αὕτη γίνεται ἐξακουστὴ εἰς τὴν οἰκουμένην ⁽²⁾.

Οἱ Αὐτοκράτορες. — Ὁ **Βασίλειος ὁ Α'** ἐδοξάσθη διὰ τὰς νίκας του, ὁ υἱὸς του **Δέων ὁ Σ'** ὁ **Σοφὸς** ἐφημίσθη διὰ τοὺς νόμους του (867—886). Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος **Κωνσταντῖνος Ζ'** ὁ **Πορφυρογέννητος** (912—959) ὑπῆρξε βασιλεὺς μόνον κατ' ὄνομα. Κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς βασιλείας του κυβερνᾷ ὁ συμβασιλεὺς **Ῥωμανὸς ὁ Δεκαπηνός**, ὁ ὁποῖος ἀγωνίζεται ἡρωϊκῶς ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους.

Μετὰ βραχεῖαν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Πορφυρογεννήτου Ῥωμανοῦ **Β'** ἀναβαίνουν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὸν θρόνον τρεῖς ἥρωες,

(1) Ἐδολοφόνησε τὸν Βάρδαν καὶ ἔπειτα τὸν Μιχαὴλ Γ'.

(2) Διότι ἐγεννῶντο τοῦ πατρὸς ὄντος ἐν τῇ πορφύρᾳ, εἰς κοιτῶνα πορφυροῦν.

οἱ ὅποιοι δοξάζουν καὶ μεγαλύνουν τὸ Κράτος (963—1025). Ὁ *Νικηφόρος Φωκᾶς*, ὁ *Ἰωάννης Τσιμισκῆς* καὶ ὁ *Βασίλειος δ' Β'* θριαμβεύουν ἐναντίον τῶν Ἀράβων, τῶν Ῥώσων, τῶν Βουλγάρων. — Διάδοχοι τῶν μεγάλων ἐκείνων βασιλέων εἶναι αἱ πορφυρογέννητοι *Ζωὴ καὶ Θεοδώρα* (1025—1057), ἐπὶ τῶν ὁποίων τὸ Κράτος ἀρχίζει νὰ πύπτῃ.

Οἱ μεγάλοι βασιλεῖς. — Ὅλοι σχεδὸν οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου εἰργάσθησαν ἀέκνως διὰ νὰ μεγαλώσουν καὶ λαμπρύνουν τὸ Κράτος. Μερικοὶ ὑπῆρξαν ἥρωες καὶ μεγάλοι βασιλεῖς.

Ὁ *Βασίλειος δ' Α'*, ὁ *Δεκαπηνός*, ὁ *Φωκᾶς*, ὁ *Τσιμισκῆς* καὶ ὁ *Βασίλειος δ' Β'* δὲν εἶναι ἀπὸ τοὺς συνήθεις βασιλεῖς ('). Εἶναι ἄνθρωποι μὲ σιδηροῦν σῶμα καὶ ἀλύγιστον ψυχὴν. Εἶναι ἀπαράμιλλοι ἀρχηγοὶ στρατῶν. Δὲν ἀγαποῦν τὴν πολυτέλειαν, ἀλλὰ τὴν σκληρὴν βίον τοῦ στρατοπέδου, τὸν ὅποιον ἐξακολουθοῦν εἰς τὸ Παλάτιόν των, φίλους ἔχουν τοὺς στρατιώτας των, οἱ ὅποιοι εἶναι ἡ ἰσχὺς τῆς Αὐτοκρατορίας.

Τὸ ἀξιοχύμαστον εἶναι, διὰ καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης ἀναδεικνύονται μεγάλοι. Εἰς τὰ βραχέα διαλείμματα τῶν πολέμων κυβερνοῦν μὲ στιβαρὰν χεῖρα, μὲ ἄκαμπτον θέλησιν. Λαμπρύνουν τὴν βασιλείαν των μὲ μεγάλα νομοθετικὰ ἔργα καὶ δίδουν εἰς τὸ Κράτος ἰσχυρὰν κεντρικὴν διοίκησιν. Συγχρόνως εἶναι μεγάλοι διπλωμάται καὶ ἐξασκοῦν ἐπὶ ὅλων τῶν λαῶν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν. Διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὀπλῶν καὶ τῆς διοικήσεως αὐτῶν, ἀνέδειξαν τὴν Αὐτοκρατορίαν παγκόσμιον δύναμιν καὶ ἰσχυρὰν πρόμαχον τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ πολιτικοί. — Οἱ ἥρωες

(') Ὁ *Δεκαπηνός*, ὁ *Φωκᾶς* καὶ ὁ *Τσιμισκῆς* δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν νόμιμον οἶκον, ἦσαν στρατηγοί, οἱ ὅποιοι κατέλαβον τὸν θρόνον διὰ πραξικοπήματος. Συνεδυάσθησαν ὅμως μὲ τὸν νόμιμον οἶκον διὰ κηδεστίας. Περίφημος ἐγένεεν ἡ βασίλισσα *Θεοφανώ*, ἡ ὁποία προσεῖλκυσε μὲ τὸ κάλλος τῆς τὸν *Φωκᾶν* καὶ τὸν *Τσιμισκῆν* καὶ τοὺς ἐβοήθησε ν' ἀνέλθουν εἰς τὸν θρόνον.

ἐκεῖνοι βασιλεῖς εἶχον εὐτυχῆσαι νὰ εὕρουν καὶ σπουδαίους συνεργάτας εἰς τὸ ἔργον των. Μεγάλοι στρατηγοί, ὁ *Κουρκούας*, οἱ *Φωκάδες*, οἱ *Σκληροί*, ἐγείρουν περιφανῆ τρόπαια εἰς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἡ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴ κυβέρνησις ἔχει πάντοτε ἐξαιρετικούς ἀνδρας ὡς πολιτικούς ἄρχοντας, ὑπουργοὺς ὧς εἴπωμεν. Ἰσχυρὰ ἰδίως προσωπικότης ἀνεδείχθη ὁ *παρακοιμώμενος Βασίλειος*, υἱὸς τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ. Ἐπὶ πεντήκοντα σχεδὸν ἔτη καὶ ἐπὶ πέντε βασιλείας (ἀπὸ τὸν Ῥωμανὸν τὸν Λεκαπηνόν, 944) ὁ μέγας αὗτος πολιτικὸς ὑπῆρξεν, ὡς πρωθυπουργός, ἡ ψυχὴ τῆς κυβερνήσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅλοι, βασιλεῖς, στρατηγοί, πολιτικοί, ἐργάζονται μὲ ἐνότητα βλέψεως καὶ μὲ ὠρισμένην κατεύθυνσιν διὰ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους.

Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν (867—886).—Ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐνδόξου δυναστείας, μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, κατενόησεν ὅτι τὸ πρῶτόν του ἔργον ἦτο νὰ φέρῃ τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν, ἡ ὁποία εἶχε τόσον δεινῶς σαλευθῇ ἐπὶ τῆς Εἰκονομαχίας. Ἀφοῦ ἐκανόνισε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, καθορίσας πλεόν τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, τακτοποιεῖ τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἐνισχύει τὴν διοίκησιν. Τέλος ἀναδιοργανώνει τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον. Οὕτω παρασκευάζει τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην δύναμιν, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ σώσῃ καὶ νὰ δοξάσῃ τὸ Κράτος.

Ἀφοῦ παρεσκεύασε τὰ πάντα ὁ Βασίλειος ἐστράφη κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἐναντίον ὅλων τῶν Ἀράβων, τῆς Ἀσίας, τῆς Σικελίας, τῆς Ἀφρικῆς, θριαμβεύουν οἱ στρατοὶ του. «Ὡς καταστρεπτικὸν κεραυνόν», ἐκπέμπει κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἰταλίας τὸν ἀνδρεῖον ναύαρχον *Ἰωάννην*. Τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐξεδίωξαν τοὺς Ἀράβους ἀπὸ τὴν Ν. Ἰταλίαν, καὶ τότε γίνεται αὕτη Ἑλληνικὸν θέμα.

Λαμπρόταται ἐπίσης ὑπῆρξαν αἱ νίκαι τῶν βυζαντινῶν ἐπὶ τῶν ἐναντίων τῶν Σαρακηνῶν οἱ ὅποιοι ἐλυμαίνοντο τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, οἱ Δαλματοί, καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν οἱ Κροᾶται καὶ οἱ Σέρβοι, ἐζήτησαν τὴν προ-

στασίαν τοῦ Βασιλείου τοῦ Α΄. Οἱ βυζαντινοὶ στόλοι ἐκαθάρισαν τὰς θαλάσσας καὶ ἀνεκούφισαν τὰς χώρας ἐκεῖνας.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Α΄.— Ὅλως ἀνιή-
θετος πρὸς τὸν ἡρωϊκὸν πατέρα ἦτο ὁ υἱὸς Δέων Γ΄ ὁ Σοφὸς
(886—912). Ὁ Βασίλειος ἦτο ὁ ῥωμαλέος ἄνθρωπος τῆς δρά-
σεως, ὁ υἱὸς τοῦ Δέων ἦτο ἀσθενὴς κατὰ τὸ σῶμα καὶ σχολα-
στικὸς λόγιος. Τὸ ὄνομά του ἔμεινε συνδεδεμένον μὲ μίαν μεγά-
λην νομοθετικὴν ἐργασίαν (τὰ Βασιλικά).

Ἐπίσης ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος Ζ΄
ὁ Πορφυρογέννητος, ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς ἀπόλεμος βασιλεὺς. Ὁ
Πορφυρογέννητος ἐκάθισεν εἰς τὸν θρόνον σχεδὸν ὅλον τὸ πρῶτον
ἡμῖς τοῦ Ι΄ αἰῶνος (912—959). Τὸ ὄνομά του ὁμῶς δὲν ἀκούε-
ται οὔτε εἰς τοὺς πολέμους, οὔτε εἰς τὴν διοίκησιν. Ζῆ ἀπομε-
μαχρυσμένος εἰς τὸ Παλάτιον μὲ λογίους καὶ συγγραφεῖς, ἀσχολ-
ούμενος εἰς τὸ νὰ γράφῃ καὶ νὰ κάμνῃ Συλλογὰς ἀπὸ ἀρχαίους
συγγραφεῖς.

Ἀλώσεις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.
— Κατὰ τὴν μακρὰν ἐποχὴν τῶν ἀπολέμων τούτων βασιλέων
(886—959) κατ' ἀρχὰς συμβαίνουν ἐξωτερικὰ ἀτυχήματα εἰς
τὸ Κράτος, κατόπιν εὐρίσκουν εὐκαιρίαν ἰσχυροὶ καὶ φιλόδοξοι
ἄνδρες νὰ ἀναλάβουν αὐτοὶ τὴν πραγματικὴν κυβέρνησιν.

Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐπέρχονται εἰς
τὸ Κράτος καὶ ἄλλα ἀτυχήματα, τραγικὴ δὲ συμφορὰ εἰς τὴν
δευτέραν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους, τὴν μεγάλην Θεσσαλονίκην.
Οἱ θηριώδεις Σαρακηνοὶ εἶχον καταστήσει τὸ πειρατικὸν τῶν βα-
σίλειον τῆς Κρήτης ὁρμητήριον καταστροφῆς. Μὲ τὰς λεηλασίας
καὶ τὸ ἐμπόριον δούλων εἶχον συναθροίσει ἀμυθήτους θησαυροὺς
καὶ εἶχον γείνει ὁ τρόμος τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων. Εἰς τόσον
θρᾶσος φθάνουν, ὥστε ἐπιπίπτουν αἰφνιδίως ἐναντίον τῆς μεγά-
λης Θεσσαλονίκης κυριεύουν καὶ ἐρημώνουν αὐτὴν (904). «Καμ-
μία ἀπὸ τὰς φοβερὰς διηγήσεις φόβου, λεηλασίας καὶ αἰχμαλω-
σίας δὲν εἶναι περισσότερον τραγικὴ. Οἱ νικηταὶ ἔσφαξαν ὅλους
τοὺς κατοίκους, ὅσοι δὲν ἦσαν νέοι. Ἐκτὸς τῶν ἀμειρητῶν λα-
φύρων σύρουν μαζί των 22,000 νέους καὶ παρθένους. Εἰς τὴν

ἀγορὰν τοῦ Χάνδακος ἐπωλήθη τὸ ἀνθρώπινον ἐμπόρευμα, οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι τῆς Θεσσαλονίκης ἐσκορπίσθησαν ὡς δοῦλοι εἰς ὅλον τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον» (Σλουμβερζέ).

Ὁ Βουλγαρικὸς πόλεμος. Ὁ Συμεὼν. — Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λέοντος ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Συμεὼν κα-
θιστάνει πολὺ ἰσχυρὰν τὴν χώραν του καὶ σχεδιάζει τὴν κατὰ-
κτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Συμεὼν εἶχεν ἀνα-
τραφῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ Ἑλληνικὴν παιδείαν, καὶ
ἔτρεφε φιλόδοξα ὄνειρα. Ὁ ἀκαταπόνητος ἐκεῖνος πολεμιστὴς
ἐκίνησε πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖός διήρκεσε σχε-
δὸν ὅλον τὸν βίον του (893—927).

Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν καταλαμβάνει τὸν θρόνον
εἰς φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ἀνὴρ, ὁ στρατηγὸς Ῥωμανὸς Α' ὁ
Δεκαπηνδός (920—944) Ἀνακηρύσσει ἑαυτὸν συμβασιλέα, πα-
ραμερίζει τὸν Πορφυρογέννητον καὶ ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν
πραγματικὴν ἐξουσίαν.

Τὸ Βουλγαρικὸν κράτος, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ γενναίου Συ-
μεὼν μεγαλώνει καὶ φθάνει ἕως τὴν Ν. Μακεδονίαν, ἕως τὴν
Ἀδριατικὴν θάλασσαν. «Ὁ Συμεὼν πανστρατιᾷ ἐκστρατεύει κατὰ
τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λεηλατεῖ, καίει, καταστρέφει τὰ πάντα
ἕως τὰς Βλαχέρας. Ἐπειδὴ εἶχε ἀκούσει πολλὰ περὶ τῆς φρο-
νῆσεως τοῦ Ῥωμανοῦ ἐζήτησε νὰ τὸν ἴδῃ. Ὁ Συμεὼν εἶχε πα-
ρατάξει πλῆθος σωματοφυλάκων χρυσασπίδων καὶ χρυσοδορά-
των. Ἀπὸ τὰ τείχη οἱ ἄρχοντες βλέπουν τὰ γινόμενα. Ὁ Ῥω-
μανὸς προχωρεῖ μόνος χωρὶς νὰ φοβηθῇ. Ἐσεβάσθη ὁ Συμεὼν
τοὺς λόγους τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ ἐδέχθη νὰ κάμῃ εἰρήνην» (924.
— Ἀμαρτωλοῦ Χρονικόν). Ὁ Συμεὼν ἐφοβήθη τὰ ἰσχυρὰ τείχη
τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν εἶναι ὅμως παράδοξον, ὅτι ὑπέστη
καὶ τὴν γοητείαν τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν
συνάντησίν του μὲ τὸν Αὐτοκράτορα.

Θρίαμβοι κατὰ Ῥώσων καὶ Ἀράβων. — Καὶ
ἄλλην φοβερὰν πολιορκίαν ὑπέστη ἡ Κωνσταντινούπολις κατὰ
τὴν ἐπαχὴν τοῦ Δεκαπηνδοῦ. Οἱ Ῥῶσοι μὲ χίλια μονόξυλα πο-
λιορκοῦν καὶ πάλιν τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἡ

πανώλεθρία των τοὺς ἀναγκάζει νὰ συνάψουν εἰρήνην «πρὸς τοὺς μεγάλους Αὐτοκράτορας τῆς Ἑλλάδος» (¹).

Περιφανῇ δὲ τρόπαια στήνουν οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν. Λαμπρὸς ἦρως ἀναδεικνύεται ὁ Ἰωάννης Κουρκούας, ἐπωνομασθεὶς ἄλλος Βελισσάριος. Ἐπὶ 22 ἔτη μάχεται χωρὶς διακοπὴν (920—942), ἀνακτᾷ χιλιάς πόλεις καὶ φέρει τὰ σύνορα τοῦ Κράτους ἕως τὸν Τίγρητα καὶ Εὐφράτην ποταμὸν.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ ἀναβιβάζει τὴν Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς δύναμιν, ἣ ὅποια ἐμπνέει τὸν σεβασμὸν. Ἐνόμισεν ὁμῶς, ὅτι θὰ ἡδύνατο ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν νόμιμον οἶκον διὰ τοῦ ἰδικοῦ του. Γίνονται ταραχαί, οἱ Λεκαπηνοὶ ἐκθρονίζονται, καὶ εὕρσκει εὐκαιρίαν νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον ὁ γενναϊότερος ἀπὸ τοὺς στρατηγούς. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνοίγει τὴν σειρὰν των ἡρώων βασιλέων τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

β'. — Οἱ μεγάλοι κατακτηταί.

Φωκᾶς, Τσιμισκῆς, Βασίλειος Β'. — Οἱ τρεῖς ἥρωες βασιλεῖς, οἱ ὅποιοι ἔστησαν ὑπέρλαμπρα τρόπαια κατὰ βερβάρων καὶ ἐλάμπρυναν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, διεδέχθησαν ἀλλήλους χωρὶς διακοπὴν (963—1025).

Μὲ θαυμασμὸν ἀναγράφουν οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ τὰ κατορθώματά των. Ἀκούραστοι τρέχουν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀσίαν, παντοῦ ὅπου κινδυνεύουν τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἡ ἀκαταδάμαστος ἀνδρεία καὶ ἡ ἀκράτητος ὁρμὴ των ἐμβάλλουν τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς. Μάχονται πρῶτοι ἐμπρὸς εἰς τὰς φάλαγγας καὶ προκαλοῦν τὴν κατάπληξιν τῶν ἐχθρῶν, τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν στρατιωτῶν τοῦ Σταυροῦ. Μὲ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἄθλους των ἐπέβαλον τὸν σεβασμὸν εἰς ὅλους τοὺς λαούς, ἐκίνησαν τὸν θαυ-

(¹) «Αὐτοκράτορας», διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πέντε βασιλεῖς εἶναι ἐπὶ τοῦ θρόνου· ὁ νόμιμος, ὁ *Πορφυρογέννητος*, ὁ πραγματικὸς ὁ *Λεκαπηνός*, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναβιβάσει καὶ τοὺς τρεῖς υἱούς του.

μασμόν τοῦ κόσμου, ἀφῆκαν ἀθάνατον μνήμην εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεάς.

Ὁ Φωκάς στρατηγός. — Δοξασμένος μὲ δύο θριάμβους ἀνέβη ὁ Νικηφόρος Φωκάς εἰς τὸν θρόνον. Ὁ πρῶτος ἦτο ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν, ὁ δεῦτερος ἀπὸ τὰ τρόπαιά του ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν.

Ἀφ' οὗτου κατέκτησαν τὴν Κρήτην οἱ Σαρακηνοὶ (τὸ 825 μ. Χ.), οἱ Αὐτοκράτορες εἶχον ἐπιχειρήσει πολλὰς ἐκστρατείας διὰ νὰ λυτρώσουν τὴν χώραν των. Ἐξ μεγάλαι ἐκστρατείας εἶχον ἀποτύχει. Μὲ λαμπρὰν στρατιωτικὴν παρασκευὴν καὶ στόλον ἀποπλέει ὁ Νικηφόρος Φωκάς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς ἀπίστους. Ὡς ἀστραπὴ ἔφθασε καὶ ἀπεβιδάσθη εἰς τὴν Κρήτην. Μετὰ πολλοὺς αἱματηροὺς ἀγῶνας κυριεύει τὴν πρωτεύουσάν των πειρατῶν, τὸν Χάνδακα (961). Οἱ Μουσουλμᾶνοι ἐξεδιώχθησαν καί, ἀφ' οὗ ὁ Νικηφόρος «ἐξημέρωσεν ὁλόκληρον τὴν νῆσον», ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Βυζάντιον ⁽¹⁾. Μεγαλοπρεπεστάτῃ τοῦ ἐγίνεν ὑποδοχὴ, ἀμύθητα πλούτη καὶ λάφυρα καὶ πολυπληθεῖς αἰχμάλωτοι ἠκολούθουν τὸν θρίαμβον, τὸν ὅποιον ἐτέλεσεν εἰς τὸν Ἱππόδρομον διὰ τὸ μέγα κατόρθωμα.

Ἀμέσως ἐπειτα ὁ Φωκάς μεταβαίνει εἰς τὴν Ἀσίαν. «Καὶ ἐκεῖνος ἐπροχώρει εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀγαρηνῶν, καὶ ὡς κεραννὸς κατέστρεφε τὸν τόπον καὶ ἐκυρίευσεν πολυανθρώπους πόλεις. Εἰς ὀλίγον καιρὸν ἐκυρίευσεν περισσότερα ἀπὸ ἑξήκοντα φρούρια καὶ ἐκέρδισε μεγάλας νίκας, ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος, καὶ συνέλεξεν ἀμύθητον πλοῦτον». (Δέων ὁ Διάκονος). Μὲ θρίαμβον εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν Πόλιν. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς τὸν ἀνεκήρυξαν Αὐτοκράτορα.

Ὁ Φωκάς Αὐτοκράτωρ (963-969). — «Τότε» (ὅταν παρέλαβε τὴν βασιλείαν), λέγει ὁ παλαιὸς χρονογράφος, «ἐφάνη ὁ Φωκάς ὡς ἀστραπὴ καὶ ἔδραμεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῶν

(1) Πρὸς ἐξημέρωσιν τῆς νήσου εἰργάσθη ὁ Ὅσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε. Ὁ ἴδιος ἀργότερα ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τοὺς Σλάβους τοῦ Ταυγέτου. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Λακεδαιμόνα τιμᾶται ἕως σήμερον ὡς προστάτης Ἅγιος.

Ῥωμαίων, καὶ κατέκοπτε καὶ ἐξωλόθρευσ καὶ κατέλυε μυριάδας τῶν ἀλλοφύλων καὶ ἐπλάτυνε τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων. Ἐτρομαξαν οἱ Ἀραβες, ἔφριξαν οἱ Ἀρμένιοι, ἐδειλίασαν οἱ Σαρακηνοί, καὶ πάλιν ἐπαιρναν οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς τόπους αὐτῶν καὶ τὰς χώρας, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Φωκᾶ ἦτο φοβερόν εἰς ὅλους».

Μεγάλαι εἶναι αἱ χώραι καὶ πολυάριθμοι αἱ πόλεις τὰς ὁποίας ἀνακτᾷ καὶ κυριεύει ὁ Αὐτοκράτωρ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνεκτῆθη καὶ ἡ Κύπρος, ὅπου ἐνισχύθη ὁ Χριστιανισμός, ὅπως καὶ εἰς τὴν Κρήτην. Τέλος ἡ ὥραία αὕτη σειρά τῶν νικῶν ἐστεφανώθη μὲ τὴν ἄλυσιν τῆς μεγάλης Ἀντισχείας.

Ἐν μέσῳ τῶν θριάμβων ἐκείνων ἔρχονται εἰς τὴν πρωτεύουσάν πρέσβεις τῶν Βουλγάρων διὰ νὰ ζητήσουν φόρους. Ὁργὴ καταλαμβάνει τὸν Αὐτοκράτορα: «Πηγαίνετε, λέγει εἰς αὐτούς, καὶ ἀναγγείλατε εἰς τὸν ἄρχοντά σας, ὁ ὁποῖος ἐνδύεται μὲ δέρματα ζώων, διὸ ὁ ἰσχυρότατος καὶ μέγιστος βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων θὰ ἔλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν ἰδικὴν σας χώραν νὰ σᾶς πληρώσῃ τοὺς φόρους. Διὰ νὰ μάθετε σεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶσθε τρεῖς φορὰς δοῦλοι ἀπὸ τοὺς προγόνους σας, διὸ ὀφείλετε νὰ ὀνομάζετε κυρίους σας τοὺς Βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων». Δὲν ἐπρόφθασεν ὅμως νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ἀπειλάς του, διότι ἔπεσε θῦμα συνωμοσίας, ἡ ὁποία ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν Τσιμισκῆν.

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969 — 976). — Μὲ θαυμασμόν ὁμιλοῦν οἱ παλαιοὶ χρονογράφοι διὰ τὸν Τσιμισκῆν, τὸν κυρ Ἰάννην, ὅπως τὸν λέγουν. Ἦτο ὥρατος, λευκὸς καὶ ξανθός, εἶχεν ἀνάστημα μέτριον, ἀλλὰ ῥώμην γίγαντος. Εἰς τὰ παιδία τῶν μαχῶν ἀνεδεικνύετο ἥρωες, εἰς τὰς σχέσεις του ἦτο γλυκὺς καὶ μεγαλόκαρδος. «Ἦτο δὲ καὶ οὗτος»,

λέγει ὁ χρονογράφος «καρτεροκάρδιος — ἐσιράτευσε κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ παντὸς ἐχθροῦ τῶν Ῥωμαίων. Καὶ ἐφοβήθη-

Εἰκ. 49. — Χρυσὸν νόμισμα τοῦ βασιλέως Τσιμισκῆ. — Ἡ Θεοτόκος στέφει αὐτόν. Ἡ ἐπιγραφή λέγει: «Θεοτόκε βοήθει μοι». Περὶ τοῦ Χριστοῦ ἡ ἐπιγραφή: «Ἰησοῦς Χριστὸς rex regnantium».

σαν τὰ ἔθνη ἀπὸ τὴν ὁρμὴν τοῦ Τοιμισκῆ φόβον μέγαν· καὶ ἐπλάτυνε τὴν γῆν τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἔφυγαν οἱ Σαρακηνοί, καὶ ἐγεμίσθη ἡ γῆ τὰ φροσῶτα τῶν Ῥωμαίων, καὶ τὸ σπαθὶ τῶν Χριστιανῶν ἔπλευσεν ὡς ὀρέπανον».

Ῥῶσοι καὶ Βάζαντινοί. — Πρὸ ὀλίγου χρόνου εἶχον καταλάβει οἱ Ῥῶσοι τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Σβιατοσλάβος ἔκαμε πρωτεύουσάν του τὴν Πρεσθλάβαν καὶ ζητεῖ νὰ συνενώσῃ ὅλας τὰς σλαβικὰς φυλὰς ἀπὸ τὴν Βαλτικὴν ἕως τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος. Ὁ κίνδυνος ἦτο τρομερός. Ὁ Τοιμισκῆς διετίδεν αὐτὸν καὶ κάμνει μεγάλας προετοιμασίας. Κρατῶν εἰς τὰς χεῖρας «τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ», ἐπορεύθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ κληρὸς τὸν ἀκολουθοῦν. Ἐπειτα ὁ στόλος ἐκπλέει διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου εἰς τὸν ποταμὸν Δούναβιν. Αὐτὸς δὲ αὐθημερὸν ἐκκινεῖ ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ στρατοῦ του.

Εἰς ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ διήλθε τὰς κλεισοῦρας, δηλαδὴ τὰ στενὰ τοῦ Αἴμου, εὐρίσκεται αἰφνιδίως ἐντὸς τῆς Βουλγαρίας. Φθάνει εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς Βουλγαρίας Πρεσθλάβαν καὶ συντρίβει τοὺς Ῥώσους καὶ Βουλγάρους, οἱ ὁποῖοι τὴν ὑπερησπίζοντο. Ὁ φοβερὸς Σβιατοσλάβος ἔχει ὀχυρωθῇ εἰς τὸ Δορύστολον παρὰ τὸν Δούναβιν. Ἀκάθεκτος ἐπέρχεται ἐναντίον του ὁ Τοιμισκῆς. Οἱ Ῥῶσοι, μάχονται μὲ ἀγρίαν ῥώμην, οἱ Ἕλληνες μὲ ἀκατάσχετον ὁρμὴν. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας πολιορκεῖ ὁ Τοιμισκῆς τὸν Σβιατοσλάβον εἰς τὸ Δορύστολον, καὶ ἀληθεῖς γιγαντομαχίαι συγκροτοῦνται παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως. Φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ σφαγὴ τῶν Ῥώσων. Ὁ Σβιατοσλάβος ζητεῖ νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Αὐτοκράτορα. Εἰς τὴν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως ἔρχεται ἑφιππος ὁ βασιλεὺς, «ὥπλισμένος μὲ κατὰ χρυσον πανοπλίαν, ἐν μέσῳ χρυσοστολίστιων ἱππέων. Ὁ ἀγέρωχος Ῥῶσος ἡγεμὼν ἔρχεται ἐπὶ ἐνὸς ἀκατίου κωπηλατῶν καὶ αὐτὸς ὅπως οἱ ἄλλοι, καὶ ἐνδεδυμένος ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι». Μετὰ τὴν εἰρήνευσιν ὁ Σβιατοσλάβος διεπέρασε τὸν Δούναβιν. Οἱ ἄγριοι Τουρκικαὶ λαοὶ τῶν χωρῶν ἐκείνων κατέκοψαν καὶ αὐτὸν καὶ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ (¹).

(¹) «Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἐτρόμαξεν ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν

Μεγαλοπρεπέστατος ἦτο ὁ θρίαμβος τοῦ ἥρωος, ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ βασιλεὺς μὲ τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν τοῦ πορεύεται θριαμβεύων εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, καὶ ἀναπέμπει τὰ εὐχαριστήρια διὰ τὴν διάσωσιν τῆς Αυτοκρατορίας.

Κατακτήσεις εἰς τὴν Ἀσίαν. — Ἀφοῦ ἐξεδίωξε τοὺς Ῥώσους καὶ κατέκτησε τὴν Βουλγαρίαν, ἀμέσως ἔπειτα ἐπιπίνει ὁ Τσιμισκῆς ὡς κεραυνὸς εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ συνεχίζει τὴν ἐνδοξὸν ἐκστρατείαν τοῦ Νικηφόρου Φωκά (974—975). Τριαχοσίας πόλεις καὶ κάστρα κατέστρεψε καὶ ἐφθασεν ἕως τὴν Βαγδάτην, τὴν μεγάλην πρωτεύουσαν τῶν Χαλιφῶν. Ἐπειτα βαδίζει πρὸς τὴν Συρίαν καὶ κυριεύει πολλὰς πόλεις τῆς Παλαιστίνης. «Αἱ κατακτήσεις ἡμῶν, λέγει ὁ ἴδιος ὁ Τσιμισκῆς εἰς σπουδαιοτάτην ἐπιστολὴν τοῦ, ἐξετάθησαν ἕως τὴν μεγάλην Βαβυλῶνα καὶ ὑπηγορεύσαμεν νόμους εἰς τοὺς λαοὺς, καὶ τοὺς ἐκάμαμεν δούλους ἡμῶν. Τώρα δλόκληρος ἡ Φοινίκη, ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ Συρία ἀπηλευθερώθησαν ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὑπακούουν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἐκυβερνήσαμεν τὴν Συρίαν μὲ φιλανθρωπίαν καὶ εὐμένειαν. Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιτυχίας, ὅσας ποτὲ κανεῖς δὲν κατώρθωσεν».

Ἀφοῦ ἔστερέωσε τὰς κατακτήσεις του, κινεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Σκοπεύει νὰ ἐπιχειρήσῃ νέας ἐκστρατείας, διὰ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸ Κράτος τὰ παλαιὰ σύνορα αὐτοῦ πρὸ τῆς

Ῥῶς. Οἱ γιγάντιοι πολεμισταὶ τῆς ἐρήμου ἀντέτασσαν θηριώδη ἀντίστασιν εἰς τὸ βαρὺ ἱππικὸν τῶν Βυζαντινῶν. Ἐχειρίζοντο μὲ ἀκαταμάχητον ὁρμὴν τὸν πέλεκυν καὶ τὴν λόγχην. Παρὰ νὰ παραδοθοῦν ἐπρωτίμων νὰ αὐτοκτονήσουν σκίζοντες μόνοι τὴν κοιλίαν των. Σκληρὰ ὑπῆρξεν ἡ πολιορκία εἰς τὸ Δορύστολον. Τὴν ἡμέραν τὰ στρατεύματα συνεκρούοντο μὲ τοὺς στρατιώτας τῆς Σκυθίας. Τὴν νύκτα ἠκούοντο οἱ Ῥῶσοι νὰ κλαίουں τοὺς νεκροὺς των. Λυσσώδεις ὑπῆρξαν αἱ μάχαι. Ἐξ ἡμέρας κατὰ σειρὰν ἐπολέμησαν σῶμα μὲ σῶμα. Τὴν ἕκτην ἡμέραν οἱ Βυζαντινοί, καὶ πάλιν νικηταί, συνέλεξαν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης εἴκοσι χιλιάδας ἀσπίδας καὶ τεράστιον σωρὸν ἄλλων ὅπλων» (**Σλουμβερξέ**).

εἰσβολῆς τῶν Ἀράβων. Ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἀποθνήσκει, ἴσως δηλητηριασθεὶς, ὁ ἀκατανίκητος ἥρως.

Βασίλειος Β' (976—1025).— Εἰς τὸν θρόνον ἀνέρχεται ὁ Βασίλειος ὁ Β', εἰκοσαετής, νόμιμος διάδοχος. Ἀσυνήθιστος διὰ τὴν ἡλικίαν τοῦ σοβαρότης καὶ σπάνιον συναίσθημα τοῦ κατήκοντος ἔκαμαν τὸν νεαρὸν βασιλέα ν' ἀφήσῃ πᾶσαν ἡδονὴν τοῦ βίου. Εἶναι σκυθρωπὸς καὶ ἄκαμπτος. Εἶναι ὁ ἥρως τῶν πεδίων τῆς μάχης, ὁ ὁποῖος ὀλίγον φροντίζει διὰ τὰ γράμματα καὶ τὰς κοινωνικὰς λεπτότητας. «Τὴν ἀνάπαισιν, λέγει ὁ χρονογράφος, παντελῶς ἐμίσησεν ἀπὸ καρδίας. Ἠγάπησε δὲ τὴν δυσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους καὶ τὰ ἄρματα καὶ τὰς στρατείας καὶ τοὺς πολέμους· εἰς αὐτὰ ἦτο ἡ χαρὰ αὐτοῦ καὶ ὁ γλυκασμός».

Εἰκ. 50. — Χρυσοῦν νόμισμα τοῦ Βασιλείου Β' καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου Η'.

Μεγάλαι ἀποστασίαι.— Ἡ ἰσχυρὰ θέλησις τοῦ νεαροῦ βασιλέως διεγείρει μεγάλας δυσारेσκείας. Οἱ δύο ἐπιφανέστεροι στρατηλάται τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Βάρδας Φωκᾶς καὶ ὁ Βάρδας Σκληρός, ἀναγορεύουν ἑαυτοὺς αὐτοκράτορας. Οἱ ἐπαναστάται στρατηγοὶ ἔχουν ἰσχυρὰς δυνάμεις καὶ ἀγωνίζονται γενναίως. Μὲ πολὺν κόπον καὶ καιρὸν κατώρθωσεν ὁ Βασίλειος νὰ καταστείλῃ τὰς ἀνταρσίας.

Οἱ πόλεμοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'.— Ἡ καταπληκτικὴ δραστηριότης τοῦ στρατιώτου βασιλέως στρέφεται πρὸς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους, πρὸς ὅλους τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Ἀκούραστος περνᾷ διὰ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀσίαν. Πολεμεῖ χωρὶς ἀνάπαισιν ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν· κρατεῖ εἰς σεβασμὸν τὸν Χαλίφην τῆς Βαγδάτης, νικᾷ τὸν σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου, νικᾷ τοὺς ἐμίρας τῆς Συρίας. Τρέχει ἐν τῇ μετὰ εἰς τὴν Εὐρώπην, δπου διεξάγεται μὲ μανίαν φοβερὸς ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμος. Ὁρμᾷ πάλιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀρμενίας, πολεμεῖ πρὸς τοὺς ἀγρίους λαοὺς τοῦ Καυκάσου. Συγχρόνως ὑπερασπίζεται τὰς

Ἑλληνικὰς κτήσεις εἰς τὴν Ἱταλίαν ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Γερμανῶν, παλαίει ἐναντίον τῶν Ῥώσων εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον. «Ἐξέδραμε κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ διέβη μέχρ' τοῦ Καυκάσου καὶ ἕως Φοινίκης· ἔφριξαν γοῦν οἱ βασιλεῖς καὶ τοπάρχαι καὶ σατράπαι. Καὶ ὥσπερ ἀστραπὴ σύντομος διέβη τὴν Ἀνατολὴν ὅλην, καὶ ἐμεθύσθη ἡ ῥομφαία αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν αἱμάτων· καὶ οὐκ ἔδωκε ἀνάπανσιν τοῦ κορμίου αὐτοῦ, οὔτε ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, ἕως οὗ ἐδίωξε τὰ βάρβαρα ἔθνη καὶ ἐποίησεν αὐτοὺς νὰ τρέμουνσι τὴν σπάθην τῶν Ῥωμαίων».

Ὁ μέγας Βουλγαρικὸς πόλεμος. — Ἀκοίμητος ἐχθρὸς ἀγρυπνοῦν οἱ Βούλγαροι.

Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ὑπῆρξε τὸ μέγα ἔργον τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'. Εἶναι ἀγὼν σκληρὸς καὶ διεξάγεται ἐκατέρωθεν μὲ ἀγριον πείσμα, εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς πλέον αἱματηροὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Πρὸκειται διὰ τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἰμου. Ἦτο ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως τῆς φυλῆς ἡμῶν.

Ὁ πόλεμος ἤρχισεν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας, ὅτε ἦτο ὁ Βασίλειος εἴκοσι ἐτῶν, καὶ διήρκεσε, μὲ διαλείμματα, 42 ἔτη (976—1018). Ἐχει πολλὰς φάσεις καὶ πολλοὺς ἰδιαιτέρους πολέμους. Μεγάλως βοηθοῦν τοὺς Βουλγάρους τὰ δυστυχήματα τοῦ Κράτους, αἱ δεινὰ περιπλοκαὶ τοῦ Βασιλείου μὲ τὰς ἀνταρσίας τῶν στρατηγῶν, μὲ τοὺς ἀγῶνας τοῦ εἰς ἑλα τὰ σύνορα. Τοὺς ἐχθροὺς δὲ ὁδηγεῖ βασιλεὺς γενναῖος καὶ καρτερικός, ὁ **Σαμουήλ**, εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους πολεμιστὰς τοῦ Μεσαιῶνος. Ὁ Σαμουήλ, διεξάγει τὸν πόλεμον μὲ ἀγριον πάθος, ἀλλ' ἔχει ἀντίπαλον σιδηροῦν, τοῦ ὁποίου ἀκατάβλητος εἶναι ὁ ἡρωϊσμός.

Ὁ ἀγὼν ἕως τὸ 1000. — Εἰς ὀλίγον χρόνον ὁ Σαμουήλ γίνεται κύριος ὅλων σχεδὸν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Μακεδονίαν. Ἐπειτα οἱ στρατοὶ τοῦ ἐπιχειροῦν ἀκαταπαύστους ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν. Μία πρὸς μίαν πίπτουν αἱ πόλεις καὶ τὰ κάστρα αὐτῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν του. Θέλει ὁ Σαμουήλ νὰ καθυποτάξῃ ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἕως τὰ νοτιώτατα σύνορα. Κατέρχεται πρὸς νότον, κατα-

λαμβάνει τὴν Θεσσαλίαν, ἔπειτα τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, φθάνει εἰς τὸν Ἰοθμὸν καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν Πελοπόννησον. Μὲ λεηλασίας καὶ πυρπολήσεις προχωροῦν αἱ Βούλγαροι. Τρόμος καὶ ἀπελπισία ἔχει καταλάβει τοὺς κατοίκους. Ἐφαίνεται, ὅτι ἐπανήρχοντο αἱ παλαιαὶ ἄγριαι ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐννων καὶ τῶν Γότθων.

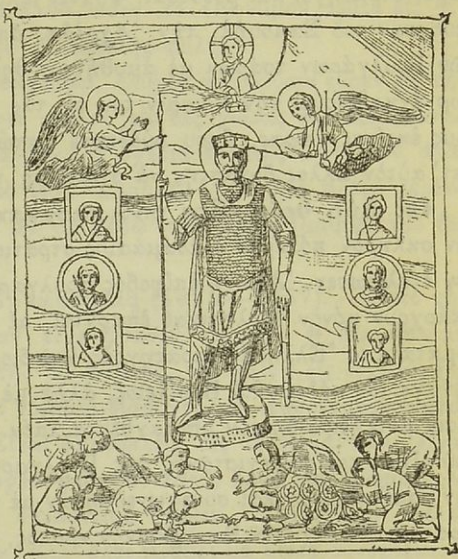
Ὁ ἀγὼν λαμβάνει μεγάλας διαστάσεις καὶ διεξάγεται συγχρόνως εἰς ὅλας τὰς χώρας ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν, ἕως τὰς Θερμοπύλας. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Χερσονήσου ἀνήκει εἰς τὸν Σαμουήλ. Ἐπὶ τέλους, τὸ 20ὸν ἔτος τοῦ πολέμου, ὁ στρατηγὸς *Νικηφόρος Οὐρανός*, καταλαμβάνει τὸν Σαμουήλ εἰς τὸν ποταμὸν Σπερχειόν, καθ' ὃν χρόνον ἐπέστρεφεν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Εἰς μεγάλην μάχην (996) ἐπιφέρει φοδερὰν πανωλεθρίαν εἰς τοὺς Βουλγάρους, καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουήλ μόλις κατῴρθωσε νὰ σωθῇ φεύγων τὴν νύκτα διὰ τῶν ὁρέων.

Ἡ ἐπίθεσις τοῦ Βασιλείου.— Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος ἀρχίζει νὰ κλίνη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Αἱ χώραι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀνέπνευσαν ἀπὸ τὴν φοδερὰν πίεσιν τοῦ Σαμουήλ. Ὁ ἀγὼν ἤδη διεξάγεται εἰς τὰς βορείους χώρας. Ὁ Βασίλειος εἰσβάλλει καὶ πάλιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Διαμένει δύο φορές, ἐν ὀλίγῳ ὀκτῶ ἔτη, εἰς τὴν χώραν τοῦ Σαμουήλ, συγκροτῶν σκληρὰς μάχας γεμάτας ἀπὸ ἡρωϊκοῦς ἀθλοῦς. Ἐπὶ δέκα ὀκτῶ ἔτη (ἀπὸ τὸ 1000) ἀφιερώνει ὅλην τὴν δύναμίν του εἰς τὸν ἀγῶνα. Καταλαμβάνει τὰς πόλεις, ἐκπορθεῖ τὰ φρούρια. Κατακτᾷ τὴν παραδουνάβιον Βουλγαρίαν καὶ περισφίγγει τὸν Σαμουήλ μὲ σιδηροῦν κλοιόν, ὃ ὁποῖος γίνεται στενότερος κάθε ἡμέραν. Ἡ ἐκπνέουσα μοναρχία τοῦ Σαμουήλ ἔχει περιορισθῇ εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Ἀνω Μακεδονίας.

Βλέπων ὁ Σαμουήλ τὸ κράτος του νὰ καταρρέῃ ἀναλαμβάνει σθένος. Ἀποφασίζει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν τακτικὴν κατ' ἔτος εἰσβολὴν τοῦ Βασιλείου ἀπὸ τὴν κλεισοῦραν, ἣ ὁποία ἐκαλεῖτο *Κλειδίον* (Δεμίρ-Ἰσσάρ), εἰς τὴν ὁδὸν ἀπὸ τὰς Σέρρας πρὸς τὸ Μελένικον. Εἰς τὰ στενὰ ἐκεῖνα τῆς Κρέσνας, τὰ ὁποῖα ἔμελλε νὰ δοξάσῃ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς μετὰ ἐννέα πάλιν αἰῶνας (1913),

περιμένει ὁ Σαμουήλ τὸν Αὐτοκράτορα. Οἱ Βούλγαροι κυκλῶνται, κατακόπτονται, συλλαμβάνονται αἰχμάλωτοι, μόλις διαφεύγει καὶ τώρα ὁ Σαμουήλ (1014). Εἰς τὴν πάλιν ἐκείνην θανάτου ἢ ζωῆς ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν τρόπον.

Λέγεται ὅτι ἐτύφλωσε 15.000 αἰχμαλώτους καὶ ἀφῆκεν εἰς 100 ἄνδρας ἀπὸ ἑνα μονόφθαλμον διὰ νὰ τοὺς ὀδηγῇ. Ὅταν τὸ πλῆθος τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων ἔφθασεν ἐνώπιον τοῦ Σαμουήλ, ὁ γέρων πολεμιστῆς ἔπεσεν ἀπόπληκτος καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν.

Εἰκ. 51. — Ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος

(ἀπὸ μικρογραφίαν χειρογράφου τοῦ ΙΑ' αἰ.). — Ὁ Αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται μὲ ἐπίσημον πολεμικὸν ἔνδυμα. Εἶναι γέρων (τὸ γένειόν του εἶναι λευκὸν εἰς τὴν εἰκόνα, ἢ ὅποια εἶναι χρωματισμένη). Φορεῖ φολιδιτῶν θώρακα κατὰ χρυσαν, κάτωθεν τοῦ ὅποιου καταβαίνει ὁ χιτὼν μέχρι γονάτων. Φέρει ὑψηλὰ ἐρυθρὰ ὑποδήματα. Εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ πίπτουν ξένοι ἄρχοντες (πιθανῶς Βούλγαροι) καὶ τὸν προσκυνοῦν, ὅπως ἦτο ἡ συνήθεια.

Ἡ κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας.
— Εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ ἄγρια μέρη τῆς Δ. Μακεδονίας ἐξακολουθεῖ ὁ ἀγὼν. Οἱ βοεβόδαι (μεγιστᾶνες) καὶ οἱ φύλακες τῶν ὀρέων ἀπὸ τὰ κάστρα των, τὰ ὅποια κρέμονται ὡς φωλεαὶ ἀετῶν ἀπὸ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, ἀποκρούουν μὲ ἀνδρείαν τὰ Αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα. Ὁ Αὐτοκράτωρ διατρέχει ὡς κεραυνὸς τὴν ἄγριαν χώραν καὶ δαμάζει τὴν καρτερικὴν ἀντίστασιν. Τόσος εἶναι ὁ τρόμος, τὸν ὅποιον ἐμπνέει ὁ Βασίλειος, ὥστε, δταν τὸν βλέπουν ἀπὸ μακρὰν οἱ Βούλγαροι φωνάζουν: «φύγετε! ἔρχεται ὁ Αὐτοκράτωρ»!

Ἐπὶ τέλους τὸ 1018 δολέκληρος ἡ Βουλγαρία ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἔχει δαμασθῇ.

Ἡ προέλασις τοῦ Αὐτοκράτορος εἶναι θριαμβευτική. Εἰς τὰ κάστρα, ὅπου σταθμεύει, προσέρχονται καὶ παραδίδονται οἱ Βούλγαροι στρατηγοὶ καὶ βοεβόδαι. Φθάνει τέλος εἰς τὴν θρεινὴν πρωτεύουσαν τοῦ Σαμουήλ, τὴν Ἀχρίδα, ὅπου ἦσαν τὰ βασίλεια τῶν Βουλγάρων τσάρων με ἀμυθῆτους θησαυροὺς. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐγκαθιδρύει τὴν δύναμίν του εἰς τὰς μακρινάς, τὰς ἀπροσίτους ἐκείνας χώρας, ὅπου οὐδέποτε κατώρθωσε πρὸ αὐτοῦ, οὔτε μετ' αὐτὸν ἄλλος δυνάστης νὰ στερεώσῃ τὴν κυριαρχίαν του.

Οἱ δύο θρίαμβοι τοῦ κατακτητοῦ. — Νέος ἤρχισε τὸν σκληρὸν πόλεμον ὁ ἀδάμαστος στρατιώτης Βασιλεὺς, γέρων τὸν ἐτελείωσεν. Ἀλλ' ἡ ἐπιφοδὸς Βουλγαρία δὲν ὑπάρχει πλέον, ὑπάρχουν μόνον Ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι, αἱ ὁποῖαι κυβερνῶνται ὡς θέματα ἀπὸ Ἑλλήνας στρατηγούς καὶ διοικητάς. Ἀνηλεῶς διεξήγαγε τὸν πόλεμον ὁ Βασίλειος, ἀλλὰ μὲ ἐπιείκειαν καὶ μὲ σύνεσιν μετεχειρίσθη τὸν ὑποταχθέντα λαόν. Τὰ μέλη τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ αἱ μεγιστάνες τῆς Βουλγαρίας μετηνέχθησαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ συνεχωνεύθησαν μετὰ τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Κράτους. Τὸ ἰσχυρὸν Βουλγαρικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑψωθῇ εἰς μεγάλην ἀντίζηλον δύναμιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, εἶναι ἤδη συντετριμμένον.

Ἐν τῇ συναισθήσει τοῦ μεγάλου ἔργου ὁ Βασίλειος ὁ Β' ἐπιχειρεῖ θριαμβευτικὴν περιοδεῖαν εἰς τὴν Χερσόνησον. Πηγαίνει εἰς τὰς Ἀθήνας ν' ἀναπέμψῃ τὰ εὐχαριστήρια ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος. Εἶναι τώρα οὗτος χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφιερωμένη εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Ἀθηνιώτισσαν. Δύο θρίαμβοι τὸν ἀναμένουν εἰς τὰς δύο μεγάλας πρωτεύουσας τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου (¹). Εἰς τὸν θρίαμβον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἀκολου-

(¹) « Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δίδει τὸν φυλετικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν πόλεμον ἐκεῖνον 50 ἐτῶν, εἶναι ὅτι ἡ περιοδεία τοῦ νικητοῦ καταλήγει εἰς προσκύνημα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Παρθενῶν, τὸ ἔργον δεκαπέντε αἰώνων τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Καλ-

θοῦν ἅμαξαι φορτωμένοι μὲ τοὺς θησαυροὺς τῶν βασιλείων τῶν Βουλγάρων τσάρων, βαδίζουσι πεζοὶ πλησίον τοῦ ἄρματός του οἱ υἱοὶ καὶ αἱ κόραι των, αἱ τσαρίναι καὶ οἱ μεγιστάνες αὐτῶν. Ἀπὸ τὴν θριαμβεύοντα λαὸν του ἐπευφημεῖται ὁ Βασίλειος ὁ Β' *Βουλγαροκτόνος*. Ἡ ἱστορία καθιέρωσεν τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἰς τὴν γενναῖον ὑπέρμαχον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ὁ ἀκούραστος Αὐτοκράτωρ, ὀλίγην ἀνάπαυσιν εὔρεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Τρέχει πάλιν εἰς τὰς χώρας τοῦ Καυκάσου, καὶ μόλις ἐπέστρεψε νέα μεγάλα σχέδια ἐτοιμάζει. Θέλει ν' ἀνακτήσῃ τὴν Σικελίαν ἀπὸ τοὺς Ἀραβας. Ἀλλ' ἦτο πλέον γέρων, 70 ἐτῶν, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ μέσῳ τῶν προετοιμασιῶν του διὰ τὴν ἐκστρατείαν (1025).

Τὸ τέλος τῆς δυναστείας (1025—1057). — Ἀπὸ τὴν κορυφὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε φθάσει, ἀρχίζει ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία, καὶ μετ' αὐτῆς τὸ Κράτος, νὰ κλίνη εἰς παρακμὴν. Τὸν θρόνον κατέχουν οἱ νόμιμοι διάδοχοι, αἱ *πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα*. Εἶναι δημοφιλεῖς εἰς τὸ Βυζάντιον, εἶναι αἱ μάνναι αἱ *πορφυρογέννητοι* τοῦ λαοῦ, ὅπως τὰς ὀνομάζουν, αἱ τελευτᾷ ἀπόγονοι δυναστείας ἡρώων. Ἀναβαίνουν Αὐτοκράτορες εἰς τὸν θρόνον, ἀλλ' ὅλοι πρέπει νὰ εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὰς *πορφυρογεννήτους* (¹).

λικράτους, ἀπαστρέπτει ἀκόμη ἀπὸ τὴν λαμπρότητα τῶν μαρμάρων καὶ τὰ ἄθικτα γλυπτὰ αὐτοῦ. Ἡ μόνη ἀλλαγὴ εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ ναοῦ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα. Ἡ λατρεία τῆς Παρθένου Μαρίας ἔχει διαδεχθῇ τὴν λατρείαν τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς. Ἡ διπλὴ ἱερότης τοῦ χώρου ἐλκύει εἰς προσκύνημα τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους τῆς Δύσεως. Εἰς τὸ αἰώνιον ἐκεῖνο ἱερὸν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἔκλινε γόνυ ὁ νικητὴς Αὐτοκράτωρ. Εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀντήχησαν οἱ ὕμνοι τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἀνέπεμπον τὰ εὐχαριστήρια διὰ τὰς νίκας τῶν νέων Ὀλυμπίων θεῶν» (*Ῥαμπώ*).

(¹) Μετὰ βραχεῖαν βασιλείαν τοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Η'*, ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλείου, ἀναβαίνουν εἰς τὸν θρόνον τρεῖς σύζυγοι τῆς πορφυρογεννήτου Ζωῆς, ὁ *Ῥωμανὸς Γ'*, *Μιχαὴλ Δ'* καὶ *Κωνσταντῖνος Θ'* ὁ *Μονομάχος* (1028—1054). Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ζωῆς βασιλεύει ἡ Θεοδώρα μόνη (1057).

Οἱ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. — Μετὰ τοὺς ἐνδόξους θριάμβους ἀρχίζουν δύσκολοι καιροί. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν πάντοτε οἱ ἱκανοὶ πολιτικοὶ καὶ γενναῖοι ἀξιωματικοί. Μεγάλοι ἰδίως ἀγῶνες διεξάγονται εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἐναντίον πολλῶν ἐχθρῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διαλάμπει εἰς ἥρωες, ὁ στρατηγὸς *Γεώργιος Μανιάκης*. Ἀφοῦ ἐταπείνωσε πρῶτον τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, διεξάγει θαυμαστοὺς ἄθλους εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον τῶν Ἀράβων, τῶν Λομβαρδῶν καὶ τοῦ νέου ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται, τῶν Νορμανδῶν (κατὰ τὸ 1040).

Κατὰ τὰ τελευταία ἔτη τῆς δυναστείας, ἐπὶ *Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου*, ἡ Κωνσταντινούπολις λαμπρύνεται μὲ τὴν

Εἰκ. 52. — Χρυσοὺν νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ *Μονομάχου*. Ὁ Αὐτοκράτωρ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὴν σφαῖραν τοῦ κόσμου.

λάμπει τῶν πανηγύρεων καὶ τῶν γραμμάτων. Ἄλλ' οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν κατάλληλοι διατειαύτας λαμπρότητας. Οἱ ἐχθροὶ παραμονεύουν καὶ περισφίγγουν ἀπὸ παντοῦ τὸ Κράτος. Οἱ ἐπιφανεῖς στρατιωτικοὶ μὲ λύπην βλέπουν νά

σπαταλῶνται τὰ χρήματα, τὰ ὅποια ἔπρεπε μόνον εἰς τὸν στρατὸν νά δαπανῶνται. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς τελευταίας πορφυρογεννήτου, τῆς Θεοδώρας, οἱ μεγάλοι στρατιωτικοὶ οἴκοι τῆς Ἀσίας ἐξεγείρονται κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως καὶ ἀνακηρύσσουν Αὐτοκράτορα τὸν *Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνόν*. Νέα δυναστεία ἡρώων μέλλει νά δώσῃ εἰς τὸ Κράτος καὶ ἄλλον αἰῶνα μεγαλείου καὶ δόξης.

γ'. — *Ἡ Αὐτοκρατορία τὸν Ι'—ΙΑ' αἰῶνα.*

Ἡ δύναμις τοῦ Βυζαντίου (περὶ τὸ 1000). — Διὰ τῶν νικῶν αὐτῶν ἔδωκαν οἱ Μακεδόνες Βασιλεῖς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν ἑκτασιν, ὅσῃν οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν

ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ χώρα, ἡ ὁποία τῆς ἀνῆκει, ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Συρίαν, ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν ἕως τὴν Κασπίαν θάλασσαν, ἕως τοὺς ποταμοὺς Τίγρητα καὶ Εὐφράτην.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ τῆς στιβαρᾶς διοικήσεως τῶν Αὐτοκρατόρων ἀποκτᾷ τὸ Κράτος στερεὰν συνοχὴν καὶ ἐνότητα. Εἰς τὰς ἀνακτωμένας χώρας διαδίδεται δραστηρίως ἡ Ὁρθοδοξία, συστηματικῶς δὲ ἐπιδιώκεται ἡ ἀφομοίωσις τῶν κατοίκων. Συχνὰ διὰ τῆς μετατοπίσεως πληθυσμῶν ἐνισχύεται ἡ συνεκτικότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ (').

Εἰς δὲ τὸ ἐξωτερικὸν συμπληρῶνουν τὸ πολεμικὸν αὐτῶν ἔργον διὰ συντόνου διπλωματικῆς ἐργασίας. Ὅλοι σχεδὸν οἱ παραμεθῆριοι λαοὶ εἶναι ὑποτελεῖς εἰς τὸ Ὁρθόδοξον κράτος. Ἡ πολιτικὴ ἐπιρροή τοῦ Βυζαντίου περιλαμβάνει εἰς τὴν σφαῖραν αὐτῆς τοὺς περισσοτέρους λαοὺς, ὃ δὲ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐξαπλώνεται εἰς ὅλον τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον καὶ εἰσχωρεῖ μακρὰν εἰς τὴν Δύσιν.

Ι. ΟΙ ΕΧΘΡΟΙ.—Οἱ Ἀραβες.—Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὰ τέλη τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἐπὶ δύο αἰῶνας, ἀκατάπαυτος εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας. Ἐχει λάθει τὸν χαρακτῆρα χρόνου ἱεροῦ πολέμου.

Εἰς τὰ σπάνια διαλείμματα τοῦ ἀγῶνος οἱ δύο μεγάλοι λαοὶ διατηροῦν σχέσεις ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεως. Ἡ πρωτεύουσα τῶν Ἀράβων *Βαγδάτη* εἶναι κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους «ὁ μαργαρίτης τῆς Ἀνατολῆς», μεγάλη καὶ λαμπρὰ εἰς πολιτισμὸν πόλις. Ἡ Κωνσταντινούπολις ὅμως εἶναι ἡ πόλις τῆς τέχνης καὶ τῆς σοφίας, ἡ ὁποία προσελκύει τὰ βλέμματα τῶν Χαλιφῶν καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῶν.

Αἱ νίκαι ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Ἀσίας ἐκχριστιανίζουν χώρας Ἑλληνικὰς, τὴν Συρίαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον. Φέρουν προσέτι τὸν Χριστιανισμὸν εἰς ὅλους τοὺς περὶ τὸν Καύκα-

(') Ὁ Βασίλειος Β' μετοικίζει μεγάλας μάζας Βουλγάρων καὶ Σέρβων εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὰς ἀντικαθιστάνει μὲ Ἑλληνικὰς καὶ Ἀρμενικὰς ἀποικίας.

σον λαούς. Ἀπὸ ἐκεῖ φθάνουν ἀκτῖνες πολιτισμοῦ καὶ εἰς τοὺς πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου κατεσκηνωμένους βαρβάρους.

Ἡ δὲ κατατρόπῳσις τῶν «ἀθέων Ἀγαρηνῶν» ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Α' καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ, ἐλευθερώνει τὰς θαλάσσας καὶ καθαρίζει αὐτὰς ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Κορηνίου.

Οἱ Βούλγαροι. — Εἰς τὴν Εὐρώπην ἀνήμερος ἐχθρὸς εἶναι οἱ Βούλγαροι. Ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν ἀγρίων ἡγεμόνων αὐτῶν (ἀπὸ τὸν Ζ' αἰῶνα) ἕως τοὺς χρόνους τοῦ Σαμουήλ δὲν παύουν τὰς ἀνηλεεῖς ἐπιδρομὰς των. Αἱ ἐπιτυχίαι των τοὺς δίδουν καὶ μεγάλας ἀξιώσεις. Ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Συμεὼν εἶχεν ἀνατραφῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ Ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τρέφει μεγάλα σχέδια. Δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸν τίτλον *κνιάζ* (ἡγεμὼν), καυχᾶται, ὅτι εἶναι «*τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων*» καὶ «*ὀνειροπολεῖ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχήν*». Ἡ ἀποτυχία τοῦ Συμεὼν, καὶ μετὰ ἓνα αἰῶνα τοῦ Σαμουήλ, δεικνύει, ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἦσαν προσωρισμένοι νὰ λάβουν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Χερσονήσου ⁽¹⁾.

Εἰς τὰς ὀρεινὰς χώρας τῆς Δ. Μακεδονίας ἔχουν οἱ Βούλγαροι ἡγεμόνες τὴν πρωτεύουσάν των. Εἰς τὴν πόλιν Ἀχρίδα, πρὸς Β. τῆς λίμνης Πρέσπας, εἶναι ἡ *αὐσλα* (αὐλή), ὅπως ὀνομάζουσι τὰ βασιλεῖά των. Ἐκεῖ προσπαθοῦν μὲ βάρβαρον χλιδὴν νὰ μιμοῦνται τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Ἑλληνικῆς αὐλῆς. Οἱ υἱοὶ τῶν μεγάλων τῆς Βουλγαρίας ἐκπαιδεύονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἔγεινεν ἡ χώρα αὕτη Ἑλληνική, οἱ Βούλγαροι ἔμειναν κατὰ βάθος ἀπολίτιστοι ⁽²⁾.

(1) «Οἱ Βούλγαροι ἐνικήθησαν, διότι ἦσαν ἡμιβάρβαροι. Ἄν παραβάλωμεν τὰ δύο κράτη, θὰ εὕρωμεν παντοῦ τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὸ παλαιότερον. Ἡ διοίκησις εἰς τὸ Βυζάντιον ἐξησφάλισε τὴν τάξιν. Ἡ Ἐκκλησία ἦτο ἄλλο θεμέλιον τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας. Πρὸ παντὸς ὅμως εἰς τὰ στρατιωτικὰ ἡ ὑπεροχὴ ἦτο καταφανεστάτη. Οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχον πραγματικὸν στρατόν. Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον δημιουργήσει γενναίους στρατοὺς, ἐγνώριζον τὴν στρατηγικὴν καὶ πολιιορκετικὴν τέχνην» (*Ῥαμπώ*).

(2) «Ἀκόμη δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν Ἀχρίδα (λέγει εἰς Βυ-

Οἱ Τουρκεῖκοι λαοί.— Ἀπὸ τὰς ὀχθας τοῦ Βόλγα, ὡς καὶ οἱ Βούλγαροι, ἦλθον μετ' αὐτοὺς δύο ἄλλοι Τουρκεῖκοι λαοί, οἱ *Πετσενέγοι* καὶ οἱ *Χάζαροι*. Οἱ πρῶτοι ἐγκατεστάθησαν πρὸς Β. τοῦ Κάτω Δουνάβεως. Εἶναι φρικώδεις βάρβαροι, πολὺ συχνὰ ἐπιπίπτουν καὶ ἐρημώνουν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ τοὺς κρατοῦν εἰς ὑποταγὴν Ἀνατολικώτερον, πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐγκατεστάθησαν οἱ *Χάζαροι*, καί πως πολιτισμένοι, ἐξημερωθέντες μὲ τὴν ἐνεργητικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τὸν ΙΒ' αἰ. δὲν ἀναφέρονται οὔτε ὁ ληστρικὸς λαὸς τῶν Πετσενέγων, οὔτε ὁ ἐξημερωμένος τῶν Χαζάρων.

Τὸ ἐναντίον, ἡ ἱστορία, ἰδίως ἡ Εὐρωπαϊκὴ, ὁμιλεῖ ἕως σήμερον δι' ἓνα ἄλλον Τουρκεῖκὸν λαόν, τοὺς *Οὔγγρους*, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζονται τελευταῖοι (900). Ἀφοῦ ἔγειναν ὁ τρόμος τῆς Εὐρώπης, ἐνεφανίσθησαν καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Οἱ Αὐτοκράτορες ἐφοβήθησαν τὴν ἀγρίαν ὁρμὴν των. Ἡ βυζαντινὴ διπλωματία ἐζήτηε νὰ τοὺς καθυποτάξῃ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ χώρα των ὑπέστη καὶ αὐτὴ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ Ῥῶσοι.— Ἀπὸ ὅλους τοὺς λαούς, οἱ ὅποιοι ἐπροσπάθησαν νὰ κατακτήσουν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἦλθεν εἰς μεγαλυτέρας σχέσεις μὲ αὐτὴν εἶναι οἱ Ῥῶς, οἱ Ῥῶσοι, ὅπως ἀπεκλήθησαν κατόπιν. Ἀπὸ τὸν Θ' ἕως τὸν ΙΑ' αἰῶνα οἱ Ῥῶς ἢ *Βαριάγγοι* ἐπιχειροῦν πέντε φοβεράς ἐκστρατείας διὰ νὰ καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ μεγάλη πρωτεύουσα τῶν Ἑλλήνων, ἡ *πόλις τῶν Αὐτοκρατόρων* (Τσαργράδ), ὅπως τὴν ὀνομάζουν, διαρκῶς τοὺς προσελκύει καὶ εἶναι ὀνομαστή εἰς τὰ δημῶδη ᾠσματὰ των. Συχνὰ στέλλουν

ξαντινὸς τοῦ ΙΑ' αἰ.) καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ δυστυχὴς ἐπόθησα. Ποῖος Βούλγαρος ἔμαθε νὰ σέβεται τὸν Θεὸν ἢ τοὺς ἀνθρώπους; Εἶμαι ἄξιος κατακρίσεως, διότι συναναστρέφομαι μὲ τοιαῦτα τέρατα. Ἐγὼ ὁ αἰετὸς τώρα ἀνεμίχθην μὲ τὸν βόρβορον καὶ μὲ τοὺς βατράχους. Εὐρισκόμενος τόσον καιρὸν μακρὰν ἀπὸ τὰς χώρας τῆς σοφίας, ἐμέθυσα καὶ ἐγὼ ἀπὸ ἀμουσίαν καὶ σύντροφον ἔχω τώρα τὴν ἀγροικίαν».

πρεσβείας εἰς τὴν Πόλιν, καὶ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ἔρχεται εἰς τὴν *Τσαργγάδ* ἡ ἀρχόντισσά των *Ὀλγα* καὶ λαμβάνει τὸ βῆπτισμα.

Ὁ ἔγγονος τῆς Ὀλγας *Βλαδίμιρος* βαπτίζει τὸ (1000) τὸν λαόν του εἰς τὸ Κῆσον ('). Ὁ *Γιαρόσλαβος* ὁ *Μέγας* ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς του (1050). Πλήθος Ἑλλήνων μοναχῶν καὶ λογίων πηγαίνουν εἰς τὸ Κῆσον. Ἕλληνες τεχνῖται κτίζουσιν καὶ ζωγραφίζουν τὰς ἐκκλησίας του, Ἕλληνες ἱερεῖς λειτουργοῦν αὐτάς. Τὸ Κῆσον ἔχει τὴν Ἀγίαν Σοφίαν του καὶ εἶναι τὸ «λαμπρότατον κόσμημα τῆς Ἑλλάδος», ὥπως ἔλεγον. «Ἡ Ῥωσία ἔγεινεν ἐν εἶδος ἀποικίας τοῦ Βυζαντίου, ὁ πρῶτος πνευματικὸς αὐτοῦ δοῦλος. Οἱ Ῥῶσοι μητροπολῖται ἦσαν Ἕλληνες. Οἱ ἡγεμόνες ἠὲ χαρισιστοῦντο νὰ νυμφεύωνται Ἑλληνίδας. Τὰ σχολεῖα ἰδρυθήσαν ἀπὸ Ἑλλήνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν ὑπόδειγμα. Τὸ Βυζάντιον ἀπεύπλωσεν εἰς τὰ ἔθιμα, τὸν χαρακτῆρα, τὰς κλίσεις τῶν Ῥώσων σφραγίδα, τὴν ὁποίαν ἀκόμη καὶ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν» (*Μπωλιέ*. — *Ῥαμπώ*).

2. Οἱ ΥΠΟΤΕΛΕΙΣ ΛΑΟΙ. — Πολλοὶ λαοὶ ἀνεγνώριζον ὡς κυρίαρχον τὸν Ἕλληνα Βασιλέα, ἠὲ χαρισιστοῦντο νὰ εἶναι ὑποτελεῖς καὶ νὰ λέγωνται *δοῦλοι* αὐτοῦ. Ἄλλοι ἐπλήρωνον φόρον, ἄλλοι παρείχον στρατὸν ἢ πλοῖα. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀνελάμβανε τὴν ἡθικὴν εἴτε τὴν πραγματικὴν αὐτῶν προστασίαν διὰ τῶν στρατῶν καὶ στόλων του.

Τὰ ὑποτελεῖ κράτη ἦσαν σχεδὸν ὅλα παραμεθόρια. Ἡ σφωτάτη ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Αὐτοκρατόρων εἶχε διοργανώσει αὐτὰ ὡς μίαν ἀμυντικὴν ζώνην, ἥ ὅποια περιεζώννυε τὸ Κράτος. Οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν (ὡς οἱ Καυκάσιοι, οἱ Ἀρμένιοι) ἦσαν ὑπε-

(') «Ὁ Βλαδίμιρος ἠρώτησε τοὺς βογιάρους του (μεγιστᾶνας) καὶ οἱ βογιάροι τοῦ εἶπον «νὰ δεχθῇ τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων». Διότι οἱ πρέσβεις ποῦ ἐπῆγαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διηγήθησαν, ὅτι οἱ Ἕλληνες τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Πουθενὰ εἰς τὸν κόσμον, εἶπον, δὲν ὑπάρχει παρομοία ὠραιότης. Ἐκεῖ ὁ Θεὸς κατοικεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους» (παλαιὰ Ῥωσικὴ διήγησις).

ρήφανοι, ὅτι ἐμάχοντο πρὸς διατήρησιν τῆς Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἦσαν τὰ ὑποτελῆ ταῦτα κράτη ἀφ' ἑνὸς προπύργιον ἐναντίον τῆς βαρβαρότητος, ἀφ' ἑτέρου κέντρα πρὸς ἀκτινοβολήσιν πέραν αὐτῶν τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ Καυκάσιοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι.— Εἰς τὴν Ἀσίαν ἔχει πολυαριθμούς λαοὺς ὑποτελεῖς ἢ Αὐτοκρατορίᾳ. Πρὸς Ν. διαφόρους Ἀραβας ἐμίγας (ἀνεξαρτήτους ἀρχηγοὺς ἀραβικῶν κρατιδίων). Πρὸς Β. τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἀναριθμῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου (Ἰθηρες, Ἀλανοὶ κλπ.).

Ἄλλ' ὁ σπουδαιότερος ὑποτελὴς λαὸς εἶναι οἱ Ἀρμένιοι. Ἡ χώρα εἶναι ἐσφηνωμένη μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Περσικοῦ, ἔπειτα τοῦ Ἀραβικοῦ κράτους. Πότε πίπτει εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἑνός, πότε εἰς τοῦ ἄλλου. Μετὰ τὰς νίκας τοῦ Βασιλείου Β' ἡ Ἀρμενία γίνεται ἐξάρτημα τῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ εὐγενεῖς Ἀρμένιοι σπουδάζουν ἢ διαμένουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μέχρι τόσο βαθμοῦ ἐξελληνίσθησαν, ὥστε πολλάκις κατέλαβον ὑψίστας θέσεις εἰς τὸ Κράτος. Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰσχωρεῖ βαθύτατα εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ ὁ βίος αὐτῆς, πολιτικὸς καὶ ἰδιωτικὸς, συνδέεται στενῶτα μετὰ τὸν Ἑλληνικόν.

Ἡ Χερσὼν.— Εἰς τὰς βορείας ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου πόντου, εἰς τὴν Κριμαίαν, ἀκμάζει τὸν Ι' αἰῶνα ἡ Χερσὼν (ἔπου ἢ σημερινὴ Σεβαστούπολις). Εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἦνθουν ἄλλοτε εἰς τὰς μακρινὰς ἐκεῖνας ἀκτὰς, καὶ αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποκύψει εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους προσβολὰς τῶν ἐξ Ἀσίας ἐρχομένων βαρβάρων.

Μετὰ τὴν περιοχὴν αὐτῆς ἡ Χερσὼν ἀπετέλει τὸν Ι' αἰῶνα θέμα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ μεγάλη ἐκεῖνη πόλις ἔχει ἐνδοξὸν ἱστορίαν. Ὑπῆρξε τὸ κέντρον μεγάλου ἐμπορίου διὰ τῆς Χαζαρίας μετὰ τοὺς πολυαριθμούς βαρβάρους τῶν σκυθικῶν χωρῶν. Εἶναι προσέτι τὸ κέντρον λαμπροτάτου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ῥίπτει ἀκτίνας ἐξημερώσεως εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς βαρβαρότητος, ὃ ὁποῖος τὴν περικυκλῶνει.

Οἱ Νότιοι Σλάβοι. — Προχωροῦντες πρὸς Δ. διερχόμεθα τοὺς ἀγρίους Πετσενέγους, ἀφίνομεν πρὸς Β. τοὺς Οὐγγρους, καὶ φθάνομεν εἰς τοὺς *Σέρβους* καὶ *Κροάτας*, ἐκχριστιανισμένους καὶ ἐξημέρωμένους διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως καὶ οἱ παράλαιοι λαοὶ τῆς Δαλματίας, εἶναι καὶ οἱ δύο οὗτοι σλαβικοὶ λαοὶ⁽¹⁾, ἀπηλλαγμένοι τῶρα ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν. Οἱ πρὸς Α. λαοὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους εὐλογοῦν τοὺς κυριάρχους τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ὅποιοι προστατεύουν καὶ σώζουν αὐτοὺς. Μὲ τὴν προσάρτησιν τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' προσαρτᾶται εἰς τὸ Κράτος ἡ Σερβία, ὥσως καὶ ἡ Κροατία. Τὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας φθάνουν ἕως τὸν Ἀνω Δούναβιν καὶ αἱ Ἑλληνες στρατηγοὶ κυβερνοῦν ἕως τὰ ὅρια τῆς Οὐγγαρίας.

Ἡ Ἑνετία. — Ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ τύχαι τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας μένουσιν συνδεδεμέναι μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ Ἑνετοὶ διακηρύττουν, ὅτι θέλουν νὰ εἶναι «δοῦλοι τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων».

Ἡ Ἑνετία κατὰ τὸν I' αἰῶνα καὶ πολὺ ὑστερώτερα ἀκόμη εἶναι πόλις σχεδὸν Ἑλληνική. Οἱ δόγαι (δοῦκες) καὶ αἱ ἄρχοντες αὐτῆς ἐνδύονται κατὰ τὸν βυζαντινὸν τρόπον, εἰς τὴν αὐλὴν τῶν μιμοῦνται πιστῶς τὸ Παλάτιον τῶν Ἑλλήνων βασιλέων. Οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἑνετίας σπουδάζουσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ βυζαντιναὶ ἡγεμονίδες, τὰς ὁποίας ἐπιζητοῦν οἱ δόγαι ὡς συζύγους, εἰσάγουν εἰς τὴν πόλιν τῶν τεναγῶν λεπτότητας τοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἄγνωστοι ἀκόμη εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ πολιτισμός, ἡ τέχνη, τὰ ἔθιμα τὰ Ἑλληνικὰ εἰσχωροῦν βαθύτατα εἰς τὴν Ἑνετίαν. Γίνεται καὶ αὕτη, ὅπως καὶ τὸ *Κίεβον* τῶν Ῥώσων, μία μικρὰ Κωνσταντινούπολις. Ἀκόμη καὶ σήμερον στολίζουν τὴν Ἑνετίαν μεγαλοπρεπῆ βυζαντινὰ μνημεῖα, τὸ ὠραιότερον εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ *Αἰλίου Μάρκου*, τοῦ προστάτου τῆς Δημοκρατίας.

(1) Οἱ λαοὶ οὗτοι, καὶ ἄλλοι μικρότεροι, εἶναι οἱ σήμερον λεγόμενοι *Γιουγκοσλάβοι* (Νότιοι Σλάβοι).

Οἱ κατακτηταὶ τῆς Ἰταλίας. — Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Ἰταλία εἶναι διαμοιρασμένη μεταξὺ πολλῶν λαῶν. Οἱ παλαιοὶ κατακτηταί, οἱ Λομβαρδοί, ἔχουν σχηματίσει πολλὰ κρατίδια. Ἐχουν δὲ σχηματισθῇ καὶ ἐμπορικαὶ δημοκρατίαι, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἀμάλφης, τῆς Γαέτης, ὅμοιαι πρὸς τὴν Ἑνετικὴν, ἀλλ' ἀσθενέστεραι. Αἱ Ἰταλικαὶ αὗται δημοκρατίαι, ὅπως καὶ διάφοροι Λομβαρδοὶ ἡγεμόνες, εἰσέρχονται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς βυζαντινῆς ἐπιρροῆς.

Γενικῶς ὅμως οἱ Λομβαρδοὶ εἶναι ἀντίπαλοι, ὥς καὶ τὸ ἀνεξάρτητον παπικὸν κράτος. Σφοδρότεροι ἀντίπαλοι ἔρχονται ἀλληλοδιαδόχως οἱ Ἀραβες (τὸν Θ' αἰῶνα), ἔπειτα οἱ Νορμανδοὶ καὶ τέλος οἱ Γερμανοί.

Ἡ Βυζαντινὴ κυριαρχία. — Οἱ Λομβαρδοὶ καὶ ὁ πάπας ἔχουν περιορίσει τὴν Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν εἰς τὰ Ν. τῆς Χερσονήσου. Τὸ βυζαντινὸν θέμα τῆς Ἰταλίας ἔχει πρωτεύουσαν τὴν Βᾶριν καὶ διοικεῖται ἀπὸ ἑνα στρατιωτικὸν διοικητὴν, ὃ ὁποῖος λέγεται *κατεπάνω* ⁽¹⁾.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Μακεδόνες Βασιλεῖς πολεμοῦν εἰς τὸν Εὐφράτην καὶ εἰς τὸν Δούναδιν, δὲν παύουν ν' ἀγωνίζονται εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον ὀλων τῶν κατακτητῶν αὐτῆς, Λομβαρδῶν, Ἀράβων, Νορμανδῶν. Προσέτι πολεμοῦν γενναίως τὴν προέλασιν τῶν Γερμανῶν. Τὸ ἐνδοξον ὄνομα τοῦ Γεωργίου Μανιάκη λαμπρύνει τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους. Ἐν ἀπὸ τὰ λαμπρότερα ἔργα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶναι ἡ ἀναστήλωσις τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον. Οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς κατῴρθωσαν ν' ἀνακτήσουν καὶ νὰ διατηρήσουν ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας τὸ ἥμισυ τῆς Ἰταλίας καὶ νὰ ἐκτείνουν τὴν κυριαρχίαν των ἕως τὰς πύλας τῆς Ρώμης. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀρχίζει νὰ μειώνεται ἡ Ἑλληνικὴ κυριαρχία εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἡ Βυζαντινὴ μεγάλη Ἑλλάς. — Ἐπὶ πολὺν ὥμως χρόνον τὸ ἔργον τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἐξῆσεν : «κατέκτησαν»

(1) *Κατ' ἐπάνω*. Ἐκ τούτου τὸ Capitan καὶ ὅλαι αἱ συγγενεῖς λέξεις εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

- 961 Α. ΕΙΣ ΔΑΣΙΑΝ.—'Ο Φωκᾶς φθάνει ἕως τὸ Χαλέπιον.
965 Δευτέρα ἐκστρατεία: Ἀνακτᾷ τὴν ΚιλίκIAN καὶ τὴν Κύπρον.
968 Τρίτη: Ἀνακτᾷ τὴν Β. Συρίαν, τὴν Ἀντιόχειαν.
972—976 **Τόμυδοῦ** ἐκστρατεία: (974 καὶ 975):
974 Κατακτήσεις εἰς Ἄνω Τίγρητα. Βαδίζει πρὸς τὴν Βαγδάτην.
975 Κατακτᾷ τὴν Φοινίκην. Φθάνει εἰς τὴν Καισάρειαν (τῆς Παλαιστίνης).
995 'Ο Βαδῖλειος ὁ Β' κατακτᾷ τὴν Συρίαν ἕως τὴν Τρίπολιν.
999 Πάλιν εἰς Συρίαν. Τὸ 1000 εἶναι εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.
999—1020 Ἐκστρατεία εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὸν Καύκασον.
1016 Ἐκστρατεία εἰς Εὐξείνιον πόντον καὶ Χαζαρίαν.
961 Β. ΕΙΣ ΕΥΡΩΠΗΝ.—'Ο Φωκᾶς ἀνακτᾷ τὴν Κρήτην.
971 **Τόμυδοῦ** πόλεμος κατὰ τὸν Γώσων. Προσάρτησις τῆς Βουλγαρίας.
976—1018 **Βαδλείου Β'** ὁ μέγας πόλεμος κατὰ τὸν Βουλγάρων.
976—996 Πρώτος πόλεμος: 'Ο Σαμουήλ κυριάρχει σχεδὸν εἰς τὴν Χερσονήσον.
996 Καταστροφὴ τοῦ Σαμουήλ εἰς τὸν Σπερχεῖον ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Νικηφόρου Οὐρανῶ.
996—1014 Δεύτερος πόλεμος: Εἰσβολαὶ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Βουλγαρίαν.
1014 Καταστροφὴ τῶν Βουλγάρων εἰς τὸ Κλειδίον. Θάνατος τοῦ Σαμουήλ.
1014—1018 Τρίτος πόλεμος: Ἀγὼν πρὸς ἀντάκτησιν τῆς Βουλγαρίας.
1018 ἔξ. Προσάρτησις εἰς τὸ Κράτος τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας, Κροατίας.
964—1038 Ἐκστρατεία εἰς Σικελίαν ἐπὶ Φωκά καὶ Μιχαήλ Δ'.—Γεώργιος Μανιάκης.
900—1050 (περίπου). Ἐκστρατεία καὶ συνεχεῖς σχεδὸν πόλεμοι: εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν. Ἀναστήλωσις τῆς Βυζαντινῆς κυριάρχιας εἰς τὸ ἥμισυ τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου ἕως τὴν Γῶμην.

τὴν Ἰταλίαν διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διὰ τῆς γλώσσης, τῶν ἐθίμων, τῆς θρησκείας, τόσον τελείως, ὅσον εἶχε κατορθώσει τοῦτο πρὸ δεκαπέντε αἰώνων ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός. Τόσον βαθέως ἐπέδρασαν εἰς τὴν Ἰταλικὴν ἐκείνην Ἑλλάδα, ὥστε ἕως τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος διετήρησε μ' εὐλάβειαν ὁ τόπος ἐκεῖνος τὴν ἀνάμνησιν καὶ τὰ λείψανα τοῦ ὑψηλοτέρου βίου, τὸν ὅποιον τοῦ εἶχε φέρει τὸ Βυζάντιον» (Ντίλ).

Καὶ πρωτύτερα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Εἰκονομαχίας, εἶχεν ἀρχίσει ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Ἰταλίας. Λόγιοι καὶ μοναχοὶ (περὶ τὰς 50 000) εὗρισκουν ἄσυλον εἰς τὰς ἰταλικὰς πόλεις καὶ ἰδρύουσιν ἀνθηρὰς Ἑλληνικὰς ἀποικίας. Ἡ Ῥώμη, ἡ ὅποια εἶχε καταντήσει ἄσημος πόλις, λαμβάνει ζωὴν τὸν Η' αἰῶνα ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας. Οἱ περισσότεροι πάπαι εἶναι Ἑλληνες, αἱ ἐπισκοπαὶ ὑπάγονται εἰς τὸν πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι, ὁλος ὁ κλῆρος ἀπὸ Ἑλληνας ἀποτελεῖται (').

Ἡ δὲ Νότιος Ἰταλία (ἡ Ἀπουλία καὶ ἡ Καλαβρία) μένουσιν ἐπὶ πολλὸν χρόνον «καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικαὶ καὶ κατὰ τὴν καρδίαν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ κατὰ τὰ ἔθιμα» (Δενορμάν). Εἷς τινὰς γωνίας διατηρεῖται ἕως σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τὰ πολυάριθμα Ἑλληνικὰ μοναστήρια (περὶ τὰ 200) εἶναι καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα λαμπρὰ κέντρα Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τέχνης.

Ἡ ἐπίδρασις εἰς τοὺς κατακτητάς.—Ὅλοι οἱ βάρβαροι κατακτηταὶ τῆς Ἰταλίας προσλαμβάνουσιν τὸν βυζαντινὸν

(') «Τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἀναθάλλουσιν ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ ἐγχώριος κλῆρος φιλογραμματεῖ, καὶ ἐκκλησίαι ἡχολογοῦσιν Ἑλληνικὰς ψαλμωδίας, τὰ σχολεῖα γέμουσι μαθητῶν. Τὰς ἀρχιεπισκοπὰς καὶ ἡγουμενικὰς ἔδρας τῆς Ἰταλίας, ἐφ' ὧν ἐκάθισαν πρότερον ἄνδρες ἀγράμματοι, σεμνύνουσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος σοφοὶ ἢ Ἑλληνες τὸ γένος ἢ ἑλληνίζοντες. Τὰ σπέρματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ πίπτουσιν αὖθις εἰς εὖγονον γῆν, καρποφοροῦσι. Δευτέραν φορὰν, μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ἡ Ἑλληνικὴ φιλομῆθεια καθωραΐζει τὴν Ῥώμην, προκαλεῖ τῆς διανοίας τὴν ἀναπτέρωσιν» (Ζαμπέλιος).

πολιτισμόν. Οἱ *Δομβαρδοὶ* ἡγεμόνες ζοῦν ὡς *Βυζαντινοὶ* μεγιστᾶνες. Ἀκόμῃ καὶ οἱ Ἕ*Αραβες* κατακτηταὶ τῆς *Σικελίας* δέχονται τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἀνωτέρου ἐκείνου πολιτισμοῦ. Ἐκτάκτως δὲ ἰσχυραὶ εἶναι εἰς τοὺς *Νορμανδοὺς* κατακτητὰς, οἱ ὅποιοι κατῴρθωσαν ἀργότερα νὰ καθιδρῦσουν μόνιμον κατάκτησιν καὶ ἔχουν ἀνάγκην τελειοτέρου πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συστήματος. Τὸ ὑπ' αὐτῶν ἰδρυθὲν *Νορμανδικόν* βασιλεῖον διοργανώνεται κατὰ τὸ *βυζαντινὸν* ὑπόδειγμα. Οἱ *Νορμανδοὶ* βασιλεῖς διατηροῦν εἰς τὸ *Παλέρμον*, τὸν ἀρχαῖον *Πάνορμον*, τῆς *Σικελίας* λαμπροτάτην αὐλὴν, ἣ ὅποια ἐνθυμίζει τὴν αὐλὴν τοῦ *Βυζαντίου*. Ἐκπαιδεύονται μὲ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, ὁμιλοῦν καὶ γράφουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Αὕτη εἶναι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ *Νορμανδικοῦ* ἐκείνου Κράτους, τὸ ὅποιον μέλλει νὰ γείνη φοβερός ἐχθρὸς τῆς *Βυζαντινῆς* *Αὐτοκρατορίας*.

3. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΚΑΙ Η ΔΥΣΙΣ.—Ἡ ἐξάπλωσις τῆς ἐπιδράσεως τοῦ *Βυζαντίου* δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρὸς τὸ μέρος τῆς Δύσεως. Ἐφθασε πολὺ μακρότερα καὶ εἰς τὴν *Γαλλίαν*, τὴν *Γερμανίαν*, ἀκόμῃ καὶ τὴν Ἀγγλίαν.

Οὕτως ἡ Δύσις δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ *Βυζαντινοῦ* πολιτισμοῦ. Ἀνθίσταται ὅμως εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν. Τὸν Ι' αἰῶνα ἡ *Βυζαντινὴ* *Αὐτοκρατορία* προσκρούει ἐναντίον δύο μεγάλων ὀργανωμένων δυνάμεων, αἱ ὅποιαι εἶναι ὁ *Πάπας* καὶ τὸ *Γερμανικὸν* κράτος. Αἱ δύο αὗται δυνάμεις κυβερνοῦν ὁλόκληρον τὸν κόσμον τῆς Δύσεως.

Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Δύσιν.—Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς δυτικὰς χώρας τῆς *Μεσογείου* εὐρίσκομεν ἀπὸ τὸν Ζ' αἰῶνα διεσπαρμένους Ἕλληνας ἐμπόρους καὶ ἀποίκους. Τὰ ἔχνη αὐτῶν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ὅχι μόνον εἰς τὰς παραλίους χώρας τῆς Ἑσπρίας καὶ τῆς *Γαλλίας*, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὰς παραρρηγνίους ἀκόμῃ χώρας. Αἱ Ἑλληνικαὶ αὗται ἐμπορικαὶ ἀποικίαι δίδουν ἀκμὴν εἰς τὰς λατινικὰς πόλεις τῆς *Εὐρώπης*, ἰδίως εἰς τὴν *Μασσαλίαν*, τὸ *Βορδῶ*, τὴν *Λυών*. Διαδίδονται δὲ δι' αὐτῶν εἰς τὴν Δύσιν ἡ τέχνη, αἱ ἰδέαι, ὁ πο-

λιτισμὸς τοῦ Βυζαντίου. «Οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ μέγας Ἅγγλος ἱστορικὸς Μακώλαιϋ, συνεπήγοντο εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ναοβών-νης καὶ τῆς Τολώσσης μετὰ τῶν ἀρωματῶν, τῶν μεταξωτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων τῆς Ἀνατολῆς θεωρίας τολμηρὰς καὶ ἀγχίνοας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὅλως ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀμαθεῖς Ἑσπερίους».

Ὁ Πάπας. Τὸ ὀριστικὸν σχίσμα. — Ἀπὸ τὴν ἐπο-χὴν τοῦ μεγάλου Φωτίου οἱ Αὐτοκράτορες ἔκαμαν πολλὰς ἀπο-πείρας νὰ συνδιαλλαγοῦν μὲ τὴν Ῥώμην. Οἱ πάπαι ὅμως δὲν ἔχουν ἄλλο εἰς τὸν νοῦν παρὰ πῶς νὰ ἐπιβάλουν κυριαρχικὰ δικαιώματα.

Κατὰ τὰ τέλη τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας (ἐπὶ Κωνσταντί-νου τοῦ Μονομάχου), ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ *Μιχαὴλ Κηρουλάριος*, ἀνὴρ σπανίας ἀρετῆς, ἀλλὰ πολὺ ἰσχυ-ρογνώμων. Οἱ πάπαι ἐξακολουθοῦν νὰ φέρωνται ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Συνεργοῦν εἰς τὸν διηνεκῆ πόλεμον τὸν ὁποῖον ὑφίσταται, ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς, τοὺς Νορμανδοὺς, τοὺς Γερμανοὺς. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ πάπαι ἐκδιώκουν τὸν Ἑλληνικὸν κληρὸν καὶ τὸν ἀντικαθιστάνουν δι' ἰδιχοῦ των. Συγχρόνως ζητοῦν πάντοτε νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ σχέσεις διακόπτονται, ἡ ρῆξις γίνεται φανερὰ καὶ ὀριστικὴ (1054).

Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Ὁρθόδοξον ἢ Ἑλληνικὴν ἀντιτίθεται ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως, ἡ Δυτικὴ ἢ Λατινικὴ, ὥπως ὠνομάσθη (!). Ἡ ρῆξις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν φέρει ἀνεπανόρθωτα ἀποτελέσματα. Δύο κόσμοι ἐντελῶς διαφο-ρετικοὶ ἐγείρονται ἀντιμέτωποι, ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Φραγκικὴ Δύσις. Τὸ ρήγμα φέρει μεγάλα καὶ θλιβερὰ ἱστορικὰ ἀποτελέσματα.

(!) Ἀνατολικοὶ εἶναι οἱ Ὁρθόδοξοι, Δυτικοὶ οἱ παπικοί, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται καὶ *Καθολικοὶ*. Πρὸ τοῦ σχίσματος ἡ Ἐκκλησία ἦτο Ὁρθόδοξος καθολικὴ κατόπιν περιορίσθησαν αἱ ἔννοιαι.

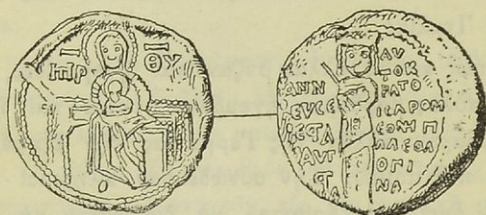
Τὸ Γερμανικὸν κράτος.—Ὁ ἄλλος ὀργανωμένος ἐχθρὸς εἶναι οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Δύσεως, οἱ Γερμανοί. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς στρέφουν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας Αὐτοκρατορίας, Ὁθων ὁ Α' ζητεῖ κατ' ἀρχάς νὰ συνάψῃ φιλικὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατορθώνει νὰ λάβῃ διὰ τὸν υἱὸν τοῦ σύζυγον βυζαντινὴν ἡγεμονίδα. Καὶ οὕτω μία Ἑλληνίς, ἡ Θεοφανῶ, ἐκάθισεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς Γερμανίας ὡς σύζυγος τοῦ Ὁθωνος τοῦ Β'. Τὸ συνοικέσιον ὅμως δὲν ἐπέφερε συμφιλίωσιν. Οἱ Γερμανοὶ αὐτοκράτορες σκέπτονται πάντοτε πῶς θὰ ἀρπάσουν τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις τῆς Ἰταλίας.

Ἀλλ' ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι βυζαντιναὶ ἡγεμονίδες, αἱ ὁποῖαι ἐπῆγαν εἰς αὐτὰς βαρβάρων ἡγεμόνων, ἔφερε καὶ ἡ Θεοφανῶ εἰς τὴν βάρβαρον αὐτὴν τῆς Γερμανίας τὴν ἐξημέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν συνώδευσαν κληρικοὶ καὶ λόγιοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν νὰ διαδώσουν τὰ Ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ μόρφωσιν, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐπεξετάθη ἐκ τῆς Γερμανίας, ὅπως καὶ ἐκ τῆς Ἰταλίας, καὶ εἰς τὴν ἄλλην Δύσιν (¹).

Τὰ πολιτικὰ σύνορα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι πολὺ στενότερα ἀπὸ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς. Ἄλλοι λαοὶ εὗρισκονται εἰς πολιτικὴν εἴτε ἠθικὴν ἐξάρτησιν· ἄλλοι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐπιρροήν. Οὐδεὶς δ' ἐξέφυγε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς. Ἡ ἠθικὴ κατάκτησις ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὰς νίκας τῶν ὅπλων. Τὸ σπουδαιότατον ἔργον

(¹) «Ὁ Μεσαιὼν βεβαίως ὀφείλει εἰς τὴν Θεοφανῶ τὴν βαθμιαίαν ἀλλαγὴν ἐθίμων. Εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τὰ ἔθιμα τῆς Γερμανικῆς αὐτῆς εἰσῆχθησαν ἀναρίθμητοι βυζαντιναὶ ἐπιδράσεις. Ὁ Ὁθων ὁ Β' εἰσῆγαγε τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ἐθιμοτυπίαν τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ υἱὸς τοῦ Ὁθων ὁ Γ' ἔλεγεν ἑαυτὸν *Ἕλληνα* καὶ εἰρωνεύετο τὴν ἀγροικίαν τῶν Γερμανῶν» (*Σλουμπερζέ*).

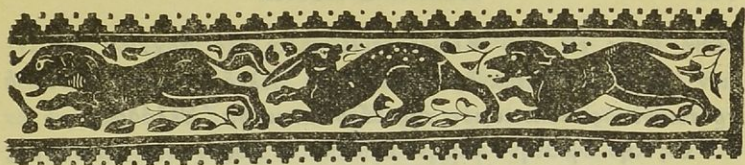
τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἐξά-
πλωσις τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς. Τοῦτο τὸ ἔργον παρέμεινεν. Πρέ-
πει λοιπὸν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον περὶ τοῦ πολιτισμοῦ
ἐκείνου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπέβλεπον ὅλοι εἰς λαοὶ κατὰ τὸν Με-
σαιῶνα καὶ ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε τὸ θεμέλιον τοῦ πολιτισμένου βίου
τῶν νεωτέρων λαῶν.

Εἰκ. 54.—**Μολυβδόβουλλον**, δηλαδή σφραγὶς ἐκ μολύβδου, διὰ τῆς ὁποίας
ἐσφραγίζοντο τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα (τοῦ ΙΔ' αἰῶνος).

Ἀριστερὰ εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἐν θρόνῳ βρεφοκρατοῦσα.

Δεξιὰ: «Ἄννα εὐσεβεστάτη Αὐγούστα Αὐτοκρατόρις Ῥομέον ἡ Παλαιολογίνα».

Εἰκ. 55. — Ταινία ἀπὸ βυζαντινὸν ὕφασμα (5' αἰῶνος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους (δημόσιος βίος).—Ἡ κοινωνία (ιδιωτικὸς βίος).—Ἡ βυζαντινὴ τέχνη. — Τὰ γράμματα.

Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς, ἥτοι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ διοργάνωσις, αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, βάσιν ἔχει τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ὡς διάδοχος τῆς Ῥωμαϊκῆς, διετήρησεν εἰς τὴν πολιτείαν ἔφ' ἱκανὸν χρόνον τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας Ῥώμης. Ὡς Ἑλληνικὸν δὲ κράτος τῆς Ἀνατολῆς παρέλαθεν ἀπὸ τὰ Ἑλληνιστικὰ βασίλεια, καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν λαμπρὰν αὐλὴν τῶν Πτολεμαίων, τὴν πομπώδη αὐλικὴν πολυτέλειαν καὶ ἄλλα ἐκπολιτιστικὰ στοιχεῖα. Ὡς προγόνους τιμῶσιν οἱ βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον. Ἡ συγχώνευσις τοῦ ἰδεώδους τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι τὸ θεμέλιον τοῦ πρωτοτύπου ἐκείνου πολιτισμοῦ. Ὀνομάζεται *Βυζαντινὸς πολιτισμὸς*, διότι διεμορ-

φώθη ἰδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον, ὅπως ὁ Ἀλεξανδρινὸς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Εἶναι ὁ *χριστιανικὸς πολιτισμὸς τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος*.

Εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν ἐφθάσεν ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς κατὰ τὰ 200 ἔτη, τὰ ὁποῖα διέρρευσαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Θ' ἕως τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (850—1050). Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν ἡ Αὐτοκρατορία θριαμβεῖ κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἐξάπλώνει πολὺ μακρὰν τὴν ἐπιρροήν αὐτῆς. Ἄν κατῴρθωσεν τόσον μεγάλα ἔργα, ὀφείλει τοῦτο εἰς τὴν ἰσχυρὰν πολιτικὴν διοργάνωσιν καὶ τὴν ὑψηλὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποῖαν εἶχε δημιουργήσει.

α'.—Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους.

Τὸ κέντρον τοῦ δημοσίου βίου. — Ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, εἴτε Βυζαντινὴ, εἶναι ἡ *Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων*, τὸ Ὀρθόδοξον κράτος, ὅπως τὸ ὀνομάζουσι οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοί.

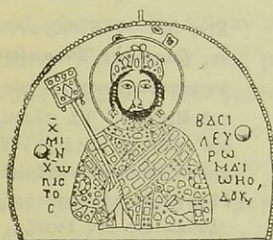
Τὸ Κράτος τοῦτο εἶναι ἀπόλυτος μοναρχία, τὴν ὁποῖαν κυβερνᾷ ὁ «Ὀρθόδοξος Βασιλεὺς». Ἡ πολιτικὴ δὲ αὐτοῦ διοργάνωσις, ὡς διεπλάσθη σὺν τῷ χρόνῳ, ἀποτελεῖ συγκεντρωτικὸν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον ἔγεινε τὸ ὑπόδειγμα διὰ τὰ σημερινὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ δημοσίου βίου τῶν Βυζαντινῶν ἔχει συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Διεξάγεται δὲ εἰς τὸ πρὸς τὴν ἄκρην τοῦ Βοσπόρου μεγαλοπρεπέστατον τμήμα τῆς πόλεως. Ἐκεῖ εἶναι τὸ *Μέγα Παλάτιον*, ὀλόκληρος συνοικία, τὴν ὁποῖαν ἀποτελοῦν τὰ παλάτια, τὰ δημόσια ἰδρύματα, τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖ εὕρισκονται: τὸ *Ἱερὸν Παλάτιον*, κατοικία τοῦ Αὐτοκράτορος· ἡ *Ἀγία Σοφία*, ἔδρα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας· ὁ *Ἱππόδρομος*, τὸ κέντρον τοῦ λαοῦ. Εἶναι οὗτοι οἱ τρεῖς πόλοι, περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφεται ὁ πολιτικός, ὁ θρησκευτικὸς καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ Ἱερὸν Παλάτιον. — Ἀφάνταστος ἦτο ἡ πολυτέλεια τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου. Οἱ τοῖχοι καὶ αἱ ὀροφαὶ λάμπουν ἀπὸ τὰ ψηφιδωτά, τὰ ὅποια παριστάνουν τὰς νίκας τῶν Βασιλέων. Τὸ ἔδαφος εἶναι στρωμένον μὲ πολύχρωμα μάρμαρα, αἱ πύλαι εἶναι τεχνουργημέναι ἀπὸ μέταλλον. Βαρυτίμοι τάπητες καὶ παραπετάσματα στολίζουν τὰ δωμάτια. Αἱ αἴθουσαι περιέχουν «εἰς πλῆθος ἄργυρον, χρυσόν, πολυτίμους λίθους καὶ μαργαρίτας».

Εἰς τὸ Ἱερὸν Παλάτιον ἔχει ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν αὐλὴν αὐτοῦ, πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν. Ἀπὸ ἐκεῖ κυβερνᾶται ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία, ἐκεῖ ἔχουν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα οἱ ὑπῆκοοι τοῦ Βασιλέως καὶ οἱ λαοὶ τῆς οἰκουμένης.

Ὁ Αὐτοκράτωρ. — Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ «Ὁρθοδόξου Κράτους» ἔχει ἐπισήμως τὰ ὀνόματα *Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκρά-*

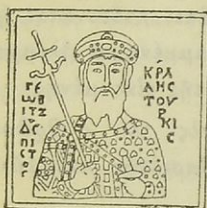
Εἰκ. 56. — Αὐτοκράτωρ (ἐπὶ μεταλλίνου πλακιδίου, τὸ ὁποῖον εἶναι σμαλτωμένον). — Εἰς τὰς χεῖρας κρατεῖ ὡς σκήπτρον τὸ λάβαρον, τὸ ὁποῖον λήγει εἰς τετράγωνον, ὅπου ἄλλοτε ἐγράφετο τὸ ΧΡ (τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ). Ἡ ἐπιγραφή: «Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δούκας» (1075).

Εἰκ. 57. — Αὐτοκράτειρα (ψηφιδωτὴν) ἐνδεδυμένη κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῶν βυζαντινῶν βασιλέων.

τωρ. Εἶναι ὁ «Ὁρθόδοξος Βασιλεὺς», ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶναι *ἰσαπόστολος*. Καθῆκον ἔχει νὰ φυλάττῃ τὴν πίστιν καὶ νὰ διαδίδῃ αὐτήν, ὅπως καὶ οἱ ἀπόστολοι. Εἰς τὰ

ἐπίσημα ἔγγραφα τιτλοφορεῖται, «πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων». Ὅλα ὅσα ἀνήκουν εἰς αὐτὸν εἶναι ἱερά. Τὸ Παλάτιόν του εἶναι ἱερόν. Ἡ ἐνδυμασία του ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὴν ἱερατικὴν. Ἡ ἐξωτερικὴ χλαμὺς αὐτοῦ ἐνθουμίζει τὸν ἀρχιερατικὸν σάκκον. Περιβάλλει δὲ τοὺς ὤμους μὲ πλατεῖαν ταινίαν, ἥ ὁποία ὁμοιάζει μὲ τὸ ὠμοφόριον καὶ λέγεται λῶρος (λωρίον). Τὸ στέμμα εἶναι ὁμοιον μὲ

Εἰκ. 58. — Οὐγγρος βασιλεὺς. Ἡ στολή του ὁμοιάζει μὲ τὴν βυζαντινὴν. — Τὰ γράμματα: «Γέωβιτζ Δαυὶδ πιστὸς κράλης Τουρκίας» (βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας). Οὗτος εἶναι ὁ κοινῶς λεγόμενος Γκέϋζα, περίφημος βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας.

Εἰκ. 59. — «Κωνσταντῖνος βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ πορφυρογέννητος» (υἱὸς τοῦ Μιχαήλ). Τὰ πλακίδια ταῦτα προσέρχονται ἀπὸ ἐν περίφημον στέμμα, δῶρον τοῦ Αὐτοκράτορος Δούκα εἰς τὸν Γκέϋζα.

τὴν ἀρχιερατικὴν μίτραν. Φορεῖ ἐρυθρὰ ὑποδήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι κεντημένοι ἀετοί. Ὡς σύμβολα τῆς ἐξουσίας του κρατεῖ εἰς τὴν μίαν χεῖρα σφαῖραν, εἰς τὴν ἄλλην σταυροφόρον σκήπτρον. Τὰ ἐνδύματά του εἶναι χρυσοῦφानτα καὶ χρυσοκέντητα, ἀστράπτουν ἀπὸ τὴν λάμψιν τῶν χρωματισμῶν τῆς μετάξης καὶ τῶν πολυτίμων λίθων.

Αἱ πράξεις τοῦ βασιλέως, ἡ ὅλη ἐξωτερικὴ παράστασις, πρέπει νὰ ἔχῃ χαρακτῆρα μεγαλείου, ὁ ὁποῖος νὰ κάμνῃ ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὸν ἰδικόν του λαὸν καὶ εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἐκ τοῦ τοῦ προσέρχεται τὸ τυπικόν, δηλαδὴ ἡ αὐλικὴ ἐθιμοτυπία. Ὁ τρόπος τοῦ βίου εἰς τὸ Ἱερόν Παλάτιον εἶναι κανονισμένος καὶ μὲ τὰς μικροτέρας λεπτομερείας. Τὸν γνωρίζομεν καλῶς ἀπὸ

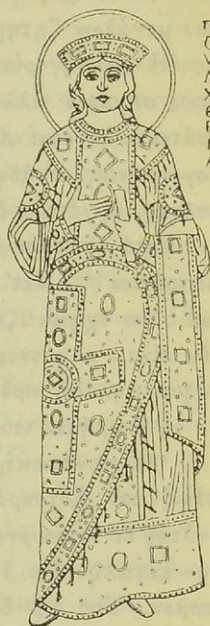
μίαν πολύτιμον συγγραφὴν τοῦ Αυτοκράτορος *Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου*, ἡ ὁποία ἐπιγράφεται: «*Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως*», δηλαδὴ «τὸ τυπικὸν καὶ αἱ τελεταὶ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς».

Αἱ τελεταὶ τοῦ Παλατίου. —

Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περιγράφεται λεπτομερέστατα ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ περνᾷ τὴν ἡμέραν ὁ Αυτοκράτωρ. Πῶς πρέπει νὰ ὑποδεχθῇ τοὺς ἄρχοντας τοῦ ἢ τοὺς ξένους πρέσβεις, ποῖα ἐνδύματα θὰ φορέσῃ εἰς κάθε περίστασιν, καὶ ποῦ θὰ ὑπάγῃ κάθε ἡμέραν, ὅλα εἶναι κανονισμένα λεπτομερέστατα. Αἱ τελεταὶ εἶναι πολυαριθμόταται καὶ γίνονται εἰς πᾶσαν σπουδαίαν περίστασιν, ἰδίως κατὰ τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς ἑορτάς. Τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸ Πάσχα πανηγυρίζονται εἰς τὸ Ἱερὸν Παλάτιον, τὸ κέντρον τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, μὲ ἀφάνταστον μεγαλοπρέπειαν.

Κατὰ τὰς τελετὰς ταύτας ὁ Αυτοκράτωρ εὐρίσκεται ἐν μέσῳ λαμπροτάτης ἀκολουθίας ἀρχόντων καὶ ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ. Ὅλοι μαζί ἐπευφημοῦν αὐτὸν μὲ ῥυθμὸν καὶ μὲ συνοδείαν τῶν ὀργάνων: «*Πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι, Αυτοκράτορες Ῥωμαίων. Σῶσον, Κύριε, τὸ Χριστιανικὸν Βασίλειον. Ἀνάτειλον τὸ Ὁρθόδοξον Κράτος*».

Ἡ Αὐλὴ. — Λαμπρὸν πλῆθος αὐλικῶν περικυκλῶναι τὸν Αυτοκράτορα, κατατεταγμένον εἰς τάξεις ἀξιωματιῶν (¹). Τὸ ἀνώτατον ἀξίωμα κατέχει ὁ *παρακοιμώμενος* «*φύλαξ τῆς βασιλείου κλίνης*». Πλησίον τοῦ ἔχει ὁ Βασιλεὺς ἐν ἰδιαιτέρον συμ-

Εἰκ. 60. — *Βυζαντινὴ Αυτοκράτειρα* ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ (ἢ Πουλχερία). — Τοιχογραφία τῆς Ἀγ. Σοφίας τοῦ Κιέβου)

(¹) Τὸ *Μέγα Παλάτιον* ἐξτείνετο εἰς ἑκτασὶν 400.000 τετρ. μ. Περισσότεροι ἀπὸ 10.000 ἀνθρώπων θὰ κατόικουν ἐν αὐτῷ.

βούλιον (ὅμοιον πρὸς τὸ σημερινὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον). Ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας δὲ καὶ μεγιστᾶνας ἀποτελεῖται ἡ **Σύγκλητος**, ἡ ὁποία διειρητήθη ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην καὶ σκέπτεται περὶ τῶν μεγάλων ζητημάτων.

Ἡ προσηγορία τοῦ Βασιλέως δὲν εἶναι «μεγαλειότατος», ὥπως σήμερον· ἀλλὰ «ἡ ἁγία, ἡ ἔνθεος βασιλεία σου». Ἡ Αὐτοκράτειρα λέγεται **Αὐγούστα** (σεβαστή), οἱ βασιλόπαιδες **πορφυρογέννητοι**, οἱ ἀδελφοὶ τῶν βασιλέων ἔχουν τὴν προσωνυμίαν **καῖσαρ**, ἀργότερα **δεσπότης**.

Μετὰ τὸν βασιλικὸν οἶκον ἡ εὐρυτέρα τάξις εὐγενῶν εἶναι οἱ **πατρῷοι** ('). Μετ' αὐτοὺς ἔρχονται πολυάριθμοι ἄλλαι τάξεις, καὶ οὕτω σχηματίζεται ἡ αὐλικὴ ἱεραρχία. Οἱ τίτλοι εὐγενείας δὲν εἶναι κληρονομικοί. Δίδονται ἀναλόγως πρὸς τὸ λειτούργημα, δηλαδή πρὸς τὴν δημοσίαν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει τις ἐν τῇ διοικήσει τοῦ Κράτους.

Ἡ κεντρικὴ διοίκησις. — Εἰς τὸ Παλάτιον ἐπίσης, πέριξ τοῦ Αὐτοκράτορος, συγκεντρώνεται ἡ κυβέρνησις. Καὶ ταύτης οἱ λειτουργοὶ ἀποτελοῦν αὐστηροτάτην ἱεραρχίαν. Εἰς τὴν κεφαλὴν ἦτο ὁ μέγας **Δογοθέτης**, ὁ πρωθυπουργός, ὃς εἶπωμεν. Ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ἔχει καὶ ἄλλους **λογοθέτας** (ὑπουργούς), οἱ ὅποιοι διευθύνουν τοὺς μεγάλους κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας (τῶν στρατιωτικῶν, τῶν ναυτικῶν, τῆς συγκοινωνίας κλπ.).

Ἐν ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κατορθώματα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν Αὐτοκρατορίας ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία ἰσχυρᾶς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Οἱ Αὐτοκράτορες ἥλλασσον, ἀλλ' ὑπῆρχε κυβέρνησις, ἡ ὁποία διειρήρει μόνιμον πολιτικὴν. Ἡ ἐπίμονος κατεύθυνσις ἦτο ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διὰ τῶν δύο τούτων μεγάλων δυνάμεων ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐνότης τοῦ Κράτους καὶ ἡ ἐπιβολὴ ἐπὶ τῶν λαῶν.

Πολλάκις δέ, ὥπως συμβαίνει καὶ σήμερον, πολιτικοὶ ἄρχον-

(') Ἡ ὀνομασία παρέμεινεν ἀπὸ τὴν Ῥώμην. — *Πατρικία* ζωστὴ εἶναι ἡ μεγάλη κυρία τῆς τιμῆς.

τες, μεγάλης προσωπικῆς δυνάμεως, ἐγίνοντο πανίσχυροι. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι, λαμβάνοντες ὑψηλὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, προῆσαντο τῆς διοικήσεως καὶ ἦσαν οἱ πραγματικοὶ κυβερνήται τοῦ Κράτους (¹).

Ἡ Ἐκκλησία. Ὁ Πατριάρχης.— Ἡ συγκεντρωτικὴ τάσις τῆς βυζαντινῆς πολιτείας ἐμφαίνεται καὶ εἰς τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ αὗται ἐνθυμίζουσιν τὴν σημερινὴν ἀντίληψιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ Ἐκκλησία ὑπόκειται εἰς τὸ Κράτος. Διὰ τοῦ κηρύγματος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου ἡ βυζαντινὴ Ἐκκλησία θέτει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πολιτείας τὰς δυνάμεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐν τῇ Δύσει, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ, Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία.

Ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀνώτατος ὅλων τῶν ὀρθοδόξων ἀρχιερέων, εἶναι ὁ *Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ῥώμης*. Τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐκλείσαν ἄνδρες μὲ ὑπέροχον ἡθικὴν ἐπιβολὴν (οἱ Χρυσόστομοι, οἱ Φώτιοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι). Τοιοῦτοι πατριαρχαὶ δὲν ἐφοβήθησαν νὰ ἐλέγξουν τὰ ἀτοπήματα πανισχύρων βασιλέων. Παραλλήλως λοιπὸν πρὸς τὴν πολιτικὴν, ἐμφανίζεται καὶ ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης εἶναι ὁ ῥυθμιστὴς τοῦ ἡθικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο, ὅταν ἔλειπεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινουπόλιν ὁ Αὐτοκράτωρ, τὴν θέσιν αὐτοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ἔλαβεν ὁ Πατριάρχης, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους.

Ἡ Ἀγία Σοφία.— Τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, «ἡ μεγάλη ἐκκλησία» αὐτοῦ, εἶναι ἡ *Ἀγία Σοφία* (²). Παραμοία ἐκκλησία εἰς κάλλος καὶ μεγαλοπρέπειαν, ὡς γνωρίζομεν, δὲν ὑπάρχει. Εἰς αὐτὴν τελοῦνται αἱ πομπώδεις θρησκευτικαὶ τελεταὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Εἶναι προσέτι ἡ Ἀγία Σοφία τὸ ἐθνικὸν κέντρον, τὸ σύμβο-

(¹) Ὁ καῖσαρ Βάρδας, ὁ παρακοιμώμενος Βασίλειος καὶ ἄλλοι.

(²) Κατ' ἐπέκτασιν *Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ* ὀνομάζεται καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

λον τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ μεγαλείου. Ἐκεῖ ὁ πατριάρχης στέφει «τὸν Ὁρθόδοξον βασιλέα», τὸν ἐνδύει μὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐνδύματα καὶ τοῦ δίδει τὰ σύμβολα τῆς ἀρχῆς. Εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ἰκετεύει καὶ εὐχαριστεῖ ὁ ὀρθόδοξος λαὸς διὰ τὰς «νίκας κατὰ βαρβάρων».

Ὁ Ἱππόδρομος. — Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ οἱ ἄρχοντες ἔχουν ἔδραν τὸ Παλάτιον, ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κληρὸς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ἔχει καὶ ὁ λαὸς τὸ ἰδικόν του κέντρον, τὸν Ἱππόδρομον.

Τὸ κολοσσιαῖον ἐκεῖνο μνημεῖον, ὅμοιον πρὸς στάδιον, ἡδύνατο νὰ περιλάβῃ περὶ τοὺς 100.000 ἀνθρώπων. Ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα ἕως τὸν τελευταῖον ὑπῆκοον ὅλοι συνηθροίζοντο εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Τὸ ἀμέτρητον πλῆθος παρακολουθεῖ μὲ πάθος τὰς ἀρματηλασίας καὶ τὰ ἄλλα θεάματα, τὰ ὅποια ἡ διοίκησις παρέχει εἰς αὐτό.

Ὁ Ἱππόδρομος ὅμως ἔχει καὶ σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸν δημόσιον βίον. Ἐκεῖ ὁ λαὸς εὕρσκει τὴν δύναμίν του, ἀνακηρύσσει τὸν βασιλέα του, καὶ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκφράξῃ γνώμην περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων. Αἱ φατρίαι τοῦ Ἱπποδρόμου, οἱ *Πράσινοι* καὶ οἱ *Βένετοι*, εἶναι διωργανωμένοι ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς πολιτείας εἰς σπουδαῖα πολιτικὰ σωματεῖα. Ὀνομάζονται *δῆμοι*, ἐκλέγουν τὸν *δήμαρχον* αὐτῶν, ἐκλέγουν μάλιστα καὶ ἀντιπροσωπείας, αἱ ὅποια ἀντιπροσωπεύουν τὸν λαὸν εἰς τὰς τελευταῖς τοῦ Παλατίου.

Εἰς τὸν Ἱππόδρομον διεξάγονται προσέτι μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα καὶ διέρχονται ἐπίσημοι στιγμαὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐκεῖ ὁ λαὸς αἰσθάνεται τὴν ὑπερηφάνειαν, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ Ὁρθόδοξον κράτος. Εἰς τὸν Ἱππόδρομον καταλήγουν οἱ θρίαμβοι τῶν νικητῶν Αὐτοκρατόρων καὶ στρατηγῶν. Βλέπει ὁ λαὸς νὰ παραλεύνουν, μὲ τὰ πλούσια λάφυρα καὶ τὰ πλῆθη τῶν αἰχμαλώτων, ταπεινωμένοι βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες τῶν νικημένων λαῶν. Καὶ οἱ δῆμοι ἀναφωνοῦν μὲ ῥυθμὸν καὶ μὲ τὴν συνοδείαν τῶν ἀργυρῶν ὀργάνων: «*Ὁρθοδόξων βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη. Αὖξει ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν. Αὖξει ἡ βασιλεία*».

τῶν Ῥωμαίων, αὖξει ἡ ἀνδρεία τοῦ λαοῦ τοῦ Κυρίου» (1).

Ἡ διοικήσεις τῶν ἐπαρχιῶν. — Εἰς τὰς μεγάλας ἐπαρχιακὰς πόλεις, ὡς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁ δημόσιος, ὡς καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος, παρείχε μίαν μικρὰν εἰκόνα τοῦ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Αἱ πόλεις αὗται ἔχουν καὶ τὸ Παλάτιον (διοικητήριον), καὶ ἱππόδρομον, καὶ τὰς μεγάλας ἐκκλησίας, καὶ τὰ σπουδαῖα μνημεῖα τῶν.

Ἡ Αὐτοκρατορία ἦτο διηρημένη εἰς θέματα (περὶ τὰ 30). Ἦσαν ταῦτα τόποι σταθμεύσεως στρατοῦ. Ὁ ἀνώτατος διοικητὴς τοῦ θέματος καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος ἦτο ὁ στρατηγός. Ἀκόμῃ περισσότερον στρατιωτικὴν χαρακτήρα εἶχον αἱ διοικήσεις εἰς μακρυνὰς ἐπαρχίας. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ διοικητὴς ἐλέγετο κατεπάνω, εἰς ἄλλας παραμεθορίους χώρας δούξ (dux, ἀρχηγός).

Εἰς ἐπαρχίας τινὰς ἤρχισαν ν' ἀναπτύσσωνται καὶ τοπικαὶ διοικήσεις. Ἀπὸ ἐνωρὶς ἐμφανίζονται οἱ γνωστότατοι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους προεστοὶ καὶ ἄρχοντες, οἱ ὅποιοι διηύθυνον κοινότητα. Πολλοὶ δὲ μεγάλοι γαιοκτῆμονες τῶν ἐπαρχιῶν εἶχον καταστή ἀληθινοὶ τοπάρχαι.

Ἡ ἐξουσία τοῦ βασιλέως. — Ἐν γένει ἡ πολιτεία τῶν Βυζαντινῶν, ὡς δεικνύουν τὰ λεχθέντα, δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὴν διοίκησιν τῶν σημερινῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Μία μεγάλη διαφορὰ ὑπῆρχεν, ἡ ἑλλειψὶς ἀντιπροσωπείας τοῦ λαοῦ διὰ Κοινοβουλίου. Ἡ Σύγκλητος ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀρχοντας, δηλαδὴ ἀνωτάτους ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους. Οἱ βυζαντινοὶ ὑπουρ-

(1) «Λαμβάνει ὁ λογοθέτης τὸν πρῶτον ἐμίρην καὶ θέτει αὐτὸν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως καὶ πατεῖ αὐτὸν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν κεφαλὴν μὲ τὸν δεξιὸν πόδα. Καὶ ἀμέσως πίπτουν ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι κατὰ γῆς. Καὶ εὐθὺς οἱ ψάλλται καὶ ὁ λαὸς κράζουν: ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον» (Πορφυρογέννητος).

γοὶ διορίζονται ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος· εἶναι λοιπὸν ἀνεξέλεγκτοι ἐνώπιον τοῦ λαοῦ.

Ἄλλ' ἂν δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ Βυζάντιον κοινοβούλιον, ὅμως ἡ ἐξουσία τοῦ Αὐτοκράτορος ἔχει ἀρκετοὺς περιορισμούς. Πέρις αὐτοῦ λειτουργοῦν τὸ Συμβούλιόν του καὶ ἡ Σύγκλητος. Πολλάκις ἡ Ἐκκλησία ἀνθίσταται εἰς ἐκτρόπους πράξεις αὐτοῦ. Ἐπειτα ἔχει ν' ἀναλογισθῇ καὶ τὴν κοινὴν γνώμην, ἡ ὅποια ἐκδηλοῦται ἰδίως εἰς τὸν Ἱππόδρομον μὲ τὴν φωνὴν τοῦ λαοῦ (1).

Ὁ Βασιλεὺς δὲν πρέπει νὰ ἐπαρβῇ διὰ τὸ ὕψος τῆς βασιλείας, πρέπει νὰ ἐνθυμῆται τί ἦτο, τί ἔγεινε, καὶ νὰ μὴ λησμονῇ ὅτι εἶναι θνητός. Τὴν ἡμέραν τῆς στέψεως δίδει εἰς τὸν Πατριάρχην ἰδιοχείρως γραμμένην τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ Βασιλεὺς γράφει πρῶτον τὸ «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν» κλ. Ἐπειτα προσθέτει :

«Στέργω καὶ ὁμολογῶ τὰς ἀποστολικὰς καὶ θείας παραδόσεις καὶ τὰς διατάξεις τῶν Ἐπιτὰ Ἀγίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ὡσαύτως ὑπισχνοῦμαι ἐμμένειν καὶ διηνεκῶς εὐρίσκεσθαι πιστὸς καὶ γνήσιος δοῦλος καὶ υἱὸς τῆς Ἀγίας Ἐκκλησίας. Πρὸς τοῦτοις εἶναι καὶ δεφένσωρ (ὑπερασπιστής) καὶ ἐκδικητὴς αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ὑπήκοον εὐμενῆς καὶ φιλάνθρωπος, κατανεύειν τε εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ δικαιοσύνην» (2).

Ἡ δικαιοσύνη καὶ οἱ νόμοι. — Ὁ βασιλεὺς εἶναι «ἀγαθοποιός, φυλάττει τὸ δίκαιον δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους». Πολυπληθῆ ἦσαν τὰ δικαστήρια, ἀνώτερα καὶ κατώτερα, εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὑπάρ-

(1) Καὶ τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος ὑπόδειγμα παρέχει ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὰς ἀρχαίας Συμπολιτείας καὶ εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς συνόδους.

(2) «Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Συγκλήτου, ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Συνόδων αὐτῆς, τὸ κῆρος τοῦ λαοῦ, ταῦτα πάντα δεικνύουσι τὴν μεταβολήν, τὴν ὅποιαν ὑπέστη εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ παλαιὰ στρατιωτικὴ κυβέρνησις τῆς Ῥώμης. Τὸ κέντρον τῆς δυνάμεως ἐν τῷ κράτει μετεβιβάσθη ἀπὸ τοῦ στρατοῦ εἰς τοὺς νόμους. Μέγα βῆμα διὰ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ!» (Φίνλαϋ).

χουν δώδεκα δικασταί, ἕκαστος διευθύνει καὶ ἀνὰ ἓν δικαστήριον καὶ ἔχει τοὺς βοηθοὺς του καὶ σῶμα δικηγόρων ἐγγεγραμμένων εἰς τὸ δικαστήριόν του. Εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας ἡ πρώτη δικαστικὴ ἀρχὴ εἶναι ὁ *κριτὴς τοῦ θέματος*. Πάσης κρίσεως δύναται νὰ γείνη ἔφεσις εἰς τὸν ἀμέσως ἀνώτερον δικαστὴν καὶ τέλος εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα. Τὸ δικαίωμα τῆς ἐφέσεως εἶναι δικαίωμα ἱερὸν τοῦ βυζαντινοῦ λαοῦ.

Αἱ ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ φαίνονται σκληραί, διότι μετεχειρίζοντο τότε τοὺς ἀκρωτηριασμούς, συχνὰ δὲ ῥινοτομίας καὶ τυφλώσεις. Ἄλλ' οἱ ἀκρωτηριασμοὶ οὗτοι ἦσαν φιλανθρωπότεραι ποιναί, αἱ ἑποικίαι εἶχον ἀντικαταστήσει τὴν θανατικὴν, ἀργότερα ἔμετριάσθησαν, ἐνίοτε δὲ ἐγίνοντο κατ' ἐπίφασιν.

Πόσον ἐφρόντιζε τὸ Κράτος περὶ τῆς δικαιοσύνης, δεικνύουν αἱ προσπάθειαι πρὸς μόρφωσιν καλῶν δικαστῶν καὶ δικηγόρων εἰς τὰς μεγάλας νομικὰς σχολάς. Ἀκατάπαυστος δὲ ἦτο ἡ μέριμνα τῶν βασιλέων πρὸς παρασκευὴν καὶ βελτίωσιν τῆς νομοθεσίας. Τὸ μέγα νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀκολουθεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλας μεγάλας νομοθεσίας. Οἱ πρῶτοι καὶ μεγάλοι Μεταρρυθμισταὶ βασιλεῖς (ὁ Λέων ὁ Γ' καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε')

ἐξέδωκαν νέον ἀστικὸν κώδικα, ὁ ὁποῖος εἶναι ὅπως λέγει ἡ ἐπιγραφή, «*Ἐκλογὴ τῶν νόμων καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον*». Οἱ πρῶτοι πάλιν βασιλεῖς τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου (ὁ Βασίλειος ὁ Α' καὶ ὁ Λέων ὁ Σοφὸς) ἔκαμαν μεγάλας συλλογὰς νόμων, εἰς τὰς ὁποίας συνηρμολόγησαν Ἑλληνιστὶ ὅλην τὴν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν νομοθεσίαν. Ὁ σπουδαιότερος κώδιξ εἶναι τὰ *Βασιλικά*, ἀπέραντος συλλογὴ νόμων εἰς 60 βιβλία. Ἡ μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν νομοθεσία αὕτη εἶναι πρεῶν Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ἐργασίας, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσῃ καὶ αὕτη τὴν ἐνότητα τοῦ Κράτους.

Προστατευτικὰ μέτρα. — Διὰ νομοθετικῆς μερίμνης ἐπροσπάθησαν πάντοτε οἱ Χριστιανοὶ βασιλεῖς νὰ προστατεύσουν τὰς μικρὰς καὶ ἐργαζομένας τάξεις τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τοὺς ἀγροὺς. Αἱ μικραὶ τάξεις, οἱ τεχνῖται, οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι, ἦσαν διωργανωμένοι εἰς *συντεχνίας*, ὑπὸ

τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Κράτους. Μεγάλη φροντίς ἐλαμβάνετο νὰ μὴ πίπτῃ ὁ λαὸς εἰς χεῖρας τῶν κερδοσκόπων. Ἡ αἰσχροκέρδεια ἐτιμωρεῖτο ἀμειλίκτως.

Μέγα κοινωνικὸν ζήτημα ἦτο τὸ ἀγροτικόν. Δὲν ἔπαυσαν οἱ βασιλεῖς, ἰδίως οἱ Εἰκονομάχοι καὶ οἱ κατόπιν, νὰ λαμβάνουν νομοθετικὴν πρόνοιαν, ὅπως προστατεύσουν τοὺς μικροὺς κτηματίας ἐναντίον τῶν ἀρπακτικῶν ὀρέξεων τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων. Ἐπίσης ἐπροσπάθησαν νὰ ἐλαφρώσουν τὴν κοινωνίαν ἀπὸ δύο μεγάλα κακά, τὴν δουλείαν καὶ τὴν δουλοπαροικίαν. Οἱ δούλοι προήρχοντο ἀπὸ τὸ ἐμπόριον αἰχμαλώτων. Οἱ δουλοπάροικοι ἦσαν γεωργοὶ προσκεκολλημένοι εἰς τὸ κτῆμα. Μεγάλη προσπάθεια κατεβλήθη πρὸς ἐξίσωσιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Πρὸ χιλίων διακοσίων ἐτῶν εἶχον καθιερωθῇ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν ἀρχαὶ δικαιοσύνης καὶ φιланθρωπίας, αἱ ὁποῖαι μὲ πολλὸν κόπον καὶ μόλις πρὸ ὀλίγων αἰώνων κατίσχυσαν εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἡ δημοσία ἀγαθοεργία. — Πολλὰ ἦσαν τὰ δεινὰ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπέφερεν ἡ κοινωνία τοῦ Μεσαιῶνος. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐγένοντο συχναὶ θεομηνίαι, σιτοδείαι, ἀσθένειαι. Τὸ χροῖον κακὸν ἦσαν οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων. Ἡ πολιτεία εἰς τὸ Βυζάντιον διαρκῶς ἐπροσπάθει ν' ἀνακουφίσῃ τὴν πάσχουσαν κοινωνίαν. Μεγάλαι δημόσιαι ἀποθήκαι ἦσαν ἰδρυμέναι πρὸς διανομὴν σίτου κατὰ τὰς σιτοδείας. Οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄρχοντες κατὰ τοὺς χρόνους δυστυχιῶν συχνάκις ἔκαμνον «πολλὰς ἐλεημοσύνας».

Θαυμασίως δὲ ἦτο διωργανωμένη ἰδίως ἡ ὑπηρεσία τῆς δημοσίας ἀγαθοεργίας. Τὰ ἰδρύματα κοινωνικῆς προνοίας, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τιμὴν εἰς τὰς πολιτισμένας ἡμῶν κοινωνίας, ἦσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις πολυάριθμα καὶ πολυειδῆ. Συνηθέστατα ἦσαν τὰ πτωχοτροφεῖα, οἱ ξενῶνες, τὰ ξενοδοχεῖα, ἰδρύματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπήγαινον οἱ πτωχοὶ τῆς πόλεως ἢ εἰ ταξειδιῶται καὶ εὕρισκον δωρεὰν τροφήν καὶ κλίνην. Ἐπεὶ τὰ γηροκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, βρεφοκομεῖα καὶ ποικίλα ἄλλα νοσοκομεῖα διὰ πᾶσαν ἀσθένειαν. Μεγιστάνες, Αὐ-

τοκράτορες, ἀνήγειρον φιланθρωπικὰ ἱδρύματα καὶ τὰ ἐπρικο-
δότουν πλουσιώτατα διὰ νὰ δύνανται νὰ λειτουργοῦν με ἄνεσιν.
Οἱ εὐαγεῖς οὗτοι οἴκοι ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Κράτους καὶ
ἀπετέλουν δολέκληρον ὀργάνωσιν, τὴν ὅποίαν ἐκανόνιζεν ἡ πολι-
τεία. Ὁ προεϊστάμενος ὄλων τῶν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων ἐλέ-
γετο *Μέγας Ὁρφανοτρόφος* καὶ ἦτο εἰς ἀπὸ τοὺς ἀνωτάτους
ἄρχοντας τοῦ Κράτους.

Τὰ οἰκονομικὰ.— Πολὺ σοφῶς ἦτο διωργανωμένον καὶ
τὸ οἰκονομικὸν σύστημα. Ἡ βάσις ἦτο ὁ ἔργειος φόρος, ὁ ἐπὶ
τῆς γῆς, ὁ ὅποιος ἐπληρῶνετο κατ' ἀναλογίαν τοῦ εἰσοδήματος
τοῦ κτήματος. Καὶ ἄλλοι ἄμεσοι φόροι ὑπῆρχον, πολλὰ δὲ πα-
ρεῖχον καὶ οἱ ἔμμεσοι φόροι, ὡς τὰ λιμενικὰ δικαιώματα, οἱ
τελωνιακοὶ δασμοί.

Ἡ Αὐτοκρατορία εἶχεν ἐφαρμόσει τέλειον σύστημα τῶν *μονο-
πωλίων*. Τὸ σπουδαιότατον ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, τὸ μονοπώλιον
τῆς μετᾶξης. Πολλὰς βιομηχανίας, αἱ ὅποιαι ἦσαν ἐθνικῆς ἢ
κοινωνικῆς ἀνάγκης, εἶχεν ἐθνικοποιήσει τὸ Κράτος. Ἡ ῥαφή
ἐνδυμάτων διὰ τὸν στρατόν, ἡ τεχνουργία ὅπλων, καὶ ἄλλαι βιο-
μηχαναί, προῆρχον ἀπὸ μεγάλα κυβερνητικὰ ἐργοστάσια.
Ἐφήρμοξε δὲ ἀπὸ τότε ἡ Αὐτοκρατορία τὸ λεγόμενον *προστα-
τευτικὸν* σύστημα, πρὸς προστασίαν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιο-
μηχανίας αὐτῆς, τὸ ὅποιον μόλις πρὸ ὀλίγων αἰώνων ἐπενόησαν
τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη.

Ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικόν.— Τὸ Κράτος ἐθεώρησεν
ὡς πρῶτον καθήκον τὴν μέριμναν περὶ τοῦ στρατοῦ, ὁ ὅποιος
ἦτο «*ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες*» τῆς πολιτείας. Ὁ Αὐτοκράτωρ
χαιρετίζει τοὺς στρατιώτας του: «*ἀγωνίσασθε τοῦ Χριστοῦ*
στρατιῶται καὶ παιδία ἐμὰ, ἵνα ἐπιδειξῆσθε τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν,
τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ὀρθὴν καὶ τὴν πρὸς τὴν βασιλείαν
ἀγάπην».

Ὁ στρατός, ὅπως καὶ σήμερον, ἦτο ὁ μόνιμος καὶ ὁ ἐν καιρῷ
πολέμου συγκροτούμενος, ὁ βασιλικὸς καὶ τὰ θέματα. Ὁ πρῶ-
τος ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰ βασιλικά τάγματα τῆς ξηρᾶς καὶ τὰ βα-
σιλικά πλόϊμα, δηλαδὴ τὸ ναυτικόν. Ὁ στρατός οὗτος συνέκειτο

ιδίως ἐκ μισθοφόρων καὶ ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Ἀπετέλουν δὲ τὴν σωματοφυλακὴν τοῦ Βασιλέως μεγαλόσωμοι βάρδαροι πολεμισταί, ἰδίως οἱ περίφημοι Βαριάγγοι, κρατοῦντες μέγαν ἀμφίστομον πέλεκυν.

Σκουτάριον

Σκουτάριον

Ἐν καιρῷ δὲ πολέμου συνεκροτοῦντο τὰ θεματικὰ τάγματα, πεζικὰ καὶ ἵππικα. Ταῦτα κατηρτίζοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ γενικὴ στρατολογία, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, δὲν ὑπῆρχε τότε. Τὰ δὲ θεματικὰ πλοῖμα ἐστρατολογοῦντο ἐκ τῶν ναυτικῶν θεμάτων, ἐκ τῶν νήσων καὶ ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Εἰκ. 61. — Σωματοφύλακες τοῦ βασιλέως (ἀπὸ ψηφιδωτὸν τοῦ 5' αἰῶνος). Φέρουν λόγχην καὶ ἀσπίδα. Ἐπὶ τῆς μιᾶς εἶναι τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ὅπλισμὸς ὁμοίᾳζε μὲ τὸν ἀρχαῖον. Ὁ σπουδαιότερος ἦτο δ ἀλυσιδωτὸς θώραξ (λωρίκιον), ἡ περικεφαλαία (κασίς), καὶ αἱ περικνημίδες. Τὸ κύριον ἀμυντικὸν ὅπλον εἶναι ἡ ἀσπίς, σκουτάριον (scutum, ἀσπίς). Ὁ πολεμιστὴς φέρει σπαθίον βραχύ, καὶ πολὺ μακρὰν λόγχην, κοντάριον. Οἱ τοξόται, ἔχουν τὸ τοξάριον. Εἰς τὴν φάρε-

Εἰκ. 62. — Πολεμιστῆς (σκοντάτος), ὁπλισμένος μὲ τὴν κασίδα, τὴν μακρὰν λόγχην καὶ ἀσπίδα (ἀπὸ μικρογραφίαν τοῦ 9' αἰῶνος).

τραν φέρουν τὰς σαγίττας (βέλη). Τὸ ἵππικὸν περιέχει πάλιν τοὺς λογχοφόρους ἵππεις καὶ τοὺς τοξότας. Οἱ κατάφρακτοι ἀπετέλουν τὴν ἰσχυροτέραν ἔλιν τοῦ ἵππικοῦ, οὗτοι δ' ὑπῆρξαν ὑπόδειγμα καὶ διὰ τοὺς ἱππότες τῆς Δύσεως. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐτελειοποίησαν τὴν στρατιωτικὴν τέχνην, ὅσον οὐδεὶς λαὸς, ἕως τὴν

ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡλλαξεν αὕτη ἐκ τῆς ἐφευρέσεως τῆς πυρίτιδος (περὶ τὸ 1500).

Ἄγρυπνος ἦτο ἡ προσοχή τοῦ Κράτους πρὸς τὰ ἄκρα, τὰ

σύνορά του, τὰ ὁποῖα ἐφρούρουν οἱ ἀκρίται. Σειρὰ κάστρων ἐπροστάτευεν αὐτά, ὅπισθεν δὲ εὐρίσκοντο διωργανωμένα στρατόπεδα. Τέλειον δίκτυον μεγάλων στρατιωτικῶν ὁδῶν ἔθετεν εἰς συγκοινωνίαν τὰ στρατόπεδα ταῦτα μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μ' ἐπιμέλειαν ἐφυλάσσοντο αἱ κλεισοῦραι (τὰ στενά). Εἰς τὰς κορυφὰς δὲ τῶν ὄρεων ἦσαν κτισμέναι βίγλαι (vigiliae, σκοπιαί), καὶ ἐν καιρῷ κινδύνου ἤναπτον οἱ φρουροὶ πυράς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν ἓν εἶδος ὀπτικοῦ τηλεγράφου. Ἡ ἐπιμελητεία ἦτο

Εἰκ. 63.—Ἀξιοματικὸς τοῦ ἱππικοῦ (Θ' αἰῶνος). Φέρει περικεφαλαίαν μὲ λοφεῖον, λωρίκιον (θώρακα) ἐκ δερματίνου χιτῶνος, καὶ τὴν μακρὰν λόγχην.

λαμπρῶς διωργανωμένη. Ὅλα ἦσαν κανονισμένα μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν. Εἰς διάστημα ὀλίγων ἐβδομάδων ὁ Βασίλειος ὁ Β' ὠδήγει τὸν στρατὸν τοῦ ἀπὸ τὴν Σόφίαν εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς Συρίας.

Ἐτοιμος ἦτο πάντοτε καὶ ὁ πολεμικὸς στόλος εἰς τοὺς μεγάλους ναυστάθμους τοῦ Κερατίου κόλπου. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν διαφόρων εἰδῶν· μεγάλα, οἱ κάραβοι, μικρότερα, ἀλλὰ σπουδαιότερα, οἱ δρόμωνες, πλοῖα στενὰ καὶ ταχύπλοα. Ἦσαν ἐφωδιασμένα μὲ παντὸς εἶδους ἐφόδια, ὅπλα καὶ μηχανήματα. Τὸ σπουδαιότατον ἔπλον αὐτῶν ἦτο τὸ ὑγρὸν πῦρ. Τρόμον ἐνεποιεῖ εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἢ ἰδιαιτέρα μοῖρα τῶν πυρπολικῶν, τὰ πυρφόρα πλοῖα. Εἰς τοὺς ναυστάθμους ἦσαν ἀποθηκευμένοι

μεγάλαι προμήθειαι ναυπηγησίμου ξυλείας, σχοινίων, ιστίων, παντός ἄλλου χρησίμου ὕλικου, παντός εἶδους ὀπλων καὶ πολεμικῶν μηχανημάτων. Ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἠδύναντο οἱ βασιλεῖς νὰ ἐτοιμάσουν μεγάλους στόλους καὶ ἰσχυροὺς στρατοὺς, ἐτοίμους πρὸς ἀπόπλουν (¹).

Ἡ διπλωματία. Ἐξωτερικαὶ σχέσεις. — Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον διωργανωμένην τελειοτάτην ὑπηρεσίαν τῶν ἐξωτερικῶν υποθέσεων. Ἡ διπλωματικὴ τῶν ὑπηρεσιᾶ ἐγνώριζε τελειῶς τοὺς ξένους λαοὺς καὶ ἐφέρετο πρὸς τὰ ξένα κράτη καὶ πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὅπως ἤρμοζεν εἰς ἕκαστον. Τακτικώτατα οἱ Αὐτοκράτορες ἀπέστελλον πρεσβείας εἰς τοὺς ξένους λαοὺς. Οἱ πρέσβεις ἐξελέγοντο συνήθως ἐκ τῶν ἱερωμένων. Αἱ ἀποστολαὶ αὐταὶ, ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ, εἶχον ποικίλους σκοποὺς, συχνὰ καὶ ἐμπορικοὺς. Τὸν θαυμασμόν κινοῦν αἱ μακριναὶ πρεσβεῖαι τῶν ἱεραποστόλων. Ἀξιοὶ ἀθανάτου τιμῆς εἶναι οἱ ἱεραπόστολοι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι μὲ αὐτοθυσίαν καὶ ἡρωϊσμόν ἀνελάμβανον πλήρεις κινδύνων πορείας εἰς ἀξένους χώρας καὶ ἀγρίους λαοὺς (²).

«Τὸ παγκόσμιον κράτος». — Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἦτο ἡ μόνη νόμιμος Αὐτοκρατορία, κληρονόμος τῆς ἀρχαίας

(¹) «Πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν μὲ προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὰς ἀκριβολόγους λεπτομερείας τοῦ γιγαντιαίου ἐξοπλισμοῦ, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τί ἠδύνατο νὰ κάμῃ τὸν Ι' αἰῶνα τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἑνὸς Βυζαντινοῦ βασιλέως, καὶ εἰς πόσῃ καταπληκτικῇ ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ὀλίγοι φαντάζονται, εἶχε φθάσει τότε ἡ πολεμικὴ τέχνη. Ὁ μέγας ναύσταθμος, τὰ *Μάγγανα*, ἦτο ἡ κολοσσιαία ἀποθήκη τοῦ ἀπεράντου ἐκείνου πολεμικοῦ ὀργάνου» (*Σλουμβερξέ*).

(²) «Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι εὗρισκοντο (τὸν V' αἰῶνα) εἰς τοὺς βαρβάρους ἀπὸ τὸν Περσικὸν κόλπον ἕως τὴν Κασπίαν θάλασσαν ἦτο σχεδὸν ἀτελείωτος. Οἱ βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι ἐπροχώρησαν χωρὶς φόβον εἰς τοὺς Τατάρους καὶ ἐξημέρωσαν τοὺς αἰμοχαρεῖς ἐκείνους πολεμιστάς. Εἰσῆλθον μάλιστα εἰς τὰς Ἰνδίας, εἰς τὴν Κίαν, καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐξηπλώθη ἀπὸ τὴν Ἱερουσολὴμ ἕως τὴν Κίαν» (*Γιββων*. — *Ραμπώ*).

Ῥωμαϊκῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος. Μόνος δὲ κυρίαρχος, ὁ ὁποῖος ἐδρεύει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λέγεται *Αὐτοκράτωρ* ⁽¹⁾. Οὗτος εἶναι ὁ *κύριος* τῆς οἰκουμένης, εἶναι *κοσμοκράτωρ* ⁽²⁾, καὶ ἡ ἐπικράτεια αὐτοῦ εἶναι τὸ «*παγκόσμιον Κράτος*» (*Imperium universale*). Ἐξω αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος *σωτηρία* ⁽³⁾. Τὸ κράτος δὲ τοῦτο θεωρεῖται ἀθάνατον ⁽⁴⁾.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν καθήκον τοῦ Ὁρθοδόξου Κράτους εἶναι νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἐπειτα ὀφείλει ν' ἀπαλάσῃ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα. Οἱ πόλεμοι, τοὺς ὁποῖους ἐπιχειροῦν οἱ Βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες εἶναι πόλεμοι *δίκαιοι*, οἱ ὅποιοι γίνονται πρὸς «*σωτηρίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ εὐεργεσίαν τῶν λαῶν*». Σκοπὸς αὐτῶν εἶναι νὰ διαδίδουν τὸν Χριστιανισμόν καὶ νὰ διανέμουν εἰς τοὺς λαοὺς τὰς εὐεργεσίας τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸν ἴδιον λοιπὸν σκοπὸν μὲ τοὺς ἱεραποστόλους ἐπιδιώκει καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Κράτους, τὸν ὁποῖον ἀποτελοῦν «οἱ στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ».

(1) Τὰ ἄλλα βασίλεια εἶναι *ἐγγῆα*, καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν εἶναι *ἐγγὺς* (rex). Διὰ τοῦτο ἡ βυζαντινὴ διπλωματία ἡγήθη ἐπιμόνως ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς αὐτοκράτορας τὸν Κάρολον τὸν Μέγαν καὶ ἔπειτα τὸν Ὁθωνα Α'.

(2) Ὁ Αὐτοκράτωρ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὴν σφαῖραν τοῦ κόσμου (βλ. τὰς εἰκόνας τῶν νομισμάτων).

(3) Καὶ τοῦτο ἀπεδείχθη ἀληθές. Ὅσοι βάρβαροι ἔμειναν εἰς τὴν εἰδωλολατρειάν ἐξηφανίσθησαν (οἱ Οὐννοι, Ἀβανοί, Πετσενέγοι καὶ ἄλλοι).

(4) «Θὰ ἐνσκήψῃ (ὁ Αὐτοκράτωρ) ὅμοιος μὲ φλεγόμενον πῦρ, καὶ ὁ τρόμος τῶν ὅπλων του θὰ κάμῃ τὸν κόσμον νὰ τρέμῃ. Οἱ Τοῦρκοι καὶ ὅλαι αἱ στρατιαὶ τῶν ἀπίστων θὰ τραποῦν εἰς φυγὴν. Ὁ Αὐτοκράτωρ θὰ γείνῃ ὁ *παγκόσμιος κύριος*. Ἡ γῆ θ' ἀνακαινισθῇ καὶ θὰ τεθοῦν τὰ θεμέλια ἐνὸς νέου οἰκοδομήματος, καὶ ἡ ἀναγέννησις αὕτη θὰ εἶναι ὁμοία μ' ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε τὸν κατακλυσμὸν» (μεσαιωνικὴ ἀρμενικὴ προφητεία).

β'. — Ἡ Βυζαντινὴ κοινωνία.

Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις. — Ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ κοινωνία ἦτο δημοκρατικῶς διωργανωμένη, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ῥωμαϊκὴν καὶ τὴν σύγχρονον αὐτῆς Εὐρωπαϊκὴν. Ἡ ἐκ γενετῆς ἀριστοκρατία, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ χωρισμὸς τῶν τάξεων, ὁ ὁποῖος ἐβασάνισε τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως, δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ Βυζάντιον. Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἐκανονίζοντο, ὥπως καὶ σήμερον ἀναλόγως τοῦ πλούτου, ἰδίως τοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξιώματος. Ἀπὸ τὴν ἀνοδὸν δὲ εἰς τὰ ὑψηλότερα ἀξιώματα καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ὑψηλότεραν κοινωνικὴν βαθμίδα οὐδεὶς ἀπεκλείετο. Μεγίστη πρόοδος διὰ τὸν πολιτισμὸν, εἰς τὴν ὁποίαν μόλις, ἐσχάτως ἐφθασαν αἱ Εὐρωπαϊκαὶ κοινωνίαι.

Ἐν γένει αἱ σχέσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων, αἱ ἰδέαι καὶ ἀντιλήψεις, τὸ ἰδεώδες τέλος τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας, προήρχετο μὲν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἐπλησίαζε πρὸς τὰ σημερινὰ κοινωνικὰ ἰδεώδη, πολὺ ταχύτερον ἀπὸ ὅ, τι συνέβη εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας !

Αἱ συνήθειαι τοῦ βίου. — Εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον διετηρήθησαν πολὺν χρόνον αἱ ἀρχαῖαι συνήθειαι. Αἱ οἰκίαι ἔχουν γενικῶς ἀρχαῖον σχέδιον. Εἰς τὰ συμπόσια αἱ συνδαιτημένους καθίστανται περὶ τὰς τραπέζας ἀνακεκλιμένοι εἰς κλῖνας. Καὶ αἱ ἐνδυμασίαι κατ' ἀρχὰς ἦσαν πολὺ ὅμοιαι μὲ τὰς ἀρχαίας. Ἀργότερα, ἐκ τῆς σχέσεως μὲ τοὺς ξένους λαοὺς, ἐπῆλθον τροποποιήσεις. Οἱ ἄνδρες φοροῦν χειριδωτὸν χιτῶνα, τὸν ὁποῖον ζώνουν εἰς τὴν μέσην, ἄνωθεν αὐτοῦ ῥίπτουν χλαμύδα, ἣ ὁποία ἐμπορπᾶται εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον. Αἱ δὲ γυναῖκες ἔχουν μακρὸν χιτῶνα, ὁ ὁποῖος ζώνεται πολὺ ὑψηλὰ εἰς τὸ στήθος, καὶ περικυκλώνονται μὲ εὐρὺ ἐπανωφόριον. Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ ἐνδύματα στενεύουν καὶ γίνονται ὁμοιότερα μὲ τὰ σημερινά.

Ἡ ἀριστοκρατία. — Ἡ ἀνωτάτη αὐλικὴ καὶ ὑπαλληλικὴ ἱεραρχία ἀποτελεῖ τὴν βυζαντινὴν ἀριστοκρατίαν, ὥς εἵπωμεν. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη διέρχεται τὸν βίον ἐν χλιδῇ. Εἰς τὰς

ἐνδυμασίας ἐπικρατεῖ μεγάλη πολυτέλεια. Ἡ ἀριστοκρατικὴ ἐκείνη κοινωνία ἀγαπᾷ τοὺς ὥραίους ἔππους, τὰς διασκεδάσεις, τὸ κυνήγιον, τέρπεται εἰς τὰς τελετὰς τοῦ Παλατίου.

Ἀλλὰ καὶ ἐργάζονται δραστηρίως οἱ μεγάλοι τοῦ Κράτους. Λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας, ἐνδιαφέρονται

Εἰκ. 64. — *Μεγάλη κυρία* τῆς αὐλῆς, ἴσως *πατρικία ζωστή*. Φέρει διαδήμα με πολυτίμους λίθους καὶ κρατεῖ θυμιατήριον (παλαιὸν ψηφιδωτόν).

Εἰκ. 65. — Εὐγενεῖς κυρίαι τῆς αὐλῆς. Αἱ μεταξωταὶ ἐνδυμασίαι των εἶναι γεμάται ἀπὸ διακοσμῆσεις (παλαιὸν ψηφιδωτόν).

ζωηρότατα διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, πολλάκις ἀσχολοῦνται ἢ ὑποστηρίζουν τὰ γράμματα. Αἱ εὐγενεῖς κυρίαι, ὡς καὶ αἱ βασίλισσαι, ἔχουν ὡς τὴν σπουδαιοτέραν ἐνασχόλησιν τὴν μέριμναν διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα.

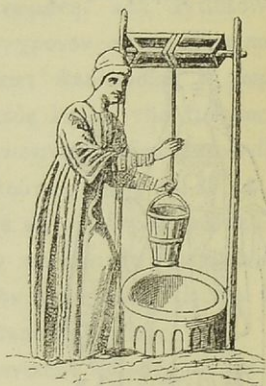
Εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας εἶχεν σχηματισθῇ σπουδαιοτάτῃ ἀριστοκρατία ἀπὸ τοῦς μεγάλους γαιοκτῆμονας. Εἶχαν εἰς τὴν ἐξουσίαν των μεγάλας γαίας, καὶ ἔζων βίον πολυδάπανον, ὡς μικροὶ ἡγεμόνες. Οὕτως ἐσχηματίσθη ἰσχυρὰ ἐπαρχιακὴ ἀριστοκρατία, ἰδίως εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἥ ὁποία ἐξήσκησε μεγάλην ἐπιβολὴν

εἰς τὸ Κράτος. Ἔδωκεν εἰς αὐτὸ γενναίους στρατηγοὺς καὶ αὐτοκράτορας (τοὺς Φωκάδες, τοὺς Κομνηνοὺς κλ.).

Αἱ ἀστικάι τάξεις καὶ ὁ λαός. — Αἱ μεσαιται, αἱ ἀστικάι λεγόμεναι τάξεις, καὶ ὁ λαὸς ἐργάζονται διὰ νὰ ζήσουν, ἀλλὰ

Εἰκ. 66. — Ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ. Φέρει βραχὺν χιτῶνα μὲ ζώνην καὶ σηκώνει κρεβάτιον (ψηφιδωτόν).

Εἰκ. 67. — Γυνή τοῦ λαοῦ. Εἶναι ἐνδεδυμένη μὲ ποδήρη στενὸν χιτῶνα χωρὶς ζώνην. Ἀντλεῖ ὕδωρ ἀπὸ φρέαρ, τὸ ὅποιον εἶναι ὁμοίον μὲ τὰ σημερινὰ τῶν κήπων (ψηφιδωτόν).

συντελοῦν καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν. Ἡ μεσαία τάξις δίδει εἰς τὸ Κράτος τοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἀσχολεῖται ἰδίως εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται καὶ ὁ λαὸς δίδουν τοὺς στρατιώτας.

Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τοῦ Κράτους, ἰδίως εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ζῇ πολυπληθὴς λαός. Οἱ περισσότεροι ἐκτελοῦν τὰ συνήθη χειρωνακτικὰ ἔργα. Πολλοὶ εἶναι ἄεργοι καὶ συχνὰ παρεκτρέπονται εἰς ταραχάς. Διότι ὅλοι ζωηρῶς ἐνδιαφέρονται εἰς τὰ πολιτικά, ἰδίως τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα.

Αἱ ἀσχολίαι καὶ αἱ ψυχαγωγίαι. — Ὁ βίος τῶν εὐγενῶν περιστρέφεται κυρίως περὶ τὸν Αὐτοκράτορα καὶ διέρχεται μὲ τὴν ἐνασχόλησιν εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Οἱ ἰδιῶται πλούσιοι, αἱ μεσαιται τάξεις καὶ ὁ λαὸς συναντῶνται μὲ τοὺς

μεγιστάνας καὶ τὸν Αὐτοκράτορα εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Ἐκεῖ δια-
σχεδάζουν ἐλευθέρως ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πρωτευούσης. Ὑπάρ-
χουν καὶ ἄλλα δημόσια θεάματα διὰ τοὺς ἀστοὺς καὶ τὸν λαόν,

ὅπως αἱ δημόσιαι τελεταί, αἱ μεγάλαι
ἐκκλησιαστικαὶ πανηγύρεις. Διὰ τὸν ὄ-
χλον εἶναι τὸ θέατρον, τὸ ὅποτον δὲν ἔχει
πλέον σχέσιν μὲ τὴν λαμπρότητα τοῦ
ἀρχαίου θεάτρου. Τὰ θεάματα τοῦ θεά-
τρου ἦσαν πρόστιχα παίγνια γελωτο-
ποιῶν καὶ ὀρχηστῶν.

Ὁ οἰκογενειακὸς βίος εἰς τὰς ἀστικάς
τάξεις ἦτο πολὺ ἀνεπτυγμένος καὶ ἐκο-
σμεῖτο μὲ πολλὰς ἀρετάς. Ὁ υἱὸς ἐστέλ-
λετο εἰς τὸ σχολεῖον, ἔπειτα εὗρισκεν ἐρ-

Εἰκ. 68. — Χωρική, ἡ ὁποία
καθημένη ὑπὸ κυπάρισσον
νῆθει (ψηφιδωτόν).

γασίαν διὰ νὰ ζήσῃ. Ἄν ἐξηκολούθει τὴν μόρφωσίν του, εἰσῆρ-
χeto εἰς τὸ ὑπαλληλικὸν στάδιον. Ἡ κόρη ἐμάνθανεν ὀλίγα γράμ-
ματα κατ' οἶκον, ἀλλὰ τὸν περισσότερον καιρὸν ἡσχολεῖτο μὲ
τὴν μητέρα εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα, ἐμάνθανε νὰ νήθῃ, νὰ κεντᾷ
καὶ νὰ ὑφαίνῃ. Ἡ δὲ ψυχγωγία των ἦτο ἡ ἐκκλησία καὶ αἱ

ἐπισχέψεις εἰς τὰ μο-
ναστήρια. Οἱ ἄνδρες
εἰργάζοντο τὴν ἡμέραν
ἔξω τοῦ οἴκου, εἶχον
τὰς οἰκογενειακὰς των
διασχεδάσεις, ἡὐχαρι-
στοῦντο νὰ φιλοξενοῦν
φίλους. Καὶ παιγνίδια,
τὰ ὅποια γνωρίζομεν
καὶ σήμερον, ὡς τὸ
ζατρίκιον, τὸ τάβλι,

δισχεδάζον τοὺς Βυζαντινοὺς τὰς ὥρας τῆς σχολῆς αὐτῶν.

Ὁ βίος εἰς τὰς ἐπαρχίας εἶναι, ἐννοεῖται, περισσότερον πε-
ριωρισμένος, σκληρὸς δὲ εἰς τοὺς ἀγρούς, ἐπου οἱ γεωργοὶ ἐργά-
ζονται εἰς τὰ κτήματα, σπείρουν, θερίζουν, καλλιεργοῦν τοὺς

Εἰκ. 69. — Γεωργὸς καλλιεργῶν διὰ τοῦ ἀρότρου
καὶ ζητῶν τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ, ὃ ὁποῖος
ἐμφανίζεται ἄνω δεξιᾷ. (Μικρογραφία ὠραισιτά-
του χειρογράφου τοῦ ΙΑ' αἰῶνος).

κήπους, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ γεωργοὶ μας. Ἐν γένει, ἂν ἐξετάσῃ τις προσεκτικῶς, θὰ ἴδῃ ὅτι ὁ οἰκογενειακὸς βίος, δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὸν σημερινὸν καὶ μάλιστα τὸν ἰδικόν μας. Τὸ βλέπομεν τοῦτο ἀπὸ τὰς ζωγραφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, αἱ ὁποῖαι παριστάνουν διαφόρους σκηνὰς τοῦ οἰκιακοῦ καὶ ἀγροτικοῦ βίου.

III Ἐκκλησία ἐν τῇ κοινωνίᾳ. — Ἡ καθημερινὴ ἀπασχόλησις καὶ ψυχαγωγία μάλιστα τῆς κοινωνίας ἐκείνης εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Εἰς τὰς ἐκκλησίας συρρέουν ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων διὰ νὰ ἀναπέμψουν τὰς δεήσεις των εἰς τὸν Ὑψίστον καὶ τὴν Παναγίαν. Συγχρόνως πηγαίνουν ἐκεῖ διὰ νὰ ἴδουν ἀλλήλους. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ θέλητρον ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, καὶ διὰ τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις, καὶ διὰ τὰ ἐπίσημα θεάματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μετ' αὐτῆς. Οὕτως ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Βυζαντινὴν κοινωνίαν ὑπῆρξε κολοσσιαία. Ἡ δύναμις δὲ αὕτη ἐκπροσωπεῖται ἰδίως διὰ τῶν μοναστηρίων.

Εἰς ὅλον τὸ Κράτος ὑπῆρχον ἀπειροπληθῆ μοναστήρια. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μέγιστος ἦτο ὁ ἀριθμὸς των. Ὀνομα-

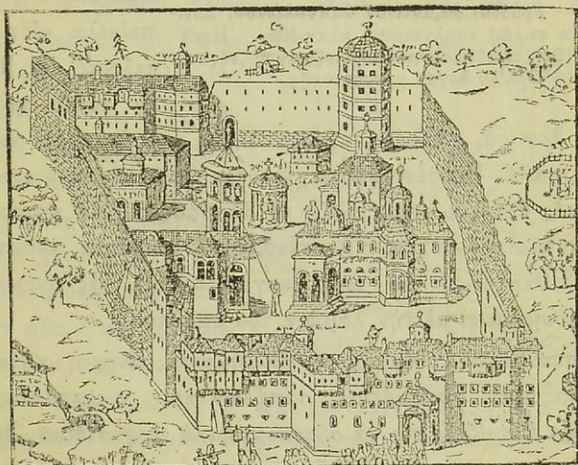

Εἰκ. 70. — Γεωργοὶ θερίζοντες, κλαδεύοντες κλπ. Τὰ γράμματα λέγουν: «οἱ γεωργοί ἢ ἄμπελος. — Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ἐδφ. καὶ εἶπεν».

στά δὲ ἔγειναν μερικὰ μεγάλα κέντρα μοναχικοῦ βίου. Τὸ περιφημότερον εἶναι τὸ Ἅγιον Ὄρος, τοῦ ὁποῦ τοῦ μοναστήρια ἤρχισαν νὰ κτίζωνται τὸν I' αἰῶνα καὶ τὸ ὁποῖον ἀκόμη ἕως σήμερον εἶναι τὸ μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον κέντρον μοναχικοῦ βίου.

Τὰ μοναστήρια δὲν ἦσαν τότε ξένα πρὸς τὴν κοινωνίαν ὅσον εἶναι σήμερον. Ἡ ὑπερβολικὴ μάλιστα εἰς αὐτὰ ἀφοσίωσις τοῦ κόσμου κατήντησε κίνδυνος διὰ τὸ Κράτος. Αὐτοκράτορες, βασιλισσαι, νικηφόροι στρατηλάται πολὺ συχνὰ λαμβάνουν τὸ «μοναχικὸν σχῆμα». Διὰ πᾶσαν περιπέτειαν τοῦ βίου τὸ μοναστήριον θεωρεῖται τόπος καταφυγῆς.

Μεγάλην δ' εὐεργεσίαν παρέσχον τὰ μοναστήρια εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Τὰ μοναστήρια ἐφρόντιζον πρὸς ἀνα-

Εἰκ. 71.—*Μοναστήριον* τοῦ Ἁγίου Ὁρους.—Εἰς τὸ μέσον ἦτο ἡ κυρία ἐκκλησία, τὸ *καθολικόν*, παραπλεύρως παρεκκλήσια καὶ περίεξ τῶν πλευρῶν τοῦ περιβόλου τὰ *κελλία* τῶν μοναχῶν.

κούφισιν τῆς πασχούσης κοινωνίας, πρὸς ἐκπαίδευσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ. Ἦσαν τὰ κέντρα τῶν γραμμάτων καὶ λαμπροτάτου πνευματικοῦ βίου.

Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία.—Ἐως τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ Μεσαιῶνος τὸ ἐμπόριον τοῦ κόσμου ἦτο συγκεντρωμένον ὁλόκληρον εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Αὕτη διενήργει ὄχι μόνον τὸ ἰδικόν της, ἀλλὰ καὶ τὸ διαμετακομιστικὸν καὶ τὸ συναλλακτικὸν ἐμπόριον. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κο-

μίζονται τὰ ἐμπορεύματα, ἐπίσης καὶ τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διασπείρονται εἰς ὅλον τὸν Κόσμον.

Καὶ εἰς τὰς ἄλλας μεγάλας πόλεις, πρωτίστως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατασκευάζονται ἀπείρων εἰδῶν προϊόντα ἐγχω-

ρίου βιομηχανίας. Εἰς τὰ περίφημα βιοτεχνικὰ ἐργοστάσια τῆς πρωτευούσης παμποίκιλα εἶδη πολυτελείας καὶ βιοτικῆς ἐν γένει χρήσεως:

Εἰκ. 72.— Χρυσὸν βυζαντινὸν δακτυλίδιον. Συνίσταται ἐκ σειρᾶς κυκλοτερῶν πλακιδίων. Ἐναλλάξ εἰκονίζονται αἱ πρωτομαὶ τοῦ συζυγικοῦ ζεύγους. Ὁρατὸν ἔργον χρυσοχοϊκῆς.

χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, χάλκινα, πῆλινα σκεύη καὶ διάφορα καλλιτεχνικὰ ἐπιπλα. Προσέτι φιλοτεχνοῦνται ὑάλινα μικροτεχνήματα μὲ χρυσᾶς διακοσμήσεις, ἄλλα ἐξ ἀλαβάστρου, ἐκ κρυστάλλου. Οἱ βυζαντινοὶ χρυσοχόοι κατασκευάζουν θαυμάσια κοσμήματα, τὰ ὅποια θαμβῶνουν μὲ τοὺς μαργαρίτας, μὲ τὰς συρματίνους τῶν διακοσμήσεις, μὲ τὴν λάμψιν τοῦ σμάλτου.

Ἡ σπουδαιότερα ἐγχώριος βιομηχανία εἶναι ἡ κατασκευὴ τῶν μεταξωτῶν ὕφασμάτων, ταπήτων καὶ παραπετασμάτων. Ἡ μέταξα ἐκομίζετο εἰς τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐργοστάσια, ἐκεῖ δὲ δοῦλοι ὕφαινον, ἐχρωμάτιζον αὐτὴν καὶ γυναῖκες τεχνίτριαι ἐφιλοτέχνουν τὰ ἐξάισια πορφυρᾶ καὶ μεταξωτὰ ὕφασματα. Ὅλα τὰ θαυμαστά ταῦτα ἔργα πολυτελείας ἔκαμνον ὀνομαστοὺς τοὺς βυζαντινοὺς τεχνίτας, διεσκορπίζοντο εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἔφερον κολοσσαῖα κέρδη εἰς τὸ Κράτος.

Τὸ πυχρόσμιον ἐμπορικὸν κέντρον.—Εἰς τὰς μεγάλας ἀγορὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνωστίζεται πλῆθος ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι συναλλάσσονται μετ' ἀλλήλων ('). Ἀπειράριθμα εἶναι τὰ ἐμπορικὰ καὶ ἄλλα καταστήματα τῆς χρυσοχοϊκῆς

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πόλις 1 περίπου ἑκατομμ. κατοίκων. Μόνη ἐφάμιλλος εἰς πλοῦτον καὶ πληθυσμὸν ἴσως ἦτο ἡ Βαγδάτη κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους.

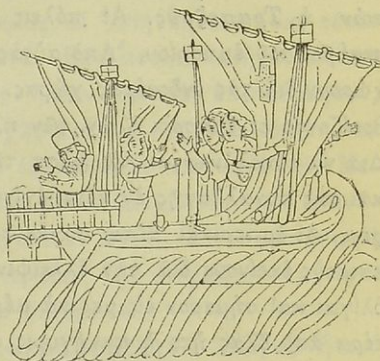
καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν πολυτελείας, ἐπίσης οἱ *τραπεζῖται*, οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν *τράπεζαν* αὐτῶν γεμάτην ἀπὸ σωροὺς χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Τὰ καταστήματα ταῦτα ἦσαν πέριξ τῶν πλατειῶν τῆς πόλεως, ὅπου ἦτο ἡ μεγαλύτερα κίνησις. Τὰ πολυτελέστερα δ' ἐμπορεύματα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς ἓν κολοσσιαῖον οἰκοδόμημα, τὸ ὅποιον ἐλέγετο *Δαμπτήρ*, διότι ἦτο φωταγωγημένον καὶ τὴν νύκτα.

Συρρέουν δὲ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔμποροι ἀπὸ ὅλην τὴν οἰκουμένην. Τὰ καραβάνια κομίζουν ἀπὸ τὴν ἐνδοτέραν Ἀνατολὴν τὰ σπάνια ἀρώματα καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους.

Ἀπὸ τὸν Βορρᾶν οἱ Ῥῶσοι φέρουν γουναρικά, μέλι, κηρόν. Ἐκεῖ γίνεται ἡ συναλλαγή τῶν ξένων ἐμπορευμάτων μὲ τὰ ποικίλα προϊόντα τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας.

Ἀπὸ ἐκεῖ ξένα καὶ ἐγχώρια ἐμπορεύματα σκορπίζονται εἰς ὅλην τὴν Δύσιν, φθάνουν ἕως τὴν Ἀγγλίαν, ἕως τὴν Σκανδιναυίαν. Οἱ ἐμπορικοὶ στόλοι τῶν Βυζαντινῶν διατρέχουν τὰς θαλάσσας καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, κομίζοντες εἰς τοὺς λαοὺς τὰ ἐμπορεύματα τῶν ἄλλων χωρῶν καὶ τῆς ἰδικῆς των.

Ὁ θαυμασμὸς τῶν ξένων περιηγητῶν, οἱ ὅποιοι εἶδον τὴν κίνησιν καὶ τὸν πλοῦτον ἐκείνον, εἶναι ἀνεξάντλητος: «Οἱ ἔμποροι, λέγει εἰς ἕξ αὐτῶν, πηγαίνουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου.— Εἰς τὸ Παλάτιον ἀποστέλλονται κατ' ἕτος οἱ φόροι ἀπὸ ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Οἱ πύργοι εἶναι γεμάτοι ἀπὸ μεταξωτά, ἀπὸ πορφύραν καὶ χρυσόν. Οἱ Ἕλληνες, οἱ κάτοικοι τῆς χώρας, εἶναι πολλὸν πλούσιοι εἰς χρυσόν καὶ πολυτίμους λίθους. Περιπατοῦν ἐνδεδυμένοι μὲ μεταξωτὰ ἐνδύματα, στολισμένα μὲ χρυσοῦς κροσσοὺς καὶ μὲ κεντήματα.

Εἰκ. 78. — Πλοῖον βυζαντινόν (κινεῖται δι' ἰστίων καὶ διὰ κωπῶν). Ἐπὶ τῶν ἰστίων καὶ τῶν ἰστίων σταυροφόροι σημαῖαι (ψηφισμάτων τοῦ 18' αἰῶνος).

«Όταν τοὺς βλέπη κανεῖς στολισμένους κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἑπάνω εἰς τὰ ἄλογά των, λέγει πῶς εἶναι τέκνα βασιλέων. Ἡ δὲ χώρα των εἶναι πολὺ μεγάλη, καὶ ἔχει ἄφθονον οἶτον, κρέας καὶ παντὸς εἶδους ἐδώδιμα. Πουθενὰ εἰς ὅλον τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχουν τόσα μεγάλα πλούτη» (¹).

Ἡ εὐημερία εἰς τὰς ἐπαρχίας. — Δὲν περιωρίζετο δὲ μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἡ ἐμπορικὴ αὕτη κίνησις. Ἐπίσης ζωηρὰ ἦτο εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Κατόπιν μεγίστην ἐμπορικὴν κίνησιν εἶχαν ἡ *Θεσσαλονίκη*, ἡ *Χερσών*, ἡ *Τραπεζοῦς*. Αἱ πόλεις αὗται ἦσαν καὶ σπουδαιότατοι σταθμοὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἀπὸ αὐτὰς μεγάλαι ἐμπορικαὶ ὁδοὶ ἀνεχώρουν διὰ τὰς ἐνδοτέρας χώρας. Εἰς τὰς ἀγοράς των δὲ συνηθροίζοντο οἱ ἔμποροι ὅλων τῶν πλησιοχώρων βαρβαρικῶν λαῶν. Διὰ τὰ εὐκολύνονται τὰ μέσα τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων καὶ τῆς συναλλαγῆς ἐν γένει ἐγίνοντο εἰς πολλὰ μέρη *πανηγύρεις*. Αἱ ἐμπορικαὶ αὗται συγκεντρώσεις ἦσαν συνηθισμέναι τοὺς καιροὺς ἐκείνους διὰ τὴν ἑλλειψιν τῆς συγκοινωνίας, μένουν δὲ ὀλίγαι καὶ σήμερον εἰς μερικὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ σπουδαιότερα ἀπὸ ὅλας ἦτο ἡ πανήγυρις τοῦ Ἀγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐπὶ δέκα ἡμέρας ἡ μεγάλη πόλις ἦτο γεμάτη ἀπὸ κίνησιν καὶ ἀπὸ ἐμπόρους ὅλου τοῦ κόσμου, ἰδίως τῶν Σλάβων καὶ τῶν βαρβάρων τοῦ Δουνάβεως. «Ὁ τόπος τῆς πανηγύρεως, λέγουν οἱ συγγραφεῖς, ἦτο μία ὁλόκληρος πόλις». Τὰ με-

(¹) «Οἱ Αὐτοκράτορες ἠδύναντο νὰ λέγουν, ὅτι οὐδεὶς μονάρχης τῆς Χριστιανωσύνης εἶχε τόσον μεγάλην πρωτεύουσαν, τόσον σημαντικὸν εἰσόδημα καὶ Κράτος τόσον ἀνθηρὸν καὶ τόσον πυκνῶς κατοικημένον. Αἱ πόλεις τῆς Δύσεως εἶχον ἐρημωθῆ ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων· τὰ ἐρείπια τῆς Ῥώμης, τὰ ἐκ πηλοῦ τεῖχη, αἱ ξύλιναι οἰκίαι καὶ τὸ στενὸν περιτείχισμα τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου δὲν ἔδιδον καμμίαν ἰδέαν τοῦ μεγέθους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν παλατίων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ πλούτου τῶν ἀπειραριθμῶν κατοίκων αὐτῆς» (*Γίββων*).

γάλα ταῦτα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Αὐτοκρατορίας ἦσαν καὶ μεγάλα κέντρα Ἑλληνικοῦ βίου.

Αἱ χῶραι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. — Καθ' ὃν χρόνον τόσον μεγάλη ζωὴ ἐπεκράτει εἰς τὰς βορείας καὶ τὰς ἀνατολικὰς χῶρας τοῦ Κράτους, τί ἐγίνοντο αἱ ἐνδοξοὶ χῶραι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶχε πηγάσει ὁ πολιτισμὸς αὐτοῦ; Καὶ ἐκεῖ γνωρίζομεν ὅτι πολλαὶ πόλεις ἦνθουν, ὥς ἡ Κόρινθος, αἱ Θῆβαι, αἱ Πάτραι. Εἰς τὰς Θήβας καὶ τὰς Πάτρας ὑπῆρχον διάφορα βιομηχανικὰ ἐργοστάσια, περίφημος δὲ ἦτο ἡ βιομηχανία τῶν πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων.

Ἡ δὲ πόλις τῆς ἀρχαίας σοφίας, αἱ Ἀθῆναι, δὲν ἦσαν τόσον ἄσημος πόλις κατὰ τὸν Μεσαιῶνα. Βασιλίσσαι κατήγοντο ἀπὸ τὰς Ἀθῆνας, δύο αὐτοκράτορες ἦλθον καὶ τὰς ἐπεσκέφθησαν, ὡραιόταται ἐκκλησίαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σώζονται ἀκόμη καὶ σήμερον ⁽¹⁾. Ἡ ἐνδοξὸς πόλις ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἀκόμη νὰ προσελκύῃ ὅχι μόνον θαυμαστὰς τῶν ἀθανάτων μνημείων, ἀλλὰ καὶ τῶν σχολείων αὐτῆς. Ξένοι περιηγηταὶ τοῦ Μεσαιῶνος, Φράγκοι καὶ Ἀραβες, τὴν ὀνομάζουν «μητέρα, τροφὸν τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ζητόρων».

Ὁ πλοῦτος τῆς Αὐτοκρατορίας. — Μέγας ἦτο ὁ πλοῦτος, ὁ ὁποῖος συνηθοῦζετο εἰς τὰ ταμεῖα τοῦ Κράτους ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Οἱ ξένοι παλαιοὶ περιηγηταὶ ἀναβιδάζουν τὰ εἰσοδήματα τῆς βασιλευούσης εἰς 600 περίπου ἑκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν. Ὁλοῦ τοῦ Κράτους τὰ ἔσοδα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὰ λογαριάσωμεν, συμφώνως μὲ τὴν ἀξίαν τοῦ σημερινοῦ νομίσματος, περὶ τὰ τρία δισεκατομμύρια. Τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι ὑπέρογκον. Πρέπει δὲ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἡ κοινὴ εὐπορία ἔχει γίνει πολὺ μεγαλυτέρα. Παρ' ὅλας τὰς τεραστίας δαπάνας τῶν πολέμων πολλοὶ Αὐτοκράτορες ἀπειταμίευσαν μεγάλους θησαυροὺς. Ἀπόδειξις δὲ τῆς εὐμαρείας ταύτης καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἐμπορίου εἶναι τὸ

(1) Βασιλίσσαι: ἡ Ἀθηναῖς καὶ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία. — Αὐτοκράτορες: ὁ Κώνστας καὶ Βασίλειος Β'. — Ἐκκλησίαι: ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα κλπ.

σημαντικώτατον γεγονός, ὅτι τὸ βυζαντινὸν νόμισμα ἦτο νόμισμα διεθνές, τὸ ὁποῖον ἐξετιμᾶτο εἰς τὸν βαρβαρικὸν κόσμον, ὅσον καὶ εἰς τὸν πολιτισμένον (¹).

γ'. — Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη.

Τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης. — Ἡ λαμπρότης καὶ ὁ πλοῦτος τῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἐμφανὴς ἰδίως εἰς τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, τὰ παλάτια, τὰς ἐκκλησίας, μοναστήρια τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν ἄλλων πόλεων. Μὲ τὰ ἐξαισία γλυπτὰ μάρμαρα, τὰ ἀπαστράπτοντα ψηφιδωτά, μὲ τὰ παμπούκιλα ἄλλα καλλιτεχνήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἦσαν στολισμένα, ἐκίνουν τὸν θαυμασμόν τοῦ θεατοῦ.

Τὰ μνημεῖα ἐκεῖνα, ὅπως τὰ ὀνομάζομεν ἐφ' ὅσον διεσώθησαν ἕως σήμερον, — διεσώθησαν δὲ ἄρκετά, — εἶναι ἢ πλεόν φανερά ἐκδήλωσις τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἐδημιούργησεν ἐξαισία καλλιτεχνήματα καὶ ἐκυριάρχησε κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ὅπως καὶ ἡ τέχνη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Αἱ Βυζαντιναὶ πόλεις. — Αἱ πόλεις κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἦσαν περιχλεισμέναι μὲ περίβολον τειχῶν. Αἱ μεγάλαι Βυζαντιναὶ πόλεις, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Θεσσαλονίκη, ἐνέπνεον τρόμον εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς μὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ ἰσχυρὰ τείχη αὐτῶν. Ὁ περίβολος εἶχε σχῆμα περίπου κυκλοτερές. Μία μεγάλη δὸς διέσχιζε τὴν πόλιν εἰς τὸ μέσον καὶ ὀνομάζετο *Μέση*. Ἐκατέρωθεν ἦσαν τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ ἄλλα ἐργοστάσια. Εἰς τὰς ἀγορὰς συνηθροίζετο ὁ κόσμος καὶ ἰδίως οἱ ἔμποροι διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ὁδῶν ἦσαν κτισμένοι αἱ οἰκίαι, αἱ πλείσται ἀπλαῖ, κατὰ τὸ ἀρχαῖον σχέδιον. Πέριξ μιᾶς αὐλῆς ὑπάρχουν ἀπὸ τὸ ἐν μέρος τὰ δωμάτια, τὰ ὁποῖα εἶναι προσιτὰ

(¹) Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας τὸ βυζαντινὸν νόμισμα ἦτο τὸ μόνον ἐν χρήσει εἰς τὰς διεθνεῖς συναλλαγὰς (*Γκέλτσερ*).

εἰς ὁλοὺς· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὰ προωρισμένα διὰ τὰς γυναῖκας, ὁ γυναικωνίτης. Συνήθιζον δὲ νὰ διακοσμοῦν τὸν πρῶτον δροφον μὲ σκεπαστὸν ἐξώστην (χαγιάτι), ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευεν ὡς περίπατος. Τοιαῦται ἦσαν αἱ οἰκίαι τῆς μέσης τάξεως.

Ὑπερηφανεύοντο δ' αἱ βυζαντιναὶ πόλεις διὰ τὰ δημόσια καὶ φιλανθρωπικά των ἱδρύματα, ἐπίσης καὶ

διὰ τὰ ἄλλα ἔργα δημοσίας ὠφελείας, ὡς ὑδραγωγεῖα, λουτρῶνας, δεξαμενάς. Κατὰ καιροὺς οἱ Αὐτοκράτορες ἐφρόντιζον ν' ἀνακαινίζουσιν τὰ παλαιὰ ἢ νὰ κτίζουσιν νέα κτίρια διὰ τὰς ἀνάγκας ἢ πρὸς στολισμὸν τῶν πόλεων των.

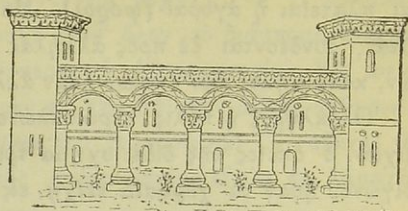
Ἡ Κωνσταντινούπολις. — Ἡ

πρωτεύουσα ἦτο ἡ βασιλεῖς τῶν πόλεων, ἡ βασιλεύουσα, ἡ πόλις, ἐξακουστὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἦτο ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης, «τὸ κοινὸν ἀπάντων ἐντρούφημα καὶ ἐξακουστὸν περιλάλημα».

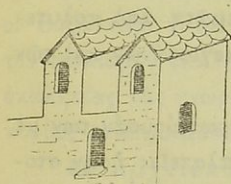
Τὸ μεγαλοπρεπέστατον μέρος τῆς πόλεως τὸ ὅποιον ἐπροκάλει τὴν ὑπερηφάνειαν τῶν κατοίκων καὶ τὸ θάμβος τῶν ξένων, ἦτο τὸ πρὸς τὴν ἄκραν τοῦ Βοσπόρου μέρος τῆς πόλεως. Ἐκεῖ, ὡς γνωρίζομεν, ἦσαν τὰ δημόσια ἱδρύματα καὶ τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖ ἦτο τὸ Ἱερὸν Παλάτιον μὲ τὴν ἀφάνταστον πολυτέλειάν του· ἡ Ἀγία Σοφία μὲ τὸ ἁρμονικὸν κάλλος τῆς καὶ ὁ Ἱππόδρομος, ὁ ὁποῖος καταπλήττει διὰ τὸ μεγαλεῖον του.

Ἐκεῖ ἦτο τὸ Ἱερὸν Παλάτιον μὲ τὴν ἀφάνταστον πολυτέλειάν του· ἡ Ἀγία Σοφία μὲ τὸ ἁρμονικὸν κάλλος τῆς καὶ ὁ Ἱππόδρομος, ὁ ὁποῖος καταπλήττει διὰ τὸ μεγαλεῖον του.

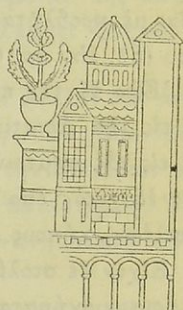
Ἀδαμαντίου Βυζαντινῇ Ἱστορίᾳ

Εἰκ. 74. — Πλουσίας οἰκίας πρόσφισ καὶ περίβολος (μικρογραφία τοῦ ΙΑ' αἰῶνος).

Εἰκ. 75. — Μικρὰ οἰκία (τοιχογραφία τοῦ ΙΔ' αἰῶνος).

Εἰκ. 76. — Οἰκία κτισμένη ἐπὶ στοῶν μὲ διακόσμησιν. (Ψηφιδωτὸν τοῦ ΙΒ' αἰῶνος).

Ἄλλα θαυμάσια μέρη τῆς πόλεως, τὰ ὅποια ἦσαν προωρισμένα διὰ τὸν λαὸν καὶ τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν, ἦσαν αἱ μεγάλαι πλατεῖαι ἢ ἀγοραί (φόροι). Μακραὶ στοαὶ περιτριγυρίζουν αὐτάς, συνδέονται δὲ πρὸς ἀλλήλας διὰ πλακοστρώτων λεωφόρων, κατὰ μῆκος τῶν ὁποίων ἦσαν ἄλλαι μακραὶ στοαὶ (ἔμβολοι).

Ὁλόκληρος ἡ πόλις περικυκλῶνεται ἀπὸ συνεχῇ περίβολον τειχῶν, ὃ ὁποῖος τῆς δίδει σχῆμα τριγώνου. Εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ τριγώνου ἦσαν τὰ *χερσαῖα τεῖχη*, εἰς τὰς πλευράς τὰ *παραθαλάσσια*. Τὸ Μέγα Παλάτιον ἦτο εἰς τὴν γωνίαν. Αἱ μεγάλαι πόρται τῶν χερσαίων τειχῶν ἔφερον εἰς τὴν ἐξοχὴν. Εἰς δὲ τὰ παραθαλάσσια τεῖχη ἦσαν ἀσφαλέστατοι περιτειχισμένοι *λιμένες*. Κατὰ μῆκος τοῦ Κερατίου κόλπου ἐξετείνοντο μεγάλαι προκυμαῖται μὲ προβλήτας, ὅπου ἀγκυροβολοῦν τὰ πλοῖα ὄλου τοῦ κόσμου (βλ. εἰκ. ἀρ. 6).

Ἐξω δὲ τῆς πόλεως, γύρω αὐτῆς, καὶ εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν καὶ εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ἀκτὴν, ὑπάρχουν πολλὰ προάστια, ὅπως καὶ εἰς τὰς σημερινὰς πρωτευούσας. Εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ πολυτελεῖς ἐξοχικὰς ἐπαύλεις καὶ παλάτια τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν βασιλέων, κήπους καὶ ἄλση.

Εἶχον δὲ στολίσαι οἱ Αὐτοκράτορες τὴν πρωτεύουσάν των μὲ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Αἱ πλατεῖαι ἦσαν στολισμέναι μὲ ὀβελίσκους, μὲ ὕψηλὰς στήλας, μὲ ἀνδριάντας πεζοὺς ἢ ἐφίππους. Οἱ *ἔμβολοι*, ὃ Ἰππόδρομος, τὰ Παλάτια, ἦσαν στολισμένα μὲ ἐξαίσια ἀγάλματα τῶν ἀρχαίων θεῶν, τεχνουργημένα ἀπὸ μάρμαρον ἢ χαλκόν. Τὰ ἀπαράμιλλα ἐκεῖνα ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης ἀνεδείκνυσον τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔν ἀπέραντον Μουσεῖον. Ἐν μέσῳ τῶν ἀριστουργημάτων ἐκείνων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διετηρήθη καὶ εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν ἡ πρὸς τὸ καλὸν ἀγάπη.

Ἄλλ' εἶχεν ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἰδικόν της στόλισμα, τὰς ἀπειροπληθεῖς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια. Ἦσαν αὗται τὸ πρωτότυπον καλλιτεχνικὸν δημιούργημα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος. Ὅσοι ξένοι, ἀπλοῖκοι ἢ μορφωμένοι ἄνθρωποι, ἤρχοντο

εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔμενον «μὲ ἀνοικτὸν τὸ σιόμα ἐμπρὸς εἰς τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα θεάματα».

Αἱ ἐποχαὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. — Ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ τέχνη ἤχημαζε καθ' ὅλον τὸ διάστημα ἑνδεκα αἰώνων, κατὰ τὸ ὅποιον διήρκεσεν ἡ Αὐτοκρατορία. Εἰς τρεῖς ὁμῶς μεγάλας ἐποχὰς ἔφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀνθησιν :

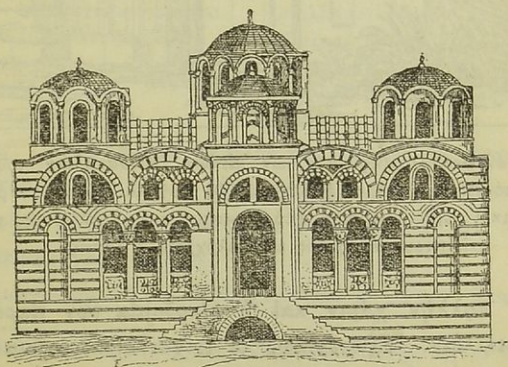
1η ἐποχή: Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ (5' αἰῶνα) τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς Ἀγίας Σοφίας ἔβαλε τὰ λαμπρὰ θεμέλια τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

2α ἐποχή: Μὲ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν τῆς Αὐτοκρατορίας τὸν Ι' αἰῶνα συνήγησεν ἡ Αὐτοκρατορία καὶ τὴν λάμψιν τῆς τέχνης.

3η ἐποχή: Τέλος, κατ' αὐτὰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς, τὸν ΙΔ' — ΙΕ' αἰῶνα καὶ πάλιν ἀναλάμπει ζωηρῶς ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη.

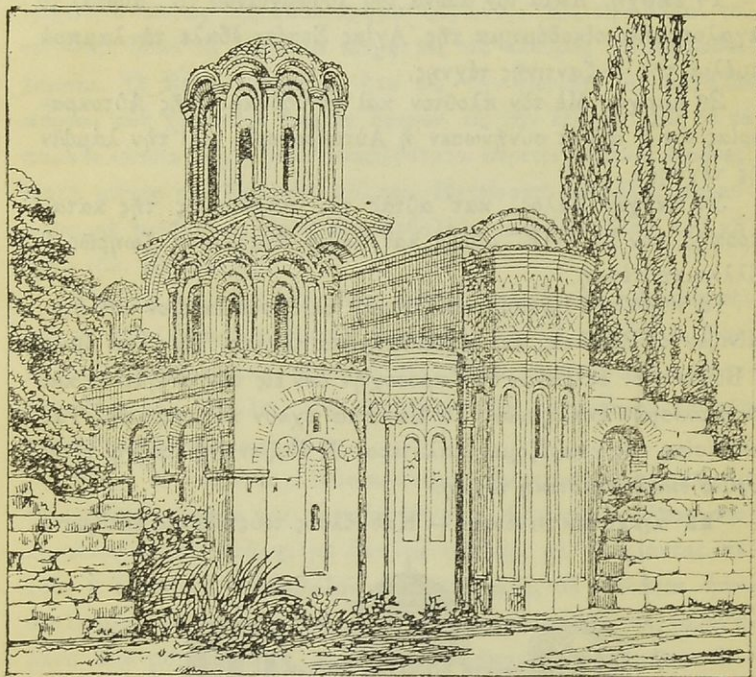
Τὰ παρὰ τὸν Βόσπορον παλάτια, τὰ ὅποια ἐκτιζον καὶ ἀνεκαίνιζον οἱ Βασιλεῖς, περιεῖχον θαύματα τέχνης. Ἐν γένει ὁμῶς οἱ Βυζαντινοὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν ἀνέγερσιν καὶ τὸν στολισμὸν ἐκκλησιῶν. Τὰ Παλάτια ἔχουν καταστραφῇ. Τὰς ἐκκλησίας τὰς γνωρίζομεν καλύτερα. Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη εἶναι κυρίως ἐκκλησιαστικὴ τέχνη.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. — Καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἐκτίζοντο

Εἰκ. 77. — Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς Θεοτόκου (τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. — Ἡ πρόσοψις).

ἀπειροπληθεῖς ἐκκλησίαι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ὅλον τὸ Κράτος. Οὐδεμία ἔφθασεν εἰς τὸ κάλλος καὶ τὴν τελειότητα τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ἀλλὰ μετὰ τέσσαρας αἰῶνας, τὸν Ι' περίπου, ἐπικρατοῦν μερικαὶ τροποποιήσεις εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἰδίως, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν ὡραίων πάλιν ἐκκλησιῶν. Γίνονται αὗται μικρότεραι κατὰ τὸ μέγεθος. Κτίζον-

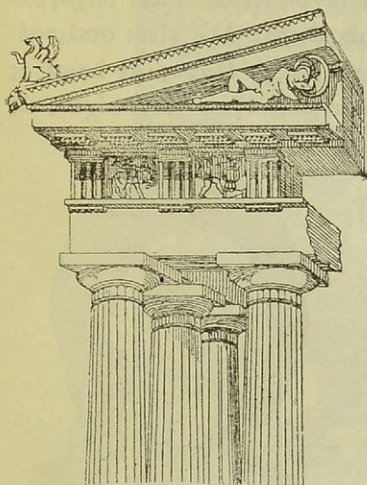

Εἰκ. 78. — Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (τοῦ ΙΔ' αἰ.).

Εἶναι μία ἀπὸ τὰς ὡραιότερας ἐκκλησίας. Οἱ τροῦλλοι ὑψώνονται ῥαχιδιοί, οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, γεμᾶτοι ἀπὸ διακοσμήσεις μὲ πλίνθους, περι-
καλύπτουν αὐτὴν ὥς εἰς πολύχρωμος τάπη.

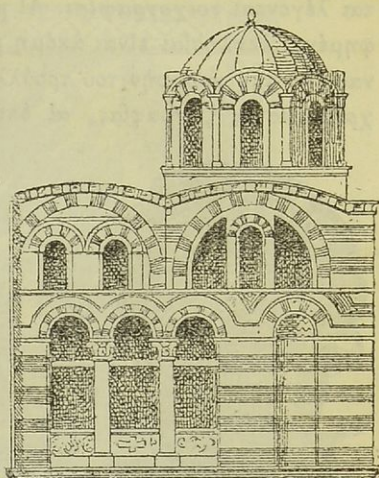
ται ὁμῶς μὲ πολλὴν χάριν καὶ ἡ οἰκοδομία των παρουσιάζει μεγάλην ποικιλίαν. Ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι εἶναι κτισμένοι μὲ ὑλικά διαφόρων χρωμάτων (ἔχουν πολλὰς σειρὰς πλίνθων), ὥστε γίνεται ἐναλλαγή χρωμάτων (λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ), ἡ ὁποία

παράγει εὐάρεστον αἶσθημα εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Ὁ τροῦλλος γίνε-
ται ὑψηλὸς καὶ ραδινός, μερικαὶ μάλιστα ἐκκλησίαι ἔχουν πολ-
λοὺς τροῦλλους. Αἱ κύριαι γραμμαὶ εἶναι αἱ καμπύλαι κατ' ἀν-
τίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, τὴν κλασσικὴν τέχνην, ἥ ὅποια ἀγαπᾷ

Εἰκ. 79.— Μέρος ἀρχαίου ναοῦ. Ἡ τοιχοδομία ἐγένετο μὲ μεγάλα τεμάχια μαρμάρων τελείως ἐπεξεργασμένων. Ἐπεκράτουν δὲ αἱ εὐθείαι γραμμαὶ. (ἐπιστύλια, ἀετώματα).

Ἡ κλασσικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἦτο εὐθύγραμμος.

Εἰκ. 80.— Μέρος βυζαντινοῦ ναοῦ. Ἡ τοιχοδομία ἐγένετο μὲ μικρὰ πα-
ραλληλόγραμμα μάρμαρα, τὰ ὅποια ἐνηλλάσσοντο μὲ σειρὰς πλίνθιν.
Ἐπεκράτουν αἱ καμπύλαι (ἁψίδες, τροῦλλοι). Ἡ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτο-
νικὴ ἦτο καμπυλόγραμμος.

τὰς εὐθείας. Τὸ ὅλον δὲ σχέδιον τῶν ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖ, καὶ
εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἓν μέγα σχῆμα σταυροῦ.
Ἡ Ὁρθόδοξος ἐκκλησία πρέπει νὰ ἐπιδεικνύεται μὲ τὸ σταυρι-
κόν, τὸ σταυροειδὲς σχῆμα (¹).

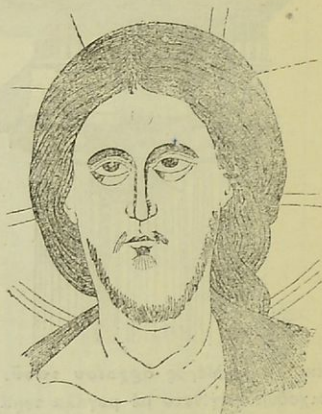
ζωγραφικῇ.— Καὶ κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ὅπως καὶ ἐπὶ

(¹) Βλ. τὰς εἰκόνας ὧν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ
ἔπειτα.— Ἐκκλησίαι τοῦ Θ'—ΙΒ' αἰῶνος, σώζονται καὶ ἐν Ἀθήναις, ὁ
Ἅγιος Ἐλευθέριος, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα κλπ. Ὡραῖαι
ἐκκλησίαι, μὲ θαυμάσια ψηφιδωτά, εἶναι ἡ Μονὴ τοῦ Δαφνίου πλησίον
τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Δουκᾶ πλησίον τῆς Λεβαδείας.

Ίουστινιανού, ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι πολυτελής. Τὸν σπουδαιότερον στολισμὸν ἀποτελοῦν τὰ ψηφιδωτά. Ἀργότερα, χάριν οἰκονομίας, ἤρχισαν (ἀπὸ τὸν Β' αἰῶνα) νὰ ζωγραφίζουσιν τοὺς τοίχους διὰ χρωστήρος. Αἱ ζωγραφίαι αὗται λέγονται *τοιχογραφίαι*. Αἱ μεταγενέστεραι αὗται τοιχογραφημέναι ἐκκλησίαι εἶναι ἀκόμη μικρότεραι, ἀλλ' εἶναι στολισμέναι ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τρούλλου ἕως τὸ ἔδαφος μὲ λαμπρὰς χρωματιστὰς ζωγραφίας, αἱ ὁποῖαι σκεπάζουσιν τοὺς τοίχους ὡς

Εἰκ. 81. — Ψηφιδωτόν. Ὁλόκληρος ἡ ζωγραφία ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ χρωματιστὰ λιθάρια.

Εἰκ. 82. — Τοιχογραφία, ὁ Χριστός. Εἶναι ζωγραφισμένη μὲ χρωστήρα.

εἰς πολύχρωμος τάπης. Εἰς τὸν τρούλλον ζωγραφίζεται ὁ *Παντοκράτωρ*, εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ ἡ *Θεοτόκος* ἡ *Πλατυτέρα*, ἀμέσως ὑποκάτω τοῦ τρούλλου οἱ *Εὐαγγελισταί*, εἰς τὰ περισσότερον καταφανῆ μέρη τῶν τοίχων αἱ σκηναὶ τῶν μεγάλων ἐορτῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὁ *Εὐαγγελισμός*, ἡ *Γέννησις*, ἡ *Βάπτισις* κλ. (¹).

Παρομοίως ζωγραφίας μὲ χρώματα ἔκαμνον οἱ Βυζαντινοὶ

(¹) Αἱ σπουδαιότεραι παραστάσεις αὗται εἶναι δώδεκα καὶ λέγονται *δωδεκάορτα*, ἀπεικονίζονται δὲ ἕως σήμερον εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ τέμπλου, κάτωθεν τοῦ μεγάλου σταυροῦ.

καὶ εἰς τὰς γνωστὰς ἐπὶ ξύλου κινητὰς εἰκόνας, ἐπίσης πολὺ μικρὰς εἰς τὰ περιθώρια τῶν χειρογράφων βιβλίων, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται *μικρογραφίαι* ⁽¹⁾. Ὅλοι μαζί αἱ παραστάσεις αὗται ἀποτελοῦν τὴν πλουσιωτάτην καὶ ἐντελῶς πρωτότυπον *Βυζαν-*

Εἰκ. 83. — Μία ἀπὸ τὰς *μικρογραφίας* ἐνὸς λαμπροτάτου χειρογράφου τοῦ I' αἰῶνος. Παριστάνει τὸν Δαβὶδ φυλάσσοντα τὰ πρόβατά του.

Ἡ γυνή, ἥ ὁποία κάθεται πλησίον του συμβολίζει τὴν Ἀρμονίαν.

τινὴν εἰκονογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἀκόμη καὶ σήμερον ἀκολουθοῦν οἱ ἁγιογράφοι.

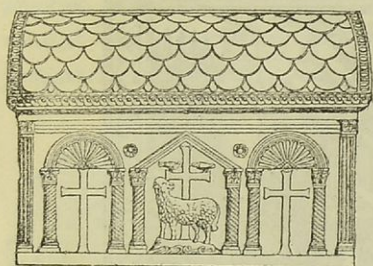
Ἡ γλυπτική. — Ἡ τέχνη ὅμως τοῦ μαρμάρου, ἥ ὁποία ἐδόξεσε τοὺς προγόνους, δὲν ἐκαλλιεργήθη πολὺ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἡ παράστασις τῶν ἁγίων δι' ἀγαλμάτων δὲν ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς εὐλαβής, διότι συνεδέετο πάρα πολὺ στενῶς μὲ τὴν λατρείαν τῶν εἰδώλων. Ἀλλ' ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ διέπρεψεν

(1) Βλέπε τὰς εἰκόνας τῶν *μικρογραφιῶν*. — Εἰς δὲ τὰς ἀρχαῖς κεφαλαίων ἐξωγράφισον ὠραιότατα ἀρχικὰ γράμματα.

εἰς τὴν διακόσμησιν καὶ ἐχρησίμευσε πρὸς στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Ὡς τοιαύτη διακοσμητικὴ τέχνη κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλην τελειότητα καὶ νὰ παραγάγῃ ἀπαραμίλλα διακοσμητικὰ ἔργα.

Τὰ γλυπτὰ μάρμαρα χρησιμεύουν εἰς τοὺς ναοὺς ὡς κιονό-

κρανα, ὡς πλάκες διαφόρων προορισμῶν ἥτοι πρὸς στολισμὸν τοῦ ἁμβωνος, τοῦ τέμπλου, ὡς διαζώματα καὶ γείσα. Φθάνουν δὲ εἰς μεγάλην ποικιλίαν καὶ λεπτότητα. Αἱ διακοσμήσεις αὐταὶ παριστάνουν διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα, σχέδια ἀπὸ τὸν φυτικὸν κόσμον, ἄνθη, πτηνὰ, φανταστικὰ θηρία. Ἐνίοτε περιπλέκονται μὲ τόσῃν λεπτότητά,

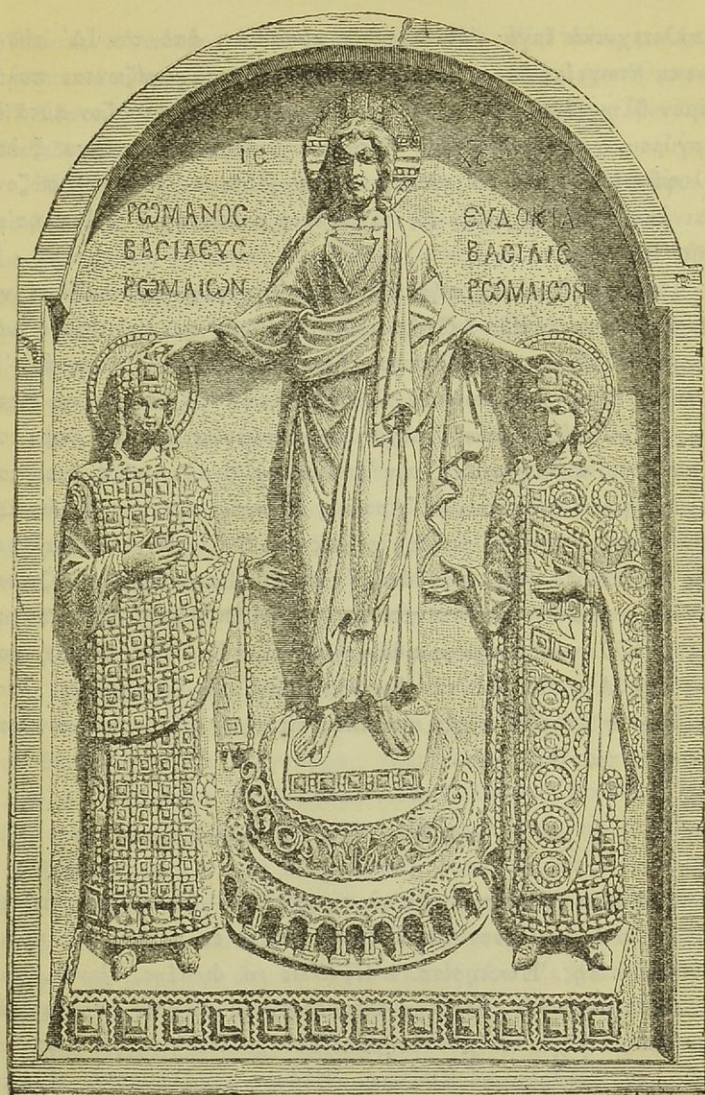

Εἰκ. 84. — Σαρκοφάγος ἢ λάρναξ, νεκρικὴ θήκη, ἐκ μαρμάρου μὲ γλυπτὰς διακοσμήσεις. Τοιαῦται λάρνακες βαρυντιμότηται ἦσαν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἐθάπτοντο οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες.

ὥστε νομίζεις, ὅτι εἶναι κέντημα δαντέλλας.

Τὰ κομψοτεχνήματα. — Μὲ μεγάλην τέχνην καλλιεργεῖται ἡ μικροτεχνία ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ, ἐπὶ μετάλλου καὶ ξύλου. Θαυμάσια εἶναι καὶ παμποίικια τὰ μικρὰ ταῦτα ἔργα τέχνης, μὲ καταπληκτικὰς διὰ τὴν λεπτότητά των μικρογλυφικὰς παραστάσεις καὶ διακοσμήσεις. Δίπτυχα ἢ τρίπτυχα (ἀπὸ δύο ἢ τρία μικρὰ φύλλα), κιβώτια (πρὸς ἐναπέθεσιν τῶν ἁγίων λειψάνων ἢ τῶν κοσμημάτων), πολυκάνδηλα, σταυροί, ἐγκόλπια (φυλακτὰ) καὶ ἀπείρων ἄλλων εἰδῶν κειμήλια ἐστόλιζον τὰ παλάτια καὶ τὰς ἐκκλησίας. Καὶ τὰ παντοειδῆ ἐξ ἄλλων ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας, τὰ ὅποια, ὡς γνωρίζομεν, ἔκαμνον ὀνομαστοὺς τοὺς βυζαντινοὺς τεχνίτας, ἦσαν καὶ αὐτὰ πολλάκις ἔργα τέχνης. Ἰδίως τὰ κεντήματα καὶ αἱ διακοσμήσεις τῶν ἱερῶν ἀμφίων καὶ τῶν μεταξωτῶν ὕφασμάτων.

Εἰς τὰς παλαιὰς μονὰς, ἰδίως εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, σώζονται ἕως σήμερον εἰς τὰ σκευοφυλάκιά των διάφορα τοιαῦτα

Ειχ. 85. — Θρυμνάσιον ἔργον μικρογλυφίας ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ (11^α αἰὼνας).
 Εἶναι τὸ μεσαῖον φύλλον τριπτύχου καὶ παριστάνει τὸν Χριστὸν εὐλο-
 γοῦντα τοὺς βασιλεῖς *Ῥωμανὸν Δ' Διογένην* καὶ *Εὐδοκίαν*.

καλλιτεχνικά ἔργα. Ἡ διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἀπὸ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἔνεκα πτωχείας δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ μεταχειρίζωνται πολυτιμον ὕλην (ἐλεφαντοστοῦν, χρυσόν), καὶ κατεσκεύαζον αὐτὰ ἐξ ἀργύρου, χαλκοῦ ἢ ξύλου. Ἐξαιετα μικροσκοπικὰ ἔργα ξυλογλυφίας (ἰδίως σταυροί), ὅπως καὶ μεγαλύτερα (τέμπλα), σώζονται ἀκόμη ἕως σήμερον εἰς τὰ παλαιὰ μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. — Ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἐμφανεστέρα ἐκδήλωσις τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ. Ἡ τέχνη τοῦ Βυζαντίου ἠκτινοβόλησε πολὺ μακράν. Ἡ Ῥωσικὴ τέχνη καὶ ὅλων τῶν σλαβικῶν λαῶν τοῦ Αἵμου εἶναι ἐντελῶς βυζαντινὴ. Ὅμοιος ἡ τέχνη τῆς Ἀρμενίας καὶ τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανικοῦ ὀνόματος, οἱ Ἀραβες, ὡς πρὸς τὴν τέχνην, ὡς καὶ τὴν ἐπιστήμην, εἶναι ὑπόδουλοι εἰς τὸ Βυζάντιον. Οἱ Καλίφαι τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Βαγδάτης καὶ τῆς Κορδοῦης δανείζονται τεχνίτας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἐπίδρασις τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς τέχνης φθάνει ἕως τὴν Γαλλίαν, ἀκόμη καὶ ἕως τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Σκανδιναυίαν. Οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ καὶ ὅλη ἡ Εὐρώπη εἶναι ὑποτελεῖς εἰς τὴν τέχνην καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ Βυζαντίου.

δ'.—Ἡ παιδεία καὶ ἡ λογοτεχνία.

Ἡ ἐκπαιδεύσις καὶ τὰ σχολεῖα. — Ἡ ἐκπαιδεύσις τοῦ λαοῦ ἦτο ἀντικείμενον μεγάλης φροντίδος ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. «Ὅφείλεις νὰ διδάξης, ἔλεγον, τὸν ἀγράμματον λαόν». Εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν κίνησιν σπουδαιότατην δρᾶσιν εἶχον τὰ μοναστήρια. Τὰ σχολεῖα τῶν ἡταν ὡς, θὰ ἐλέγομεν, σχολεῖα τοῦ Κράτους. Ἐκάστη μεγάλη μονή, εἶχε τὸ σχολεῖον αὐτῆς. Εἰς τὰ κατώτερα, τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἐμάνθανεν ὁ παῖς, ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς, ὀλίγην ἀριθμητικὴν, τὴν ἱερὰν ἱστορίαν καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Εἰς δὲ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα, τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, ὡς εἴπωμεν,

ἐδιδάσκοντο τελείως τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Εἰς καλὸς μαθητὴς ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ἐκ στήθους καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὸν Ὅμηρον. Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἦτο πολὺ διαδεδομένη καὶ ἐγένετο μὲ μεγάλην ἐμδρίθειαν.

Πάντοτε δὲ κατεβάλλετο προσπάθεια εἰς τὴν διδασκαλίαν νὰ συνδυάζεται ἡ χριστιανικὴ σοφία μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεὺσις συνεβάδιζε μὲ τὴν κοσμικὴν. Τὰ βιβλία τῶν μαθητῶν ἦσαν ἀφ' ἑνὸς ἐκκλησιαστικά, ἀφ' ἑτέρου περιλήψεις ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων (ἰδίως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους), καὶ χρησιμομάθειαι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ποιητὰς καὶ πεζογράφους.

Τὸ Πανεπιστήμιον.—Ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἡ πολιτεία κατέβαλε μεγάλας προσπάθειας διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν. Καὶ πρὶν καταπέσουν αἱ περίφημοι ἀρχαῖαι Σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας (τὸν 5^{ον} αἰῶνα), εἶχεν ἤδη ὁ Θεοδόσιος Β' ἰδρύσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Πανεπιστήμιον (425). Πάντοτε δ' ἐλειτούργουν εἰς τὴν πρωτεύουσιν καὶ τὰς μεγάλας πόλεις καὶ ἄλλα ἀνώτερα παιδευτήρια.

Ἡ μεγάλη μεταρρύθμισις ἔφερε σπουδαιότατους καρποὺς εἰς τὴν παιδείαν. Εἰς τὸ Μέγα Παλάτιον, εἰς ἓν ἰδιαίτερον παλάτιον, τὸ ὅποτον ἐλέγετο Μαγναύρα, ἐλειτούργει ἀνέκαθεν ἀνωτέρα Σχολή. Ὁ ἀδελφὸς τῆς Αὐτοκρατορίας Θεοδώρας, ὁ καῖσαρ Βάρδας (περὶ τὸ 850) ἀναδιωργάνωσε τὴν Σχολὴν ταύτην καὶ ἔκαμε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας. Κατόπιν, μετὰ ἓνα αἶῶνα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (950), ἔπειτα, πάλιν μετὰ ἓνα αἶῶνα, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (1050), εὐρίσχομεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ φήμη δι' αὐτοῦ διετηρήθη καὶ εἰς τοὺς κατόπιν αἰῶνας.

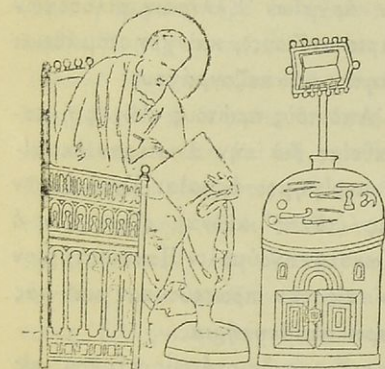
Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἐδιδάσκοντο ὅλαι αἱ μαθήσεις περίπου, αἱ ὁποῖαι διδάσκονται καὶ σήμερον. Ἐδιδάσκετο ἡ φιλοσοφία, ἡ θεολογία, τὸ δίκαιον, τὰ μαθηματικά, ἀκρόμη καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι. Μὲ ἰδιαίτεραν δὲ φροντίδα διδάσκεται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία, ἐρμηνεύονται μὲ ἐπιμέλειαν οἱ ἀρχαῖοι

συγγραφείς καὶ ποιηταί. Ἡ διδασκαλία σπουδαίων καθηγητῶν προσελκύει ἀκροατὰς ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν καὶ τὴν Δύσιν.

Μὲ πάντα δὲ τρόπον ἡ πολιτεία ὑποστηρίζει τὰ γράμματα. Οἱ φοιτητα εἶναι δωρεὰν δεκτοὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅσοι δ' ἐργάζονται εἶναι βέβαιαι, ὅτι θὰ ἐπισύρουν τὴν εὖνοιαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ Αὐτοκράτορος. Οἱ δὲ καθηγηταὶ ἔχουν μεγάλας τιμὰς καὶ θεωροῦνται ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ πρόσωπα τοῦ Κράτους. Ἀπὸ

τὸ Πανεπιστήμιον λαμβάνονται οἱ ἀνώτατοι λειτουργοὶ καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Ἔως τὴν πτώσιν τοῦ Κράτους ἐργάζονται τὰ ἀνώτερα παιδευτήρια πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων ⁽¹⁾.

Τὰ βιβλία καὶ αἱ βιβλιοθήκαι.—Κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἔγραφον ἐπὶ περγαμνῆς, ἢ ὅποια ἦτο δέρμα ζῶον κατεργασμένον πολὺ λειον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ ὕλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγράφοντο τὰ βιβλία, ἐστοιχίζεν πάρα πολὺ, ἐξ ἄλλου ἐπρεπε

Εἰκ. 86. — Ἅγιος γράφων χειρόγραφον. Ἐπὶ τῆς τραπέζης εἶναι τὰ γραφικὰ ἐργαλεῖα. Ἐχει δὲ ἡ τράπεζα ἄνω ἀναλόγιον καὶ κάτω ἐρμάριον πρὸς τοποθέτησιν τῶν βιβλίων.

νὰ ἀντιγράφωνται διὰ τῆς χειρός, διὰ τοῦτο λέγονται *χειρόγραφα*. Μεγάλῃ λοιπὸν ἦτο ἡ δυσκολία καὶ ὁ κόπος ἀποκτήσεως βιβλίων, μέγισται δὲ δαπάναι, ἀπείρως μεγαλύτεραι ἀπὸ σήμερον, ἀπητοῦντο διὰ νὰ καταρτισθοῦν βιβλιοθήκαι.

(1) «Τὸ πνεῦμα τοῦ Ὁμήρου τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλάτωνος ἐφώτιζε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ πολυάριθμοι ἐρμηνεῖαι καὶ τὰ σχόλια τῶν Βυζαντινῶν εἰς τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, δεικνύουν μὲ πόσῃ ἐπιμέλειαν ἀνεγινώσκοντο. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεκάθησαν τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ ἀνέκτησαν τὴν εὐκόλον χρῆσιν τῆς γλώσσης

Εικ. 87.—Δείγμα μικρογραμμάτου γραφῆς ἀπὸ τὸ τέλος χειρογράφου γραφέντος κατὰ τὸ 1000 μ. Χ. ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Β'.

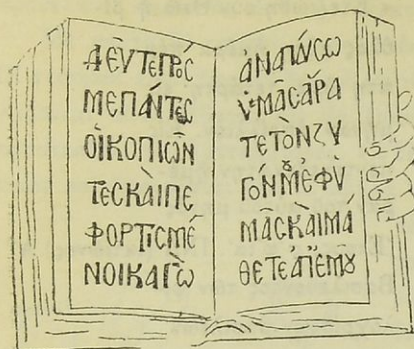
ΕΤΕΛΙΟΘΗΣΙΩ ΘΩΚΩ	«Ἐτελιώθη οὖν Θεῷ ἡ βί-
υλοσῶντη ἡμέρῳ πύμ	βλος αὕτη ἡμέρα πέμ-
πτη ὥρα, τετάρτη· εἰς	πτη ὥρα, τετάρτη· εἰς
μηνῶν ἀπρίλλιον· εἰς	μηνῶν ἀπρίλλιον· εἰς
πεντεκεδεκάτην ἡμέ-	πεντεκεδεκάτην ἡμέ-
ραν τοῦ αὐτοῦ μηνός·	ραν τοῦ αὐτοῦ μηνός·
Ἔτους, σ' φ' ια'· ἸΝΔ (ικτιῶνος) Α'	Ἔτους, σ' φ' ια'· ἸΝΔ (ικτιῶνος) Α'
Βασιλεύοντος τῶν φι-	Βασιλεύοντος τῶν φι-
λοχρίστων βασιλέων	λοχρίστων βασιλέων
ἡμῶν, βασιλεῦς καὶ	ἡμῶν, βασιλεῦς καὶ
Κωνσταντίνου· γραφέν	Κωνσταντίνου· γραφέν
διὰ χειρὸς βασιλεῖου	διὰ χειρὸς βασιλεῖου
πρεσβυτέρου καὶ καλλογράφου	πρεσβυτέρου καὶ καλλογράφου
τῆ(ν) τέχνη(ν)· ὅσοι δὲ ἀνα-	τῆ(ν) τέχνη(ν)· ὅσοι δὲ ἀνα-
γινώσκειται εἰς τὴν βί-	γινώσκειται εἰς τὴν βί-
βλον αὐτὴν εὐχεσθαι ὑ-	βλον αὐτὴν εὐχεσθαι ὑ-
πὲρ ἐμοῦ τοῦ τάλανος».	πὲρ ἐμοῦ τοῦ τάλανος».

Οἱ Βυζαντινοὶ συνήθισαν καὶ εἰς τὴν μικρογραμμάτου καὶ εἰς τὴν κεφαλαϊώδη γραφὴν νὰ συμπλέκουν πρὸς ἀλλήλα τὰ γράμματα καὶ νὰ μεταχειρίζονται πολλὰς συντμήσεις. Πολλάκις αἱ λέξεις ἦσαν ἠνωμένοι, χωρὶς τόνους καὶ στίξεις. Συχνὰ οἱ ἀντιγραφεῖς ἦσαν ἀμαθεῖς καὶ ἔκαμνον πολλὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Ἡ γραφὴ τῶν ἡτο δμως γενικῶς κανονικὴ καὶ ζωηρά. Μερικὰ χειρόγραφα εἶναι μὲ θαυμασίαν καλλιγραφίαν γεγραμμένα, κοσμοῦνται δὲ μὲ ὀρειστοτάτας μικρογραφίας εἰς τὸ περιθώριον.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἐχρονολόγουν ἀπὸ κτίσεως, ἡτοι δημιουργίας κόσμου. Ἀπὸ τότε ἕως τὴν γέννησιν ἐλογάριαζον 5.508 ἔτη. Διὰ νὰ εὐρωμεν λοιπὸν τὴν σημερινὴν πρὸς ν' ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὴν βυζαντικὴν χρονολογίαν 5.508. Ὡστε 'ς φ' ια' = 6511—5508=1003.—Ἰνδικτιῶν δὲ εἶναι κύκλος 15 ἐτῶν.

τῶν προγόνων αὐτῶν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος. Ἡ γνῶσις τῶν ὑπερόχων διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι εἶχον μαγεύσει καὶ διδάξει τὸ μέγιστον ἀπὸ τὰ ἔθνη, (τοὺς Ῥωμαίους), εἶχε καταστῇ πολὺ κοινή. Ἡ Κωνσταντινούπολις, περιέκλειεν εἰς τὸν περίβολον αὐτῆς τόσῃν ἐπιστήμῃ καὶ τόσα βιβλία, ὅσα δὲν ὑπῆρχον εἰς ὅλας μαζὶ τὰς μεγάλας χώρας τῆς Δύσεως» (Γιββων).

Εικ. 88. — Δείγμα κεφαλαιώδους γραφῆς ἀπὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζεται εἰς τοιχογραφίαν.

«Δεῦτε πρὸς ἀναπαύσω
με πάντες ὑμᾶς· ἄρα·
οἱ κοπιῶν· τε τὸν ζυ·
τες καὶ πε· γόν μου ἐφ' ὅ·
φορτισμέ· μᾶς καὶ μᾶ·
νοι καγὼ θετε ἀπ' ἐμοῦ».

Τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα ἔπρεπε νὰ εὑρεθοῦν καὶ νὰ συναθροισθοῦν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ πλούσιοι λόγιοι, αἱ προστάται τῶν γραμμάτων ἄρχοντες τοῦ Κράτους, ἔστελλον πράκτορας εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν χειρόγραφα. Μεγάλαι βιβλιοθήκαι εἶχον καταρτισθῇ, αἱ πολυτιμότεραι ἦσαν αἱ τοῦ Παλατίου, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μαγναύρας. Εἰς τὰ μοναστήρια ἀντιγράφονται διαρκῶς χειρόγραφα καὶ πλουτίζονται αἱ βιβλιοθήκαι αὐτῶν. Ὅχι μόνον διὰ τῶν πολέμων αἱ Ἑλληνες τοῦ μεσαιῶνος ἠμπόδισαν τοὺς βραβάρους νὰ καταστρέφουν τὸν πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλους κόπους διετήρησαν τὴν κληρονομίαν τῆς ἀρχαίας σοφίας.

Ἡ λογοτεχνία. — Εἰς τὴν ἐξόχως μορφωμένην ἐκείνην κοινωνίαν ὁ πνευματικὸς βίος ἦτο πολὺ ζωηρὸς, ἡ δὲ συγγραφικὴ παραγωγή ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς ἐξαιρετικὰς δραστηριότητας αὐτῆς. Τὸ παράδειγμα δίδουν οἱ Αὐτοκράτορες. Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίοδον τῆς παγχοσμίου ἱστορίας ἀναφέρονται βασιλεῖς καὶ βασιλίσσαι ἀκόμη, οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν περὶ τὰ γράμματα καὶ ἐξέδωκαν συγγραφάς, ὅσον κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ἐποίαν αἱ Φράγκοι βασιλεῖς δὲν ἤξευρον νὰ βάλουν τὴν ὑπογραφὴν των, οἱ βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες ἦσαν λόγιοι. Μεγάλοι ἐπίσης ἄνδρες εἰς τὴν πολιτείαν κατέχουν καὶ μεγάλην θέσιν εἰς τὰ γράμματα. Καὶ

οὗτοι καὶ οἱ βασιλεῖς γίνονται προστάται τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων.

Μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει ὑπῆρξεν ἡ Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Δὲν περιορίζεται αὕτη εἰς τὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ ἔχει γενικώτερον, *παγκόσμιον χαρακτήρα* ⁽¹⁾. Ἡ πρώτη ἐποχὴ αὐτῆς ἕως τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι πλήρης ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας σοφίας. Κατόπιν ἡ σκληρὰ πάλη περὶ ὑπάρξεως ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ἔπειτα ἡ Εἰκονομαχικὴ κρίσις, δὲν ἀφίνουν καιρὸν πρὸς τοιαῦτα ἔργα, καὶ ἀκολουθοῦν δύο «σκοτεινοὶ αἰῶνες» (650 — 850). Ἀπὸ τὰ τέλη τῆς Εἰκονομαχίας ἀρχίζει γονιμωτάτῃ περίοδος τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία βαίνει διαρκῶς ἀνυψουμένη. Τὸν 9^{ον} αἰῶνα κυριαρχεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου (περὶ τὸ 850), τὸν ἐπόμενον τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (950), τὸν 11^{ον} τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ (1050). Εἰς λαμπροτάτην δὲ ἀκμὴν ἀνυψοῦνται τὰ μεσαιωνικὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τὸν 12^{ον} αἰῶνα, δὲν διακόπτεται δὲ ἡ ἀνθισις αὐτῶν ἕως τὰς ἡμέρας τῆς καταστροφῆς (1453).

Αἱ ἐπιστῆμαι. — Ἡ Φιλοσοφία κατὰ τὸν μεσαίωνα πε-

⁽¹⁾ «Ἡ ἰδιάξουσα σημασία τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν δὲν δύναται ἀρκετὰ ἐντόνως νὰ ἐξαρθῇ. Τὸ κυρίαρχον στοιχεῖον εἰς τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν εἶναι τὸ Ἑλληνικόν. Εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος τὴν διεύθυνσιν ἔχουν τὰ πλήθη, τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ. Αἱ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις εἰς τὸν δημόσιον βίον, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ τὴν κατωτέραν κοινωνίαν, εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν τέχνην ἦσαν Ἑλληνικαί. Ἐνταῦθα λαμπρῶς ἐκδηλοῦται ἡ παλαιὰ παρατήρησις, ὅτι αἱ δυνάμεις ἑνὸς ἔθνους κεῖνται εἰς τὸν πνευματικὸν βίον. Σπουδαιότατον δὲ γεγονὸς εἶναι ἡ ποικιλία τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν συγγραφέων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα πνεύματα ἔχουν ὑψηλὰ ἀξιώματα εἰς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄλλοι πάλιν συγγραφεῖς ἀνήκουν εἰς τὸν λαόν. Καὶ οὕτω λαμβάνει ἡ λογοτεχνία ζωντανόν, ποικίλον καὶ πολυμερῆ χαρακτήρα (*Κρουμβάχερ*).

ριωρίζετο εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς διδασκαλίας τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς ἀπὸ τοὺς σοφωτέρους βυζαντινοὺς ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Δαμασκοῦ **Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός**, ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε μεγάλην φήμην ὡς θεολόγος καὶ ἐχθρὸς τῆς Εἰκονομαχίας, ἐπωνομάσθη δὲ διὰ τὴν εὐγλωττίαν του **Χρυσόροδος**. Διὰ τῶν φιλοσοφικῶν δὲ αὐτοῦ συγγραμμάτων συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ διαδοθῇ ἡ σπουδὴ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ Θεολογία ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιότερος κλάδος τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ Βυζάντιον. Πρωτότυπα ὅμως συγγράμματα δὲν παρήχθησαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ, τὴν ὁποίαν ἐλάμπρυναν τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλαιοι καὶ οἱ Χρυσόστομοι, παρήκμασεν. Διότι ἐπεκράτει ἡ μίμησις, ὁ κύριος δὲ χαρακτὴρ αὐτῆς ἦτο ὁ ἐγκωμιαστικός. Διὰ τοῦτο τὰ συνηθέστερα προϊόντα εἶναι λόγοι εἰς ἑορτάς, πανηγυρισμοὶ μαρτύρων, ἐκκλησιῶν, ἐπιτάφιοι, ἐρμηνεῖαι περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου.

Ὡς πρὸς δὲ τὰς κυρίως σήμερον λεγομένας ἐπιστήμας, τὰς φυσικὰς, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὰς ἄλλας, καὶ εἰς αὐτάς δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητος ἡ ἐπίδοσις τῶν Βυζαντινῶν, ὡς δεικνύει ἡ ἐφεύρεσις τοῦ ὕγρου πυρὸς καὶ ἄλλαι μηχανικαὶ ἐφευρέσεις. Δὲν ἔκαμαν ὅμως μεγάλας ἀνακαλύψεις, διότι ἐδεσμεύοντο εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρεῦνης ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις.

Οἱ Ἑγκυκλοπαιδικοί. — Τόσον μέγας ἦτο ὁ ὄγκος τῶν ἀρχαίων βιβλίων, ὥστε, ὡς ἔλεγον οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοί, «ἐφοβεῖτο κανεῖς καὶ ν' ἀκούῃ μόνον νὰ γίνηται λόγος περὶ αὐτῶν». Μὲ χαρὰν λοιπὸν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν διάσωσιν καὶ τὴν ταξινόμησιν τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου θησαυροῦ τῆς ἀρχαιότητος. Σήμερον ἔχομεν μεγάλα λεξικά, τὰ ὅποια ὀνομάζονται **Ἑγκυκλοπαιδεῖαι**, καὶ εἰς τὰ ὅποια εὗρισκομεν συστηματικῶς καταταγμένους τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ ὅλων τῶν ἐπιστημῶν ('). Παρό-

(') *Ἑγκύκλιον παιδείαν* ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὸ ποσόν, τὸν κύκλον ἐκείνων τῶν γενικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας πᾶς ἐλεύθερος ἑφηβὸς ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ πρὶν ἐπιδοθῇ εἰς εἰδικὴν τινα σπουδὴν.

μοιόν τι ἐπεχείρησαν οἱ Βυζαντινοί, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἥ ὅποια δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐποχὴ τῶν Ἑγκυκλοπαιδικῶν (850 — 1050).

Μὲ ἀκούραστον φιλοπονίαν ἐπιδίδονται οἱ σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὸ ν' ἀντιγράφουν ἀποσπάσματα καὶ νὰ καταρτίζουν συλλογὰς καὶ περιλήψεις ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς (ἐπιτομάς, ἀνθολογίας). Ὁ πρῶτος ἐγκυκλοπαιδικὸς εἶναι ὁ Φώτιος (κατὰ τὸ 850), ὁ ὅποιος περιέλαβεν ἐν ἑαυτῷ ὅλον κληρον τὴν ἀρχαίαν σοφίαν. Εἰς ἐν ἀπὸ τὰ συγγράμματά του, τὸ ὅποιον ἐπιγράφεται *Βιβλιοθήκη ἢ Μυριόβιβλος*, ἀνθολογεῖ καὶ κρίνει πολυάριθμα ἀρχαῖα συγγράμματα.

Κατόπιν ὁ Αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος* (κατὰ τὸ 950) μὲ τὴν βοήθειαν πολλῶν λογίων καταρτίζει μεγάλας ἐπιτομάς καὶ συλλογὰς ἀπὸ ἔργα διαφόρων ὑποθέσεων, ἱστορικά, νομικά, ἱατρικά, γεωπονικά καὶ ἄλλα. Σπουδαιόταται εἶναι αἱ *Ἱστορικαὶ συλλογαί*. Ἐπίσης καὶ οἱ *Βίοι Ἀγίων*, πρωτότυποι ἢ μεταφρασμένοι ἀπὸ διαφόρους γλώσσας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Διὰ τοῦτο ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ, ὁ ὅποιος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν συλλογὴν, ὀνομάζεται *Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς* ⁽¹⁾. Τὸν ἐπόμενον πάλιν αἰῶνα ἐμφανίζεται ὁ πολυμαθέστατος σοφὸς ὁ *Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς* (κατὰ τὸ 1050), ὁ ὅποιος κατεῖχε πᾶσαν ἐπιστήμην καὶ σοφίαν. Εἶναι ὁ ἀναδιοργανωτὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ πρύτανις αὐτοῦ (*ὑπάτος τῶν φιλοσόφων*). Ἐκτὸς διαφόρων λόγων καὶ ποιημάτων ἀκόμη, ἔγραψεν ὁ Ψελλὸς παντὸς εἶδους βιβλία, θεολογικά, φιλοσοφικά, νομικά, ἱστορικά, μαθηματικά.

Αἱ ἐργασίαι δὲ τῶν Βυζαντινῶν λογίων δὲν περιορίζονται εἰς τὴν μοναξίαν τοῦ σπουδαστηρίου των. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν (ὁ Φώτιος, ὁ Πορφυρογέννητος) καταρτίζουν κύκλους λογίων, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται πρὸς διάδοσιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Ὁμοιάζουν λοιπὸν πρὸς τοὺς ἰδικούς μας Φιλολογικοὺς συλλόγους.

(1) Λέγονται συνήθως *Συναξάρια* (ἀπὸ τὸ *σύναξις*, συνάθροισις πρὸς πανηγυρισμὸν Ἀγίων). Τὸ κοινὸν δὲ βιβλίον, τὸ ὅποιον περιλαμβάνει ἐν περιλήψει ὅλους τοὺς βίους τῶν Ἀγίων, λέγεται *Μέγας Συναξαριστής*.

Συχνάκις ἐγίνοντο διαλέξεις, εἰς δημόσια μέρη (ὡς εἰς τὰς στοάς) συχνότατα δὲ ἐγίνοντο εἰς συναθροίσεις λογίων σπουδαῖαι θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις. Ἐπικρατεῖ μάλιστα πολλάκις πνεῦμα ἀνεξαρτησίας σκέψεως καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἱστοριογραφία. — Πρωτότυπον δ' ἐργασίαν ἔκαμαν ἰδίως οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὅποιον πάντοτε διέπρεψαν, εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὅλοι οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοί, ἀπὸ τὸν διασημότερον, τὸν ἱστοριογράφον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸν *Προκόπιον* (σ. 56), ἕως τὸν τελευταῖον, μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους μεγάλους ἱστορικούς, ὡς τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Πολύβιον. Μετὰ τὸν Προκόπιον διεκρίθη ὁ *Γεώργιος Πισίδης*, ὁ ὅποιος ἔγραψεν εἰς στίχους ἀρχαίους τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου. Κατὰ τὴν Μακεδονικὴν δὲ περίοδον διακρίνεται ὁ *Δέων* ὁ *Διάκονος*, ὁ ὅποιος διηγεῖται τοὺς ἀγῶνας τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ, καὶ ἐξεικονίζει πολὺ ζωηρῶς τὴν λαμπροτάτην ἐκείνην ἐποχὴν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας.

Ἐκτὸς τῶν ἱστοριῶν τούτων, εἰς τὰς ὁποίας ἐξιστοροῦνται γεγονότα τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐζησαν οἱ συγγραφεῖς, καὶ ἐν ἄλλο ἱστορικὸν εἶδος συνηθίζετο περισσότερον, αἱ λεγόμεναι *Χρονογραφίαι*. Ὁ παλαιότερος καὶ ὁ σπουδαιότερος *χρονογράφος* ὑπῆρξεν ὁ *Ἰωάννης Μαλάλας* (τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ), ὁ ὅποιος ἔδωκε τὸ ὑπόδειγμα εἰς τὰς τοιαύτας δημῶδεις ἱστορίας. Οἱ *χρονογράφοι* ἀρχίζουσιν ἀπὸ Ἀδὰμ (ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἥτοι ἀπὸ τῆς δημιουργίας), καὶ γράφουσιν τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν λαῶν, ἐννοεῖται καὶ τὴν βυζαντινὴν, ἕως τὴν ἐποχὴν των. Τὸ ἔργον των (*Χρονογραφία* ἢ *Χρονικὸν* ἢ *Σύνοψις ἱστοριῶν*) ὁμοιάζει μὲ ἐγχειρίδιον Γενικῆς ἱστορίας, εἶναι παγκόσμιος ἱστορία γραμμὴν διὰ τὸν λαόν. Ἦσαν δὲ τὰ βιβλία ταῦτα πολὺ ἀγαπητὰ εἰς τὸν λαόν, ὅπως καὶ τὰ *Συναξάρια*, διότι εἶναι γραμμένα μὲ ἀπλοῦς καὶ δημῶδες ὅφος. Εἶχον δὲ μεγάλην διάδοσιν ὅχι μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς σλαβικοὺς καὶ εἰς ὅλους τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς (').

(1) Μετὰ τὸν Μαλάλαν ἀξιόλογος *χρονογράφος* τῆς ἐποχῆς τῶν Εἰκο-

Οἱ ὕμνογράφοι.—Τὰ πνευματικὰ ταῦτα ἔργα ἔχουν μεγάλην σπουδαιότητα, ἀφίνουν ὅμως ὀλίγον ψυχρὸν τὸ αἶσθημα. Διότι συνδέονται πάρα πολὺ μὲ τὰς ἀρχαίας ἀναμνήσεις. Οἱ συγγραφεῖς τῶν ἀντλοῦν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ τὰ διανοήματα τῶν ἀπὸ τὴν ἀστεῖρευτον πηγὴν τῶν ἀρχαίων. Ἡ ἀδυναμία τῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλλειψιν σχέσεως μὲ τὴν σύγχρονον ζωὴν.

Ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν ταύτην πηγὴν ἐμπνεύσεως ἐκπηγάζει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις τῶν Βυζαντινῶν. Τὸ λογοτεχνικὸν τοῦτο εἶδος εἶναι αὐθόρμητον πνευματικὸν δημιούργημα. Οἱ θρησκευτικοὶ ὕμνοι ἐκφράζουν πιστῶς καὶ εἰλικρινῶς ζωντανὰ τὰ αἰσθήματα τῆς συγχρόνου ζωῆς.

Οἱ βυζαντινοὶ ὕμνογράφοι ἐλέγοντο καὶ *μελωδοί*, διότι οἱ ἴδιοι συνέθετον καὶ τὸ ποίημα καὶ τὸ μέλος αὐτοῦ. Συνδεόμενοι δὲ οἱ ὕμνοι οὗτοι μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, τὴν ὁποῖαν ἀπὸ παιδία ἀκούσαμεν εἰς τὰς ἐκκλησίας, κατανύσσουν βαθέως τὴν ψυχὴν ἡμῶν καὶ διατηροῦν μετὰ τόσους αἰῶνας ζωντανὸν τὸ αἶσθημα, τὸ ὅποιον τοὺς ἐνέπνευσεν.

Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ὕμνογράφους καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ποιητὰς ὄλων τῶν αἰώνων εἶναι ὁ *Ῥωμανὸς ὁ Μελωδός*. Ἐζῆσε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν τὸν ἐτίμησεν ὡς Ἅγιον. Περίφημος εἶναι ὁ ὕμνος τῶν Χριστουγέννων :

«*Ἡ παρθένος σήμερον
Τὸν ὑπερούσιον τέκτει,
Καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον
Τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει*».

Ὁ δὲ *Ἀκάθιστος ὕμνος* καὶ ἡ ἀκολουθία τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ συνδυάζουν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα μὲ

νομάχων εἶναι ὁ *Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής*. Κατόπιν ἔρχονται ὁ *Γεώργιος ὁ Ἀμαρτωλὸς* καὶ ὁ *Γεώργιος Κεδρηνός*, τῶν ὁποίων αἱ χρονογραφαίαι φθάνουν ἕως τὴν ἐποχὴν περίπου, τὴν ὁποῖαν ἔχομεν ἐξιστορήσει. Μία δὲ χρονογραφία, ἡ ὁποία ἔγινε πολὺ κοινὴ, ὀνομάζεται *Μέγας Χρονογράφος*.

τὴν ἐθνικὴν χαρὰν καὶ ἀντηχοῦν εἰς τὰς ἐκκλησίας ὡς θριαμβευτικοὶ παιᾶνες διὰ τὰς «νίκας κατὰ βαρβάρων».

Ἡ ἡρωϊκὴ ποίησις. Ὁ Ἀκρίτας. — Ἡ ἡρωϊκὴ ἐκείνη ἐποχὴ τῶν μεγάλων πολέμων ἀφῆκε ζωηρὰ ἔχνη εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ. Ἰδίως οἱ ἀδιάλειπτοι ἀγῶνες, τοὺς ὁποίους διεξῆγε τὸ Κράτος εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορα αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Κασπίας θαλάσσης ἕως τὰς ἐρήμους τῆς Συρίας.

Οὕτω, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἀπὸ τὸν I' αἰῶνα, ἤρχισεν ὁ λαὸς νὰ δημιουργῇ ἡρωϊκὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἀπεδόθησαν εἰς θναῖον ἥρωα, ὡς ἀντιπρόσωπον ὅλων τῶν ἀγνώστων ἡρώων, οἵτινες ἐμάχοντο χωρὶς ἀνάπαυσιν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Ὁ ἥρωας οὗτος ὀνομάζεται *Διγενῆς Ἀκρίτας*, διότι «φυλάσσει τὰ ἄκρα», τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τὰ ἡρωϊκὰ ταῦτα ἄσματα τοῦ λαοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναλογίαν μὲ τὰ κλέφτικα τραγούδια, συνειτέθη ἀργότερα, κατὰ τὸν IB' αἰῶνα, ἐν συνεχεῖ ἡρωϊκὸν ἔπος. Τὰ δημῶδη ἄσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέκυψε τὸ ἔπος τοῦτο, ἀποτελοῦν τὸν *Ἀκριτικὸν κύκλον*, ἐπειδὴ περιστρέφονται περὶ τὸν Ἀκρίταν. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὰ δημῶδη ἄσματα, τὰ ὁποῖα περιστρέφοντο εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, προήλθον τὰ ἀθάνατα ἡρωϊκὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, ἡ *Ἰλιάς* καὶ ἡ *Ὀδύσεια*.

Τὸ ἡρωϊκὸν Ἀκριτικὸν ἔπος διетηρήθη εἰς μεταγενέστερα χειρόγραφα, τὰ δημοτικὰ ἄσματα διетηρήθησαν ἐπὶ 1000 σχεδὸν ἔτη εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ εἰς πᾶσαν χώραν, ὅπου ὑπῆρξεν Ἑλληνισμός. Ὁ Ἀκρίτας ἡμέραν καὶ νύκτα πολεμεῖ ἀκούραστος εἰς τὰς ὀχθὰς τοῦ Εὐφράτου. Πολεμεῖ διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν *Ῥωμανίαν*, δηλαδή τὸ *Ὁρθόδοξον Κράτος*. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀκρίτας εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἥρωας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος συμβολίζει τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἔθνους ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἡ ἐθνικὴ ζωὴ. — Ἀπὸ τὴν ἡρωϊκωτάτην ἐκείνην ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται ἡ ἐθνικὴ ζωὴ, ἡ ἐθνικὴ συνειδήσις. Εὐρίσκα-

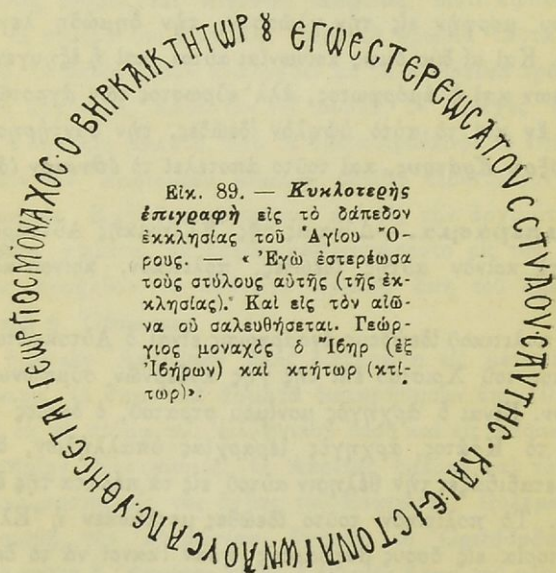
μεν δὲ αὐτὴν καὶ εἰς τὰς δύο μεγάλας τάξεις, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐγγραμμάτων τῶν πόλεων καὶ εἰς τὸν ἀπλοῦν λαὸν τῶν ὀρέων καὶ τῶν πεδιάδων. Ἡ μία κοινωνία, ἡ ἐξηυγενισμένη, ἐργάζεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν κυδέρνησιν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου προσπαθεῖ νὰ διασώσῃ καὶ νὰ περισυλλέξῃ τὸν πνευματικὸν θησαυρὸν τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ ἀγὼν τοῦ Φωτίου διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀγὼν τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' πρὸς ἐξόντωσιν τῶν Βουλγάρων εἶναι ἀγῶνες ἐθνικοί, εἶναι ἀγῶνες πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς φυλῆς. Μακρὰν δὲ ἀπὸ τὰς πόλεις, εἰς μὲν τὰ σύνορα ὁ στρατὸς ὑπερασπίζεται τὸ Κράτος καὶ τὴν ὀρθὴν πίστιν, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ὑπαιθρον χώραν ψάλλει ὁ λαὸς τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων αὐτοῦ καὶ δίδει ἰδικήν του μορφήν εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν δημῶδη λεγομένην γλῶσσαν. Καὶ αἱ δύο ὁμῶς κοινωνίαι αὗται, καὶ ἡ ἐξηυγενισμένη τῶν πόλεων καὶ ἡ ἀμόρφωτος, ἀλλ' εὐρωστος τῶν ἀγροτῶν, ἐπιδιώκουν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑψηλὸν ἰδεῶδες, τὴν συντήρησιν τοῦ Ὁρθοδόξου Κράτους, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ἐθνικὸν ἰδεῶδες.

Συμπέρασμα.—Δύναμις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρξε τὸ κοινὸν αὐτῆς ἰδεῶδες, πολιτικόν, κοινωνικόν καὶ ἐθνικόν.

Τοῦ πολιτικοῦ ἰδεώδους ἐνσάρκωσις εἶναι ὁ Αὐτοκράτωρ, ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς κυδερνῶν συμφῶνως πρὸς τὸν νόμον. Εἶναι ὁ ἀρχηγὸς μονίμου στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζεται τὸ Κράτος, ἀρχηγὸς ἱεραρχίας ὑπαλλήλων, διὰ τῶν ὁποίων μεταβιβάζει τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὰ πέρατα τῆς ἐπικρατείας του. Τὸ πολιτικὸν τοῦτο ἰδεῶδες μετέδωκεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἰς ὅσους βαρβάρους ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τὸ δεχθῶν, τοῦτο δὲ ἔδωκε τὸν τύπον τοῦ Κράτους, ὡς τὸ ἀντιλαμβανόμεθα σήμερον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ἡ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ ὁργάνωσις τῶν σημερινῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ὁργανώσεως προερχομένη συνεκτικότης ἐνισχύεται ἀπὸ τοὺς κοινούς δεσμοὺς τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης. Τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες εἶναι τὸ βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα,

τὸ ὅποιον ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτοῦ μορφῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἐμφανίζεται καὶ ὡς ἐθνικὸν αἶσθημα. Ἐνισχύεται δὲ πάλιν τοῦτο διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς λογοτεχνίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀχραιφνῶς ἐθνικαί, ἤτοι Ἑλληνικαί. Διὰ τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων βασιλεύει τὸ Βυζάντιον ἐπὶ ὅλων τῶν λαῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις «εἶναι ἡ κληρονόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἑωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ μόνη πολιτισμένη πόλις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, εἶναι διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ ὅ,τι ὑπῆρξαν διὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ρώμη».

Εἰκ. 89. — Κυκλοτερὴς ἐπιγραφὴ εἰς τὸ δάπεδον ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Ὁρους. — « Ἐγὼ ἐστερέωσα τοὺς στύλους αὐτῆς (τῆς ἐκκλησίας). Καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐ σαλευθήσεται. Γεώργιος μοναχὸς ὁ Ἱεὴρ (ἐξ Ἱερίων) καὶ κτήτωρ (κτήτωρ) ».

Γ' ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (717-1057)

[Περὶληψις.— Συνέχεια *Α' Χρονολ. πίν.* σ. 102]

- 717** *Α'.* "Αραβες Ἀδίας.—Πολιορκία τῆς ΚΠ. *Λέων Γ' Ἰσαυρος.*
 800 Ἀρουν-ἄλ-Ρασίδ.—Ἀτυχεῖς πόλεμοι τῶν Βυζαντινῶν.
 930 Θρίαμβοι Ἰω. Κουρκούα (920—942).
 970 Μεγάλαι κατακτήσεις (*Φωκᾶ* 961—8. *Τσιμισκῇ* 972—6).
1000 Κατακτήσεις *Βασιλείου Β'* (995—1000. 1021).
- 823** *Β'.* "Αραβες πειραταί.—Ἀνδαλουσιανοὶ κατακτοῦν Κρήτην.
 827 Ἀφρικανοὶ Ἀρσβες εἰς Σικελίαν.
 880 *Βασίλειος Α'* καθιρίζει τὰς θαλάσσας ἀπὸ τοῦς Σαρακηνοῦς.
 904 Ἄλωσης καὶ καταστροφῇ τῆς Θεσσαλονίκης.
961 Καταστροφῇ πειρατικῶ βασιλείου Κρήτης ὑπὸ Φωκᾶ.
- 750** *Γ'.* Σλάβοι καὶ Ῥῶδοι.—Διεσθυσίς Σλάβων εἰς Ἑλλάδα.
830 Καθυπόταξις καὶ ἀφομοίωσις αὐτῶν.
 860 *Α'* ἐκστρατεία τῶν Ῥώσων κατὰ τῆς ΚΠ.
971 Σβιατοσλάβοι. Καταστροφῇ τῶν Ῥώσων ὑπὸ *Τσιμισκῇ*.
- 750** *Δ'.* Βούλγαροι.—*Κωνσταντίνου Ε'* νικηφόροι πόλεμοι.
 811 Τὸ *Α'* Βουλγαρικὸν κράτος. Κροῦμμος. Νικηφόρος *Α'.*
 924 Τὸ *Β'* Βουλγαρικὸν κράτος. Ὁ *Συμεὼν* πρὸ τῆς ΚΠ.
 1000 *Βασιλείου Β'* καὶ *Σαμουήλ* μέγας πόλεμος (976—1018).
1014 Καταστροφῇ *Σαμουήλ* εἰς Κλειδίον.
- 751** *Ε'.* Φράγκοι.—Ἄλωσης Ῥαβέννης ὑπὸ Λομβαρδῶν.
 900 Συνεχεῖς πόλεμοι εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν.
1000 Ἀναστήλωσις τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας.
 1040 Θρίαμβοι Γ. Μανιάκη ἐναντίον ὀλων τῶν ἐχθρῶν.

Εἰκ. 90.— Γλυπτὸν κόσμημα ἐπὶ μαρμάρου (ἐκ Μυστρᾶ 14' αἰῶνος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Ο ΑΙΩΝ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

(1057 - 1204)

*Οἱ Δοῦκαι. Ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων. — Ἡ Φε-
δουαλικὴ Εὐρώπη καὶ αἱ Σταυροφορίαι. — Οἱ
μεγάλοι Κομνηνοί. — Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς
τὸν 11' αἰῶνα. — Οἱ Ἀγγελοι καὶ ἡ 12' Σταυ-
ροφορία.*

Αἱ νίκαι τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Τσιμισκῆ καὶ τοῦ Βασιλείου Β' ἀνε-
στήλωσαν τὴν ἰσχὺν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ὀλόκλη-
ρος ἡ Συρία, αἱ μεγαλόνησοι Κρήτη καὶ Κύπρος, τὸ ἥμισυ τῆς
Ἰταλίας ἔχουσιν ἀνακτηθῆ. Τὸ Βασίλειον τῆς Βουλγαρίας ἔχει
καταστραφῆ. Τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἐκτείνεται «ἀπὸ τὰς πηγὰς
τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ ἕως τὰ περὶχωρα τῆς Ῥώμης» (Γιββων).

Ἀλλ' ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 11' αἰῶνος (περὶ τὸ 1050) ἀλλάσσει
ὁ ὁρίζων. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης καὶ
τῆς Ἀνατολῆς λαμβάνει νέαν τροπὴν, ἡ ὁποία φέρει τὴν προῖ-
ουσαν παρακμὴν καὶ τέλος τὴν πτώσιν τῆς Αὐτοκρατορίας. Νέοι
λαοὶ καὶ νέοι μεγάλοι ἐχθροὶ ἐμφανίζονται. Αἰτία τῆς καταστρο-
φῆς δὲν εἶναι ἡ ἑλλειψις πατριωτισμοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον, οὔτε ἡ

ἐλλειψις καλῶν βασιλέων. Εἶναι ἡ νέα ἐξωτερικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία δημιουργεῖται περὶ τὸ Κράτος.

Ἐν τούτοις, παρ' ὅλους τοὺς φοβεροὺς κινδύνους, οἱ ὅποιοι ἐπέρχονται καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εἶδε καὶ πάλιν ἓνα αἰῶνα ἀκμῆς. Εἶναι ὁ αἰὼν τῶν *Κομνηνῶν* (δ IB^{ος}). Τὸ Κράτος ἐν μέσῳ παγκοσμίων γεγονότων ἀποκτᾷ ἰσχύϊν καὶ ἐπιβολήν. Ὁ αἰὼν τῶν Κομνηνῶν ἀφῆκεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἐνθύμησιν μιᾶς μεγάλης λαμπρᾶς ἐποχῆς.

α'. — Οἱ Δοῦκαι. Ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων.

Οἱ νέοι ἐχθροί. — Ἀπὸ τὰς δύο ἀντιθέτους διευθύνσεις, ἀπὸ Ἀνατολᾶς καὶ ἀπὸ Δυσμᾶς, ἐμφανίζονται νέοι φοβεροὶ ἐχθροί, ὅχι πλέον παροδικοί, ἀλλ' ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι παρασκευάζουν τὴν κατάλυσιν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν Ἀσίαν, ἄγνωστος ἕως τότε λαὸς ἔρχεται εἰς τὸ μέσον, οἱ *Τοῦρκοι*, οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς. Εἰς τὴν Δύσιν ἄλλος ἐχθρὸς λαμβάνει δύναμιν, οἱ *Νορμανδοί*. Ἀργότερα ἐπέρχονται ἀπὸ τὴν Δύσιν «ὅλοι οἱ ἐσπεριοὶ λαοί», ὡς *Σταυροφόροι*, μὲ τὴν πρόφασιν νὰ σώσουν τοὺς Ἁγίους Τόπους. Οἱ νέοι ἐχθροὶ σείουν τὰ θεμέλια τοῦ Κράτους. Εἶναι σκοτεινὰ σύννεφα, τὰ ὅποια προμηνύουν φοβερὰς θυέλλας.

Οἱ Τοῦρκοι Σελτζούκοι. — Παρὰ τὰς ὀχθας τῆς Κασπίας θαλάσσης οἱ *Τοῦρκοι* ἢ *Τουρκομάνοι* εἶχον ἰδρύσει, κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα, ἰσχυρότατον Κράτος. Ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ παλαιοῦ ἐκεῖνου Τουρκικοῦ Κράτους, προῆλθον διάφοροι ἀνεξάρτητοι λαοί, φοβεροὶ διὰ τὴν δύναμιν των, σκορπισμένοι εἰς τὴν ἔρημον ἀπὸ τὴν Κίναν ἕως τὰς ὀχθας τοῦ Ὠξοῦ ποταμοῦ. Ἀπὸ τοὺς τουρκικοὺς ἐκεῖνους λαοὺς εἶχον ἀποσπασθῇ κατὰ καιροὺς οἱ βάρβαροι, οἱ ὅποιοι ἐπέφερον τόσα κακὰ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν μὲ τὰς ἐπιδρομὰς των ⁽¹⁾.

(1) Μετὰ τοὺς Οὐννους, οἱ ὅποιοι ἤνοιξαν τὴν ἐπιδρομήν, ἔρχονται κατὰ σειράν οἱ Ἀραβες, οἱ Βούλγαροι, οἱ Πετσενέγοι, οἱ Οὐγγροι κλπ.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (1050) πολεμικὰ στίφη τῶν νομάδων ἐκείνων κατέρχονται πρὸς Νότον. Ἐπιπίπτουν συγχρόνως καὶ κατὰ τοῦ Ἀραβικοῦ Κράτους καὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Τὸ κράτος τῶν Ἀράβων καταλύεται, ἀλλ' ὅχι καὶ ἡ θρησκεία των, διότι οἱ Τοῦρκοι δέχονται τὸ Ἰσλάμ καὶ ὁ Ἀραβικὸς Μωαμεθανισμὸς ἀναζωογονεῖται διὰ τοῦ νέου τούτου πολεμοχαροῦς λαοῦ. Μία ἀπὸ τὰς Τουρκικὰς φυλάς, αἱ ὁποῖαι προσήλθον εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ἦσαν οἱ **Σελτζούκοι**. Ὅταν οὗτοι ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἡ ὁποία διετέλει ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν κυριαρχίαν, ἤλθον διὰ πρώτην φοράν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς Ἕλληνας.

Οἱ Αὐτοκράτορες.—Ἡ ἐποχὴ, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ ἀμέσως τὴν Μακεδονικὴν δυναστείαν εἶναι ἐποχὴ παρακμῆς. Ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ δώσῃ εἰς τὸ Κράτος νέαν λάμψιν, δὲν ἐστηρίχθη ἀμέσως. Παρεμπίπτουν 24 ἔτη (1057—1081), κατὰ τὰ ὁποῖα πέντε αὐτοκράτορες διαδέχονται ἀλλήλους⁽¹⁾. Ὁ Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνὸς ἔδειξε σθένος καὶ δραστηριότητα. Ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, οἱ Δοῦκαι ἐπαναφέρουν πάλιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοὺς λογίους. Ἐν τῇ μεταξὺ οἱ Σελτζούκοι εὗρσκουν καιρὸν καὶ προχωροῦν. Ἡ ἀνάγκη ὅμως ἐπιβάλλει Αὐτοκράτορα πάλιν ἕνα γενναῖον στρατιώτην, τὸν Ῥωμανὸν τὸν Διογένην, ὁ ὁποῖος δοξάζει, ἀλλὰ προσκαίρως, τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα.

Ῥωμανὸς ὁ Διογένης.—Οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ πολεμοῦν γενναϊότατα, διὰ ν' ἀναχαιτίσουν τὴν ὀρμητικὴν προέλασιν τῶν Σελτζούκων. Ἡ ἀνδρεία των, λέγουν οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοί, ἐνθυμίζει τὴν δόξαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῶν πολεμοχαρῶν ἐκείνων σιφῶν **Ἀλπ-Ἀρολάν** (Γενναῖος Λέων) διαρκῶς προχωρεῖ. Εὗρσκει ἰσάξιον ἀντίπαλον τὸν Αὐτοκράτορα Ῥωμανόν, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀνδρεία ἔδιδε τὴν ἐλπίδα, ὅτι εἰς νέος Λέων **Ἰσαυρος** θὰ ἡγείρετο σωτὴρ τοῦ Κράτους. Ἡ

(1) Ἰσαάκιος Α' ὁ Κομνηνός (1057—1059), Κωνσταντῖνος ὁ Δοῦκας (1059—1067), Διογένης ὁ Ῥωμανός (1068—1071), Μιχαὴλ ὁ Δοῦκας (1071—1078), Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης (1078—1081).

ἀπεγνωσμένη πάλη τοῦ γενναίου ἐκείνου Αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ἠκολούθησε τὰς ἐνδόξους παραδόσεις τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, δίδει εἰκόνα ἡρωικοῦ καὶ τραγικοῦ συγχρόνως μεγαλείου.

Ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες (1068—1071).—Ὁ στρατός, μὲ τὸν ὁποῖον ἦτο ὑποχρεωμένος ὁ Ῥωμανὸς ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν φοβερὸν ἀντίπαλον, εὗρίσκετο εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Τὸ παράδειγμα καὶ τὸ ἀκαταδάμαστον θάρρος τοῦ Αὐτοκράτορος ἔδωκε δύναμιν εἰς τοὺς στρατιώτας, ἐλπίδας εἰς τοὺς ὑπηκόους του. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἤδη εἰσχωρήσει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Οἱ Ἕλληνες τρέπουν εἰς φυγὴν τοὺς στρατοὺς αὐτῶν. Ὁ ἀκούραστος βασιλεὺς πανταχοῦ εὗρίσκεται καί, ἐνῷ τὸν ἐνόμιζον πλησίον τῆς Ἀντιοχείας, αὐτὸς ἐπετίθεται ἐναντίον τῶν Σελτζούκων εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Πάντοτε ὁ ἴδιος μάχεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν μὲ ἀκατάβλητον ἡρωισμόν. Ἡ φήμη του διεδόθη μακρὰν καὶ τὸ ὄνομά του ἐνεποιεῖ τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους.

Αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τοῦ Ῥωμανοῦ ἦσαν μικροῦ λόγου ἄξια ἀπέναντι τῶν καλῶς συγκεκροτημένων πολεμικωτάτων στρατῶν τοῦ Ἀλπ—Ἀρσλάν. Ἐν τούτοις, διὰ τῆς σιδηρᾶς αὐτοῦ καρτερίας, διεξήγαγε τρεῖς ἐπιπονωτάτας γεμάτας ἀπὸ ἡρωϊκοῦς ἀθλοῦς ἐκστρατείας, καὶ κατώρθωσε τέλος ν' ἀπωθήσῃ τοὺς Τούρκους καὶ πέραν ἀκόμῃ τοῦ Εὐφράτου.

Εἰς τετάρτην ἐκστρατείαν ὁ Ῥωμανὸς ἀνέπτυξε καταπληκτικὴν ἔντασιν δυνάμεων. Μὲ στρατὸν 100,000 ἐπεχείρησε ν' ἀπελευθερώσῃ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν Ἀρμενίαν. Ὁ Ἀλπ—Ἀρσλάν, μόλις ἔμαθε τὴν εἰσβολήν, τρέχει εἰς συνάντησιν τοῦ Ῥωμανοῦ. Καὶ οἱ δύο στρατοὶ ἔρχονται εἰς ἰσχυρὰν σύγκρουσιν. Ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν ἐπολέμησαν μὲ πείσμα καὶ μὲ δύναμιν ἡρώων Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι. Τὴν ἐπομένην συμπλέκονται πάλιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔκαμε θαύματα ἀνδρείας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους κάμπτονται τὰ Ἑλληνικὰ τάγματα. Ὁ Ῥωμανὸς ἐφορμᾷ εἰς τὰς φάλαγγας τῶν ἐχθρῶν καὶ μάχεται ὥς λέων. Ἐπὶ τέλους περικυλῶνεται, πληγώνεται καὶ συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος (1071).

Ἡ ἡμέρα ἐκείνη εἶναι ἡμέρα κρίσιμος διὰ τὸ Κράτος. Ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ ὁποία εἶχε δώσει εἰς τὸν Μεσαιωνικὸν Ἕλλη-

νισμὸν ἡρωϊκοὺς αὐτοκράτορας καὶ στρατηγούς, χάνεται πλέον. Εἰς τὰς χώρας τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ στήνει τώρα τὰς σκηνὰς τοῦ ὀ νομαδικῆς λαὸς τῶν Τούρκων. Ἐντύπωσιν ἔκαμεν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς ἡ μεγαλοφροσύνη; μὲ τὴν ἐποίαν ὁ νικητὴς ὑπεδέχθη τὸν ἡττημένον. Ὁ Ἄλπ — Ἀρσλάν ἐτίμησε τὸν Ῥωμανὸν καὶ τέλος ἀπέλυσεν αὐτὸν μὲ συνθήκας. Ἄλλ' εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἶχεν ἤδη ἀνακηρυχθῆ ἄλλος Αὐτοκράτωρ. Ὁ ἥρωες Ῥωμανὸς συνελήφθη ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ εὔρε τραγικώτατον τέλος ⁽¹⁾.

Οἱ λόγιοι καὶ οἱ στρατιωτικοί. — Τὸ Κράτος περιπίπτει πάλιν εἰς χεῖρας τῶν λογίων καὶ τῶν σχολαστικῶν, τῶν ἐποίων ἢ κυβέρνησις εἶχε παραλύσει αὐτό. Ἡ προσφιλεῖς ἀσχολία τοῦ *Μιχαὴλ Ζ'* τοῦ Δούκα, ὁ ἐπίτοπος διεδέχθη τὸν ἥρωα Ῥωμανὸν Διογένην, ἦτο νὰ γράφῃ στίχους. Ἐν τῇ μεταξὺ οἱ Τούρκοι εἰσέρρουσιν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κατακτεῖν ἄλληλοδιαδόχως τὰ θέματα αὐτῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπῃν ἐπαναστατοῦν οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι. Ἡ ἀναστάσις ἐκείνη φέρει τὴν ἐξέγερσιν ἐπιφανῶν στρατηγῶν. Οἱ μεγάλοι στρατιωτικοὶ οἱκοὶ δὲν ἀνέχονται πλέον νὰ κυβερνῶνται ὑπὸ ἀνθρώπων, «οἱ ὅποιοι δὲν εἶ-

(1) «Μόλις εἶδεν ὁ Ἄλπ-Ἀρσλάν τὸν Ῥωμανὸν ἔσπευσε νὰ τὸν περιπτυχθῇ καὶ τοῦ εἶπε· «μὴ φοβοῦ, βασιλεῦ Θὰ σὲ τιμῶσω ἐπαξίως τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Κράτους σου». Διέταξε δὲ νὰ δώσουν εἰς τὸν Ῥωμανὸν τὴν ἀρμοζούσαν βασιλικὴν περιποίησιν, τὸν προσεκάλει νὰ συντρώγουν, καὶ νὰ συνομιλοῦν καὶ τὸν εἶχεν ὁμότιμον. Ὅτε δὲ τὸν ἠρώτησε τί ἐπερίμενε νὰ πάθῃ, ὁ Ῥωμανὸς μετ' ἀπαθείας ἀπήντησεν· «ἂν εἶσαι σκληρός, θὰ μοῦ ἀφαιρέσῃς τὴν ζωὴν· ἂν παρασυρθῇς ἀπὸ ὑπερηφάνειαν, θὰ μὲ σύρῃς ὀπισθεν τοῦ ἄρματος σου, καὶ ἂν εἶσαι φρόνιμος, θὰ δεχθῇς λύτρα καὶ θὰ μὲ ἀποδώσῃς εἰς τὴν χώραν μου. — Καὶ σὺ τί θὰ μὲ ἔκαμνες, ἠρώτησεν ὁ Σουλτᾶνος, ἂν μὲ εἶχες συλλάβει αἰχμάλωτον; — Γνώριζε, ἀπήντησε χωρὶς κολακείαν ὁ Βασιλεὺς, ὅτι θὰ διέτασσον νὰ μαστιγωθῇς. — Ἄλλ' ἐγώ, λέγει ὁ Σουλτᾶνος, δὲν θὰ μιμηθῶ τὴν σκληρότητά σου. Ἀκούω ὅμως, ὅτι ὁ ἰδικός σας Χριστὸς νομοθετεῖ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συγχώρησιν». (*Βυζαντινοὶ καὶ Ἀραβες* χρονογράφοι).

χον ἴδει ποιεῖ πολέμιον κατὰ πρόσωπον, ἐν ᾧ αὐτοὶ ἀγρυπνοῦν, διὰ νὰ κοιμῶνται ἐκεῖνοι ἡσυχῇ». Αἱ ἐπαναστάσεις διαδέχονται ἀλλήλας. Τέλος ἐπιφαίνεται ὁ σωτήρ, εἰς νεαρῶτατος στρατηγός, ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ὁ ὁποῖος κατισχύει καὶ στέφεται Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν (1081).

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός ἀνοίγει ἐποχὴν ἡρώων βασιλέων, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν εἰς τὸ Κράτος τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἰσχυρὰν ἀναλαμπήν. Ἡ βασιλεία του συνδέεται μὲ μεγάλα κοσμοϊστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ φέρουν ἀνατροπὰς εἰς τὴν Ἀνατολήν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ ἐξιστόρησις αὐτῶν.

β'. — Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη καὶ αἱ Σταυροφορίαι.

Τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη. — Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς λαμπρότητος τοῦ Βυζαντίου (περὶ τὸ 1000 μ. Χ.) ἡ Εὐρώπη ἦτο βυθισμένη εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν βαρβαρότητα. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἤρχισαν νὰ δημιουργοῦνται εἰς λαοὶ καὶ τὰ κράτη αὐτῆς. Ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ Φραγκικοῦ κράτους καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν παρήχθησαν τὰ τέσσαρα μεγάλα κράτη, τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Τότε ἀρχίζουν νὰ συγκροτοῦνται καὶ τὰ μικρότερα κράτη (Σκανδιναυίας, Πολωνίας κλπ.), καὶ ἐν γένει ἀπὸ τότε ἡ καὶ σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπικρατοῦσα πολιτικὴ διαμόρφωσις τῆς Εὐρώπης.

Οἱ λαοὶ καὶ τὰ κράτη τῆς Εὐρώπης χωρίζονται διὰ τῆς γλώσσης, τῶν ἐθίμων, τῶν ἀντιζηλιῶν. Ἐχουν ἐν τούτοις ἓνα κοινὸν δεσμὸν πρὸς ἀλλήλους, τὴν θρησκείαν. Ὅλοι εἰς λαοὶ οὗτοι σχηματίζουν τὸν Χριστιανικὸν κόσμον τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος ἴσταται ἀντιμέτωπος τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου. Οἱ δύο οὗτοι κόσμοι ἤλθον ἤδη εἰς σύγκρουσιν εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ἡ μακρὰ πάλη, ἡ ὅποια διεξήχθη εἰς τὴν Πυρρηναϊκὴν Χερσονήσον μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἐλάμπρυνε τὴν μεσαιω-

νικήν Ἰσπανίαν. Ἀλλ' ἔρχεται ὁ καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται γενική ἡ σύγκρουσις καὶ μετατίθεται εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη. — Τὰ εὐρωπαϊκὰ βασίλεια δὲν ὁμοιάζουν οὔτε κατὰ τὴν πολιτικὴν οὔτε κατὰ τὴν κοινωνικὴν διοργάνωσιν μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους ἡ δύναμις τοῦ βασιλέως εἶχεν ἀρχίσει διαρκῶς νὰ ἐλαττώνεται, αὐξάνει δὲ ἡ δύναμις τῶν κατὰ τόπους ἀρχόντων. Οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ *δοῦκες* καὶ *κόμιτες*, ἔγειναν ἀνεξάρτητοι. Τὰ βασίλεια λοιπὸν εὐρέθησαν κατακερματισμένα εἰς πλῆθος μικρῶν κρατιδίων. Ἐκαστον κρατίδιον λέγεται *φέουδον* (feod). Τὰ μεγάλα φέουδα ἀποτελοῦν τὰ *δουκάτα*, τὰ μικρότερα τὰς *κομιτείας*, μετ' αὐτὰ ἔρχονται ἄλλα ἀκόμη μικρότερα. Τοιοῦτοτρόπως προῆλθε μία νέα διοργάνωσις τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ ὄνομα *Φεουδαλισμός*. Ἦτο τὸ πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν σύστημα ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης καθ' ὅλον τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ Μεσαιῶνος.

Ὁ δίδων τὸ φέουδον εἶναι ὁ *κυρίαρχος* (suzérain), ὁ λαμβάνων αὐτὸ ὁ *ὑποτελὴς* (vassal). Ὁ εἰς αὐθέντης, ὁ ἄλλος δοῦλος. Εἰς πανηγυρικὴν τελετὴν ὁ ὑποτελὴς ἐκλινε γόνυ, ἔβαλλε τὰς χεῖρας αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ αὐθέντου καὶ ἔδιδεν εἰς αὐτὸν τὸν *ὄρκον ὑποτελείας*, ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε *ἄνθρωπός του* ⁽¹⁾.

Ἐπακολούθημα τῆς τοιαύτης τάξεως, ἦτο ἡ ἀναρχία. Διότι ἕκαστος φεουδάρχης ἦτο καὶ εἰς μικρὸς βασιλεὺς, ἡδύνατο νὰ κάμνῃ πόλεμον μὲ τὸν ἄλλον, δὲν ἐστενοχωρεῖτο νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα καὶ ἐναντίον τοῦ βασιλέως. Ἐντεῦθεν προκύπτουν διαρκεῖς πόλεμοι καὶ ταραχαί. Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη εὐρίσκεται εἰς χάος ἀναρχίας, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι Κράτος, ὅπως τὸ ἐννοοῦμεν σήμερον. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς περιστοιχίζεται ἀπὸ φεουδάρχας καὶ πολεμιστὰς ἀνεξαρτήτους ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἀλλήλους. Εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι ὁ ἀρ-

(1) Διὰ τοῦτο ὁ ὄρκος οὗτος λέγεται *hommage* (ἐκ τοῦ *homme*, ἄνθρωπος).

χηγὸς μονίμου στρατοῦ, ὁ ὁποῖος φυλάσσει τὰ σύνορα τοῦ Κράτους τοῦ Εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ φεουδάρχης ἀποθνήσκων μοιράζει τὸ φέουδον ὡς ἰδιοκτησίαν εἰς τοὺς υἱοὺς του. Ὁ Βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ μεταδιδάξει τὸ Κράτος ἀκέραιον εἰς τὸν διάδοχόν του, στερεῶς ὠργανωμένον μὲ τὴν ὑπαλληλικὴν ἱεραρχίαν καὶ μὲ τὴν συγκεντρωτικὴν διοίκησίν του.

Οἱ ἱππῶται. — Ὁ πόλεμος ἦτο ἡ μόνη ἐνασχόλησις, ἡ ὁποία ἤρμοζεν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον, καὶ αἱ μόναι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι εἶχον σημασίαν εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἦσαν οἱ πολεμισταί. Τὸ ἴδιον συνέβαιnen καὶ εἰς τὴν λεγομένην Ὀμηρικὴν ἐποχὴν. Οἱ πολεμισταὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Δύσεως ἔχουν πολλὰ κοινὰ μὲ τοὺς ἥρωας τοῦ Ὀμήρου, καὶ ἐν γένει ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη ἐνθυμίζει τὴν ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν περιγράφουν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (περὶ τὸ 1000 π. Χ.). Οἱ αὐθένται πολεμοῦν ἐφιπποί, βαρύντατα ὥπλισμένοι καὶ λέγονται *ἱππῶται* (chevaliers), ὄνομα τιμητικόν, τὸ ὁποῖον διακρίνει καὶ τοὺς περιδλέπτους Ὀμηρικὺς ἥρωας.

Οἱ ἱππῶται ἀπετέλουν κληρονομικὴν τάξιν εὐγενείας. Ὁ βίος αὐτῶν διήρχετο εἰς τὸν πόλεμον, τὰς μονομαχίας καὶ εἰς τὸ κυνήγιον. Συνήθης δὲ τέρψις ἦσαν αἱ ψευδομάχαι (tournois), αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο ὡς πανηγυρις μεταξὺ ὁμάδων. Ἐξῶν εἰς κάστρα ἐρημικὰ καὶ ἰσχυρά, ἠρέσκοντο δὲ πολὺ ν' ἀκούουν εἰς τὰ μακρὰ συμπόσια τῶν τοὺς *τροβαδούρους*, οἱ ὁποῖοι ἔφαλλον τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων των. Ὅμοιως καὶ οἱ ἥρωες τοῦ Ὀμήρου ἐτέρποντο εἰς τὰ ἀνάκτορά των ν' ἀκούουν τοὺς ἀοιδούς, ᾄδοντας τὰ κλέα ἀνδρῶν ἡρώων.

Ἡ κοινωνία. — Καθ' ὃν χρόνον διεσχέδαζον οἱ εὐγενεῖς εἰς τὸν πόλεμον ἢ εἰς τὰ κάστρα των, ὁ βίος ἦτο πολὺ σκληρὸς διὰ τὰς ἄλλας κοινωνικὰς τάξεις καὶ ἰδίως διὰ τοὺς χωρικοὺς. Ἡ φεουδαλικὴ κοινωνία τῆς Εὐρώπης ἦτο πολὺ δυστυχής.

Οἱ ἱππῶται δὲν ἦσαν ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀγροδίαιτους κατὰ τὴν συμπεριφορὰν, ὀλίγον δὲ διέφερον κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Ὁλὴ ἡ κοινωνία ἦτο βυθισμένη εἰς παχυλὴν ἀμάθειαν καὶ ἡθικὴν παραλυσίαν. Μόνον τὸ αἶσθημα τῆς ἀλαζονείας,

ἐνεκα τῆς εὐγενείας καὶ τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἦτο ἀνεπτυγμένον εἰς τοὺς ἵπποτας. Θὰ ἐστερεῖτο τῆς τιμῆς αὐτοῦ ὁ ἵπποτης, ὁ ὅποιος θὰ ἡνείχετο ὕδριν χωρὶς νὰ ἐκδικηθῇ. Ἐκ τούτου προήλθεν ὁ *ἱπποτισμὸς* (*chevalerie*), τὸ αἶσθημα σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἰδίως πρὸς τὴν γυναῖκα. Ὁ ἱπποτισμὸς ἔφερε κάποιαν ἐξημέρωσιν εἰς τὰ ἦθη.

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Πάπας.— Ἡ Ἐκκλησία ἐπροσπάθησε νὰ φέρῃ βελτίωσιν τινὰ εἰς τὰ βάρβαρα ἐκεῖνα ἦθη καὶ ἀνακούφισιν εἰς τὴν πάσχουσαν ἐκείνην κοινωνίαν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν εὗρίσκετο εἰς καλυτέραν κατάστασιν. Ἡ ἰδίᾳ ἀμάθεια καὶ ἡ ἰδίᾳ διαφθορὰ ἐπικρατεῖ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἀδελφοὶ (ἡγούμενοι) ἀπετέλουν καὶ οὗτοι τάξιν εὐγενῶν. Εἶχον τοὺς ἵππους, τὸν ὀπλισμὸν των, ἐπήγαινον εἰς τὸ κυνήγιον, εἰς τὸν πόλεμον, πολλοὶ ἦσαν νυμφευμένοι καὶ ἔζων μὲ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν ἐπίσκοπὴν ἢ τὰ μοναστήρια των.

Ἐν μέσῳ τῆς κοινωνικῆς ἐκείνης συγχύσεως ἐθεμελιώθη καὶ καὶ ἐμεγάλωσεν ἡ δύναμις τοῦ Πάπα. Εἶναι τὸ πρῶτον πρόσωπον, ὁ πρωταγωνιστὴς, εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Εὐρώπην. Ἡ Ῥώμη εἶναι ἡ πρωτεύουσα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως, εἶναι ἡ «αἰωνία πόλις», ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς εἶναι ὁ τοποτηρητὴς (*vica-*
rius) τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὴν ἰσχυρὰν ταύτην δύναμιν μετεχειρίσθησαν οἱ πάπαι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σκοπῶν. Εἰς τὴν Δύσιν κατώρθωσαν ν' ἀποκτήσουν, ὡς γνωρίζομεν, ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν. Ἀπαύστως δὲ ἀγωνίζονται νὰ καθυποτάξουν τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως φέρονται μὲ πόθον πρὸς τοὺς *Ἁγίους Τόπους*, τοὺς ὁποίους καθηγείασαν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου. Πολλοί, οἱ Νορμανδοί, Γερμανοί, Ἑνετοί, ῥίπτουν ἀρπακτικὰ βλέμματα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν. Ὁ Πάπας μεταχειρίζεται τὸ ξίφος τῶν Σταυροφόρων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ μεγάλου σχεδίου.

Αἱ Σταυροφορίαι.— Ὁ Πανάγιος τάφος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ὑπῆρξε διηνεχῶς ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ σεβασμιώτατος τόπος προσκυνήματος. Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου συνέρρεον ἄθροαι αἱ

προσκυνηταί. Οἱ Ἄραβες Μουσουλμᾶνοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ἱερουσαλὴμ εἶναι ἁγία πόλις, ἐσέδοντο τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος καὶ τὴν μεγαλοπρεπῆ βασιλικήν, τὴν ὁποίαν εἶχον κτίσει ἐπ' αὐτοῦ οἱ Ἕλληνες Αὐτοκράτορες. Οἱ προσκυνηταὶ ἔκαμνον ἐλευθέρως τὸ ταξίδιον καὶ τὸ προσκύνημά των. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι Σελτζοῦκοι, οἱ ὁποῖοι ἐκυρίευσαν τὸν ΙΑ' αἰῶνα (1074) τὴν Ἱερουσαλήμ, δὲν ἦσαν ἀνεκτικοὶ ὅσον οἱ Ἄραβες, κατεδίωκον καὶ πολλὰς ταιλαιπωρίας ἐπέβαλλον εἰς τοὺς προσκυνητάς.

Εὐκόλον εἶναι νὰ φαντασθῶμεν πόσῃ συγκίνησιν ἐπροκάλεσαν αἱ καταδιώξεις τῶν Σελτζούκων εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι, ἂν ἐπισκέπτοντο τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος,

Εἰκ. 91. — Σταυροφόρος πᾶνοπλος (ἐσωτερικῶς φέρει φολιωτὸν ἔνδυμα μέχρι γονάτων).

θὰ εὑρισκον ἀνοικτάς τὰς πύλας τοῦ παραδείσου. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς δ' Β' ἐκήρυξε τὴν Σταυροφορίαν καὶ παρεκίνησε τοὺς ἱππότες νὰ ὑπηρετήσουν τὸν Χριστὸν ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Μεγάλῃ βοήθειαν εὔρεν ὁ πάπας ἀπὸ ἑνα ἐνθουσιώδη μοναχὸν τὸν Πέτρον τὸν Ἐρημίτην. Ἦτο μικρὸς καὶ ἰσχνός, ἐνδεδυσμένος μὲ μακρὸν ῥάσον, τὸ ὁποῖον εἶχε κουκούλαν, καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάζετο ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς Κουκούπετρος. Τὸ κήρυγμά του διήγειρε παντοῦ ἐνθουσιασμόν. Ὅσοι ἀναλαμβάνουν τὴν μακρινὴν ἐκείνην ἐξστρατείαν βάλλουν ἕνα σταυρὸν ἀπὸ ὕφασμα εἰς τὸν ὦμον αὐτῶν καὶ γίνονται Σταυροφόροι. Οὕτω προῆλθον αἱ μεγάλαι καὶ περιφημοὶ ἐξστρατεῖαι, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται εἰς τὴν ἱστορίαν Σταυροφορίαι.

Κατὰ τὰς μακρινὰς ἐκείνας ἐξστρατείας (τὸν ΙΑ', ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰῶνα) ἐκυλίσθησαν ὡς κύματα ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Εἰς τὴν κολοσσιαίαν ταύτην Ἀδαμαντίου Βυζαντινῇ Ἱστορίᾳ

κίνησιν τῆς Δύσεως ὑποκρύπτεται καὶ μέγας ἐμπορικὸς καὶ πολιτικὸς σκοπός : ὁ σφετερισμὸς τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου καὶ ἡ κατάκτησις τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Αἱ Σταυροφορικαὶ ἐκστρατεῖαι. — Πολλαὶ εἶναι αἱ ἐκστρατεῖαι τῶν Σταυροφόρων. Συνήθεια ἐπεκράτησε ν' ἀριθμοῦνται ὀκτώ. Τὴν *πρώτην* καὶ *τετάρτην* ὡδηγοῦν μεγάλοι αὐθένται, τὰς ἄλλας ἕξ βασιλεῖς. Αἱ σημαντικώταται εἶναι ἡ *Α'* καὶ ἡ *Δ'* Σταυροφορία. Ἡ *Α'* κατέληξεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀγίων Τόπων καὶ τὴν ἵδρυσιν Φραγκικῶν ἡγεμονιῶν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ *Δ'* Σταυροφορία, ἀντὶ νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, παρεξέκλινε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἄλωσιν Ἑλληνικῆς πρωτευούσης καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας.

Κατὰ τὴν *πρώτην Σταυροφορίαν* τέσσαρα σώματα στρατοῦ ἐσχηματίσθησαν κυρίως ἀπὸ Γάλλους, ἔπειτα ἀπὸ Νορμανδοὺς, Γερμανοὺς καὶ Ἰταλοὺς. Ἀπειροπληθεῖς ἦσαν οἱ Σταυροφόροι. Μόνοι οἱ πολεμισταὶ θὰ ἐφθانون ἕως 600.000. Τὰ πολεμικὰ ταῦτα στῖφη δὲν ἦσαν ἀληθινὸς στρατός, ἦσαν καὶ τι ἀνάλογον πρὸς τὰ στῖφη τῶν Βαρβάρων, τὰ ὅποια εἶχον εἰσβάλει εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος. Ὁ ἐπιφανέστατος ἀρχηγὸς ἦτο ὁ γενναῖος καὶ συνετὸς Γάλλος πολεμιστὴς *Γοδεφρείδος Δὲ Βουργιὼν*.

Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Ἀγίων Τόπων. — Οἱ Σταυροφόροι διὰ ξηρᾶς ἐφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἑλληὴν Αὐτοκράτωρ ἔσπευσε νὰ διαπεραιώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἡ πρώτη πόλις, τὴν ὁποίαν συνήντησαν ἦτο ἡ Νίκαια, τὴν ὁποίαν πολιορκοῦν καὶ κυριεύουν. Ἡ θερμότης τοῦ κλίματος καὶ ἡ ἔλλειψις τροφῶν ἐθέρισαν τοὺς Σταυροφόρους. Ἐξ ἄλλου τὰ βέλη τῶν ἐλαφρῶν ἱππέων τῶν Τούρκων ἐδεκάτιζον τοὺς βαρεῖς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως, φορτωμένους μὲ τοὺς φολιδωτοὺς αὐτῶν θώρακας. Κατόπιν ἀνηκούστων κόπων ἐφθασαν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν ἐπολιόρκησαν. Μετὰ πολιορκίαν ἐνὸς ἔτους κατορθώνουν νὰ κυριεύσουν τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν πόλιν.

Ἐπὶ τέλους τρία ἔτη μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των οἱ Σταυροφόροι εἶδον τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἐπесαν γονυκλινεῖς καὶ ἐκλαυσαν

ἀπὸ χαρὰν καὶ ηὐχαρίστησαν τὸν Θεόν, ὅτι τοὺς ἡξίωσε νὰ ἴδουν τὴν Ἀγίαν πόλιν. Δὲν ἦσαν πλέον παρὰ μόνον 25.000 πολεμισταί. Ἀπὸ τὴν Νίκαιαν ἕως τὴν Ἱερουσαλήμ εἶχον ἀφήσει περισσότερα ἀπὸ 600.000 πτώματα εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς ἐρήμους τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἡ Ἱερουσαλήμ ἦτο καλῶς ὠχυρωμένη. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν (1099). Φρικώδης ἦτο ἡ σφαγὴ τῶν Σελτζούκων.

Ἀποῦ ἀπηλευθέρωσαν οἱ ἱππῶται τοὺς Ἀγίους Τόπους, ἤρχισαν νὰ ἱδρῦσουν εἰς τὴν κατακτωμένην χώραν ἰδικὰ τῶν κράτη. Πρῶτον ἱδρυσαν τὸ *Βασιλεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ*, τοῦ ὁποῦο βασιλεὺς ἔγεινεν ὁ *Γοδοφρεῖδος Δὲ Βουγιών*. Κατόπιν ἱδρῦθη τὸ *Πριγκιπάτον τῆς Ἀντιοχείας* καὶ πολλὰ ἄλλα μικρότερα Φραγκικὰ κράτη.

γ'. — Οἱ μεγάλοι Κομνηνοὶ (Ἀλέξιος, Ἰωάννης, Μανουήλ).

Ἡ κατάσταση τοῦ Κράτους. — Καὶ πάλιν, ὅπως κατὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου, τὸ Κράτος εὗρίσκετο εἰς τὸ μέσον ἐρειπίων. Ἡ Ἑλληνικὴ κυριαρχία εἶχε καταλυθῇ ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν. Εἰς τὰ Β. σύνορα παραμονεύουν οἱ Βούλγαροι καὶ ἄλλοι ἐχθροί. Ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν ἔρχονται οἱ φερόμενότεροι ἐπιδρομεῖς, οἱ *Τοῦρκοι* καὶ οἱ *Φράγκοι*.

Ἡ καταστροφὴ ὅμως ἦτο ἀκόμη μακράν. Εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπάγονται συμπαγεῖς αἱ χῶραι ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὸ Ταίναρον, ἀπὸ τὸ Δυρράχιον ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς ἕως τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἕως τὴν Κιλικίαν. Αἱ μεγάλαι ἐπαρχίαι τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἡ Κύπρος, ἡ Ρόδος ἡ Κρήτη, ὅλαι αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τοῦ Ἰονίου, ἡ παραλία τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἀνήκουν ἀκόμη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Τὰ δὲ λείψανα ταῦτα ὑπερτεροῦν κατ' ἑκτασιν καὶ τὸ μεγαλύτερον ἀκόμη βασι-

λειον τῆς Εὐρώπης. Πολὺ δὲ περισσότερον κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν συνεκτικότητα.

Ἐχρειάζετο μόνον ὁ ἄνθρωπος ὁ ἱκανὸς νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰς δυνάμεις ταύτας. Τοιοῦτος ἰσχυρὸς κυβερνήτης ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός. Ἐκτὸς τοῦ τελευταίου, εἰ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοί, ὁ Ἀλέξιος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Μανουήλ, ἀπετέλεσαν μίαν δυναστείαν μεγάλων πολιτικῶν καὶ ἡρώων, ἡ ὁποία ἐπὶ ἓνα αἰῶνα χωρὶς διακοπὴν (1081—1180) ἔδωκε νέαν λάμψιν καὶ δύναμιν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν.

ΑΛΕΞΙΟΣ Ο ΚΟΜΝΗΝΟΣ (1081 — 1118). — Εἰς ἡλικίαν εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν ὁ Ἀλέξιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον προικισμένος μὲ ἀνδρείαν, εὐφυΐαν καὶ σύνεσιν. Εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον ἔργον τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Κράτους ἀφιέρωσε βίον μακρὸν γεμῆτον ἀπὸ ἐργασίαν καὶ αὐταπάρνησιν, συγχρόνως δὲ ἀπὸ βαθύ αἶσθημα καθήκοντος καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα.

Ἄν ἦτο ἐλεύθερος ὁ Ἀλέξιος, θὰ ἐστρέφετο εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ βεβαίως θὰ ἔσωζε τὸ Κράτος ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' ἐπέρχονται φοβεροὶ πολέμιοι ἀπὸ τὴν Δύσιν, «ὄλοι οἱ ἐσπέριοι λαοί». Ὡς πρόδρομοι ἐμφανίζονται πρῶτοι οἱ Νορμανδοί. Ὁ γενναῖος βασιλεὺς αὐτῶν *Ροβέρτος Γυσκάρδος*, κύριος ἤδη τῆς πρὸ ὀλίγου Ἑλληνικῆς Κάτω Ἰταλίας, ὀνειρεύεται νὰ κατακτήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἀφοῦ ἔκαμε μεγάλας παρασκευάς ὁ Ροβέρτος πολιορκεῖ τὸ Δυρράχιον (1081) καὶ κυριεύει αὐτό. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ κλεῖς, ἡ ὁποία ἦνοιγεν ἀπὸ τὴν Ἑσπερίαν τὸν δρόμον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς τὰ ἱστορικὰ Φάρσαλα ὁ Ἀλέξιος ἐνίκηθη. Βλέπων τὸν κίνδυνον κάμνει μεγάλας θυσίας. Χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ Κράτους λαμβάνει ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος, ὅλα τὰ ἀργυρὰ καὶ χρυσὰ κειμήλια. «Θὰ δαπανηθοῦν, λέγει, ὑπὲρ τῆς τιμῆς ἡμῶν». Ὁ υἱὸς τοῦ Ροβέρτου *Βοημοῦνδος*, ἀνδρεῖος καὶ δόλιος Νορμανδός, εἰσχωρεῖ εἰς τὴν Ἠπειρον, τὴν Μακεδονίαν, φθάνει εἰς τὴν Θεσσαλίαν, κυριεύει πόλεις καὶ καταστρέφει τὴν χώραν. Ἐπὶ τέλους ἡ ἡρώϊκὴ καρτερία τοῦ Ἀλεξίου θριαμβεύει, οἱ Νορμανδοὶ κατατροπώνονται

καὶ ὁ Βοημοῦνδος ἀναγκάζεται ν' ἀναζεύξη ὀπίσω εἰς τὴν Ἰταλίαν (1084).

Συγχρόνως ἐξ Ἀνατολῶν ἐπέρχονται οἱ Τοῦρκοι. Ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴν ἦταν τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένους, δὲν εἶχον παύσει τὴν προέλασίν των. Τέλος καταλαμβάνουν καὶ τὴν *Νίκαιαν* (1081), τὴν ὁποῖαν κάμνουν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους αὐτῶν. Οὕτως ἐγκαθίστανται ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δὲ Ἀλέξιος εἶναι ἡναγκασμένος ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν φοβερὸν χείμαρρον, ὃ ὁποῖος ἐπέρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν.

Ἡ πρώτη Σταυροφορία. — Ἀκατάσχετα ἀρχίζουν νὰ κυλῖνται εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὰ κύματα τῶν Σταυροφόρων. Τὰ Σταυροφορικὰ σίφη, ἐκ διαφόρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης προερχόμενα, ἔχουν τόπον συγκεντρώσεως τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ «*Σταυροφόροι ἔχουν ἀνάγκην νὰ λάβουν τροφὰς καὶ βοήθειαν ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων*».

Πρῶτος καταφθάνει διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας ὁ ἄτακτος καὶ ἀχαλίνωτος ὄχλος τῶν πτωχῶν σταυροφόρων. «*Όταν ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤρχισαν νὰ ἐκτρέπονται εἰς δεινὴν λεηλασίαν τῆς χώρας. Ἐλεηλάτησαν τὰς ἐπαύλεις καὶ τὰ παλάτια τῶν προαστίων, ἤρπαζον καὶ ἐπώλουν τὸν μόλυβδον ἀπὸ τὰς στέγας τῶν ἐκκλησιῶν. Αἱ ληστεῖαι αὗται ἐπροξένησαν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Αὐτοκράτορος πικρίαν καὶ δυσπιστίαν, ἥ ὁποία ποτὲ δὲν τὸν ἀφῆκε καὶ μετεβιβάσθη καὶ εἰς τοὺς διαδόχους του. Κατήντησε νὰ φοβῆται ὀλιγώτερον τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοὺς τοιούτους ἐλευθερωτὰς καὶ συμμάχους*» (Δεβώ, Γκέλισερ).

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπροσπάθησε νὰ διαπεραιώσῃ ἐσπευσμένως τοὺς πτωχοὺς Σταυροφόρους εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὅπου ὅλοι ἐσφαγιάσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν τραγικὴν ταύτην καταστροφὴν καταφθάνουν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ στρατοὶ τῶν ἱπποτῶν. Ἦσαν «*στρατὸς ἀναρίθμητος, ὅσοι εἶναι οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἢ ὁ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ὅσα εἶναι τὰ φύλλα καὶ τὰ ἄνθη, τὰ ὅποια παράγει ἡ γῆ. Διότι ὁλόκληρος ἡ Ἑσπερία καὶ ὅσον γένος βαρβάρων κατάρκει τὴν γῆν πέραν τοῦ Ἀδρίου*

μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ὁλόκληρον ἀθρόον μειτενάστευεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρόφασις ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀληθῶς ὅμως εἶχον ἔρωτα ν' ἀρπάσουν τὴν βασιλείαν τῶν Ἑλλήνων» (*Ἄννα Κομνηνή*).

Ἡ ἀφιξίς τῶν Σταυροφόρων ἐμπροσθεν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων (1096) ἔφερε τὴν σύγχυσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας. Οἱ ἱππότες τῆς Δύσεως δὲν εἶχον γνωρίσει εἰς τὸν τόπον των παρὰ ἔλεεινὰ χωρία καὶ ξυλίνας οἰκίας. Ἐμειναν καταθαμβωμένοι, ὅταν εἶδον τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν μετὰ μαρμάρινα παλάτια, μετὰ τοὺς μεγάλους δρόμους γεμάτους ἀπὸ κίνησιν καὶ ζωὴν. Ἡ πολυτέλεια καὶ ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος διεγείρει τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ζηλοτυπίαν των. Τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἔλεγον *σχισματικούς*. Οἱ Ἑλληνες πάλιν ἐθεώρουν καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς ὡς *αιρετικούς*. Τὸ μῖσος μεταξὺ τῶν δύο κόσμων ἤρχισε νὰ ἐκδηλώνεται. Οἱ Βυζαντινοὶ εὕρισκον τοὺς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως ἀγροίκους⁽¹⁾. Οἱ Σταυροφόροι κατηγόρουν τοὺς Βυζαντινοὺς ὅτι ἤθελον νὰ τοὺς προδώσουν. Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχε ὀλην τὴν διάθεσιν νὰ τοὺς βοηθήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐνόει καὶ νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ καταλαμβάνουν χώρας Ἑλληνικὰς.

Οἱ ἱππότες ὑποτελεῖς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα.— Χωρὶς τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑλλήνος Αὐτοκράτορος οἱ Σταυροφόροι δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσουν. Διὰ τῆς χώρας αὐτοῦ διήλ-

(1) «Καθ' ὃν χρόνον οἱ ἀγροῖκοι ἱππότες τῆς Δύσεως δὲν εἶχον σχεδὸν ἄλλην σκέψιν καὶ ἄλλην διασκέδασιν παρὰ μόνον τὸ κυνήγιον καὶ τὸν πόλεμον, ὁ βυζαντινὸς βίος ἦτο γεμάτος ἀπὸ λεπτότητα. Ὁ καλὸς τρόπος συμπεριφορᾶς, αἱ ἐξηυγενισμέναι κοινωνικαὶ διασκέδασεις, ἡ κλίσις πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας ἦσαν γενικῶς διαδεδομένα. Εἰς τὴν κομψὴν ἐκείνην κοινωνίαν, εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνην τῆς ἐθιμοτυπίας οἱ Σταυροφόροι τῆς Δύσεως ἔκαμαν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἦσαν ἀγροῖκοι καὶ κακοανατεθραμμένοι χωρικοί, ἐνοχλητικοὶ καὶ δυσάρεστοι παρείσαντοι. Ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἐννοήσωσι τὰς λεπτότητας τῆς εὐγενείας, ἐξηρεθίζοντο ἀπὸ τὰ πλούτη, τὰ ὅποια ἔβλεπον, καὶ συμπεριεφέρθησαν, καθὼς λέγει εἰς ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς των, αὐτὸς ὁ Πέτρος ὁ Ἐρημίτης, «ὡς κλέπται καὶ ὡς λησταὶ» (*Ντίλ*).

θον καὶ μόνον μὲ τὸν στόλον αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἦτο ἀνάγκη νὰ τοὺς συνοδεύσουν καὶ ὡς ὁδηγοὶ εἰς χώρας ἀγνώστους, καὶ ὡς σύμμαχοι ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ καιροῦ ἐγνώριζον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος ἀπήτησεν ἀπὸ τοὺς ἱππότες νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν ὄρκον ὑποτελείας καὶ νὰ συνάψουν συνθήκην ὅτι θὰ ᾔσαν «*δοῦλοι τῆς βασιλείας του*».

Ἡ τελετὴ, ἡ ὁποία ἐγένεν εἰς τὸ βυζαντινὸν Παλάτιον, γεμίζει ἀπὸ ὑπερφηάνειαν τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν. Οἱ ἐπιφανεῖς ἀρχηγοὶ τῆς Σταυροφορίας προσῆλθον ἐν μεγάλῃ πομπῇ. Τὸ πλῆθος ἐθαύμαζε τὰς πολυτελεῖς στολὰς καὶ τὴν ἀρειμάνιον ὄψιν τῶν πολεμιστῶν ἐκείνων. Πολλοὶ ᾔσαν περιβόητοι διὰ τὰ κατορθώματά των. Οἱ ἀγέρωχοι ἱππότες, «*ἡγεμόνες, ὄηγες, δοῦκες, κόμιστες*», ἐπλησίασαν τὸν Ἀλέξιον, ἐκλιναν τὸ γόνυ καὶ ἐπροσκύνησαν. Ἦσπάσθησαν τὸν πόδα, τὰ γόνατα καὶ ἔπειτα τὸ στόμα τοῦ βασιλέως. Τότε βάλλουν τὰς χεῖρας των εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁμνύουν εἰς αὐτὸν πίστιν ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπῆκοι. Ἐξ ἄλλου ὁ Αὐτοκράτωρ ὑπόσχεται νὰ συνδράμῃ μὲ κάθε δύναμιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Σταυροφόρων ὑπεχρεώθησαν νὰ παραδώσουν εἰς τὸν βασιλέα ὅλας τὰς παλαιὰς κτήσεις τοῦ Κράτους, ὅσας ᾔθελον ἀπελευθερώσει (').

(') «Ὅταν δὲ ὁ ὄρκος εἶχε τελειώσει ἐτόλμησεν εἰς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς νὰ καθίσῃ πλησίον τοῦ Αὐτοκράτορος. Τότε ὁ κόμης Βαλδουῖνος εἶπε πρὸς ἐκεῖνον : «δὲν σοὶ ἐπιτρέπεται νὰ κάμνης τοῦτο, διότι δὲν εἶναι ἔθιμον νὰ παρακάθηνται οἱ Βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς κατωτέρους· ὥρκισθης δὲ νὰ εἶσαι δοῦλος τῆς βασιλείας του». Ἐκεῖνος δὲ ἀπεκρίθη : «Εἶμαι Φράγκος ἐκ καθαρᾶς εὐγενείας. Εἰς τὸ σταυροδρόμιον τῆς πατρίδος μου ὑπάρχει μία παλαιὰ ἐκκλησία, καὶ ἐκεῖ πηγαίνει πᾶς ὅστις θέλει νὰ μονομαχήσῃ καὶ ζητῇ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ καὶ ἐγὼ πολὺν καιρὸν ἐπερίμενα, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμησεν οὐδαμοῦ νὰ φανῇ». Ὅταν ὁ Ἀλέξιος ἔμαθε τί εἶπεν ὁ Φράγκος, ἀπήντησεν : «ἂν δὲν ἦῃρες τότε ἐχθρόν, ἔχε ὑπομονήν, ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ εὖρης τώρα πολλοὺς πολέμους» (*Ἄννα Κομνηνή*).

Αἱ παρασπονδίαὶ τῶν Σταυροφόρων. — Ἀλλὰ πολὺ γρήγορα κατεπατήθησαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους οἱ ὅρκοι καὶ αἱ συνθήκαι. Τὴν πρώτην παρασπονδίαν ἔκαμεν ὁ Νορμανδὸς Βοημοῦνδος, ὁ υἱὸς τοῦ Γυσκάρδου. Εὐθὺς ὡς οἱ Σταυροφόροι ἐκυρίευσαν τὴν Ἀντιόχειαν, κρατεῖ αὐτὴν διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Χωρὶς ν' ἀργοπορήσουν καὶ οἱ ἄλλοι Σταυροφόροι κηρύττουν ἀναφανδὸν τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Συρίας, τοὺς ὁποίους εἶχον ἔλθει νὰ ἐλευθερώσουν.

Ὁ Ἀλέξιος ἀναγκάζεται νὰ ἔλθῃ μὲ τὸν Βοημοῦνδον, ὁ ὁποῖος ἔγεινε πρίγκιψ τῆς Ἀντιοχείας, εἰς φανεράς ἐχθρικὰς πράξεις. Ὁ παμπόνηρος ἐκεῖνος Νορμανδὸς δὲν ἤρκεσθη νὰ μὴ ἐκπληρώσῃ τὰς συνθήκας, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔπαυε νὰ κυριεύῃ Ἑλληνικὰς πόλεις.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπέρχεται ἐναντίον του, τὸν κατατροπώνει κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τότε ὁ Βοημοῦνδος ἀναχωρεῖ εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ υποκινεῖ μεγάλην Σταυροφορίαν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Μὲ μέγαν στρατὸν ἐπιχειρεῖ δευτέραν ἐπιδρομὴν, καὶ ἀποδιβάζεται, ὅπως ὁ πατὴρ του, εἰς τὴν Ἡπειρον. Τόσον ὅμως πολὺ ἐπέσθη ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ εἰρήνην. Ἐρχεται ταπεινωμένος ἐνώπιον τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ὑπόσχεται μὲ ὅρκους φρικτούς, ὅτι θὰ εἶναι ὑποτελὴς αὐτοῦ. Μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὁ δόλιος Νορμανδὸς παρασκευάζει πάλιν νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ θάνατός του μόνον ἀπήλλαξε τὸν Αὐτοκράτορα ἀπὸ τὸν ἐπίβουλον ἐκείνον ἐχθρόν.

Εἰκ. 92. — Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Α' (μικρογραφία χειρογράφου).

Τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξίου.— Ἐν μέσῳ ἀτελειώτων περιπλοκῶν ὁ Ἀλέξιος ἐπολιτεύθη μὲ σύνεσιν καὶ μὲ γενναιότητα. Ἐπολέμησεν ἀνδρείως ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, εἰς τὸν Δούναδιν ἐναντίον τῶν Πετсенέγων καὶ ἄλλων βαρβάρων. Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐπανειλημμένως ἐνίκησε τοὺς Τούρκους Σελτζούκους, ἡναγκάσθη δὲ ὁ Σουλτᾶνος αὐτῶν, ὅπως καὶ οἱ ἱππῶται τῆς Δύσεως, νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ φιλήσῃ τὸ γόνυ τοῦ Αὐτοκράτορος ἐφίππου. Καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὸν Αἴμον εἶχεν ἐνδόξως ἀναστηλώσει ὁ Ἀλέξιος τὴν βυζαντινὴν ἰσχύν.

Τέλος κατώρθωσε ν' ἀπομακρύνῃ τὴν θύελλαν τῆς Α' Σταυροφορίας. Τὴν βασιλείαν του κατέστησαν περίφημον εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν αἱ μεγάλαι Σταυροφορικαὶ ἐκστρατεῖαι. Εἰς τὸ τέλος μικροῦ βίου, κατὰ τὸν ὅποιον ἐπάλαισεν ἐναντίον ποικίλων ἐχθρῶν, ἀφίνει ἰσχυρὸν καὶ σεβαστὸν τὸ Κράτος του.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΚΟΜΝΗΝΟΣ (1118—1143).— Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Α' Κομνηνὸς τὰ ὅρια τῆς Αὐτοκρατορίας ἐξετείνοντο ἀπὸ τὸ Ἰόνιον Πέλαγος ἕως τὴν Τραπεζοῦντα. Ὁ ἀγὼν, εἰς τὸν ὅποιον ἀφιέρωσεν ὅλον τὸν βίον ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Κομνηνός, ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκτησις τῶν παλαιῶν βυζαντινῶν κτήσεις εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐως τὸ τέλος τοῦ βίου του ἐπολέμησεν νικηφόρως ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων. Τὸ ὄνειρόν του ἦτο νὰ φέρῃ καὶ πάλιν τὰ σύνορα τοῦ Κράτους ἕως τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἕως τὸν Εὐφράτην ποταμόν.

Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἦτο ἀνὴρ γενναῖος καὶ ἀθλητικὸς. Ὅλους τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κράτους κατετρόπωσεν. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξαναγκάζει τοὺς Οὐγγρους εἰς τιμητικὴν εἰρήνην. Τόσῃν δὲ καταστροφῇ ἐπιφέρει εἰς τοὺς Πετсенέγους, ὥστε τὸ ὄνομα τοῦ ληστρικοῦ ἐκείνου λαοῦ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἐπειτα ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ἀσίαν, διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς κατακτήσεις του. Ἀκούραστος τρέχει μὲ τοὺς στρατοὺς του ἀπὸ τὰ Ἀσιατικὰ σύνορα εἰς τὰ Εὐρωπαϊκά.

Αἱ τελευταῖαι πράξεις αὐτοῦ σκοπὸν ἔχουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς Συρίας. Τὰ κατορθώματα τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Ταιμισκῆ προσελκύουν τὸν ἥρωα ἐκείνον. Μὲ ἀξιόλογον στρατὸν προχωρεῖ νι-

κηφόρως ἕως τὴν Κιλικίαν, καταπολεμῶν Τούρκους, Φράγκους, Ἀρμενίους. Ἐφθασεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐταπείνωσε τὸν πρίγκιπα αὐτῆς. Πρὸς τοὺς Ἀρμενίους ἡγεμόνας τῆς Κιλικίας καὶ τοὺς Φράγκους τῆς Συρίας φέρεται ὡς πραγματικὸς κυρίαρχος. Ὡς ἀρχηγὸς αὐτῶν ἐπιχειρεῖ μεγάλην Σταυροφορικὴν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων. Ὁ αἰφνίδιος θάνατος διέκοψε τὰ μεγάλα σχέδια αὐτοῦ.

Ὀλίγους ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς Αὐτοκράτορας ἐχόσμησαν μὲ τόσα ἐγκώμια οἱ παλαιοὶ ἱστορικοί, ὅσον τὸν Ἰωάννην Κομνηνόν. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Δυτικοί, οἱ ὅποιοι καθυβρίζουν τὸν Ἀλέξιον ὁμιλοῦν περὶ τοῦ υἱοῦ του μὲ εὐλάβειαν. Ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἀγαθότης του ἐκέρδισε τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων του, οἱ ὅποιοι τὸν ὠνόμαζον *Καλοῖωάννην*.

ΜΑΝΟΥΗΛ Ο ΚΟΜΝΗΝΟΣ (1143—1180). — Αἱ στρατιωτικαὶ ἀρεταὶ τῶν δύο πρώτων Κομνηνῶν ἐκορυφώθησαν εἰς τὸν ἡρωϊκὸν Μανουήλ. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο ἀθλητικόν, ἡ βῶμη τοῦ σώματος, ἡ γενναιότης τῆς ψυχῆς του μοναδικαί. Ἦτο ὁμοιος, λέγουν οἱ Βυζαντινοὶ «πρὸς τοὺς θρυλουμένους ἐκείνους Ἡρακλεῖς». Τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα του δὲν ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ κανεὶς ἄλλος. Ὁ Μανουήλ ἐπροχάλει τὸν θαυμασμὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἀγερώχων πολεμιστῶν τῆς Δύσεως.

Μόλις ἐστέφθη Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, καὶ τρέχει ἀμέσως εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους. Καταδιώκει τὸν Σουλτάνον ἕως τὸ Ἰκόνιον, ῥίπτεται μόνος εἰς τὸ μέσον τῶν Τούρκων, πληγώνεται καὶ κατορθώνει τὴν νύκτα νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδόν του. Οἱ Τοῦρκοι ἀναγκάζονται νὰ δώσουν εἰς τὸν βασιλέα νέας χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἰς ἄλλην ἐκστρατείαν διεξελαύνει μὲ δύο μόνον πιστοὺς ὁπαδοὺς διὰ μέσου πεντακοσίων Τούρκων ἱππέων, σῶος χωρὶς νὰ λάβῃ καμμίαν πληγὴν. Μὲ ἀδάμαστον καρτερίαν ὁ Μανουήλ συνεχίζει τὴν ἀληθινὴν Σταυροφορίαν. Καθ' ὅλον τὸν ἐνδοξον βίον του ἀκούραστος δὲν παύει τὸν ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων, ὡς πραγματικὸς ἱππότης τοῦ Χριστοῦ.

Μὲ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἄθλους αὐτοῦ δεικνύει εἰς τοὺς Φράγκους

ἱππότας, ὅτι δὲν ἔχουν αὐτοὶ μόνοι, ὅπως καυχῶνται, τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας. Καὶ συγχρόνως δίδει εἰς τοὺς ὑπηκόους παράδειγμα τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιπαραταχθοῦν πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως. Διὰ τοῦτο μιμεῖται τοὺς Φράγκους εἰς τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὰς ἱπποτικὰς ἀρετὰς τῶν. Εἰς πάντα ὑπερβάλλει αὐτούς, καὶ δίδει μὲ τὸν ἡρωϊσμὸν καὶ τὴν μεγαλοφροσύνην αὐτοῦ τὸ ἀμίμητον ὑπόδειγμα τοῦ ἀληθινοῦ ἱππότου.

Ἡ Δευτέρα Σταυροφορία. — Κατὰ τὴν δευτέραν Σταυροφορίαν (1147) ἡ συνειτὴ καὶ γενναία πολιτικὴ τοῦ Μανουὴλ σώζει τὸ Κράτος. Ἡγεμόνες τῆς Σταυροφορίας ταύτης ἦσαν δύο βασιλεῖς, ὁ Κορράδος τῆς Γερμανίας καὶ ὁ Λουδοβίκος Ζ' τῆς Γαλλίας. Καὶ αἱ δύο ἐπορεύθησαν διὰ ξηρᾶς. Ἡ διάδοσις τῶν ἀπὸ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους εἶναι συμφορά. Ἀρπαγαί, λεηλασίαι, καταστροφαί, συνοδεύουν αὐτήν. Ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐσκέφθησαν νὰ τὴν κυριεύσουν. Ἀλλ' ἐνόησαν ὅτι δὲν ἦτο εὐκόλον τὸ πρᾶγμα, καὶ ἠναγκάσθησαν βασιλεῖς καὶ μεγιστᾶνες νὰ δώσουν εἰς τὸν Μανουὴλ τὸν ὅρκον τῆς πίστεως καὶ τῆς ὑποτελείας. Ἡ Σταυροφορικὴ αὐτὴ ἐκστρατεία ἀπέτυχεν οὐκ ὀκτῶς. Ἀπὸ τότε αἱ Φραγκικαὶ ἡγεμονίαι τῆς Συρίας ἤρχισαν νὰ παρακμάζουν.

Καταστρεπτικὴ ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν. — Μέγας κίνδυνος ἐπιχρέμαται πάντοτε ἀπὸ μέρους τῶν Νορμανδῶν τῆς Σικελίας, ὅπως καὶ εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Καθ' ὃν χρόνον αἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας διήρχοντο καὶ ἐληλάτουν τὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, ὁ ἡγεμὼν τῶν Νορμανδῶν Ῥογήρος ὁ Β' συνάγει στόλον εἰς τὸ Βρενδῆσιον, ἐπιτίθεται αἰφνιδίως ἐναντίον τῆς Κερκύρας καὶ κυριεύει αὐτήν (1147). Ἡ τρίτη αὕτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν εἶναι φοβερὰ εἰς καταστροφάς. Μὲ τὸν στόλον αὐτῶν φρικωδῶς λεηλατοῦν τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος. Κάμνουν ἀποβάσεις εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ κυριεύουν τὰς Θήβας, ἔπειτα τὴν Κόρινθον. Ἡ λεηλασία τῶν ἀνθηρῶν ἐκεῖνων Ἑλληνικῶν πόλεων ὑπῆρξεν ἀνηλεής· χρυσός, ἄργυρος, πολύτιμοι λίθοι διηρπάγησαν, γυναῖκες

εὐγενεῖς καὶ ἄνδρες ἐσύρθησαν αἰχμάλωτοι. Αἱ μεγάλαι ἀποθή-
και ἐμπορευμάτων, ἀκόμη καὶ οἱ ἱεροὶ ναοὶ καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ οἰ-
κίαι, τὰ πάντα ἐγυμνώθησαν. Τὸ ἀνθηρότατον ἐμπόριον καὶ ἡ
πλουσία βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τότε θανάσιμον κτύ-
πημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν κατάρθωσαν πλέον νὰ ἀκαχύψουν.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων λαφύρων ἐγέμισαν οἱ Νορμανδοὶ τὰ
πλοῖα των μὲ τὰ περίφημα χρυσοῦφанта μεταξωτὰ καὶ πορφυρᾶ
ὑφάσματα, τὰ ὁποῖα κατεσκευάζοντο εἰς τὰς Θήβας καὶ τὴν Κό-
ρινθον. Αἰχμάλωτοι μεταξουργοὶ ἐγκατεστάθησαν ὑπὸ τῶν Νορ-
μανδῶν εἰς τὸ Παλέρμον τῆς Σικελίας. Ἡ πολῦτιμος βιομηχα-
νία, τῆς ὁποίας μὲ τόσῃν ζηλοτυπίαν ἐφύλασσαν τὸ μονοπώλιον
οἱ Βυζαντινοί, ἀρχίζει ἀπὸ τότε νὰ διαδίδεται καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

Ἔως τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκτείνουσι οἱ
Νορμανδοὶ τὰς λεηλασίας των. Διὰ θαυμασίων ἡρωϊκῶν ἀγώνων
κατορθώνει ὁ Μανουὴλ καὶ ἀπελευθερώνει τὴν Κέρκυραν. Ἐπειτα
ζητεῖ νὰ φέρῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἄν καὶ δὲν κα-
τάρθωσιν ἡ ἀνακτῆσις τὴν βυζαντινὴν Ἰταλίαν, ὕψωσεν ὅμως
πολὺ τὸ ἀξίωμα τοῦ Κράτους. Ἐπὶ τέλους συνάπτει μὲ τοὺς
Νορμανδοὺς ἐπωφελεῖ εἰρήνην (1158).

Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐπιδρομαὶ τῶν λαῶν τοῦ Δουνάβεως καὶ
μάλιστα τῶν Οὐγγρων δὲν ἄφησαν εἰς ἡσυχίαν τὸ Κράτος. Ἐπὶ
πολλὰ ἔτη γενναίως πολεμεῖ αὐτοὺς ὁ Μανουὴλ, καὶ μετὰ τιμῆς
οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ διατρέχουσι τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως.
Τέλος συνομολογεῖ ἐνδοξον εἰρήνην μετ' αὐτῶν. Διὰ τῆς εἰρήνης
ἐκείνης ἡ Οὐγγαρία κατέστη εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὸν πολι-
τισμὸν ἐξάρτημα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (1168).

Ἀκούραστος διέτρεξεν ὁ ἥρως ἐκεῖνος τὴν βασιλείαν του
διηνεκῶς μαχόμενος καὶ εἰς τὰς δύο ἡπείρους, καὶ μεταφέρων
τὸν πόλεμον ἀπὸ τὴν Ἀσίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀπὸ ταύτην
εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως. Ταπεινώνει τοὺς Φράγκους ἡγεμό-
νας τῆς Συρίας, τοὺς σουλτάνους τοῦ Ἰκονίου καὶ τῆς Δαμασκοῦ.
Τὸ ὄνομα τοῦ Κράτους κατέστησεν ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς σεβα-
στὸν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀνδρόνικος Κομνηνός. — Τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἐπηκολούθησαν μεγάλαι ταραχαί. Ὁ ἐξάδελφός του Ἀνδρόνικος Κομνηνός ἐπωφελεῖτο ἀπὸ τὸ μῖσος ἐναντίον τῶν Φράγκων, ὑποκινεῖ ἐπανάστασιν, ἣ ὁποία ἐξέσπασεν εἰς φοβερὰν σφαγὴν αὐτῶν. Γυναῖκες, παιδία καὶ μοναχοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ὁ λαὸς καὶ ὁ κληρὸς ἀνεκήρυξαν βασιλέα τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Κομνηνόν, ὡς ἐλευθερωτὴν (1183).

Ὁ Ἀνδρόνικος οὗτος, ἦτο ἀνὴρ γεννημένος διὰ τὴν ἀρχήν, εὐφυής, δραστήριος, ἀνδρεῖος, ὅπως ὅλοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του. Ἡδύνατο νὰ γείνη ὁ σωτὴρ τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἐγεινεν ὁ καταστροφεύς. Τὰ μεγάλα σωματικὰ καὶ πνευματικὰ του χαρίσματα κατεστρέφοντο ἐξ ἐλλείψεως ἠθικοῦ στηρίγματος, ἐκ τῆς περιφρονήσεως πρὸς πᾶσαν ἠθικὴν. Ὁ βίος του, πρὶν ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον καὶ κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ὑπῆρξε περιπετειώδης ὡς ὁ βίος ἐνὸς μυθιστορικοῦ ἥρωος.

Ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο φίλος τοῦ λαοῦ. Ἐζήτησε νὰ ταπεινώσῃ τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ ἐδείχθη πολὺ σκληρὸς εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς κοινωνίας. Ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ λαοῦ κατέβαλε μεγάλας φροντίδας καὶ ἐπροστάτευσε τοὺς πένητας ἐναντίον τῶν καταχρήσεων τῶν αὐλικῶν. Προσέτι ἐξήγειρε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἠκολούθησεν, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐθνικὴν πολιτικὴν. Ἡ ἀπηνήγς ὁμῶς καταδίωξις ἀφ' ἐνὸς τῶν Φράγκων, ἀφ' ἐτέρου τῶν ἀρχόντων τοῦ Κράτους ἐπέσυρε συμφορὰς εἰς τὸ Κράτος.

Τετάρτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν. — Οὕτως ἐδόθη νέα εὐκαιρία εἰς τοὺς Νορμανδοὺς νὰ ἐκστρατεύσουν πάλιν ἐναντίον τῆς Αὐτοκρατορίας διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν δῆθεν τὰς σφαγὰς τῶν Λατίνων. Καὶ ἡ τετάρτη αὕτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν ἐπέφερε μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἰδίως ἔφερε καὶ τραγικὴν καταστροφὴν τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης. Αἰφνιδίως ἐφθασαν οἱ Νορμανδοὶ ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, εἰς ὀλίγας ἡμέρας τὴν ἐκυρίευσαν καὶ τὴν μετέβαλον εἰς φρικώδη ἐρημίαν (1185). Αἱ φρικαλεότητες, τὰς ὁποίας διέπραξαν οἱ πειραταὶ ἐκεῖνοι τῆς Δύσεως καὶ τὸ αἷμα, τὸ ὅποιον ἔχυσαν, δὲν ἦσαν ὀλιγώτερα ἀπὸ

τὴν καταστροφὴν. τὴν ὁποίαν εἶχον ἐπιφέρει εἰς αὐτὴν οἱ Σαρακηνοὶ πειραταὶ (τὸ 904).

Ἡ συμφορὰ τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης, ἡ τυραννία τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ αἱ συνεχεῖς καταδιώσεις ἔφερον εἰς ἀναστάτωσιν τὴν πρωτεύουσαν. Εἰς ἐκ τῶν καταδιωκομένων εὐγενῶν, ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγελος τρέχει εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Λαὸς καὶ ἄρχοντες τὸν ἀνακηρύσσουσιν αὐτοκράτορα. Οἰκτρὸς ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου, τοῦ τελευταίου ἀπογόνου ἐνδόξου δυναστείας ἡρώων.

δ'.— Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς τὸν ΙΒ' αἰῶνα.

Μέγα ἀξίωμα τοῦ Κράτους. — Ἡ ἡρωϊκὴ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν εἶχεν ἀνυψώσει τὸ Κράτος εἰς ἰσχὺν καὶ περίλαμπρον ἀκμήν. Ἦτο ἡ τελευταία μεγάλη ἀναλαμπὴ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξωτερικῶς εἶχον κατατροπωθῆ ὅλοι οἱ πολέμιοι. Τὸ Κράτος διετήρει ἀκόμῃ μεγάλας καὶ πλουσίας χώρας καὶ ἀπετέλει, ἐκτὸς τῶν νησιωτικῶν καὶ παραλιακῶν κτήσεων, συμπαγὲς σύνολον ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Κρήτην.

Μεγάλῃ δὲ εἶναι ἡ διεθνὴς θέσις αὐτοῦ. Ἰδίως ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος εἶναι ἡ μεγαλυτέρα δύναμις, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν διπλωματίαν τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου περιμένουν οἱ λαοὶ τὴν τύχην αὐτῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, κέντρον τῆς Ἀσιατικῆς καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς.

Τόσον μέγα δὲ εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦ Κράτους, ὥστε κατὰ τὰς Σταυροφορίας ἰσχυρότατοι ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἀναγκάζονται νὰ κάμψουν τὸ γόνυ πρὸ τοῦ Ἑλληνος Αὐτοκράτορος. Ἐπὶ Μανουὴλ ἰδίως τοῦ Κομνηνοῦ καταφαίνεται εἰς ὅλην τὴν λαμπρότητα τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους. Ἀλαζόνες Φράγκοι καὶ ἰσχυροὶ Μουσουλμᾶνοι ἡγεμόνες πίπτουν εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν προσκυνοῦν. Ὁ ἀγέρωχος πρίγκιψ τῆς Ἀντιοχείας Πενάλδος, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγγνώμην τοῦ Μανουὴλ: «πηγαίνει πρὸς αὐτὸν ἡμίγυμνος καὶ ἀνυπόδητος, ἔχει δεμένον τὸν λαιμόν του μὲ σχοινίον, δεικνύων οὕτω τὴν ταπείνωσιν καὶ ὑποταγὴν του. Εἰσῆλθε

δὲ ὁ Μανουήλ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐν θριάμβῳ, καὶ ὅλοι οἱ ἐπιφανεῖς Φράγκοι ἱππῶται ἠκολούθουν πεζοὶ ἄνευ ὀπλῶν περὶ τὸν ἵππον τοῦ βασιλέως. Ὁ Ῥενάλδος κρατεῖ τοὺς χαλινούς τοῦ βασιλικοῦ ἵππου καὶ ὁ Βαλδουῖνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ, παρακολουθεῖ ἀπὸ μακρὰν τὸν θρίαμβον ἔφιππος, ἀλλ' ἐντελῶς ἀσήμεντος. Ὅλοι δὲ οἱ ξένοι, Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμᾶνοι, ἐθαύμαζον βλέποντες ταῦτα» (*Κίνναμος, Χωνιάτης*).

Αἱ δυνάμεις τῆς Αὐτοκρατορίας. — Οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοὶ εἰργάσθησαν ἀόκνως πρὸς διοργάνωσιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἄν καὶ ἤρχιζον ἤδη οἱ ξένοι νὰ ὑποκαθιστάνωσι τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀνατολῆς, — αἱ Ἑνετοί, οἱ Γενουαῖοι, οἱ Πισάται, — διατηρεῖ ὅμως τὸ Κράτος τὴν οἰκονομικὴν αὐτοῦ εὐρωστίαν.

Τὸ ἐμπορικὸν καὶ πολεμικὸν ναυτικὸν τῶν Βυζαντινῶν ἔχει ἐλαττωθῆ. Ἡ Αὐτοκρατορία δὲν εἶναι πλέον ἢ μόνη ναυτικὴ δύναμις. Δημιουργοῦνται εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἄλλοι στόλοι, ἰδίως οἱ ἰσχυροὶ τῆς Ἑνέτίας. Ὁ βυζαντινὸς ὅμως στρατὸς διατηρεῖ τὰς ἐνδόξους παραδόσεις αὐτοῦ. Ἡ στρατιωτικὴ δύναμις, τὴν ὅποیان ἐδημιούργησαν οἱ πρῶτοι Κομνηνοί, εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἀξία νὰ καθιστάνῃ σεβαστὸν τὸ Κράτος.

Ἡ Ἐκκλησία. — Ἰδιάζουσιν προσοχὴν ἔδωκαν οἱ Κομνηνοὶ καὶ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἐστήριξαν τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐφρόντισαν νὰ βελτιώσουν τὰ ἥθη τῶν μοναχῶν καὶ ἐν γένει τῆς κοινωνίας. Ἀνήγειραν πολλοὺς «εὐαγεῖς οἴκους», ἐκκλησίας, μοναστήρια καὶ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα.

Μεγάλῃ δὲ εἶναι ἡ τιμὴ τῶν Κομνηνῶν, ὅτι μὲ ζῆλον ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἀνέγερσιν καὶ διοργάνωσιν ἱδρυμάτων κοινωνικῆς προνοίας. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει *Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος* ὑπῆρξε μέγα μοναχικὸν καὶ συγχρόνως φιλανθρωπικὸν ἱδρυμα. Περιελάμβανε διάφορα νοσοκομεῖα, γηροκομεῖον καὶ ὀρφανοτροφεῖον, εἰς τὰ ὅποια παρείχετο μὲ τόσῃ φροντίδᾳ ἢ περίθαλψις, ὥστε θὰ ἐζήλευον αὐτὴν καὶ αἱ σημεριναὶ πολιτισμέναι κοινωνίαι.

Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων. — Ἰδίως ὁ αἰὼν τῶν Κομνηνῶν (δ' ΙΒ'^{ος}) εἶναι ὀνομαστὸς διὰ τὴν λαμπρότητα

εἰς τὰ γράμματα. Ἐπιφανεῖς συγγραφεῖς λαμπρύνουν αὐτὸν καὶ ἐν γένει ἡ παιδεία ἀναλάμπει μὲ ζωηροτάτην λάμψιν. Ἡ καλλιέργεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἀναγεννᾶται καὶ ἡ ἀρχαία σοφία δίδει νέαν ζωὴν εἰς τὰ πνεύματα.

Ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα, ὡς γνωρίζομεν, εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναθάλλῃ ἀξιόλογος πνευματικὸς βίος, ὁ ὅποιος διαρκῶς ἀνυψώνεται καὶ φθάνει εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τὸν IB' — IΓ' αἰῶνα. Τέσον λαμπρὰ εἶναι ἡ ἐποχὴ αὕτη διὰ τὴν λογοτεχνίαν, ὥστε χαρακτηρίζεται εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ λέγεται ἡ «Ἀναγέννησις ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν».

Οἱ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι. — Ἡ φιλολογικὴ ἀναγέννησις αὕτη ἐκδηλώνεται ἰδίως εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν. Οὐδεὶς λαὸς εἰς τὸν κόσμον ἔχει τόσον πλουσίαν ἱστορικὴν φιλολογίαν, ὅσην ὁ Ἑλληνικὸς, καὶ οὐδεὶς λαὸς ἔχει τόσους σπουδαίους ἱστορικοὺς, οἱ ὅποιοι διηγήθησαν μεγάλα κοσμοϊστορικὰ γεγονότα (¹).

Κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν ἡ ἱστορία γίνεται περισσότερον ἀληθινή καὶ ζωηρά. Ἐμφανίζεται δὲ καὶ μεγάλη γυναικεία μορφή, ὡς σπουδαιότατη ἱστοριογράφος, μία πορφυρογέννητος, ἡ κόρη τοῦ Αυτοκράτορος Ἀλεξίου, Ἡ *Ἄννα ἡ Κομνηνή*. Ἦτο γυνὴ εὐφυῆς καὶ λογικωτάτη, ἔγραψε δὲ τὰς πράξεις καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἰς ἱστορικὸν ἔργον, τὸ ὅποιον ἐπιγράφεται *Ἀλεξιάς*. Εἶναι πολὺτιμος ἡ συγγραφὴ

(¹) «Τὸ ὕλικόν τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν οὐδόλως ἦτο ἀνάξιον λόγου. Αἱ ἰσχυραὶ μορφαὶ ἑνὸς Ἰουστινιανοῦ, Βελισσαρίου καὶ Ναρσῆ, ἑνὸς Ἡρακλείου, ἡ τεραστία ἐκδήλωσις δυνάμεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, ἡ πολιτικὴ καὶ λογοτεχνικὴ λάμψις τοῦ αἰῶνος τῶν Κομνηνῶν, τέλος ἡ καταπλημμύρησις τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦς Φράγκους κατακτητὰς ἀνήκουν εἰς τὰ μεγαλοπρεπέστατα θεάματα, τὰ ὅποια ἐγνώρισεν ἡ παγκόσμιος ἱστορία. Χιλίων ἐτῶν πάλῃ, γόνιμοι ἐξωτερικοὶ πόλεμοι, ἄξιοι θαυμασμοῦ ἡρωϊκαὶ πράξεις καὶ λεπτοτάτη διπλωματικὴ ἐργασία ἦσαν τὰ πρὸς περιγραφὴν θέματα, καὶ πολλάκις μὲ μεγίστην ἐπιτυχίαν ἐξιστορήθησαν» (*Κρουμβάχερ*).

αὕτη, διότι ἡ ὑπόθεσις τῆς περιστρέφεται εἰς ἐποχὴν κοσμοϊστορικὴν, εἰς τὰ γεγονότα τῆς πρώτης Σταυροφορίας. Τὴν συνέχειαν τῆς Ἀλεξιάδος, εὐρίσκομεν εἰς δύο ἄλλους ἀξιολόγους ιστορικούς, τὸν Ἰωάννην *Κίνναμον* καὶ τὸν *Νικήταν Ἀκομινᾶτον*.

Καὶ οἱ ιστορικοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους, ἔχουν ὅμως καὶ ἀρχετὴν πρωτοτυπίαν εἰς τὸν τρόπον τῆς διηγήσεώς των. Ἰδίως ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ γράφει μὲ κομψότητα τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ὑπερηφανεύεται διὰ τὴν ἑλληνομάθειαν αὐτῆς, καὶ εἰς τὴν ιστορικὴν τῆς ἀφήγησιν βλέπει πάντοτε τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους, τοῦ ὁποῦ γινώρξει τὸ μεγαλεῖον, ὡς ἀληθὲς κόρη Ἑλλήνος βασιλέως.

Ἐπιφανεῖς λόγιοι.— Οὐδὲν λογοτεχνικὸν εἶδος ἔμεινε, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐκαλλιεργήθη κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν. Διάσημοι κληρικοὶ διαπρέπουν ὡς συγγραφεῖς. Οἱ σπουδαιότεροι εἶναι ὁ Εὐστάθιος καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος, καὶ οἱ δύο μητροπολίται, ὁ πρῶτος Θεσσαλονίκης, ὁ δεύτερος Ἀθηνῶν. Ὁ *Εὐστάθιος* εἶναι ἀνὴρ μεγάλης σοφίας, βαθὺς ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, σπουδαῖος σχολιαστὴς τοῦ Ὀμήρου. Ὁ δὲ *Ἀκομινᾶτος* ἀσχολεῖται εἰς τὴν θεολογίαν, τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποίησιν. Ὁ μητροπολίτης Ἀκομινᾶτος εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ιστορικοῦ, ἀμφότεροι ἦσαν ποτισμένοι εἰς τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας παιδείας καὶ ποτὲ δὲν ἔχασαν τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος.

Ποίησις καὶ μυθιστόρημα.— Μ' ἐπιτυχίαν καλλιεργεῖται καὶ ἡ ποίησις. Ἀπὸ τὴν ἀστεϊρευτον πηγὴν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φιλολογίας ἀντλοῦν οἱ Βυζαντινοὶ παντὸς εἶδους ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας ἀρέσκονται νὰ πραγματεύωνται εἰς στίχους. Ὁ σοφώτερος ἐκ τῶν τοιούτων λογίων εἶναι ὁ Ἰωάννης *Τζέτζης*, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ποικιλωτάτων εἰδῶν ποιήματα, ἰδίως ἱστορικά καὶ φιλολογικά.

Ἀφυπνίζετο δὲ καὶ ἐν ἄλλο λογοτεχνικὸν εἶδος, τὸ ὁποῖον μὲ μεγάλην χάριν ἐκαλλιέργουν οἱ ἀρχαῖοι, τὸ μυθιστόρημα. Κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν ἀναπλάττονται πάλιν αἱ ἐρωτικαὶ διηγήσεις εἰς ἑμμετρον λόγον μὲ θερμὰς ποιητικὰς περιγραφὰς *Ἀδαμαντίου Βυζαντινῆ Ἱστορία*

φὰς καὶ ἀχαλίνωτον φαντασίαν. Πολυγραφώτατος δὲ ἦτο ὁ ποιη-
τὴς *Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος*, ὁ ὅποιος, ἐπειδὴ παραπονεῖται
πάντοτε διὰ τὴν πενίαν αὐτοῦ, ὠνομάσθη *Πτωχοπρόδρομος*.
Ἐγραψε ποικιλώτατα ποιήματα μὲ πολὺ εὐτράπελον ὕφος, τὰ
ὅποια κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον, διότι περιγράφουν γεγονότα τῆς κα-
θημερινῆς ζωῆς.

Ἡ δημώδης γλῶσσα. — Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐμφα-
νίζονται ποιήματα μὲ μεγαλυτέραν ζωὴν καὶ δρόσον γραμμένα
εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Εἶναι παλαιὰ ἢ δημοτικὴ γλῶσσα.
Κατὰ τὸν *Ι'* ἰδίως αἰῶνα ἀναφαίνεται εἰς τὰ γνωστὰ *ἀκριτικά*
ᾄσματα. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν ἐμφανίζεται καθαρώ-
τερον ἢ δημώδης γλῶσσα καὶ γεννῶνται δημιουργήματα τῆς
φαντασίας τοῦ λαοῦ, ὀλίγα λυρικά ᾄσματα, ἐρωτικά, τοῦ χοροῦ,
τοῦ θερισμοῦ, τὰ ὅποια προαναγγέλλουν τὰ ὥραια τραγούδια τοῦ
Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ τεχνητὴ φαντασία τῶν λογίων ἐρωτικῶν
διηγήσεων δὲν δύναται νὰ φθάσῃ κατὰ τὴν ποιητικὴν δύναμιν
τὴν ἀφελῇ ταύτην ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς,
οὔτε τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἀφηγήσεις περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Ἀκρίτα.

Ἡ αὐλὴ τῶν Κομνηνῶν. — Εἰς ὀλίγας αὐλὰς ἡγε-
μόνων δυνάμεθα νὰ εὗρωμεν τὴν λαμπρότητα τῆς αὐλῆς τῶν
Κομνηνῶν. Τὸ Παλάτιον αὐτῶν δὲν ἦτο πλεον εἰς τὸ παρὰ τὰς
ὀχθὰς τοῦ Βοσπόρου Μέγα Παλάτιον. Οἱ Κομνηνοὶ εἶχον κτίσει
νέον εἰς τὰς Βλαχέρνας, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Κερατίου κόλπου ⁽¹⁾.

Τὸ Παλάτιον τῶν *Βλαχερνῶν* ἦτο θαῦμα ὠραιότητος καὶ
μεγαλοπρεπείας. Ἐκεῖ, περὶ τοῦ Αὐτοκράτορος, διατρίβει κοι-
νωνία λεπτὴ καὶ κομψή, ἢ ὅποια ἀγαπᾷ τὰς λαμπρὰς πανηγύ-
ρεις καὶ τελετάς. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν αὐλὴν εἰσάγονται καὶ
Φραγκικαὶ συνήθειαι. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς μὲ τοὺς μεγιστᾶ-
νας τοῦ ἀρέσκεται καὶ διαπρέπει εἰς τὰς ἵπποτικὰς ψευδομάχας
(tournois), εἰς τὰς ὅποιας κερδίζεται ἢ ἀληθινὴ ἀνδρεία καὶ
ἵπποτισμός.

(1) Εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἦτο ἡ περίφημος *Μονὴ τῶν Βλαχερνῶν*. Ἐκ
ταύτης ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ὅλον ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς πόλεως καὶ τὸ Πα-
λάτιον.

Ἐλαμπρύνετο δὲ ἡ αὐλὴ τῶν Κομνηνῶν καὶ μὲ τὴν αἰγλην τῶν γραμμάτων. Καὶ οἱ ἴδιοι οἱ βασιλεῖς ἦσαν λόγιοι, τιμὴν δ' αὐτῶν ἐθεώρουν νὰ εἶναι οἱ προστάται τῶν γραμμάτων. Φιλόσοφοι καὶ θεολόγοι περιστοιχίζουσιν αὐτούς, οἱ ῥήτορες καὶ οἱ ποιηταὶ μὲ τοὺς ἐπισήμους λόγους καὶ ποιήσεις αὐτῶν, κοσμοῦν τὰς λαμπρὰς δμηγύρεις τοῦ Παλατίου τῶν Βλαχερνῶν.

Ἡ αἰγλὴ τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. — Μὲ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν τέχνην αὐτοῦ κυριαρχεῖ τὸ Βυζάντιον ἐπὶ ὅλων τῶν λαῶν ἀκόμῃ καὶ τὸν ΙΒ' αἰῶνα. Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἐξαπλοῦται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἕως τὰ ἄκρα τῆς Δύσεως. Αἱ λατινικαὶ ἐκκλησίαι τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Συρίας, ἐπίσης καὶ τῶν Νορμανδῶν τῆς Σικελίας, δ' ὠραιότατος Ἅγιος Μάρκος τῆς Ἑνετίας, κτίζονται καὶ διακοσμοῦνται κατὰ τὸν βυζαντινὸν τρόπον καὶ ἀπὸ Ἑλλήνας καλλιτέχνας.

Ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις κινεῖ πάντοτε τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου. Ὅλοι ὅσοι τὴν ἐπισκέπτονται μένουσιν κεχηγνότες ἐμπρὸς εἰς τὰς λαμπρότητας καὶ τὰ θαύματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια βλέπουν. «Εἶναι, λέγουσιν, ἡ δόξα τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πλοῦτος αὐτῆς εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν φήμην». Καὶ βεβαιώνουν, ὅτι «τὰ δύο μέρη τοῦ πλούτου τοῦ κόσμου εἶναι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἓν μέρος εἶναι σκορπισμένον εἰς ὅλον τὸν ἄλλον κόσμον». Ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα εἶναι ἡ «βασιλὶς» τῶν πόλεων τῆς οἰκουμένης.

ε'. — Οἱ Ἀγγελοὶ καὶ ἡ Δ' Σταυροφορία.

Ἡ παρακμὴ. — Ἡ εὐδαιμονία τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσέλκυε τὸν θαυμασμὸν, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τὴν ἀπληστίαν τῶν λαῶν. Ὅπως καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸν 5', ὁμοίως καὶ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἡ Αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ ἐπιδιώκει μεγάλα σχέδια. Ἡ κοσμοπολιτικὴ δρᾶσις τοῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ ὑπῆρξε τὸ ἔναυσμα εἰς τὰ μίσση τῶν Φράγκων. Ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Μανουήλ, ἡ ἀκατάβλητος δραστηριότης αὐτοῦ ἐκράτει τὴν τάξιν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὴν ἐπιβολὴν εἰς τὸ ἐξωτε-

ρικών. Ἄλλ' ὅταν ἡ ἐξουσία ἔπεσεν εἰς χεῖρας ἀσθενεῖς, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του, τὸ μεγαλειῶδες οἰκοδόμημα ἤρχισε νὰ πίπτῃ. Ἡ κατάρρευσις ἐξηκολούθησε ταχεῖα ἕως τὴν καταστροφὴν (1180—1204).

Οἱ Ἀγγελοὶ. — Ἡ νέα δυναστεία τῶν Ἀγγέλων, οἱ ὅποιοι ἦσαν συγγενεῖς μὲ τοὺς Κομνηνοὺς, δὲν ἐβελτίωσε τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε φέρει τὸ Κράτος ὁ τελευταῖος Κομνηνός. Ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγελος (1185—1195) δὲν εἶχε τὰς ἀρετὰς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἐχρειάζοντο εἰς τοιοῦτους κρίσιμους καιροὺς. Ἐν τούτοις εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας του ἐπετεύχθη σπουδαῖον κατόρθωμα, ἡ ἐκδίωξις ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν τῶν Νορμανδῶν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπέρχονται οὗτοι ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας. Ὁ Αὐτοκρατορικὸς στρατὸς καταστρέφει τὸν Νορμανδικόν, οἱ μεγιστᾶνες συλλαμβάνονται αἰχμάλωτοι καὶ σύρονται ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Ἀναγκάζονται νὰ προσκυνήσουν αὐτόν, καθήμενον πανηγυρικῶς ἐπὶ τοῦ θρόνου «ὡς δοῦλοι αὐτοῦ».

Ταχέως ὅμως ἀρχίζουν αἱ ἀλλεπάλληλοι περιπλοκαὶ καὶ συμφοραί. Ἐπέρχονται οἱ στρατοὶ τῆς Γ' Σταυροφορίας. Συγχρόνως ἐκρήγνυνται φοβεραὶ ἐπαναστάσεις τῶν λαῶν τοῦ Αἰμου. Ἡ ἀνικανότης τοῦ Ἰσαακίου προκαλεῖ καὶ ἐσωτερικὰς ἐπαναστάσεις. Ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός του Ἀλέξιος ἐκθρονίζει τὸν Ἰσαάκιον. Ἀφοῦ τὸν ἐτύφλωσε τὸν περιορίζει εἰς ἓν παλάτιον μὲ τὸν νεαρὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀλέξιον.

Ἡ διοίκησις τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ' (1195—1203) εἶναι ἀκόμη χειροτέρα. Ἀφειδῆς σπατάλη τῶν δημοσίων χρημάτων φέρει τὴν παραλυσίαν. Ὁ στόλος καὶ ὁ στρατὸς εἶναι εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Οἱ ἐχθροί, οἱ ὅποιοι ἀπὸ παντοῦ παραμονεύουν, εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐπιπέσουν κατὰ τῆς λείας.

Ἡ Τρίτη Σταυροφορία. — Ὁ περίφημος Σουλτᾶνος Σαλαδῖνος εἶχε καθυποτάξει τὸ Φραγκικὸν Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλῆμ. Οἱ Χριστιανοὶ τῆς Δύσεως ἐτρόμαξαν ἀπὸ τὰς νίκας τῶν ἀπίστων καὶ τρεῖς βασιλεῖς ἔβαλον ἐπὶ τοῦ ὧμου τὸν Σταυ-

ρόν. Οί βασιλεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἔλαβον τὴν ὁδὸν τῆς θαλάσσης. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας *Ριχάρδος ὁ Δεοντόκαρδος* ἀπεδιδάσθη εἰς τὴν Κύπρον, κατέκτησε τὴν νῆσον καὶ διένειμεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἱππότεας αὐτοῦ (1191). Ἐκτοτε ἡ μεγαλόνησος εὐρίσκεται πάντοτε ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν.

Ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας *Φρειδερίκος ὁ Βαρβαρόσσας* (Κοκκινόγενεϊος), ἄγων 100.000 ἄνδρας, διὰ τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς Βουλγαρίας ἔφθασεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Αὐτοκράτωρ (Ἰσαάκιος ὁ Ἄγγελος) ἔδωκεν εἰς αὐτὸν πλοῖα καὶ εἰσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Οἱ Γερμανοὶ ἐκεῖνοι Σταυροφόροι ἐφαίνοντο προωρισμένοι ν' ἀναστηλώσουν τὴν Χριστιανικὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ἀλλ' ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Βαρβαρόσσα ἐπέφερε τὴν ὁλοσχερῇ καταστροφὴν αὐτῶν.

Αἱ Σταυροφορίαι. — Καὶ αἱ τρεῖς πρῶται Σταυροφορικαὶ ἐκστρατεῖαι παρ' ὀλίγον νὰ καταλήξουν εἰς τὴν κατὰκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ Σταυροφόροι, μόλις ἔφθανον ἔμπροσθεν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰλκύοντο ἀπὸ τὰ ἀμύθητα πλούτη, συνάμα ἐξήπτοντο ἀπὸ τὰ μίση, καὶ ἐζήτουν τρόπον νὰ ἐπιτεθοῦν κατ' αὐτῆς. Ἡ στρατιωτικὴ δύναμις καὶ ἡ δεξιὰ πολιτικὴ τῶν Κομνηνῶν εἶχε σώσει τὸ Κράτος.

Ὅταν ὁ Ἀλέξιος Α' εἶδε τὰ ἀχαλίνωτα στίφη τῶν Σταυροφόρων, ἐταράχθη. Ἐν τούτοις ἐδέχθη αὐτοὺς μὲ φιланθρωπίαν, τοὺς περιέθαλψε, τοὺς ἔθρεψεν. Εἰς δὲ τοὺς ἱππότεας ἔδωκε στρατὸν καὶ πολεμικὰς μηχανάς. Προσέτι, ὡς ἔμπειρος, ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς συμβουλὰς περὶ τῆς πορείας καὶ τοῦ καλυτέρου τρόπου νὰ πολεμοῦν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Συγχρόνως ὁμοῦς ἔλαβε τὰ μέτρα του, διὰ νὰ προφυλάξῃ τὸ Κράτος ἀπὸ τὰς λεηλασίας καὶ ἀρπαγὰς των. Καὶ τῶν ἄλλων ἐπίσης Κομνηνῶν ἡ πολιτικὴ ἦτο ἡ ἰδία. Δὲν παρέλειψαν καμμίαν ὑποχρέωσιν ἀπὸ θσας ἐπεβάλλοντο εἰς Χριστιανοὺς ἡγεμόνας, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνας συγχρόνως Αὐτοκράτορας.

Ἀλλ' οἱ Σταυροφόροι διέρχονται τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ὡς

μαινόμενοι ἐχθροί. Ἀμέτρητα εἶναι τὰ κακά, τὰ ὅποια ἐπιφέρουν: λεηλασίαι, φόνοι, ἐρημώσεις (¹).

Οἱ παλαιοὶ ἐχθροί.— Ἄλλοι ἀνήμεροι ἐχθροὶ παραμονεύουν, καὶ πολὺ πλησίον. Ἐπωφελούμενοι ἀπὸ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ περισπασμοῦ, ἐπαναστατοῦν οἱ Σλάβοι τῆς Χερσονήσου. Εἰσέρχονται εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐπιφέρουν ἀνηλεεῖς καταστροφὰς εἰς τὸν Ἑλληνισμόν.

Ἐπίσης εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ Τοῦρκοι Σελτζούκοι δὲν ἔπαυσαν τὰς ἐπιδρομὰς ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἐμφανίσεώς των. Μὲ ὅλας τὰς ἡρωϊκὰς προσπάθειάς των οἱ Κομνηνοὶ δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ τοὺς ἀπωθήσουν ὀριστικῶς. Ὅταν ἔλειψαν οἱ ἥρωες ἐκείνοι, μόλις πλέον συγκρατοῦνται.

Οἱ Νορμανδοὶ καὶ οἱ Γερμανοί.— Ἡ φοβερωτέρα ὁμῶς θύελλα ἐπέρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν. Ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Κομνηνοῦ τὸ Κράτος εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ ἀγῶνα μὲ τοὺς Νορμανδοὺς. Ἐχουν οὗτοι ἰδρύσει εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἰσχυρὸν κράτος, τὸ *Βασίλειον τῶν Δύο Σικελιῶν*. Τέσσαρες ληστοπειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμανδῶν ἐρημύνουν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας (ἐνθυμούμεθα τὸν Ῥοβέρτον Γυσκάρδον, τὸν Βοημοῦνδον καὶ τὸν Ῥογήρον τὸν Β').

Ἀργότερα αἱ ἄλλοτε Ἑλληνικαὶ χῶραι τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν περιέρχονται εἰς τοὺς Γερμανοὺς Αὐτοκράτορας. Καὶ οὗτοι κληρονομοῦν τὰς νορμανδικὰς φιλοδοξίας καὶ στρέφουν ἀρπακτικὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν. Παρ' ὅλγον ὁ Βαρβαρόσσας νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε διέβη ὡς Σταυροφόρος. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἑρρίκου ὁ Δ' ἐτοιμάζει πρὸς κατάκτησιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, μεγάλην ἐκστρατείαν, τὴν ὅποیان ἐματαίωσεν ὁ θάνατός του.

Οἱ Ἑνετοί.— Ὑπῆρξε καιρὸς, κατὰ τὸν ὅποιον οἱ δόγαι τῆς Ἑνετίας ἦσαν «δοῦλοι τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων».

(¹) «Ἐν γένει οἱ Σταυροφόροι, ἂν καὶ ἦτο ἱερὰ ἡ ἐπιχείρησις αὐτῶν, ἐφέρθησαν ὡς κλέπται καὶ ὡς λησταὶ τῶν τριόδων» (Βολταῖρος. *Ρενάκ*).

Τώρα ἡ Δημοκρατία τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἔχει ἀποκτήσει μεγάλην δύναμιν καὶ ἐποφθαλμιᾷ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς πλουσίας χώρας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Μὲ δολιότητα ὑπείσέρχονται κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Κράτος οἱ Ἑνετοὶ ὡς ὑποστηρικταὶ δῆθεν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Οὕτω κατορθώνουν καὶ ἐπιτυγχάνουν παρὰ τοῦ Α' Κομνηνοῦ, τοῦ Ἀλεξίου, μεγάλα ἐμπορικὰ προνόμια. Ἐπίσης δίδονται προνόμια καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐμπορικὰς πόλεις. Ἑνετοί, Γενουαῖοι, Πισᾶται ἔχουν ἕκαστος τὴν σκάλαν των, ἰδιαιτέραν παραλιακὴν συνοικίαν, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ⁽¹⁾. Ὁ μπάϊλος (πρόξενος) τῆς Ἑνετίας δὲν παύει νὰ πιέζῃ διαρκῶς τὴν Αὐτοκρατορικὴν κυβέρνησιν διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἀπληστία τῶν Ἑνετῶν ἀπελπίζει τοὺς Βυζαντινοὺς. Εἰς μάτην ὁ Β' καὶ Γ' Κομνηνὸς ἐγείρουν σφοδροὺς πολέμους ἐναντίον αὐτῶν. Ἡ συστηματικὴ λαφυραγωγία τῶν ἐμπόρων τῆς Δύσεως δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναχαιτισθῇ.

Μετὰ τὴν σφαγὴν μάλιστα τῶν Φράγκων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ) οἱ Ἑνετοὶ δὲν κορέννυνται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις των. Γίνονται κράτος ἐν κράτει, καὶ οἱ πρότερον δοῦλοι φέρονται ὡς αὐθένται. Οἱ στόλοι των διατρέχουν τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας, μελετοῦν τὸν τόπον καὶ προπαρασκευάζουν τὴν καταστροφὴν.

Ἡ ἀδυναμία τοῦ Κράτους.— Ἀνεξάντλητοι ἐχθροὶ περισφίγγουν πανταχόθεν τὸ Κράτος. Ἡ ἐχθρα τῶν Σταυροφόρων παντὸς ἔθνους ἔχει κορυφωθῇ. Τοὺς Ἕλληνας θεωροῦν αἰτίους ὅλων τῶν συμφορῶν αὐτῶν. Ἡ Ἑνετία εὗρσκει, ὅτι ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς ἐμπορικοὺς σκοποὺς αὐτῆς, καὶ ὁ Πάπας νὰ καθυποτάξῃ διὰ τοῦ ξίφους τῶν Σταυροφόρων τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀγεφύρωτον χάσμα χωρίζει τοὺς δύο κόσμους, τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τὴν Φραγκικὴν Δύσιν. Ἄν λάδωμεν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν θὰ ἐξηγήσωμεν εὐκόλως τὰς συμφοράς, αἱ ὁποῖαι ἐπακολουθοῦν.

(1) Ἀπὸ τότε ἰδρύνονται αἱ Εὐρωπαϊκαὶ συνοικίαι εἰς τὸν Γαλατᾶν (Πέριαν).

Καὶ πάλιν ὁμοῦς ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία θὰ ἡδύνατο νὰ σωθῇ, ἂν ἦτο τοῦλάχιστον ἐσωτερικῶς ἰσχυρά. Εἰς τὴν δεινὴν ἐκείνην κατάστασιν προστίθεται καὶ τὸ ἐσωτερικὸν κακὸν τῆς ἀναρχίας. Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐπαναστάσεις εἶχον κλονίσει τὴν δύναμιν τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἀφ' οὗτοῦ τὴν ἄγρυπνον διοίκησιν τῶν Κομνηνῶν διεδέχθη ἡ ἀναρχικὴ τῶν Ἀγγέλων, τὸ Κράτος ἀρχίζει νὰ κλονίζεται. Ἡ θαυμασιὰ κεντρικὴ ὀργάνωσις αὐτοῦ παραλύει. Καὶ εἰς πολλὰς χώρας τοπικοὶ ἄρχοντες ἀνακηρύσσουν ἑαυτοὺς ἀνεξαρτήτους. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, ἐξηντημένη ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναρχίαν, δὲν δύναται ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν φοβεράν σύγκρουσιν μετὰ τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

Ἡ Τετάρτη Σταυροφορία. — Οἱ ἱππῶται, ἰδίως Γάλλοι βαρῶνοι, συνηθροίσθησαν εἰς τὴν Ἑνετίαν, διὰ νὰ ἐκστρατεύσουν εἰς τοὺς Ἀγίους Τόπους. Ἡ θαλασσοκράτειρα Δημοκρατία ἦτο ἡ μόνη, ἡ ὁποία ἡδύνατο νὰ διαπεραιώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ θρησκευτικοὶ σκοποί, οἱ ὁποῖοι ἐνθουσιάζουν τὸν Πάπαν καὶ τοὺς ἱππῶτας, εἶναι ὅλως διόλου ξένοι πρὸς τὸν δόγην. Ὁ γηραιὸς Δάνδολος, ὁ ὁποῖος μετὰ 85 ἔτη τοῦ διετήρει νεανικὴν ὁρμήν, εἶχε ψυχὴν ἐμπόρου. Μὲ σπανίαν διπλωματικὴν εὐφυΐαν κατορθώνει νὰ καθυποτάξῃ τελείως οἰκονομικῶς τοὺς ἱππῶτας καὶ νὰ τοὺς μεταχειρισθῇ διὰ τὰ συμφέροντά του. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Ἀλέξιος εἶχε κατορθώσει νὰ φύγῃ εἰς τὴν Δύσιν. Οἱ Σταυροφόροι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξουν τὸν Ἰσαάκιον καὶ τὸν υἱὸν του. Ὁ Ἀλέξιος ὑπόσχεται χρήματα καὶ εἰς τοὺς Σταυροφόρους καὶ τοὺς Ἑνετοὺς. Οὕτω κατώρθωσεν ὁ Δάνδολος νὰ στρέψῃ πρὸς τὴν Κωνσταντινουπόλιν τὴν ἐκστρατείαν, ἡ ὁποία εἶχε παρασκευασθῇ διὰ τοὺς Ἀγίους Τόπους.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. — Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Γ' εἶχε συναθροίσει εἰς τὴν πρωτεύουσαν στρατὸν 60.000 ἀνδρῶν. Τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὰ τείχη καὶ νὰ βελτιώσῃ τὸ ναυτικόν, τὸ ὁποῖον εἶχε παραλύσει. Ὁ Ἑνετικὸς στόλος ἡγχυροβόλησεν ἐν τῇ με-

ταξὺ (27 Ἰουνίου 1203) εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Πόλεως ἀκτὴν με 40.000 μαχητὰς τοῦ Σταυροῦ. Εὐθὺς ἤρχισεν ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν τειχῶν, καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Οἱ Ἕλληνες με ἡρωϊσμὲν ὑπερασπίζονται τὴν πόλιν αὐτῶν.

Ἀπὸ τοὺς λόφους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον στρατοπεδεύσει οἱ Σταυροφόροι (εἰκ. 6), θαυμάζουν τὴν μεγάλην Πόλιν. Αἱ ἐντυπώσεις των δεικνύουν κατάπληξιν καὶ φόβον συγχρόνως. «Δοιπὸν ἡμπορεῖτε νὰ ἡξεύρετε, λέγει παλαιὸς Γάλλος χρονογράφος, Σταυροφόρος καὶ αὐτός, ὅτι με ἀπληροίαν ἐκύτταξαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅσοι δὲν τὴν εἶχον ἴδει ἀκόμη. Δὲν ἤθελον ποτὲ νὰ πιστεύσουν, ὅτι τόσον πλουσία πόλις ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅταν εἶδον τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα τείχη καὶ τοὺς πλουσίους ἐκείνους πύργους, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐτριγύριζον ἀπὸ παντοῦ, καὶ τὰ πλούσια ἐκεῖνα παλάτια καὶ τὰς ὑψηλὰς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τόσαι πολλαί, ὥστε κανεὶς δὲν ἡμπορεῖ νὰ τὸ πιστεύσῃ, ἂν δὲν τὰς ἴδῃ με τοὺς ὀφθαλμούς του, καὶ τὸ μῆκος καὶ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἦτο βασίλισσα ὅλων τῶν ἄλλων» (Βιλλαρδουῖνος).

Μετὰ πολιορκίαν πολλῶν ἡμερῶν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐγκαταλείπει διὰ νυκτὸς τὴν πόλιν. Τότε οἱ Σταυροφόροι ἀναβιβάζουν εἰς τὸν θρόνον τὸν τυφλὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελον με τὸν υἱὸν του Ἀλέξιον τὸν Δ'. Ὁ Πάπας μόλις ἔμαθε τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Σταυροφόρων, σπεύδει νὰ ζητήσῃ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Λατινικήν. Οἱ Ἑνετοὶ φροντίζουσιν νὰ λάβουν ὅσα χρήματα εἶχεν ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς ὁ νέος Ἀλέξιος καὶ ὅσα τοὺς ὤφειλον οἱ Σταυροφόροι. Αἱ καταπιέσεις πρὸς εὕρεσιν τῶν χρημάτων, ἡ ὁμολογία πίστεως πρὸς τὸν Πάπαν, ἡ ὑβριστικὴ συμπεριφορὰ τῶν Σταυροφόρων ἐξεγείρει τὸν φανατισμὸν καὶ ὁ λαὸς ἐκσπᾷ εἰς μεγάλας ταραχάς. Τότε ἐμφανίζεται εἰς τὸ μέσον ὁ τολμηρὸς Μούρτζουφλος, συγγενὴς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, καὶ κατορθώνει νὰ στεφθῇ βασιλεὺς ὡς Ἀλέξιος ὁ Ε' εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Δ' φονεύεται, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ γέρον Ἰσαάκιος, ἀποθνήσκει ἀπὸ λύπην. Ὁ νέος Αὐτοκράτωρ προσκαλεῖ τοὺς μαχητὰς τοῦ Σταυροῦ νὰ ἀπομακρυν-

θοῦν ἀπὸ τὴν χώραν ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν. Τότε οἱ Σταυροφόροι καὶ ὁ Δάνδολος ἐπιχειροῦν δευτέραν πολιορκίαν. Ὁ Αὐτοκράτωρ μάχεται μὲ γενναιότητα. Ἄλλ' οἱ πύργοι πίπτουν ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ματαίως ὁ Μούρτζουφλος ζητεῖ νὰ σταματήσῃ τὸν πανικὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ἀποδίδει τὴν δυστυχίαν εἰς τοὺς ἀρχηγούς του. Ὁ Μούρτζουφλος βλέπει ὅτι αἱ προσπάθειαι του δὲν ὠφελοῦν, χάνει τὸ θάρρος του καὶ «διὰ τὰ μὴ πέση βορὰ εἰς τὰ στόματα τῶν Φράγκων», φεύγει καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν πόλιν μὲ ὀλίγους ὁπαδούς του.

Μερικοὶ πατριῶται, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον χάσει ἀκόμη κάθε ἐλπίδα, συνέρχονται εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ ἀνακηρύσσουσιν Αὐτοκράτορα τὸν Θεόδωρον Δάσκαρην, ἄνδρα ἱκανὸν καὶ γενναῖον. Ὁ Δάσκαρης ἀναλαμβάνει μὲ θάρρος τὴν βσιλείαν. Ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς ἓν πτώμα. Ἀναγκάζεται καὶ αὐτὸς νὰ φύγῃ μὲ ὀλίγους ὁπαδούς του. Οἱ φεύγοντες Αὐτοκράτορες, ὁ Μούρτζουφλος καὶ ὁ Δάσκαρης, βλέπουν ὅπισθεν αὐτῶν τὰς φλόγας τῆς καιομένης Πόλεως, τὴν ὅποιαν ἐπυρπόλησαν οἱ Σταυροφόροι (1204).

Ἀνοσιουργίαι τῶν Σταυροφόρων.— Ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν τῆς καιομένης πόλεως οἱ Σταυροφόροι ὥρμησαν ἀμέσως εἰς φοβεράν καὶ ἀνήκουστον λεηλασίαν. Πρῶτοι οἱ ἡγεμόνες ἤρπασαν τὰ ὠραιότερα κτίρια τῆς Πόλεως καὶ ἐγκρατεστάθησαν εἰς τὰ παλάτια τῶν Αὐτοκρατόρων. Οἱ συρφετοὶ τῶν στρατῶν τῆς Δύσεως, Γάλλοι, Γερμανοὶ, Ἑνετοὶ ἀφηνιάζουν, καὶ μὲ ἀχαλίνωτον ἀκολασίαν ῥίπτονται εἰς τὴν βίαν καὶ τὴν διαρπαγὴν. «Καὶ ἦσαν τόσον μεγάλα τὰ κέρδη, ὥστε κανεῖς δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ τὸ πλῆθος τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου καὶ τῶν πολυτίμων λίθων καὶ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν γουναρικῶν καὶ τῶν τόσον τιμαλφῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια ποτὲ δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν γῆν. Ἀπὸ τότε ποῦ ἔγεινεν ὁ κόσμος δὲν ἐκερδίσθησαν τόσα πολλὰ εἰς καμμίαν πόλιν» (Βιλλαρδουῖνος). Εἰς τὰ παλάτια, εἰς τὰς πλουσίας καὶ πτωχὰς οἰκίας, ἰδίως εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια, παντοῦ γίνεται ἀνηλεὲς διαρπαγὴ καὶ λαφυραγωγία.

Εἰς μάτην οἱ κάτοικοι ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος τῶν ἐπιδρομέων, τὴν φιλανθρωπίαν τῶν βασιλέων. Οὐδεμία φωνὴ οἴκου! Τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ πάθη συνδυάζονται τώρα μὲ τὴν μέθην τῶν ληστρικῶν ὁρέξεων. Ὅσοι ἐπιζοῦν, εἶναι δυστυχέστεροι ἀπὸ τοὺς φονευομένους. Διότι δὲν ἀπογυμνοῦνται μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑβρίζονται εἰς τὰ ἱερώτερα τῶν αἰσθημάτων. Οὔτε τοὺς γέροντας οὔτε τὰς γυναῖκας ἐσεβάσθησαν οἱ Χριστιανοὶ κατακτηταί, οὔτε θρησκείαν, οὔτε ἱερά. Φρικιαστικά δὲ ἦσαν αἱ ἀκολασίαι, τὰς ὁποίας διέπραξαν εἰς τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ὁρθοδοξίας, εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ἡ Ἀγία Τράπεζα κατακερματίζεται, ὁ ἀναριθμητὸς πλοῦτος καὶ τὰ πολύτιμα ἱερά σκεύη συντρίβονται καὶ διαρπάζονται. Χύνουν τὸ θεῖον αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰ Ἅγια ποτήρια καὶ πίνουν οἶνον εἰς τὰ συμπόσια τῶν. Διεφθαρμένοι γυναῖκες χορεύουν καὶ τραγωδοῦν ἄσεμνα ἄσματα. Συγχρόνως εἰς τὰς πλατείας, εἰς τὰς ὁδοὺς, ὁ ἀνὴρ ἀντηχεῖ ἀπὸ ὀδυμῶν γυναικῶν, παιδίων, γερόντων. «Τοιαύτας, λέγει εἰς αὐτόπτης βυζαντινὸς ἱστορικός, τοιαύτας παρανομίας ἔκαμαν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἔβαλον εἰς τὸν ὄμιον τὸν Σταυρόν, καὶ οἱ ὅποιοι εἶχον ὀρκισθῆναι νὰ διέλθουν ἀπὸ τὰς πόλεις τῶν Χριστιανῶν χωρὶς νὰ χύσουν αἷμα, οὔτε ἄλλο κακὸν οὐδὲν νὰ διαπράξουν, διότι εἶχον τάξει τοὺς ἑαυτοὺς τῶν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐβάδιζον τὴν πορείαν αὐτοῦ» (Νικήτας Ἀκομινᾶτος).

Ἡ καταστροφή.— Ἡ τετάρτη Σταυροφορία εἶχε καταστρέψει διὰ παντὸς τὴν λαμπρότητα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Σταυροφόρων εἶχον ἀποφασίσει νὰ ματαιώσουν κάθε ἀντίστασιν τῶν πολιορκουμένων μὲ ἓνα ἀκατανίκητον σύμμαχον, τὸ ἀνηλεὲς πῦρ. Καὶ εἶχον πυρπολήσει τὴν Πόλιν. Τρεῖς φοβεραὶ πυρκαϊαὶ εἶχον καταφάγει ὀλοκλήρους συνοικίας. Ὁ παλαιὸς χρονογράφος αὐτῶν (ὁ Βιλλαρδουῖνος) λέγει, ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας πυρκαϊὰς «ἐπυρπολήθησαν περισσότεραι οἰκίαι, ἀπὸ ὅσας ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς τρεῖς ὁμοῦ μεγαλυτέρας πόλεις τοῦ βασιλείου τῆς Γαλλίας».

Ἐπὶ ἑννέα αἰῶνας στρατὸς βαρβάρων δὲν εἶχε πατήσει τὸ ἔδαφος, τὸ ὅποιον περιέκλειον τὰ μεγάλα τεῖχη τῆς Κωνσταντι-

νουπόλεως. Ἐπὶ 900 ἔτη ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων εἶχε συγκεν-
τρώσει εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν τὰ πλούτη ὅλου τοῦ κόσμου,
τὰ πολυτιμότερα κειμήλια τῆς τέχνης καὶ τοῦ πνεύματος τῆς
ἀρχαίας Ἑλλάδος, δηλαδή ὁλοκλήρου τοῦ ὑπάρχοντος πολιτι-
σμοῦ. Εἰς τέσσαρας ἡμέρας τὰ πάντα διηρπάγησαν καὶ κατε-
στράφησαν. Ἀπαράμιλλα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀγάλ-
ματα, ἔφιπποι ἀνδριάντες, τὰ ὅποια ἐπὶ αἰῶνας συνήθροιζον οἱ
Αὐτοκράτορες, διὰ νὰ στολίζουσιν τὴν πρωτεύουσάν των, μὲ κτη-
νώδη ἀπειροκαλίαν κατεκερματίσθησαν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κει-
μήλια ἐκεῖνα ἦσαν ἔργα ἀθανάτων καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαιότη-
τος, τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους. Μεγαλυτέραν ζημίαν ὑπέστη
ὁ πνευματικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν συγ-
γραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος. Πόσα πολύτιμα πνευματικὰ ἔργα
τῆς ἀρχαιότητος ἐχάθησαν ἀπὸ τὰς τρεῖς ἐκεῖνας πυρκαϊάς! Ἡ
καταστροφὴ αὕτη τῶν ἔργων τῆς τέχνης καὶ τῶν χειρογράφων
εἶναι πολὺ θλίβερά διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Εἰς τὰς ἀπεράντους
φλόγας τῆς πυρπολουμένης πόλεως ἐξαφανίζεται ὁ Μεσαιωνικὸς
βίος τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὴν τέφραν νέα ζωὴ θὰ ἐκπηδήσῃ (1).

(1) «Ἡ οὐδέποτε κυριευθεῖσα βασίλισσα τῶν θαλασσῶν,
τὸ ἑμπόριον τριῶν ἡπείρων, ἡ μεγαλοπρεπὴς Πόλις τῶν Αὐτο-
κρατόρων ἐξεπολιορκήθη ὑπὸ ὀλίγων χιλιάδων Ἑνετῶν, Γάλλων,
Λογγοβάρδων καὶ Γερμανῶν, ἐπυρπολήθη, ἐδηρώθη καὶ ἐπλη-
ρώθη δεινῶν ἀρρήτων. Οἱ Λατῖνοι ἐκεῖνοι πορθηταὶ δυσχερῶς
δύνανται ν' ἀξιώσωσιν εἰς τὴν ἱστορίαν θέσιν ὑψηλοτέραν ἀπὸ
τὸν Ἀλάρικον καὶ τὸν Ἀττίλαν. Τὸ μέγα ἐκεῖνο προπύργιον τῆς
Εὐρώπης ἐξεπόρθησαν ὅχι ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ Χρι-
στianiοὶ Σταυροφόροι, τῶν ὁποίων ἡ πίστις ἐταυτίζετο πρὸς τὴν
τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖνοι δὲ ὑπῆρξαν ἔνοχοι τοῦ ὅτι οἱ Τοῦρκοι
διέσκησαν τὰς πύλας τοῦ Βοσπόρου, εἰσώρμησαν εἰς τὴν Εὐρώ-
πην καὶ ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς Ἀσιατικῆς βαρβαρότητος
ἐπὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος» (Γρηγορόβιος).

Εἰκ. 93. Γοτθικόν (Φραγκικόν) κόσμημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΩΘΟΝ

Η ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ

(1204 - 1261)

Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

α'. — Ἡ Λατινικὴ Ἀνατολή. — β'. Ὁ διαμελισμὸς
τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ Φραγκι-
κὰ κράτη. — γ'. Τὰ Ἑλληνικὰ
κράτη. — δ'. Ἡ Ἀνατολὴ
τὸν ΙΔ' αἰῶνα.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Φράγκων εἰς τὴν Συρίαν κατόπιν τῆς
Α' Σταυροφορίας ἀνοίγει τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας δι' ὅλην
τὴν Ἀνατολήν. Ἡ ἐποχὴ αὕτη περιλαμβάνει τέσσαρας περίπου
αἰῶνας (1100 — 1500). Εἶναι ἐποχὴ μεγάλης ἱστορικῆς ση-
μασίας καὶ διὰ τὴν Φραγκικὴν Εὐρώπην καὶ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν
Ἀνατολήν.

Ἡ δ' ἐγκατάστασις τῶν Φράγκων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας
κατόπιν τῆς Δ' Σταυροφορίας ἀνοίγει τὴν περισσότερον περιωρι-
σμένην ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204 — 1453).
Μετὰ ἡμισυν περίπου αἰῶνα ἐπενδρύνεται ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρα-

τορία (1261), ἡ κυριαρχία ὅμως τῶν Φράγκων διαρκεῖ πολὺν καιρὸν ἀκόμη.

Κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Φραγκοκρατίας εἶναι κατακερματισμένη ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ εἰς πλῆθος κρατῶν Ἑλληνικῶν, Φραγκικῶν, καὶ ἐγχωρίων χριστιανικῶν καὶ μουσουλμανικῶν. Δὲν παύουν δὲ νὰ ἔρχονται διάφοροι λαοὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν. Ἀπὸ δὲ τὴν Ἀνατολὴν ἔρχεται καὶ ὁ τελευταῖος Ἀσιανὸς ἐπιδρομεὺς, οἱ Τοῦρκοι Ὀθωμανοί, οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς, οἱ ὅποιοι ἐγκαθίστανται μονίμως εἰς τὴν Εὐρώπην. Οὐδέποτε ἄλλοτε εἰς τὴν ἱστορίαν παρουσίασε μία χώρα τόσον ποικίλον θέαμα, ὅσον ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

α'. — Ἡ Λατινικὴ Ἀνατολή.

Τὰ Φραγκικὰ κράτη τῆς Συρίας. — Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων ἦτοι Λατίνων ⁽¹⁾ «κατακτηθεῖσα χώρα» τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης διεμοιράσθη ὑπ' αὐτῶν εἰς *φέουδα*. Οὕτως ἐδημιουργήθησαν τὰ *Φραγκικὰ ἦτοι Λατινικὰ κράτη* τῆς Συρίας. Τὸ σπουδαιότερον ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, τὸ *Βασίλειον* τῆς Ἱερουσαλήμ, μὲ τὸ ὅποιον συνεδέθη τὸ *Πριγκιπᾶτον* τῆς Ἀντιοχείας, καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἡγεμονίαι, *κομιτεῖαι* καὶ *βαρωνίαι*. Τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης ἐφηρμόσθη εἰς τὴν Συρίαν, ἡ ὁποία διὰ τοῦτο ἀπεκλήθη *Λατινικὴ Ἀνατολή*.

Οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι ἐγκατεστάθησαν εἰς ἰσχυρὰ κάστρα, τῶν ὁποίων σῶζονται καὶ σήμερον ἐπιβλητικὰ εἰρεῖπια. Εἰς τὰς μακρινὰς ἀπὸ τὸν τόπον των ἐκείνας χώρας ἐξηκολούθησαν οἱ ἱππῶται νὰ ζοῦν τὸν βίον, τὸν ὅποιον ἔζων καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ καιρὸς των διέρχεται εἰς διασκεδάσεις καὶ εἰς διαρκῆ πόλεμον πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους, ἐνίοτε ἀναμεταξύ των καὶ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς.

Τὰ Λατινικὰ ταῦτα κράτη τῆς Συρίας ἱδρύθησαν εἰς χώραν,

(1) *Λατίνους* ἐκάλουον τότε ἑαυτοὺς οἱ Φράγκοι, ἐπίσης καὶ οἱ Βυζαντινοί, ὡς συνδεομένους μὲ τὴν Ῥώμην. Σήμερον ὀνομάζομεν τοὺς δυτικούς τούτους λαοὺς *νεολατινικούς*.

ἡ ὁποία ἦτο ἄλλοτε Ἑλληνική. Διὰ τοῦτο ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν εἶναι σχέσις ὑποτελῶν κρατῶν, συμφώνως πρὸς τὰς γενομένας μετὰ τὸν Ἀλέξιον τὸν Α΄ συμφωνίας. Οἱ Κομνηνοὶ ἐφέροντο πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἐκείνους ὡς κυρίαρχοι πρὸς ὑποτελεῖς.

Αἱ καταπιέσεις τῶν Ὀρθοδόξων.—Αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας εἶχον κατακτήσει οἱ Λατῖνοι, κατοικοῦνται κυρίως ἀπὸ Χριστιανοὺς ὀρθοδόξους, ἀπογόνους τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς ἐλευθέρας τὴν θρησκείαν καὶ τὰς συνηθείας των, ἐπὶ τῇ ἔρῳ μόνον νὰ πληρῶνουν τοὺς φόρους. Οἱ Φράγκοι ὁμῶς θεωροῦν αὐτοὺς ὡς δοριαλῶτους. Ἐκεῖνοι σχηματίζουν τὴν ἀνωτέραν τάξιν, οἱ κατακτηθέντες εἶναι γεωργοὶ καὶ ἐργατικοί. Ὁ βίος τῶν ἰθαγενῶν Ὀρθοδόξων κατέστη σκληρότερος παρ' ὅσον ἦτο ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Μουσουλμάνων.

Πολὺ σκληρὰν ἰδίως τυραννίαν ὑπέστη ὁ Ὀρθόδοξος κληρὸς. Σμῆνος Λατίνων ἱερέων ἐνέσκηψε μετ' ἀπληστίαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων δὲν εἶχον παύσει νὰ ὑφίστανται οὔτε κατὰ τοὺς χειροτέρους χρόνους τῆς μουσουλμανικῆς κατακτήσεως. Οἱ Λατῖνοι ἐδίωξαν τοὺς πατριάρχας καὶ τὸν Ὀρθόδοξον κληρὸν, ἐσφετερίσθησαν τὰ δικαιώματα, διήρπασαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Οἱ πάπαι καὶ οἱ τοποτηρηταὶ των ἔβαλαν εἰς τὴν θέσιν τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων ἱεραρχῶν Ἱταλοὺς καὶ Γάλλους ἀγραμμάτους κληρικοὺς ὡς ἐπισκόπους καὶ πατριάρχας.

Αἱ κατόπιν Σταυροφορίαι.—Αἱ ἐμφύλιοι διενέξεις μετὰ τὴν ἵπποτων ἐξησθέντησαν τὰ Λατινικὰ κράτη τῆς Συρίας. Τοῦναντίον οἱ Μουσουλμάνοι ἀπέκτησαν δύναμιν ὑπὸ ἡγεμόνας σάφρονας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ σπουδαιότερος εἶναι ὁ Σαλαδῖνος. Οὗτος, ἀφ' οὗ κατενίκησε τοὺς Φράγκους ἱππότεας, εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ (1187).

Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς κατακτήσεως ἠκολούθησαν τὴν Α΄ Σταυροφορίαν ἡ Β΄ καὶ Γ΄, αἱ ὁποῖαι διήλθον, ὡς γνωρίζομεν, διὰ τῆς

Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Δ' παρεξέκλινε τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας.

Ἡ Δύσις ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ κατόπιν καὶ ἄλλας πολλὰς Σταυροφορίας. Δὲν θερμαίνει ὁμως πλέον τοὺς Σταυροφόρους ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμός. Ἀλλὰ ὑλικώτερα ἐλατήρια κινοῦν αὐτοὺς. Ἡ ἐλπίς τοῦ κέρδους προσελκύει ἰδίως τοὺς ἐμπόρους τῆς Δύσεως. Οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουαῖοι ἰδρύουν πολυάριθμα ἐμπορεῖα καὶ ἐκμεταλλεύονται ἀπλήστως τὴν Ἀνατολήν. Ἔως

Εἰκ. 94.—Ἴταλοὶ ἔμποροι εἰς Ἑλληνικὴν πόλιν τῆς Ἀνατολῆς (φαίνεται ἡ προκυμαία καὶ ἡ πόλις.— Ἀπὸ παλαιᾶν μικρογραφίαν).

τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος ἐξακολουθοῦν αἱ ἐμπορικαὶ αὗται σταυροφορικαὶ δῆθεν ἐκστρατεῖαι, πολὺν δὲ καιρὸν καὶ μετέπειτα διατηροῦν οἱ Ἑνετοὶ ἰδίως τὰς κτήσεις αὐτῶν.

Περισσότερον τιμητικὴν μνήμην ἀφῆκαν εἰς τὴν ἱστορίαν τὰ ἱεροπολεμικὰ σταυροφορικὰ τὰγματα, τὰ ὅποια ἰδρύθησαν ὑπὸ μοναχῶν τῆς Δύσεως ἐπὶ τῷ σκοπῷ διαρκoῦς ἀγῶνος ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Οἱ Ἰωαννῖται ἱππῶται τῆς Ῥόδου, βοηθούμενοι ὑπὸ

τῶν ἐγχωρίων Ἑλλήνων, ἀντιτάσσουν γενναίαν ἀμυναν κατὰ τῶν ἀπίστων ἕως τὸν 15' αἰῶνα καὶ φωτίζουν μὲ τὴν λάμψιν τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ τὰ τελευταῖα εἰς τὴν Ἀνατολήν λεῖψανα τῶν Σταυροφορικῶν ἐκστρατειῶν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν Σταυροφοριῶν.—Μεγάλᾳ ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὑπερποντίων ἐκείνων ἐκστρατειῶν, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησαν τὰ ἔθνη τῆς Ἑσπερίας. Οἱ Σταυροφόροι ἦλθον εἰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Μωαμεθανούς, τοὺς κληρονόμους τῶν δύο μεγάλων πολιτισμῶν, τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἀραβικοῦ. Ἐκ τῆς γνωριμίας ταύτης ἔμαθον πολλὰς χρήσιμους συνηθείας τοῦ βίου, καὶ ἐπῆλθεν εἰς τὴν βάρβαρον Εὐρώπην νέα κοινωνικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ κίνησις.

Διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ὁμως ἔσχον πολὺ θλιβερά ἀποτελέσματα.

Διότι ἐξησθένισαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ προπαρεσκεύασαν τὴν ὀριστικὴν καταστροφὴν τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. «Ἡ ἀπώλεια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους διὰ τὸν Χριστιανισμόν (1453), λέγει εἰς ἐπιφανῆς ἱστορικός, ἀπώλεια, ἣ ὁποία ἦτο συμφορὰ δι' ὁλόκληρον τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν, ὑπῆρξε τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῶν Σταυροφοριῶν» (Ρενάν).

β'.—Ὁ διαμελισμὸς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.—Τὰ Φραγκικὰ κράτη.

Ἡ διανομὴ τοῦ Κράτους.—Ἡ βασιλεὺς τῶν πόλεων εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν τῆς Δ' Σταυροφορίας. Τὸ γεγονός ἐκαμε καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν εἰς ὅλον τὸν κόσμον ἀπὸ τὰ βάρη τῆς Ἀνατολῆς ἕως τὴν ἀκροτάτην Δύσιν. Ἡ ἄμεσος συνέπεια τοῦ κοσμοῖστορικοῦ ἐκείνου γεγονότος ἦτο ν' ἀλλάξη ἡ ὄψις τοῦ Ἀνατολικοῦ κόσμου.

Μετὰ τὴν νίκην οἱ μαχηταὶ τοῦ Σταυροῦ προέδωκαν εἰς τὴν διανομὴν τοῦ Κράτους (ἡ συνθήκη ὠνομάσθη *Partitio Imperii*). Δύο ἦσαν οἱ κύριοι ὅμιλοι τῶν νικητῶν : ἐξ ἑνὸς μόνοι οἱ Ἑνετοί, ἐξ ἄλλου ὅλοι οἱ ἄλλοι Σταυροφόροι. Κατὰ τὴν συνθήκην ἀπὸ τὸν ἑνα ὅμιλον θὰ ἐξελέγετο ὁ αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τὸν ἄλλον ὁ πατριάρχης. Ὁ ἰσχυρότατος πάντων, ὁ γηραιὸς δόγης τῆς Ἑνετίας Ἑρρίκος ὁ Δάνδολος, δὲν ᾔθελε τὸν θρόνον· ἤρχουν εἰς αὐτὸν τὰ ἐμπορικὰ ὠφελήματα. Διὰ τοῦτο ὑπεστήριξε τὸν κόμιτα τῆς Φλάνδρας (τοῦ Βελγίου) *Βαλδουῖνον*, ὁ ὁποῖος καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν κατὰ τὴν παλαιὰν τάξιν. Ὁ ἄλλος ἐπιφανὴς ἡγεμὼν, *Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός*, ἐξελέγη βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὴν συμφωνίαν οἱ Ἑνετοὶ ἐξέλεξαν ἰδικὸν τῶν πατριάρχων.

Μὲ τὴν κατάκτησιν κατωρθώθη καὶ ἡ ἔνωσις τῶν Ἑκκλησιῶν. Τόσῃ ἀγαλλίασιν ἡσθάνθη ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', ὥστε οἱ Σταυροφόροι ἔλαβον ἄφεσιν δι' ὅλα τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν. Αἱ λεηλασίαι, οἱ φόνοι καὶ αἱ ἱεροσυλαὶ ἐσυγχωρήθησαν. Ἐκάλεσε μάλιστα ὅλους τοὺς Δυτικούς νὰ μεταδοῦν εἰς τὴν

Ἑλλάδα διὰ νὰ λάβουν γαίας καὶ πλούτη, καὶ ἐξωμώσεν αὐτοὺς μὲ τοὺς στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὅποιοι ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως.

Ἡ Φεουδαλικὴ Ἑλλάς.—Τὰ δύο μεγάλα Φραγκικὰ κράτη ἦσαν ἡ *Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως* καὶ τὸ *Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης*. Ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῶν ἰδρύθησαν καὶ πολυάριθμα ἄλλα φεουδαλικά κρατίδια. Αἱ χώραι τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἔπρεπε νὰ κατακτηθοῦν. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες ἐμοίρασαν αὐτὰς εἰς τοὺς συντρόφους των πολεμιστάς, ὡς πρὸς ὑποτελεῖς. Οὗτοι δὲ ἀνέλαβον νὰ κατακτήσουν ἕκαστος τὴν λαχοῦσαν εἰς αὐτὸν χώραν. Ἰδρύθησαν λοιπὸν ἐν *Πριγκιπᾶτον* εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν *Δουκάτον* εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ πλεῖστοι ἄλλαι *κομιτεῖαι, αὐθεντεῖαι, βαρωνίαι*. Ἐκαστον ἐκ τῶν κρατιδίων τούτων ὤφειλε νὰ ἀναγνωρίζῃ ὡς κυρίαρχον τὸ ἱεραρχικῶς ἀνώτερον. Τοιοῦτοτρόπως, ὅπως καὶ εἰς τὴν Συρίαν, μετεφυτεύθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, θεωρουμένην ὡς «χώραν κατακτήσεως», τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς μεσαιωνικῆς Δύσεως.

Ἡ Ἑνετία ἔλαβε τὴν μερίδα τοῦ λέοντος. Ἡ ἐμπορικὴ δημοκρατία ἐχρειάζετο τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Αἱ σπουδαιότεραι κτήσεις αὐτῆς ὑπῆρξαν ἡ Εὐβοία καὶ ἡ Κρήτη, ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη εἰς τὴν Πελοπόννησον, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καὶ οὕτως ἀπέκτησεν ἡ Ἑνετία θυμᾶσιον ἀποικιακὸν κράτος, καὶ ὁ δόγης αὐτῆς δικαίως ἐτιλοφορεῖτο «αὐθέντης τοῦ ἐνὸς τετάρτου καὶ ἡμίσεος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας».

Συγχρόνως ἑμῶς ἰδρύνονται καὶ Ἑλληνικὰ κράτη: δύο Αὐτοκρατορίαι μὲ πρωτεύουσας τὴν *Τραπεζοῦντᾶ* καὶ τὴν *Νίκαιαν*, ἐν *Δεσποτιᾶτον* εἰς τὴν Ἡπειρον ὑπὸ βυζαντινῶν μεγιστάνων, πολλὰ δὲ ἄλλα μικρότερα ὑπὲρ ἰσχυρῶν κατὰ τόπους ἀρχόντων. Ἡ στερεῶς συνεσφιγμένη Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἔχει κατακερματισθῇ εἰς πλῆθος κρατιδίων, ὅπως ἄλλοτε ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Βαρβάρων, καὶ ἡ Φραγκικὴ ἐκ τῆς τοπικῆς ἀναρχίας. Ἡ κατακερματισμένη αὕτη εἰς κρατίδια Ἑλλάς

έμοιάζει πολὺ μὲ τὴν ἀρχαίαν ἰδίως τὴν παμπαλαίαν Ὀμηρικὴν Ἑλλάδα.

Τὸ Βλαχοβουλγαρικὸν κράτος.—Ἀλλὰ καὶ ξένα ἐγχώρια κράτη ἔχουν ἰδρυθῇ εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἤδη τῶν Κομνηνῶν οἱ Σέρβοι προσπαθοῦν ν' ἀποκτήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ τῶν Ἀγγέλων ἐξεγείρονται οἱ Βούλγαροι συνδυασθέντες μὲ τοὺς Βλάχους καὶ συγκροτοῦν ἐν ἰσχυρὸν *Βλαχοβουλγαρικὸν* (τὸ Γ' Βουλγαρικὸν) κράτος. Περιέργον ἱστορικὸν φαινόμενον εἶναι ἡ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἐμφάνισις εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ νέου τούτου λαοῦ, τὸν ὁποῖον οἱ σύγχρονοι ὠνόμαζον *Βλάχους*. Εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν ἀποίκων, τοὺς ὁποῖους ὁ Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς εἶχεν ἐγκαταστήσει εἰς τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως. Εἶναι λατινικῆς φυλῆς καὶ γλώσσης, διὰ τοῦτο σήμερον ἀποδίδομεν εἰς αὐτοὺς τὸ ἀληθινὸν ὄνομά των ἀποκαλοῦντες Ῥωμῶνους (1).

Βούλγαροι καὶ Βλάχοι κάμνουν πρωτεύουσάν των τὸ *Τίρνοβον* καὶ ζητοῦν νὰ ἐπανιδρύσουν τὸ κράτος τῶν μεγάλων τσάρων Συμεὼν καὶ Σαμουήλ. Φοβεραὶ ὑπῆρξαν αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ἐπῆνεγκον εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀγγέλων. Εἶναι καὶ τώρα οἱ μεγαλύτεροι ἐχθροὶ καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Φράγκων ἐπιδρομέων.

Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Ῥωμανίας.—Ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὠνομάσθη *Ῥωμανία*, ὅπως ἄλλοτε ἡ Ἑλληνικὴ, πραγματικῶς ὅμως εἶναι μία σκιά κράτους. Κατὰ θεωρίαν κατέχει ὅλην τὴν «κατακτηθεῖσαν χώραν», διότι ὅλα τὰ ἄλλα Φραγκικὰ κράτη εἶναι ὑποτελῆ εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ ταχέως γίνονται ταῦτα ἀνεξάρτητα. Ὁ Αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος δὲν κατέχει παρὰ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μέρος τῆς Θράκης. Περιέρχεται δὲ εὐθὺς ἀμέσως εἰς πόλεμον μὲ τὸν μεγαλύτερον ὑποτελῆ αὐτοῦ, τὸν βασιλέα τῆς Θεσσαλονίκης

(1) Οἱ Ῥωμῶνιοι εἶναι ὁ μόνος Ὁρθόδοξος νεολατινικὸς λαός.

Βονιφάτιον. Ὁ βίος αὐτῆς δὲν εἶναι πολὺ μακρότερος τοῦ ἡμέσεως αἰῶνος (1204—1261).

Φοδερώτατον δ' ἐχθρὸν εὐρίσκουν οἱ Φράγχοι εἰς τὸν σκληρὸν τσάρον τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίτην. Ἐπιτεθεὶς οὗτος ἐναντίον τοῦ Βαλδουίνου ἐπιφέρει ὁλοσχερῇ καταστροφὴν εἰς τὸν στρατὸν του (1205). Καὶ τότε ἐπὶ δύο ἔτη ὁ αἰμοδιψὴς τσάρος Σκυλογιάννης, ὅπως τὸν ὀνομάζουν οἱ Ἕλληνες, ἐπιφέρει φρικιαστικὰς καταστροφὰς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Εἶναι ἐκδικητὴς διὰ τὰς ἡττας, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β', καὶ ὀνομάζει ἑαυτὸν ὑπερηφάνως Ῥωμαιοκτόνον, ὅπως ἐκεῖνος εἶχεν ἐπονομασθῇ Βουλγαροκτόνος.

Μόλις παρῆλθον δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς των καὶ ἀρχίζουν νὰ παρακμάζουν τὰ Φραγκικὰ κράτη τῆς βορείας Ἑλλάδος. Καὶ ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης περιπίπτουν εἰς ἀτελειώτους ἐσωτερικὰς διχονοίας. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν Φράγκων πολεμιστῶν εἶχεν ἐλαττωθῇ πολὺ· ἄλλοι εἶχον φονευθῇ εἰς τὰς μάχας, ἄλλοι εἶχον ἐπιστρέφει εἰς τὰς πατρίδας των. Οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, ὁ Βαλδουῖνος, ὁ Βονιφάτιος, ὁ Δάνδολος καὶ ἄλλοι εἶχον ἀποθάνει. Εἰς τόσῃν ἐλεεινότητι εἶχε πέσει ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία, ὥστε ἠναγκάζοντο οἱ Αὐτοκράτορες αὐτῆς διὰ νὰ θερμαίνωνται τὸν χειμῶνα, νὰ κατακόπτουν τὴν ξυλείαν τῶν βυζαντινῶν παλατιῶν.

Τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν.—Σπουδαιότερα εἶναι τὰ κράτη, τὰ ὁποῖα ἱδρυσαν οἱ Σταυροφόροι πρὸς νότον τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὰς ἐνδόξους χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Μέγα ἐνδιαφέρον παρέχει τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ περισσότερο τὸ Πριγκιπᾶτον τῆς Πελοποννήσου.

Εἰς Γάλλος εὐπατρίδης, ὁ Ὀθων Δελαρῶς, ἔλαβεν ὡς φέουδον τὴν χώραν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν. Ὁ Λέων ὁ Σγουρῶς, ὁ κύριος τοῦ Ἀργους καὶ τοῦ Ναυπλίου, προσπαθεῖν ἂν ἀντισταθῇ εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἀλλ' ἐκδιώκεται ὑπὸ τῶν Φράγκων. Καὶ τότε αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Χαλκὶς ἀνοίγουν τὰς πύλας εἰς τοὺς νικητὰς ἐπὶ τῇ βᾶσει συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι

ἐξησφάλιζον εἰς τοὺς κατοίκους τὰς ἰδιοκτησίας, τὰ προνόμια καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας των. Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἀπογοήτευσις τῶν Ἀθηναίων, ὅταν εἶδον νὰ δημεύωνται τὰ μοναστηριακά των κτήματα, νὰ πιέζωνται οἱ ἱερεῖς αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας (εἰς τὸν Παρθενῶνα) ν' ἀντηχοῦν οἱ ὕμνοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ φιλόπατρις ἀρχιεπίσκοπός των Μιχαὴλ ὁ Ἀχομινᾶτος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα, ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας. Μὲ πικρίαν ἐχωρίσθη ἀπὸ τὴν ἀγαπητὴν του πόλιν, τῆς ὁποίας ἐκθύμως μετὰ τόλμης εἶχε πάντοτε ὑπερασπισθῇ τὰ δικαιώματα.

Τὸ Γαλλικὸν τοῦτο Δουκᾶτον ἔρριψε λάμψιν τινὰ καὶ ἡ χώρα ἐφαίνετο εὐδαίμων. Ἦλθε καιρὸς μάλιστα, ὅτε κατῴρθωσαν οἱ Δελαρώς νὰ βάλουν ἐπὶ ποδὸς στρατὸν 1500 ἱππέων καὶ 30.000 πεζῶν. Ἀλλὰ τὴν εὐημερίαν των κατέστρεψαν ἄγριοι τυχοδιῶνται ἐξ Ἰσπανίας, οἱ *Καταλανοί*. Ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν ἠναγκάσθη νὰ βῇ ἐναντίον αὐτῶν. Εἰς τὴν αἵματηρὰν μάχην τῆς Κωπαίδος (1310) ἔπεσε τὸ ἄνθος τῆς ἐν Ἑλλάδι Γαλλικῆς ἱπποσύνης. Τὴν θέσιν τοῦ Γαλλικοῦ καταλαμβάνει Ἰσπανικὸν Δουκᾶτον.

Τὸ Πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως.—Τὸ λαμπρότερον Φραγκικὸν κράτος ὑπῆρξε τὸ Πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μορέως, ὡς ἐκαλεῖτο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ἰδρυταὶ αὐτοῦ εἶναι οἱ *Βιλλαρδουῖνοι*. Εἰς διάστημα τριῶν ἐτῶν οἱ ἱππῶται εἶχον κατακτήσει τὸ ἥμισυ τῆς Χερσονήσου. Μόνον ὁ Σγουρὸς παρέτεινεν ἀρκετὸν χρόνον τὴν ἀντίστασίν του εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Οἱ Γάλλοι διηυκόλουν τὴν κατάκτησίν των, διότι ἐσυνθηκολόγησαν μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ ἄφησαν εἰς τὰς πόλεις ὅλα τὰ προνόμια καὶ τὰς ἐλευθερίας των.

Ἡ τελεία φεουδαλικὴ διοργάνωσις τοῦ *Πριγκιπάτου τοῦ Μορέως* ἦτο ἀξία λόγου προσπάθεια πρὸς ἴδρυσιν ἐνὸς Ἑλληνοφραγκικοῦ Κράτους. Ἐπὶ κεφαλῆς εἶναι ὁ *πριγκιψ*, μετ' αὐτὸν ἔρχονται οἱ *βαρῶνοι* καὶ ἔπειτα οἱ *καβαλλάριοι*. Οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες καὶ δυνατοὶ δὲν παραμελοῦνται, λαμβάνουν καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὴν φεουδαλικὴν ἱεραρχίαν. Ἡ κατακτηθεῖσα χώρα διαιρεῖται εἰς δώδεκα *βαρωνίας*. Αἱ σπουδαιότεραι ἦσαν

αί βαρυνάι της Πάτρας, τῆς Ἀκοβας (εἰς τὴν Ἀρχαδίαν), τῆς Καρυταίνης, τῆς Καλαμάτας. Ὁ πρίγκιψ μὲ τὴν αὐλὴν αὐτοῦ ἐδρεύει εἰς τὴν Ἀνδραβίδαν. Ἡ δικαιοσύνη λειτουργεῖ αὐστηρῶς ἐπὶ τῇ βάσει «βιβλίου τῶν νόμων». Ὁ πρίγκιψ εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθῇ τοὺς φεουδαλικοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ νὰ σέβεται «τὰ συνήθεια τοῦ τόπου».

Ὁ ἱπποτικώτερος ἀπὸ τοὺς πρίγκιπας τοῦ Μωρέως ὑπῆρξεν ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος, ὁ ὅποιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Καλαμάταν. Ἦτο πολὺ ἀγαπητὸς εἰς τοὺς ὑπηκόους του, ὠμίλει καλῶς τὰ «Ῥωμαῖκα» καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τὸν ἐθεώρουν ὡς ἰδικόν των. Ἡ αὐλὴ αὐτοῦ ὠμοιάζε «μὲ τὴν αὐλὴν μεγάλου βασιλέως». Ἡ δὲ χώρα εὐνομούμενη ἀποκτᾷ ἡσυχίαν καὶ εὐδαιμονίαν, ἡ γῆ εἶναι γόνιμος καὶ τὸ ἐμπόριον ἀκμάζει.

γ'.—Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη.

Φράγκοι καὶ Ἕλληνες.—Καθ' ὃν χρόνον οἱ κατακτητὰι περιπίπτουν εἰς κατάπτωσιν ἀπὸ τὰς διχονοίας, τὰ ἰθαγενῆ κράτη διοργανώνουν τὰς δυνάμεις των ἐναντίον τῶν ξένων.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Φράγκων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ἐπήνεγκον, ἐκορύφωσαν τὸ μῖσος μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Δύσεως (1). Ὁ Λατινικὸς κληρὸς προσηνέχθη καὶ ἐνταῦθα, πρὸς τοὺς Ὀρθόδοξους, ὅπως εἰς τὴν Συρίαν. Αἱ καταπιέσεις ἐξήγειραν τὸν Ἑλληνικὸν κληρὸν, εὐρισκόμενος δὲ αὐτὸς εἰς συνάφειαν μὲ τὸν λαὸν ἐκράτει αὐτὸν ἐν ἐξεγέρσει καὶ ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως.

Οἱ Φράγκοι ἐπιδρομεῖς δὲν εἶχον κατακτήσει ἕνα λαὸν βάρβαρον, ἀλλ' εἶχον ἔλθει νὰ ἐγκαταστοῦν εἰς ἕν παλαιὸν ἔθνος, τὸ ὅποιον ἦτο ὑπερήφανον διὰ τὸ παρελθόν, διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν του. Ἐπειτα οἱ ἡττημένοι δὲν ἔμειναν εἰς τὴν κατάπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τοὺς εὗρον οἱ κατακτητὰι, δταν τοὺς

(1) Ἀπὸ τοὺς χρόνους τούτους διαδίδεται παρ' ἡμῖν τὸ γενικὸν ὄνομα Φράγκοι πρὸς δήλωσιν τῶν Καθολικῶν καὶ Λυτικῶν.

ἐνίκησαν. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη, τὰ ὅποια ἰδρύουν οἱ Βυζαντινοὶ μεγιστᾶνες, συγκεντρώνουν τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους. Ἀναγεννᾶται τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ ἐκ τῶν συντριμμάτων ἀναπηδᾷ μία νέα Ἑλλάς. Οἱ ἡγεμόνες τῶν ἰδρυομένων Ἑλληνικῶν κρατῶν μίαν ἔχουν φιλοδοξίαν, ν' ἀνακτήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μένει νὰ ἴδωμεν εἰς ποῖον ἐξ αὐτῶν θὰ πέσῃ ἡ τιμὴ αὐτῇ.

Οἱ τοπάρχαι. — Ἀπὸ τὴν ἀναρχικὴν ἐποχὴν τῶν Ἀγγέλων εἶχον ἀρχίσει ν' ἀναφαίνωνται τάσεις πρὸς τοπικὴν αὐτονομίαν. Ἡ ἐπαρχιακὴ ἀριστοκρατία λαμβάνει μεγάλην δύναμιν. Ἐφ' ὅσον ἡ κεντρικὴ διοίκησις χαλαροῦται οἱ δυνατοὶ τῶν ἐπαρχιῶν συγκεντρώνουν αὐτοὶ τὴν δύναμιν εἰς τὸν τόπον των καὶ ἀνακηρύσσονται ἀνεξάρτητοι **τοπάρχαι**. Οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τούτους αὐθέντας ἦσαν οἱ *Σγουροὶ* εἰς τὴν Κόρινθον, οἱ *Μελισσηνοὶ* εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ὁ *Λέων* ὁ *Χαμάρετος* εἰς τὴν Λακωνικὴν καὶ ἄλλοι ἄλλαχοῦ. Ἐκ τῆς διασπάσεως ταύτης ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὐκόλος ἐγκατάστασις τῶν Φράγκων. Οἱ ἐπιδρομεῖς τῆς Δύσεως δὲν ἔχουν ν' ἀντιμετωπίσουν στρατὸν ἢ κάστρα αὐτοκρατορικά, ἀλλὰ μεμονωμένους τοπάρχας, τοὺς ὁποῖους εὐκόλως καταβάλλουν τὸν ἓνα μετὰ τὸν ἄλλον.

Ἐνωρίτερον εἶχον συγκροτηθῇ πολλαχοῦ καὶ κοινότητες ἀστικάς ἢ ἀγροτικάς, τὰς ὁποίας διηύθυνον οἱ γνωστότατοι εἰς τοὺς κατόπιν χρόνους ἄρχοντες, *προεστοὶ* ἢ *δημογέροντες*. Ἀπὸ τὴν μεταγενεστέραν βυζαντινὴν ἐποχὴν χρονολογοῦνται αἱ περίφημοι Ἑλληνικαὶ κοινότητες, αἱ ὅποια τόσον εὐεργετικά ἀνεδείχθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας.

Ἀλλὰ καὶ μεγάλα Ἑλληνικὰ κράτη συγκροτοῦνται. Οἱ μεγιστᾶνες τοῦ Βυζαντίου παραλαμβάνοντες τὰ λείψανα τῆς ἀριστοκρατίας τῆς πρωτεύουσας, φεύγουν εἰς ἐλευθέρας Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἰδρύουν τὰ κράτη τῆς *Νικαίας*, τῆς *Τραπεζοῦντος* καὶ τῆς *Ἡπείρου*.

Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος. — Ἡ μακρινὴ ἐκείνη Αὐτοκρατορία ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὴν μεσημβρινὴν παραλιακὴν χώραν τοῦ Εὐξείνου ἕως τὸν Καύκασον. Εἰς ἐκ τῶν Κομνηνῶν ἀνακηρύσσει ἑαυτὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν Τραπεζοῦντα

(1204). Ἡ χώρα τὸν ἐδέχθη μ' ἐνθουσιασμόν, διότι εἶναι ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τῶν Κομνηνῶν. Γρήγορα τὸ νέον Κράτος ἐμεγάλωσεν. Οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ ὀνόμασαν ἑαυτοὺς *μεγάλους Κομνηνοὺς*. Τὸν ἰδρυτὴν διεδέχθησαν ἕως τὴν καταστροφὴν εἰκοσιν αὐτοκράτορες (1222—1461).

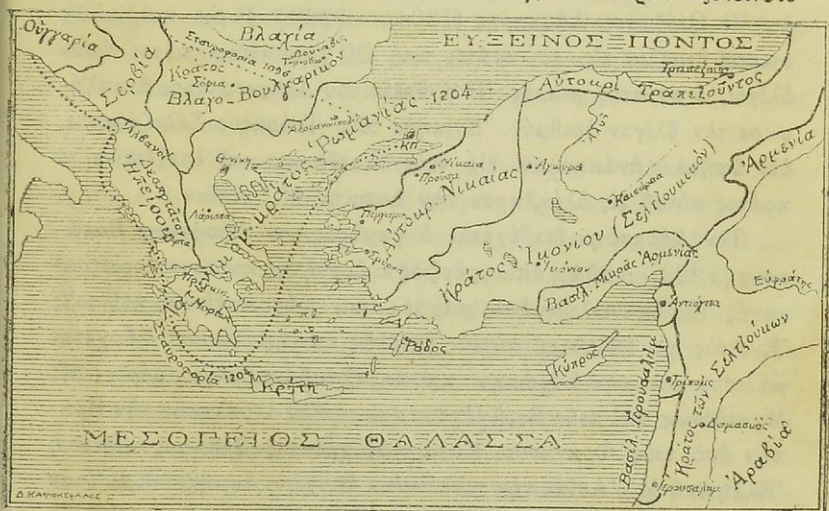
Τὸ ζωηρότατον ἐμπόριον, τὸ ὅποῖον διενήργει ἡ Τραπεζοῦς μὲ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μ. Ἀσίας τὴν ἀνέδειξε μίαν ἀπὸ τὰς μεγάλας ἀγορὰς τοῦ κόσμου, καὶ προσεκόμισεν εἰς αὐτὴν ἀπειρα πλοῦτη. Ἦτο ὡραιότατη πόλις, «κεφαλὴ καὶ ὀφθαλμὸς ὀλοκλήρου τῆς Ἀσίας» καὶ ἡ φήμη αὐτῆς εἶχε διαδοθῇ εἰς ὀλόκληρον τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον. Εἰς τὰ μεγαλοπρεπέστατα παλάτια τῶν ἔξω ἐν χλιδῇ οἱ μεγάλοι Κομνηνοί. Ἡ Τραπεζοῦς κατέστη τότε λαμπρὸν κέντρον Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τέχνης. Εἰς τὰς μακρινὰς ἐκείνας χώρας ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος διτήρησεν ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας ἀντανάκλασιν τῆς δόξης τοῦ Βυζαντίου. Ἡ Ἑλληνικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία εἶναι σήμερον τόσον ἔντονος εἰς τὰς χώρας τοῦ Πόντου, ὀφείλεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς μεγάλους ἐκείνους Κομνηνοὺς.

Τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου. — Σπουδαιότερα ἔως ἀκόμη ἦτο ἡ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς ἀπὸ τοὺς Ἀγγέλους πρὸς Ἱδρυσιν Ἑλληνικοῦ κράτους εἰς τὴν Ἡπειρον. Ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελὸς ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς ὀρεινοὺς, τοὺς καθυπέβαλεν εἰς πειθαρχίαν καὶ ἀπὸ τοὺς κλέφτας τῶν βουνῶν ἔκαμεν ἄρματωλοὺς καὶ στρατιώτας. Οὕτω κατῴρθωσε νὰ σχηματίσῃ ἀξιολογώτατον στρατὸν. Ἦτο περισσότερον μετρίοφρων ἀπὸ τοὺς μεγάλους Κομνηνοὺς τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἠρκέσθη εἰς τὸν τίτλον Δεσπότης, τὸ δὲ κράτος ὀνομάσθη Δεσποτάτον (ἡγεμονία) τῆς Ἡπείρου. Πρωτεύουσαν εἶχε τὴν Ἀρταν, ἀργότερα τὰ Ἰωάννινα. Ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην κίνησιν τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου προκύπτουν ἀργότερα οἱ ἑνδοξοὶ ἄρματωλοι τῆς ἐποχῆς τῆς δουλείας καὶ τοῦ Τερτοῦ ἀγῶνος.

Ὁ Μιχαὴλ ἔβαλε στερεὰ θεμέλια, ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος ἐμεγάλωσε τὸ Δεσποτάτον. Ὁ Θεόδωρος κατέστρεψε τὸν στρατὸν τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἔπειτα ἤρχισεν ἀκατασχέτως

τὰς κατακτήσεις, ἀνακτῶν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἀπὸ τοῦς Βουλ-
 γάρους καὶ ἀπὸ τοῦς Λατίνους. Κατέκτησε τὴν Ἀδριανούπολιν
 καὶ τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, τέλος εἰ-
 σήλθεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ (1222).
 Περιήλθεν ὁμως εἰς πόλεμον πρὸς τὸ Βλαχευβουλγαρικὸν κράτος,
 εἰς μίαν μάχην ἡττήθη καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος (1230).
 Ἀπὸ τότε τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τῆς Δύσεως ἀρχίζει νὰ παρακ-
 μάξῃ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων κατακτήσεων τοῦ Δεσπότη
 Θεοδώρου Ἀγγέλου τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου ἐξετείνετο

Εἰκ. 95. — Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ κατὸ πιν τοῦ ἐκ τῆς
 Δ' Σταυροφορίας (1204) διαμελισμοῦ.

ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν ἕως τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ
 πρὸς νότον ἕως τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Εἶχε καταστῇ ἰσχυρό-
 τaton κράτος. Καὶ ἔταν ὁ Θεόδωρος ἐστέφθη εἰς τὴν Θεσσαλο-
 νίκην «βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων», ἡδυνάτὸ τις
 νὰ ἐλπίσῃ ὅτι εἰς τὸ Ἠπειρωτικὸν τοῦτο κράτος ἐπεφυλάσσετο ἡ
 δόξα νὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ ἡττα

ὁμοῦ τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τοὺς Βλαχοβουλγάρους ἔδωκεν ἄλλον δρόμον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας. — Συγχρόνως μὲ τὸ Δυτικὸν τοῦτο Ἑλληνικὸν κράτος αὐξάνεται εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἄλλο Ἀνατολικόν. Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης, φεύγων ἀπὸ τὴν πυρποληθεῖσαν Πόλιν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, ἔχει συνοδοὺς τὸν πατριάρχην καὶ τὸν κληρὸν. Ὅλοι οἱ φυγάδες, εὐγενεῖς καὶ ἀπλοὶ στρατιῶται, πηγαίνουν νὰ τὸν ἐνισχύσουν εἰς τὴν Νίκαιαν. Ὑπὸ τὰς εὐλογίας ὄλων ἀνακηρύσσει ἑαυτὸν «*Αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων*».

Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης (1204 — 1222) ἔβαλε καὶ αὐτὸς στερεὰ θεμέλια εἰς τὸ κράτος του. Οἱ χρηματικοὶ πόροι ἦσαν ὀλίγοι, ὁ στρατὸς μικρὸς. Ἡ ἀνδρεία τοῦ Αὐτοκράτορος ἀνεπλήρωσε τὸν ὀλίγον ἀριθμὸν. Ἐνίκησε τοὺς Τούρκους Σελτζούκους, δὲν ἀφῆκεν ἀνάπαυλαν εἰς τοὺς Λατίνους, καὶ ἐπεξέτεινε τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς ὁλόκληρον τὴν Δυτικὴν Μ. Ἀσίαν.

Τὸν Λάσκαρην διαδέχεται ὁ γαμβρὸς του Ἰωάννης Βατάτσης (1222 — 1254), ἐπίσης δεξιὸς κυβερνήτης καὶ γενναῖος στρατηγός. Εἰς ἐπανειλημμένας μάχας νικᾷ τοὺς Λατίνους καὶ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἐκδιώκει αὐτοὺς ἐντελῶς ἐκ τῆς Ἀσίας, διέρχεται μάλιστα καὶ τὴν Εὐρώπην καὶ καταλαμβάνει μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ σχεδὸν ὁλόκληρον τὴν Θράκην ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους εἶδεν ἡ Ἑλληνικὴ Μ. Ἀσία τὴν τελευταίαν ἐποχὴν ἀκμῆς. Καὶ ὅταν ἀπέθανεν ὁ ἡρώϊκός Βατάτσης, ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, πλουσία καὶ ἰσχυρά, περιεκύκλωσεν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ Λατινικοῦ κράτους.

Ἡ ἔρις τῶν δύο Ἑλληνικῶν κρατῶν. — Θὰ εἶχεν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἀνακτηθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις ἂν ἦσαν ἡνωμένα τὰ δύο μεγάλα Ἑλληνικά κράτη, τὸ Ἀνατολικὸν τῆς Νικαίας καὶ τὸ Δυτικὸν τῆς Ἠπείρου. Ἡ ἀντιζηλία των καὶ ἡ ἀμιλλα, ποῖον πρῶτον θὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, ἔδωκε περισσότερον χρόνον ὑπάρξεως εἰς τὴν Λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν.

Δύο ἐξ ἴσου ἰσχυροὶ ἄνδρες, ὥπως ὁ Θεόδωρος, ὁ Δεσπότης τῆς Ἡπείρου, καὶ ὁ Βατάτσης, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποταχθοῦν ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον. Ἀφοῦ συνεμάχησαν κατ' ἀρχὰς δι' ὀλίγον χρόνον, ἔπειτα στρέφονται ἐναντίον ἀλλήλων. Καὶ οὕτως, ἐργάζονται χωριστὰ ἑκάτερος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἰδίου σκοποῦ. Ἐπὶ τέλους ὁ Βατάτσης κυριεύει τὴν Θεσσαλονίκην καὶ περιορίζει εἰς τὴν Ἡπειρον τὸ Δυτικὸν κράτος.

Τοὺς καρποὺς τῶν κόπων τοῦ Βατάτσης δὲν ἔμελλε νὰ συγκομίσῃ ὁ υἱὸς του, ἀλλ' ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου **Μιχαὴλ Παλαιολόγος**. Ἡ μεγάλη στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἱκανότης αὐτοῦ ἐδικαίωσαν τὴν φιλοδοξίαν του. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ ὑπῆρξε κυριολεκτικῶς ἐθνικὴ. Εἰς τοὺς Γάλλους παρήγγειλεν ἀμέσως, «ἂν θέλουν νὰ παραμένουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὀφείλουν νὰ πληρώνουν φόρον».

Εἰς τὴν Ἡπειρον ἐδεσπότειεν ὁ διάδοχος τοῦ Θεοδώρου Μιχαὴλ ὁ Β'. Ὁ φιλόδοξος οὗτος ἡγεμὼν εἶχε κατορθώσει νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν συμμαχίαν ἐναντίον τῆς Νικαίας μετὰ τοῦ βουλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Μορέως Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου. Ὁ Παλαιολόγος ἐπετέθη κατὰ τῶν συμμάχων καὶ ἐκέρδισε μεγάλην νίκην εἰς τὴν Πελαγονίαν τῆς Μακεδονίας (1259). Διὰ τῆς νίκης ταύτης ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας ἔθραυσε τὴν ἰσχὺν καὶ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου καὶ τοῦ Φραγκικοῦ Πρίγκιπάτου.

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261).
— Τέλος ὁ Παλαιολόγος διέρχεται εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοὺς Λατίνους ὅλας τὰς κτήσεις αὐτῶν. Ἀπομένει μόνον ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ εὐνοϊκὴ περίστασις πρὸς κατάληψιν καὶ αὐτῆς.

Ὁ στρατηγὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος εὕρισκετο μὲ μικρὰν δύναμιν περὶ τὸν Βόσπορον διὰ νὰ καιροφυλακτῇ. Ἐπωφεληθεὶς ἀπὸ προσωρινὴν ἀπουσίαν τοῦ ἐνετικοῦ στόλου, συνεννοεῖται μὲ τοὺς κατοίκους καὶ καταλαμβάνει τὴν πόλιν. Ὁ ὀλιγάριθμος Ἑλληνικὸς στρατὸς εἰσέρχεται εἰς τῆς Κωνσταντινούπολιν ἀνακράζων : «*Νίκη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Μιχαὴλ !*».

Μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ὁ Λατίνος αὐτοκράτωρ φεύγει μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ἑνετῶν.

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πάλιν πρωτεύουσα Ἑλληνικοῦ κράτους. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰσέρχεται θριαμβευτικῶς εἰς τὴν πόλιν καὶ στέφεται διὰ δευτέραν φορὰν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν Αὐτοκράτωρ. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἐπανιδρύεται ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν καὶ τελευταίαν δυναστείαν τῶν Παλαιολόγων, ἡ ὁποία ἐκράτησε τὰ σκῆπτρα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἐπὶ δύο ἀκόμη αἰῶνας (1261—1453).

δ'.—Ἡ Ἀνατολὴ τὸν ΙΔ' αἰῶνα.

Γενικὴ ὄψις τῆς Ἀνατολῆς.—Αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι συμπαγεῖς ἀπετέλουν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, παρουσιάζουν τὸν ΙΓ'—ΙΔ' αἰῶνα παράδοξον ποικίλαν κρατῶν καὶ λαῶν.

Τὸ Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸν ΙΔ' αἰῶνα δὲν κατέχει πλεόν τιποτε. Οἱ Σελτζούκοι ἔχουν κυριεύσει ὅλας τὰς χώρας αὐτοῦ. Μόνον εἰς τὴν Κύπρον βασιλεύει ἡ δυναστεία τῶν Λουζινιανῶν πολλοὺς αἰῶνας (ἀπὸ τὸ 1192). Οἱ Λουζινιανὶ τιτλοφοροῦνται «βασιλεῖς τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Κύπρου».

Οἱ Λατινικοὶ λαοὶ τῆς Δ' Σταυροφορίας ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τὰ Λατινικὰ ταῦτα κρατίδια εὐρίσκονται εἰς διαρκεῖς ἀγῶνας ἀναμεταξύ των ἢ πρὸς τοὺς ἐγχωρίους. Τὰ σύνορά των ἀλλάσσουν διαρκῶς, κράτη ἐξαφανίζονται καὶ νέα ἰδρύονται. Ἐν συντόμῳ, εἰς τὸ συμπαγὲς ἔδαφος, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἄλλοτε ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο στενόχωρον δι' αὐτήν, εὐρίσκομεν ἐγκαθιδρυμένας τὸν ΙΔ' αἰῶνα περὶ τὰς εἴκοσι κυριαρχίας ξένων λαῶν, ἐπιδρομέων ἢ ἐγχωρίων. Τὰ ξένα ταῦτα, Χριστιανικὰ καὶ Μουσουλμανικὰ κράτη, εἶναι : ἡ Σερβία, τὸ Βουλγαρικὸν κράτος, τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ Πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως, διάφορα Ἑνετικὰ καὶ Γενοατικὰ κράτη, κομιτεῖται καὶ αὐθεντεῖται τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, τὸ Βασί-

λειον τῆς Κύπρου, τὰ δύο χριστιανικά κράτη τῆς Ἀρμενίας ⁽¹⁾ καὶ τέλος διάφορα σελτζουκικά κράτη.

Γάλλοι καὶ Ἱταλοί. — Κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς «κατακτιήσεως» κυριαρχεῖ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ Γαλλικὸν ἔθνος, οἱ σπουδαιότεροι βαρῶνοι εἶναι Γάλλοι, ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα καὶ ἔθιμα ἐπικρατοῦν. Κατὰ τὸν ἐπόμενον ὅμως αἰῶνα, τὸν ΙΔ', τὸ Γαλλικὸν στοιχεῖον δίδει παντοῦ τὴν θέσιν εἰς τὸ Ἱταλικόν.

Ἡ σπουδαιότερα Ἱταλικὴ κυριαρχία ἐν Ἑλλάδι ἦτο τὸ Ἱταλικὸν *Δουκάτιον τῶν Ἀθηνῶν*. Ἡ Ἰσπανικὴ κυριαρχία τῶν Καταλανῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον καταστρέψει τὴν Γαλλικὴν τῶν Δελαρῶς ὑπῆρξε πολὺ βραχύβιος. Διεδέχθησαν αὐτοὺς οἱ ἐκ Φλωρεντίας Ἀτσαγιόλαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ χώρα ἐπανεῦρεν ἀρκετὴν εὐημερίαν. Οἱ Ἀτσαγιόλαι ἐκαλλώπισαν τὴν πόλιν καὶ ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν εἰς τὰς πέριξ χώρας. Τὸ Φλωρεντιανὸν τοῦτο Δουκάτιον διετηρήθη μετὰ τινος ἀκμῆς ἐπὶ ἓνα αἰῶνα (1365 — 1456).

Ἡ Ἑνετοκρατία. — Ἡ διαρκεστέρα ξενικὴ κυριαρχία, ἡ ὁποία ἀφῆκε καὶ τὰς περισσοτέρας ἀναμνήσεις, ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ἑνετῶν. Τὰ Ἑνετικὰ κράτη ἦσαν διεσκορπισμένα εἰς τὰ Ἑλληνικά παράλια καὶ τὰς νήσους. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων κτήσεων, τὰς ὁποίας ἐκράτησεν ἡ δημοκρατία (Εὐβοίας, Κρήτης κλπ.) διέμοιρassen ὡς φέουδα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ μεγάλου μεριδίου εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν αὐτῆς. Αἱ νῆσοι τῆς Ἑλλάδος κατελήφθησαν τότε ὑπὸ διαφόρων Ἑνετικῶν οἰκῶν, οἱ ὅποιοι ἔμειναν πολὺν καιρὸν καὶ ἀφῆκαν ἕως σήμερον πολλὰ ἔχνη τῆς διαμονῆς αὐτῶν. Εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἰδρύθη τὸ *Δουκάτιον τοῦ Ἀρχιεπελάγου*, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε δώδεκα νήσους. Ἡ σπουδαιότερα ἦτο ἡ Νάξος. Τὸ νησιωτικὸν τοῦτο κράτος ἀνῆκεν εἰς τὸν οἶκον τῶν *Σανούδων*.

(1) Ἐκτὸς τῆς μεγάλης Ἀρμενίας εἶχεν ἰδρυθῆ εἰς τὴν Κιλικίαν τὸ *Βασίλειον τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας*, τὸ ὁποῖον συνεδέθη πολὺ μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Σταυροφόρων τῆς Συρίας.

Ἡ σπουδαιότερα κτῆσις τῶν Ἑνετῶν ἦτο ἡ *Κρήτη*. Εἰς τὴν μεγαλόνησον ἡ κυριαρχία τῶν Ἑνετῶν δὲν ὑπῆρξε πολὺ εὖ-κολος. Ἐπτά φορές κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἐπανεστάτησαν αἱ Ἑλληνες ἄρχοντες. Ὀνομαστοὶ ἔγειναν αἱ *Καλλέργαι*, αἱ ὁποῖαι ὑπερησπίσθησαν γενναίως τὴν πατρίδα τῶν καὶ ἀνεκήρυξαν κύριον τῆς νήσου τὸν Αὐτοκράτορα. Καὶ ἀργότερον ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης ἐπὶ τῆς Ἑνετοκρατίας ἔχει λαμπρὰς σελίδας ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως καὶ ἡρωϊσμοῦ. Ἡ Κρήτη ὑπῆρξεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκ τῆς ὁποίας αἱ Ἑνετοὶ ἀπεχώρησαν τελευταῖοι ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως (τέλος ΙΗ' αἱ.).

Τὰ ἔχνη τῆς Φραγκικῆς ἐπιδράσεως. — Ἡ ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας ἀφῆκε πολλὰ ἔχνη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὸ ἔδαφος αὐτῆς σώζονται ἀκόμη τὰ ἰσχυρὰ κάστρα, τὰ ὁποῖα ἤγειραν αἱ Φράγκοι βαρῶνοι καὶ τὰ ὁποῖα στεφανώνουν τὰς κορυφὰς τῶν Ἑλληνικῶν ὄρεων. Εἰς δὲ τοὺς τόπους, τοὺς ὁποίους ἐκράτησαν περισσότερον ἤρχισε καὶ συγχρωτισμὸς μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων. Αἱ Γαλλικαὶ δυναστεῖαι τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Μορέως παρ' ὀλίγον νὰ ἐξελληνισθοῦν. Οἱ πρίγκιπες ὁμιλοῦν τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, ἀναγνωρίζουν τὰς ἐλευθερίας του, περιποιοῦνται τοὺς ἰθαγενεῖς. Ἐγείνει δὲ καὶ ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν. Εἰς ἓν πολὺ μακρὸν ποίημα τῶν χρόνων ἐκείνων, τὰ *Χρονικά τοῦ Μορέως*, ἐξιστοροῦνται εἰς δημῶδη γλῶσσαν αἱ πόλεμοι τῶν Φράγκων πρὸς κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, ἡ διοργάνωσις τοῦ Πριγκιπάτου καὶ αἱ σχέσεις τῶν βαρῶνων πρὸς τοὺς Ἑλληνας κατοίκους.

Κατὰ τὴν περιπετειώδη ἐκείνην ἐποχὴν ἔγειναν πολὺ ἀρεσταὶ αἱ ἐρωτικαὶ ἱπποτικαὶ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι πλέκονται ἐπὶ φανταστικοῦ θέματος. Ὑπόδειγμα δὲ τούτων εἶναι τὸ Ἑλληνικὸν μυθιστόρημα τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἔπειτα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Εἰς τοιαύτας φανταστικὰς ῥωμαντικὰς διηγήσεις ἦτο πλουσία ἡ μεσαιωνικὴ Γαλλικὴ λογοτεχνία⁽¹⁾. Τὰ Γαλλικὰ

(1) Ῥωμαντικαὶ ὠνομάσθησαν, διότι ἐγράφησαν εἰς τὴν ῥωμανικὴν, ἥτοι τὴν νεολατινικὴν γλῶσσαν.

ταῦτα μυθιστορήματα διεδόθησαν τότε εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ παρήγαγον ὠραιότατα μικρὰ μυθιστορήματα εἰς στίχους μὲ πολὺ δροσερὰν ἔμπνευσιν καὶ γλῶσσαν (¹).

Ἀργότερα, μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Ἰταλικοῦ στοιχείου εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἐπέδρασε πολὺ καὶ ἡ Ἰταλικὴ λογοτεχνία. Ἀπὸ τοιαύτην δυτικὴν ἔμπνευσιν προήλθον πολλὰ Ἑλληνικὰ ποιήματα. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὁ Ἐρωτόκριτος, μακρὸν ἔμμετρον μυθιστόρημα τοῦ 15' αἰῶνος. Τὰ χαριτωμένα ταῦτα ἐπύλλια ὑπῆρξαν ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς προπάτορας ἡμῶν. Ἰδίως ὁ Ἐρωτόκριτος κατέστη περίφημος εἰς τὰς προγενεστέραις γενεαίς.

Οἱ Σέρβοι.—Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Ἑλλάδι Φράγκο-κρατίας καὶ ξένοι ἐγχώριοι λαοὶ ἐμφανίζονται ἢ αὐξάνουν εἰς τὴν Χερσόνησον. Γνωρίζομεν, ἤδη τοὺς Βλάχους καὶ τὸ τὸσον φοβερὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τοὺς Φράγκους Βλαχοβουλγαρικὸν κράτος. Κατὰ τὸν 11'—12' αἰῶνα μεγαλύνουν οἱ Σέρβοι καὶ ἀναφαίνονται οἱ Ἀλβανοί. Συγχρόνως ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἀσίαν καὶ οἱ τελευταῖοι ἐπιδρομεῖς, οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι, οἱ ὅποιοι ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Χερσόνησον.

Τὸ Βλαχοβουλγαρικὸν κράτος κατὰ τὸν 11' αἰῶνα ἐξασθενεῖ, κατὰ δὲ τὸν 12' καθυποτάσσεται ὑπὸ τοῦ Σερβικοῦ κράτους. Ἡ Σερβία, ὡς γνωρίζομεν, ἦτο προσηρητημένη εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν ἕως τὸν 12' αἰῶνα. Εἰς τὰς ὀρεινὰς χώρας μερικοὶ ζουπάνοι (ἄρχηγοὶ φυλῶν) κατορθώνουν καὶ κρατοῦν τὴν ἐλευθερίαν των. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους ζουπάνους, ὁ Στέφανος Νεμάνιας γίνεται ἀρχηγὸς ἐθνικοῦ κινήματος ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ τόπου αὐτοῦ. Ὁ υἱὸς τοῦ Στέφανος «ἐτόλμησε νὰ κάμῃ κράτος καὶ νὰ ὀνομάζεται κράτης» (βασιλεὺς). Ἐκτοτε ἡ Σερβία ἐξακολουθητικῶς αὐξάνεται εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βουλγάρων. Τέλος ὁ Στέφανος Οὐρώς δι' αἱματηρᾶς νίκης καταστρέφει τὴν δύναμιν τοῦ

(1) Τοιαῦτα εἶναι: ὁ Ἰμπέριος καὶ ἡ Μαργαρώνα, ὁ Βέλθανδρος καὶ ἡ Χρυσάντζα κλπ.

Βουλγαρικοῦ κράτους (1330). Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (1350) ὁ υἱὸς αὐτοῦ Στέφανος Δουσάν ἰδρύει, ὡς θὰ ἴδωμεν, μέγα Σερβικὸν κράτος, τὸ ἰσχυρότερον ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου.

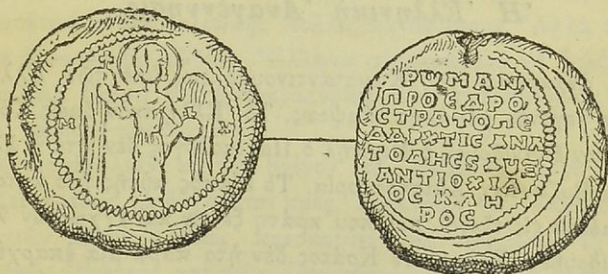
Οἱ Ἀλβανοί. — Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους μὲ τὴν αὐξήσιν τῶν Σέρβων λαμβάνει ἐπίδοσιν καὶ ἐν νέον ἐθνολογικὸν στοιχεῖον, οἱ Ἀλβανοί, Σκιπιτάρ, ὅπως ὀνομάζουσι ἑαυτοὺς. Ὁ λαὸς οὗτος εἶναι αὐτόχθων, κατόκησε δηλαδὴ πάντοτε τὴν χώραν, ἥ ὅποια εἶναι καὶ σήμερον ἡ κοιτίς αὐτοῦ, πρὸς τὰ ΒΔ. τῆς Μακεδονίας. Οὐδέποτε κατώρθωσαν οἱ Ἀλβανοὶ νὰ συνενωθοῦν εἰς ἓν κράτος. Διότι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀπείρου φυλάς, τὰς ὁποίας διοικοῦν κληρονομικοὶ ἀρχηγοί, οἱ φύλαρχοι, ὠχυρωμένοι εἰς τὰ ὄρεινά αὐτῶν κάστρα. Οἱ Ἀλβανοὶ λαμβάνουν προῖόντος τοῦ χρόνου σπουδαίαν θέσιν εἰς τὰς ἱστορικὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἀρχίζουσι νὰ κατέρχωνται εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἔπειτα εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα καὶ εἰς μερικὰς νήσους. Αἱ ἐγκαταστάσεις αὗται ἔγειναν εὐκόλως, διότι ἡ χώρα εἶχεν εἰς πολλὰ μέρη ἐρημωθῆ ἀπὸ τοὺς ἀτελειώτους πολέμους καὶ ἐπιδρομὰς. Ἡ συγγενὴς αὕτη φυλὴ συνεχωνεύθη ἀμέσως μὲ τὴν Ἑλληνικὴν. Ὅσοι Ἀλβανοὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἔγειναν Ἕλληνες.

Οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. — Εἰς τὸν ὠκεανὸν τοῦτον τῶν λαῶν καὶ κρατῶν ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν νέος βάρβαρος λαός. Οἱ Σελτζούκοι Τοῦρκοι, οἱ ὅποιοι εἶχον γένει κύριοι τῆς Μ. Ἀσίας, εἶχον διαμελισθῆ εἰς πολλὰ ἑμιράτα (ἡγεμονίας), ὅπως πρότερον καὶ οἱ Ἀραβες. Τὸ ἀσθενέστατον ἐξ αὐτῶν ἦτο τὸ Ὀθωμανικόν, τὸ ὅποτον ὀνομάσθη οὕτως ἀπὸ τὸν ἀρχηγέτην αὐτοῦ Ὀσμὰν ἢ Ὀθμάν. Οἱ ὑπῆκοοι τοῦ Ὀθμάν ἀπετελέσθησαν ἀπὸ Σελτζούκους καὶ διαφόρους ἄλλους Τοῦρκους πολεμιστάς. Καὶ οὗτοι προσήλθον εἰς τὴν μουσουλμανικὴν θρησκείαν, ὅλοι δὲ οἱ ἀποτελέσαντες τὸ κράτος τοῦ Ὀθμάν ὀνομάσθησαν Ὀθωμανοί.

Ὁ λαὸς τοῦ Ὀθμάν μὲ τὴν πολεμοχαρῇ αὐτοῦ ἐρμὴν συνήνωσε τὸν φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἤρχισεν ἀμέσως τὸν Ἰερὸν Πόλεμον, ὅπως καὶ οἱ παλαιοὶ Ἀραβες. Αἱ κατακτήσεις αὐτῶν

εἶναι, ὥς καὶ τῶν πρώτων μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ, βραγδαῖται. Τὸ τελευταῖον κατόρθωμα τοῦ Ὀθμάν ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Προύσσης (1317), ἡ ὁποία ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ὀσμάν ἐξακολουθοῦν τὸν ἀγῶνα ὁρμητικοί, κατακτοῦν ἀλληλοδιαδόχως τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τέλος τὴν Νίκαιαν (1330). Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος Ἑλληνικὴ Μ. Ἀσία δὲν ὑπάρχει, οἱ Ὀθωμανοὶ εἶναι παρὰ τὸν Βόσπορον. Μετ' ὀλίγον διέρχονται τὴν θάλασσαν καὶ χύνονται ἀκράτητοι εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου.

Κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα τρεῖς λαοὶ ἀνταγωνίζονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον πρὸς ἐπικράτησιν: Ἕλληνες, Σέρβοι καὶ Τούρκοι. Οἱ ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιδρομεῖς, οἱ Φράγκοι ἔχουν ἐξασθενήσει. Οἱ Σέρβοι παραμερίζονται ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Εἰς τὸ τέλος οὗτοι, οἱ τελευταῖοι ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπιδρομεῖς, ὑπερισχύουν καὶ γίνονται οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Εἰκ. 96. — Μολυβδόβουλλον. Ἀριστερὰ ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Δεξιὰ: «Ῥωμανὸς πρόεδρος στρατοπεδάρχης τῆς Ἀνατολῆς καὶ δούξ Ἀντιοχείας ὁ Σκληρὸς» (τοῦ ΙΒ' αἰ.).

Εἰκ. 97. Βυζαντινὸν κόσμημα (ἐκ παλαιοῦ ψηφιδωτοῦ ἀνακατασκευασμένον).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ—ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

(1261 - 1453)

α'. Τὸ Κράτος τὸν ΙΓ'—ΙΔ' αἰῶνα.—β'. Οἱ τελευταῖοι ἀγῶνες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.—
γ'. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.—
Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις.

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων
ὁπῆρξε γεγονός μεγάλης λάμπews. Τὸ Ἑλληνικὸν ὅμως Κράτος,
τὸ ὅποιον ἐπανάδρυνεν ὁ Μιχαήλ ὁ Παλαιολόγος δὲν ἦτο ἢ ἄλλοτε
ἰσχυρὰ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἦτο κατακερ-
ματισμένον εἰς εἴκοσι περίπου κράτη ξένων καὶ ἐγχωρίων λαῶν.
Τὸ ἀνιδρυθὲν Ἑλληνικὸν Κράτος δὲν ἦτο παρὰ μία ἐπαρχία καὶ
αὐτὸ τῆς παλαιᾶς Αὐτοκρατορίας. Αἱ κτήσεις του περιωρίζοντο
εἰς χώρας τινὰς τῆς Μ. Ἀσίας, εἰς τὴν Θράκην καὶ μέρος τῆς
Μακεδονίας. Τὸ περιωρισμένον τοῦτο ἔδαφικῶς κράτος εἶναι
περικυκλωμένον ὑπὸ ἰσχυρῶν ἐχθρῶν, οἱ ὅποιοι διαρκῶς προχω-
ροῦν καὶ περιορίζουν αὐτὸ περισσότερον. Πρὸς τούτοις εἶναι ἐξηγ-
ητέον οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς.

Ἐπὶ δύο αἰῶνας ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων ἐπάλαισεν ὑπερανθρώπως διὰ τὰ συγκρατήσῃ τὸ Κράτος καὶ ν' ἀνακτῇσιν τὴν παλαιὰν κληρονομίαν. Καὶ ἡ τελευταία αὕτη δυναστεία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνέδειξε βασιλεῖς μεγάλης ἀξίας. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἱκανότητα δὲν κατώρθωσαν τὰ σταματήσῃ τὴν κατάστασιν οὔτε τὰ ἐμποδίσουν τὴν καταστροφὴν. Διότι τὰ γεγονότα ἦσαν ἀνώτερα ἀπὸ τὴν δύναμιν αὐτῶν.

Ἐν μέσῳ ὅμως τῆς πολιτικῆς καταπτώσεως ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ῥίπτει τελευταίαν λάμψιν. Οἱ Παλαιολόγοι συνέδεσαν τὸ ὄνομά των μὲ ζωηροτάτην πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ θνήσκον Βυζαντινὸν κράτος λαμπρύνεται ἀπὸ τὸν φωτοστέφανον τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ ἥρωικοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου ἐκ τοῦ Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος ἔπεσεν ὑπερασπιζόμενος τὴν βασιλεύουσαν.

α'.—Τὸ Κράτος τὸν ΙΓ'—ΙΔ' αἰῶνα.

Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος (1261—1282).—

Ὁ ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ Κράτους ὑπῆρξε τεράστιος. Μὲ θάρρος ἐπροχώρησεν εἰς τὸ ἔργον. Ἄλλοτε διὰ τοῦ ξίφους, ἄλλοτε διὰ τῆς ἱκανωτάτης αὐτοῦ πολιτικῆς πολλὰ κατώρθωσεν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο πλέον δυνατόν εἰς οὐδένα Ἑλληνα αὐτοκράτορα τὰ διώξῃ ἀπὸ τὰ παλαιὰ ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας τοὺς πολυαρίθμους ξένους καὶ ἐγχωρίους κυριάρχους.

Μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ὁ Μιχαὴλ Η' ἀρχίζει ἀμέσως τὰ ἐργάζεται πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθεισῶν ἐπαρχιῶν. Εὐθὺς ἀμέσως προσκρούει πρὸς ποικίλους ἐχθρούς : πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς Γενουαίους, πρὸς τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἐναντίον ὅλων ἀντεπεξέρχεται νικηφόρως καὶ διαρκῶς ἐπεκτείνει τὸ κράτος αὐτοῦ.

Ἰδίως ὅμως ὁ Μιχαὴλ προσκρούει πρὸς τὴν ἐχθρότητα τῆς Δύσεως. Εἰς τὴν Εὐρώπην, μόλις ἐγνώσθη ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐσκέφθησαν τὰ κάμουν

Σταυροφορίαν. Οἱ Ἀνδεγαυοὶ βασιλεῖς, οἱ ὅποιοι εἶχον ἰδρύσει εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν Γαλλικὸν βασιλεῖον, ἐπαναλαμβάνουν τὰ σχέδια τῶν προκατόχων αὐτῶν Νορμανδῶν καὶ Γερμανῶν πρὸς κατάρκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Κάρολος δ' Ἀνδεγαυικὸς διοργανώνει εὐρυτάτην συμμαχίαν ὄλων τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Διὰ θαυμασίας πολιτικῆς δεξιότητος κατορθώνει ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν. Γενναίως ἀντιμετωπίζει δλόκληρον τὴν Δύσιν. Φραγκικὸν στρατόν, ὁ ὅποτος ἀπεδιβάσθη εἰς τὴν Ἡπειρον ἀποδεκατίζει καὶ συλλαμβάνει αἰχμαλώτους ὅλους τοὺς ἀρχηγούς. Διὰ νὰ θραύσῃ δὲ τὰς ἀνδεγαυικὰς φιλοδοξίας ὑποκινεῖ τὸν περίφημον Σικελικὸν ἐσπερινόν, φοβεράν σφαγὴν τῶν Γάλλων ἵπποτῶν εἰς τὴν Σικελίαν (1282). Τὸ ἴδιον ἔτος ἀπέθνησκεν ὁ Μιχαὴλ Η' μὲ τὴν βεβαιότητα, ὅτι εἶχε στερεώσει τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Οἱ δύο Ἀνδρόνικοι (1282—1341). — Ὁ Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος μέγας πολιτικὸς καὶ στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου. Μετ' αὐτὸν ἀρχίζει βαθμιαία καὶ ἀναπόφευκτος κατάρπτωσις. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μιχαήλ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρόνικος Β' ὁ Γέρων (πρεσβύτερος) καὶ ὁ ἐγγονος τούτου Ἀνδρόνικος Γ' ὁ Νέος, ἐργάζονται ὅσον δύνανται ἐναντίον τῶν περικυκλούντων τὸ Κράτος πολεμίων. Δὲν ἔχουν ὅμως τὰς ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι χρειάζονται, διὰ νὰ σωθῇ ἓν κράτος ἀγωνιζόμενον τὸν ἀγῶνα τῆς ὑπάρξεως. Ἐχουν δὲ νὰ παλαίσουν πρὸς ἓνα φοβερόν ἐχθρόν, τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι ἔρχονται ἤδη ἀκατάσχετοι ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Κάμνουν μεγάλας προσπάθειας διὰ ν' ἀναχαιτίσουν αὐτοὺς καὶ ἐνίοτε ἐπιτυχάνουν.

Πρὸς καταπολέμησιν τῶν Τούρκων ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γέρων προσλαμβάνει ἐναντίον αὐτῶν ἀνδρείους, ἀλλὰ σκληροὺς Ἰσπανοὺς μισθοφόρους. Οἱ Καταλανοὶ οὗτοι πολεμοῦν γενναίως τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἀσίαν. Κατόπιν ὅμως ἐπαναστατοῦν καὶ περικυκλῶνουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀναγκάζεται νὰ ἐπεξέλθῃ ἐναντίον αὐτῶν, καὶ ἀρχίζει φοβερὸς πόλεμος, κατὰ τὸν ὅποιον οἱ αἰμοβόροι ἐκεῖνοι πολεμισταὶ ἠρήμωσαν τὴν χώ-

ραν. Τέλος στρέφονται πρὸς Νότον. Τὰ Καταλανικὰ ταῦτα στίφη εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κατέστρεψαν τοὺς Γάλλους ἱππότεας καὶ ἔδρυσαν Ἰσπανικὸν Δουκάτον εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ἐναντίον τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐξεγείρεται ὁ ἑγγονός του, Ἀνδρόνικος ὁ Νέος καὶ τὸν ἐκθρονίζει. Ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἐργάζεται μὲ δραστηριότητα ἐναντίον τῶν Τοῦρκων, οἱ ὅποιοι διαρκῶς προχωροῦν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐχουν ἤδη φθάσει ἕως τὸν Βόσπορον, προσπαθοῦν μάλιστα νὰ διέλθουν τὸν Ἑλλησποντον καὶ νὰ βάλουν πῶδα εἰς τὴν Εὐρώπην. Μὲ ἀνδρείαν ἀποκρούει αὐτοὺς ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος. Ἐν μέσῳ ὅμως τῶν ἀγώνων τούτων ἀποθνήσκει ἀφίνων τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱόν του Ἰωάννην τὸν Ε'.

Τὸ μέγα Σερβικὸν κράτος.—Σπουδαιότατον γεγονός κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' εἶναι ἡ αὔξησις τοῦ λαοῦ τῶν Σέρβων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (περὶ τὸ 1350) ὁ μεγαλειήβολος ἡγεμὼν τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν ἱδρύει μέγα Σερβικὸν κράτος. Ὁ Δουσάν ἐπωφελήθη ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, οἱ ὅποιοι ἐπὶ μακρὸν διάστημα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἐτάρασσον τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Πρῶτον οἱ δύο Ἀνδρόνικοι, ἔπειτα οἱ διάδοχοι αὐτῶν κατατρίβουν τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις ἐπὶ μακρὰ ἔτη καὶ ἔριδας καὶ κατὰστρεπτικοὺς πολέμους μεταξὺ αὐτῶν. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Σέρβοι ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀλλεπαλλήλους ἐκείνους ἐσωτερικοὺς κλονισμούς, τοὺς ὁποίους ὑφίσταται τὸ Κράτος.

Οὕτω κατορθώνει ὁ Δουσάν καὶ καταλαμβάνει ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν, ἔπειτα τὴν Θεσσαλίαν καὶ φθάνει πρὸς Δ. ἕως τὰ Ἰωάννινα, πρὸς Ν. ἕως τὰ Τρίκκαλα. Τὸ Σερβικὸν κράτος ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὸ Αἰγαῖον, ἕως τὴν Ἀδριατικὴν. Ὁ Δουσάν εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ἡγεμὼν τῆς Χερσονήσου. Ὀνειρεύεται καὶ αὐτός, ὅπως ἄλλοτε ὁ Βούλγαρος Συμεὼν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὰς φιλοδοξίας του δεικνύει εἰς τὸν τίτλον, τὸν ὅποιον λαμβάνει, «τῶν βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων». Διοργανώνει δὲ τὸ κράτος καὶ τὴν αὐλὴν αὐτοῦ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Βυζαντίου.

Ἰωάννης Ε' (1341—1391). Καντακουζηνός.— Καθ' οὗς χρόνους Σέρβοι καὶ Τοῦρκοι προχωροῦν κατα-

λαμβάνοντες τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καταστρεπτικώτατος ἐμφύλιος πόλεμος ἐγείρεται μεταξύ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ μέγας ἄρχων Καντακουζηνὸς ἐπαναστατεῖ ἐναντίον τῆς νομίμου δυναστείας τῶν Παλαιολόγων. Ἡ χώρα ὑφίσταται φοβερὰς καταστροφάς. Ὁ ἐπανάστατης κατορθώνει νὰ στεφθῇ Αὐτοκράτωρ, δὲν ἐκθρονίζει ὅμως τὸν Ἰωάννην Ε'.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Σ' Καντακουζηνὸς εἶναι ἀνὴρ μεγάλης παιδείας καὶ ἱκανότητος, ἀλλ' ἄμετρος φιλοδοξία τυφλώνει αὐτόν. Διὰ νὰ στηριχθῇ εἰς τὸν θρόνον προέδῃ καὶ μέχρι προδοσίας καλέσας εἰς βοήθειαν τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι εὗρον τὸν καιρὸν νὰ περάσουν τὸν Ἑλλησποντον καὶ νὰ καταλάβουν τὴν Καλλίπολιν (1354). Πολὺ ἄργά ἐνόησεν ὁ Καντακουζηνὸς τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν εἶχε διαπράξει. Αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως δι' ὅσα κακὰ ἐπροξένησεν εἰς τὴν πατρίδα του τὸν ἀναγκάζουν νὰ κατέλθῃ ἐκ τοῦ θρόνου, εἰς τὸν ὅποιον μὲ τόσους ἀγῶνας εἶχεν ἀναβῇ, καὶ νὰ λάβῃ τὸ «μοναχικὸν σχῆμα». Εἰς τὸ μοναστήριόν του διήλθε τὸν ὑπόλοιπον βίον ἀσχολούμενος εἰς θρησκευτικὰς μελέτας καὶ συγγράφων τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Ἰωάννου Ε' διέρχονται ἐν μεγάλῃ δυστυχίᾳ. Ὁ πρεσβύτερος υἱὸς καὶ ὁ ἑγγονὸς του ἐπαναστατοῦν ἐναντίον του, κατορθώνουν μάλιστα καὶ τὸν ἀπομακρύνουν ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ τὴν ἀρχήν. Ἀναλαμβάνει καὶ πάλιν τὸν θρόνον, ἀλλ' οἱ Τούρκοι εἶναι πλέον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ δίδουν διαταγὰς εἰς αὐτόν. Ὁ γέρον Αὐτοκράτωρ ἀναλαμβάνει ταξιδίον εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν αὐτῆς. Εἰς τόσῃ ἐνδειαν ἔχει φθάσει, ὥστε διὰ νὰ κάμῃ τὸ ταξιδίον του δανεῖζεται χρήματα ἀπὸ Ἑνετοὺς τραπεζίτας. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του μάλιστα τὸν ἐκράτησαν οὗτοι εἰς τὴν Ἑνέτιαν, ἕως ὅτου τὸν ἡλευθέρωσεν ὁ νεώτερος υἱὸς του Μανουήλ. Μὲ πικρίαν ἐτελείωσε τὸν μακρόν, ἀλλ' ἀνωφελῆ βίον ὁ Ἰωάννης δ' Ε', ἀφίνων τὸν θρόνον εἰς τὸν φιλόστοργον τοῦτον υἱόν του.

Οἱ Τούρκοι εἰς τὴν Εὐρώπην.—Ἀλλ' ἔρχονται ἤδη οἱ μεγάλοι ἐπιδρομαί, οἱ ὀριστικοὶ κατχιστροφεῖς. Ἀφ' ὅτου οἱ

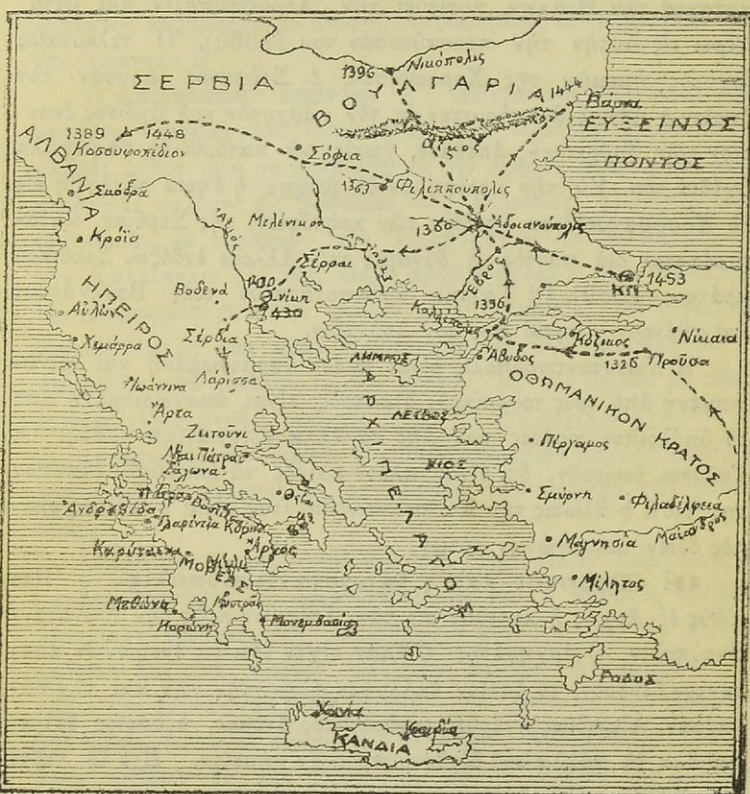
Ὁθωμανοὶ Τοῦρκοι ἔβαλαν τὸν πόδα εἰς τὴν Εὐρώπην (1354), ἤρχισαν βραγδαίαν τὴν προέλασιν αὐτῶν πρὸς κατάκτησιν τῆς Χερσονήσου. Οἱ ἰσχυροὶ στρατοὶ των ὀδηγοῦνται ἀπὸ γενναίους καὶ σώφρονας ἡγεμόνας. Ὁ ἀνδρεῖος πολεμιστὴς Μουράτ Α' κατακτᾷ τὴν Θράκην, κυριεύει τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ μεταφέρει εἰς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσάν του (1360). Ὁ τελευταῖος ἰσχυρὸς ἡμεμῶν τῆς Χερσονήσου, ὁ Στέφανος Δουσάν, τὸν ὁποῖον ὁ πάπας ἀνεκήρυττεν ὡς τὸν «ἀρχηγὸν τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν Τούρκων», ἀπέθανε, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τὰ μεγάλα σχέδιά του. Εἰς τὴν περίφημον δὲ μάχην, ἣ ὁποία συνήφθη εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον (πεδῖον τῶν κοσσύφων) τῆς Σερβίας, καταστρέφεται διὰ παντὸς ἡ δύναμις τοῦ ἄλλοτε ἐνδόξου Σερβικοῦ κράτους (1389). Οἱ Τοῦρκοι καθυποτάσσουσιν τοὺς Βουλγάρους καὶ φθάνουν νικηταὶ ἕως τὸν Δούναβιν.

Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι πλέον ἀπομονωμένη καὶ τριγυρισμένη ἀπὸ τοὺς τουρκικοὺς στρατοὺς· εἶναι ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον κράτος καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα χριστιανικὰ κράτη. Οἱ Τοῦρκοι θεωροῦν, ὅτι εἶναι πλέον καιρὸς νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον της· διότι ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς ὅλων τῶν ἀγῶνων αὐτῶν.

Οἱ Τοῦρκοι καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις. — Ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ κατεύθυνσις τῶν Τούρκων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ ἀρχηγέτης Ὁσμάν εἶχεν ἴδει εἰς ὄνειρον ἐν ἀπεραντον δένδρον, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπεν ὅλην τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Αἰφνιδίως ἠγέρθη σφοδρότατος ἄνεμος, ὁ ὁποῖος ἔστρεψεν ὅλα τὰ φύλλα τοῦ δένδρου πρὸς ἓν σημεῖον. Ἦτο δὲ τοῦτο μία μεγάλη πόλις, ἡ ὁποία «ἔκειτο εἰς τὸ μέρος ὅπου συναντῶνται δύο ἡπείροι καὶ δύο θάλασσαι, καὶ ἐφαίνεται ὡς εἰς δακτύλιος στολισμένος μὲ δύο σαπφείρους καὶ δύο σμαράγδους». Ἡ πόλις ἐκείνη ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ τὸ ὄνειρον ἦτο προμήνυμα, τὸ ὁποῖον ἔστελλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Ὁσμάν καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ. Ἀλλως τε τὸ προμήνυμα ἦτο ἐπανάληψις τῶν λόγων τοῦ Προφήτου. Ὁ Μωάμεθ εἶπεν, ὅτι θὰ ἐπιπτεν εἰς χεῖράς των «ἡ

μεγάλη πέλις, ἡ ὁποία περιβάλλεται ἐκ δύο μερῶν ὑπὸ θαλάσσης καὶ ἐξ ἑνὸς μέρους ὑπὸ ξηρᾶς».

Πρὸς πραγματοποιήσιν τῶν προφητειῶν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπρωχώρησαν μὲ μεγαλυτέραν στρατηγικὴν ἀπὸ τοῦς Ἀραβας.

Εἰκ. 98.—Αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι τὸν ΙΔ'—ΙΕ' αἰῶνα.

Προέλασις τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἐγνώριζον πόσον ἰσχυρὰ ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, πόσοι ἀραβικοὶ στρατοὶ καὶ στόλοι εἶχον συντρίβῃ πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπετέθησαν ἀμέσως ἐναντίον τῆς πρωτευούσης. Ὁρμήσαν πρῶτον εἰς κατάκτησιν τῶν χωρῶν τῆς Χερσονήσου,

ἕως οὗ ἀπεμόνωνσαν ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον τὴν μεγάλην πόλιν.

Ἡ δύναμις τῶν Τούρκων. — Ἡ ἀκατάσχετος ὁρμὴ τοῦ νέου ἐκείνου ἐπιδρομέως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὅποιαν εὗρισκοντο οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ἄλλοι χριστιανικοὶ λαοί. Οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν εὗρον ἐνώπιον αὐτῶν ἓν Κράτος καὶ ἓνα λαόν, ἀλλὰ πολλὰ κράτη καὶ πολλοὺς λαούς.

Ἡ σπουδαιότερα αἰτία τῆς νίκης εἶναι, ὅτι τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος ὑπῆρξε κράτος στρατιωτικόν, τὸ ὅποιον ἰδρύθη ἀπὸ πολεμιστὰς καὶ κυρίαν διοργάνωσιν εἶχε τὴν στρατιωτικὴν. Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοὶ ἡγεμόνες διοργάνωσαν μόνιμον καὶ ἰσχυρὸν στρατόν. Μόνος ὁ παλαιὸς Βυζαντινὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ.

Τὸ σπουδαιότατον στοιχεῖον τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἦτο τὸ τακτικὸν πεζικόν, τὸ ὅποιον ἀπετελεῖτο κυρίως ἀπὸ τὸ φοδερὸν τάγμα τῶν *Γενιτσάρων*. Συνεκροτεῖτο δὲ τὸ τάγμα τοῦτο ἀπὸ τοῦς εὐρώστοις χριστιανοῦς παῖδας, τοὺς ὁποίους ἤρπαζον οἱ Τούρκοι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ ἀνατροφή των ἀντιτίθετο εἰς Μουσουλμάνους ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι τοὺς ἐνέπνεον τὸν ἄγριον φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ. Εἶχον αὐτοὺς συγκεντρωμένους εἰς ἓνα στρατῶνα, ὅπου διαρκῆς ἀσχολία των ἦτο ὁ χειρισμὸς τῶν ὅπλων. Τὸ μόνον πάθος αὐτῶν ἦτο ὁ πόλεμος. Τὸ *παιδομάζωμα* τοῦτο ἀφῆκε φοδερὰν ἀνάμνησιν εἰς τὸ ἔθνος. Διὰ χριστιανικοῦ αἵματος ἐνισχυόμεναι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰσλάμ ὥρμησαν εἰς κατάκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου.

β'. — Οἱ τελευταῖοι ἀγῶνες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἐξάντλησις τοῦ κράτους. — Κοθ' ὃν χρόνον προχωρεῖ μὲ ἀκατάσχετον ὁρμὴν ὁ πολεμοχαρὲς λαὸς τῶν Τούρκων, ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εὗρίσκεται εἰς ἐσχάτην κατὰπτωσιν. Τὸ Κράτος εἶναι περιωρισμένον εἰς πολὺ μικρὸν μέρος τῆς Θράκης. Τὰ οἰκονομικά του εἶναι κατεστραμμένα. Οἱ Ἕνετοὶ καὶ Γενουαῖοι ἀρπάζουσιν πᾶσαν πρόσοδον αὐτοῦ, φέρονται ἐν αὐτῇ

τῇ Κωνσταντινουπόλει ὥς νὰ εὐρίσκωνται ἐπὶ δοριαλώτου ἐδάφους. Ἐπίσης ἡ στρατιωτικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν εἶχε καταρτίσει ὁ Α' Παλαιολόγος, ἔχει τελείως καταπέσει. Οἱ Αὐτοκράτορες ἀναγκάζονται νὰ στρατολογοῦν μισθοφόρους Φράγκους, Σέρβους καὶ Τούρκους ἀκόμη, οἱ ὁποῖοι, ὅπως οἱ Καταλανοί, ἐπιδίδονται εἰς λεηλασίαν τῶν χωρῶν αὐτοῦ.

Διὰ νὰ κατορθώσῃ ν' ἀντισταθῇ τὸ Κράτος ἐναντίον ὅλων τῶν δεινῶν ἔπρεπε νὰ εἶναι τοῦλάχιστον ἡσυχον καὶ ἡνωμένον. Τρεῖς ἀλλεπάλληλοι ἐμφύλιοι πόλεμοι ἔχουν ἐξαντλήσει ἀκόμη περισσότερο τὰς δυνάμεις αὐτοῦ. Τόσον δὲ μεγάλα εἶναι τὰ πάθη, ὥστε οἱ ἀντίπαλοι ἀποτυφλώνονται καὶ καλοῦν εἰς βοήθειαν τοὺς ἐχθρούς, Βουλγάρους, Σέρβους, ἀκόμη καὶ τοὺς Τούρκους. Ἀπὸ τὰς ταραχὰς ἐκείνας ἐπωφελήθησαν Σέρβοι καὶ Τούρκοι διὰ νὰ προχωρήσουν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ δεινὰ ταῦτα δὲν ἀρκοῦν. Θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἔριδες ταρασσούν τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον τοῦ ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνος. Αἱ θρησκευτικὰ ἔριδες προέρχονται ἀπὸ τὰς προσπάθειας τῶν Αὐτοκρατόρων νὰ προσεγγίσουν πρὸς τὸν Πάπαν καὶ τὴν Δύσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν περιμένουν τὴν σωτηρίαν των. Αἱ δὲ κοινωνικὰ ἀνωμαλίας καταλήγουν εἰς σοσιαλιστικὰ κινήματα, ὅπως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου οἱ πένητες ἐξεγείρονται κατὰ τῶν πλουσίων καὶ ἐπιφέρουν μεγάλας ταραχὰς καὶ στάσεις. Κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἀναφαίνονται εἰς τὸν Ἑλληνικὸν μεσαιωνικὸν κόσμον ἰδέαι κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος, αἱ ὁποῖαι τιμῶσιν αὐτόν, ἀλλὰ κλονίζουσιν τὴν ὑπόστασιν τοῦ Κράτους κατὰ τὰς δεινὰς ἐκείνας περιστάσεις.

Οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι (1391—1453) — Ὁλόκληρον τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς παλαίει τὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα τῆς ὑπάρξεως. Κατὰ τὰ 50 ταῦτα ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα διαρκεῖ ἡ ἀγωνία τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκάθισαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τρεῖς Παλαιολόγοι, οἱ τελευταῖοι τῆς μακρᾶς δυναστείας. Ὁ *Μανουὴλ Β'* (1391—1425), παρ' ὅλα τὰ ὑπέροχα χαρίσματα του, οὐδὲν ἄξιον λόγου κατώρθωσε. Τὸ Κράτος δὲν ἦτο

δυνατὸν νὰ σωθῇ πλέον. Ὀλιγώτερον κατάλληλος ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννης Η' (1425—1448). Ὁ δὲ τελευταῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ **Κωνσταντῖνος ΙΑ'** (1448—1453) δὲν εἶχε νὰ κάμῃ πλέον ἄλλο τι, ἢ νὰ φονευθῇ ἡρωϊκῶς ὑπερασπιζόμενος τὴν Πόλιν.

Τὸ ἔργον ἰδίως τῶν τριῶν τελευταίων Παλαιολόγων ἐστράφη πρὸς δύο διευθύνσεις. Ἀφοῦ δὲν ἠδύναντο νὰ σώσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων τοῦ Κράτους αὐτῆς, ἐξήτησαν ἐξωθεν τὴν βοήθειαν. Δὲν παύουν νὰ ἐπικαλοῦνται καὶ ν' ἀναμένουν βοήθειαν ἀπὸ τὴν Δύσιν. Πρὸς τοῦτοις—καὶ αὕτη εἶναι ἡ σπουδαιότερα προσπάθεια, ἡ ὁποία ἐνέχει ἐθνικὴν σημασίαν—ἐπιχειροῦν ν' ἀνασυντάξουν τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐκεῖ ἀκμάζει ἐν νέον Ἑλληνικὸν κράτος, τὸ *Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρα*. Τὴν ψυχὴν τῶν τελευταίων Παλαιολόγων θερμαίνει ἡ ἐλπίς, ὅτι θὰ κατάρθωνον ἀπὸ τὰς παλαιὰς ἐνδόξους Ἑλληνικὰς χώρας νὰ ἐπιτύχουν τὴν σωτηρίαν τῆς βασιλευούσης καὶ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἱστορικοῦ προσελκύει ζωηρῶς ἡ ἐθνικὴ ἐκείνη προσπάθεια, ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τῶν τελευταίων Παλαιολόγων.

Ὁ Μανουὴλ Β'. — Μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Μανουὴλ, ἡ Κωνσταντινούπολις περικυκλῶνεται ὑπὸ τῶν Τούρκων. Διάδοχος τοῦ Μουράτ ἦτο ὁ Βαγιαζίτ, γενναῖος καὶ σκληρὸς ἡγεμὼν, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει μὲ μεγαλυτέραν ὁρμὴν τὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐν τῇ συναισθήσει τῆς δυνάμεώς του ὁ Βαγιαζίτ φέρεται πρὸς τὸν Ἑλληνα Αὐτοκράτορα, ὡς πρὸς ἡγεμόνα ὑποτελῆ, ὁ ὁποῖος ἀνῆκει εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἡ γενναία ψυχὴ τοῦ Μανουὴλ ἠσθάνθη πικρότατα τὸ ὄνειδος τῶν θλιβερῶν ἐκείνων χρόνων. Ἦτο ἀνδρεῖος καὶ ἀξιάγαστος ἀνὴρ. «Εἰς καλυτέρους χρόνους θὰ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸ κράτος, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ σωθῇ».

Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη 1391—1395 εἶναι στενωδὸς περικυκλωμένη ἡ Πόλις. Ὁ Μανουὴλ στρέφεται πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμόνδον καὶ ζητεῖ βοήθειαν. Λαμπρὸς Σταυροφορικὸς

στρατὸς σχηματίζεται, ὁ ὁποῖος φθάνει εἰς τὴν Νικόπολιν τοῦ Κάτω Δουνάδεως. Ἐκεῖ συνάπτεται ἡρωικὴ μάχη (ἐκάτερος στρατὸς συνίσταται ἀπὸ 100.000), ἡ ὁποία ἀπολήγει εἰς πανωλεθρίαν τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ. Τὰ ἄγρια τουρκικὰ στίφη χύνονται ὡς χεῖμαρρος εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας καὶ ἔλα τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Χερσονήσου καθυποτάσσονται.

Ὁ Βαγιαζίτ ἐπιστρέφει πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία εἶναι τελείως ἀπομόνωμένη καὶ προβαίνει εἰς τακτικὴν πολιόρκιαν αὐτῆς. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἀκόμῃ ἄπειροι εἰς πολιορκίας πόλεων καὶ ἡ ἄμυνα τῶν ὑπερασπιστῶν εἶναι γενναία. Ἀποτυχάνουν εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ τότε στρέφονται πρὸς Νότον (1397). Ἀφ' οὗ ἐπλημμύρισαν τὴν Θεσσαλίαν, διέρχονται τὸν Ἰσθμόν, κυριεύουν καὶ λεηλατοῦν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Πελοποννήσου.

Τότε ὁ Μανουήλ ἀναλαμβάνει ταξίδιον εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του. Ἄλλ' ὁ Μανουήλ εἶναι ὑπέροχος ἡγεμὼν καὶ ἡ ὑποδοχή, ἡ ὁποία τοῦ ἔγεινεν εἰς τοὺς Παρισίους καὶ τὸ Λονδίνον, ὑπῆρξε μεγαλοπρεπεστάτη. Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ ἐκείναι αὐλαὶ κατεσαγηνεύθησαν μὲ τὴν προσήνειαν καὶ τοὺς βασιλικοὺς τρόπους τοῦ Ἑλληνος Αὐτοκράτορος.

Ἡ πρόσκαιρος ὁμῶς σωτηρία τοῦ Κράτους δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Εἰς τὰς κεντρικὰς χώρας τῆς Ἀσίας ὁ Μογγόλος κατακτητὴς Ταμερλᾶνος εἶχε σχηματίσει μέγα βαρβαρικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον προσεγγίζει πρὸς τὸ Τουρκικόν. Οἱ Ὄθωμανοὶ ὀφείλουν ἤδη ν' ἀγωνισθοῦν διὰ τὴν ἰδικήν των ὑπαρξιν. Ὁ Ταμερλᾶνος καὶ ὁ Βαγιαζίτ, αἱ δύο μάστιγες τοῦ Θεοῦ, συναντῶνται εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀγκύρας. Ὁ φοβερὸς Μογγόλος κατακτητὴς νικᾷ καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν Βαγιαζίτ (1402).

Ἡ μάχη τῆς Ἀγκύρας ἀνακουφίζει τὸν Μανουήλ, ὁ ὁποῖος μάλιστα κατορθώνει καὶ ἀνακτᾷ μερικὰ ἐδάφη. Ἀλλὰ μετὰ εἰκοσιν ἔτη ὁ Μουράτ ὁ Β', ἡγεμὼν εὐσεβὴς καὶ γενναῖος, ἐργάζεται ν' ἀνεγείρῃ τὸ Τουρκικὸν κράτος. Στρατοπεδεύει καὶ οὗτος ἔμπροσθεν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἡρωικὴ

ἄμυνα τῶν Βυζαντινῶν τὸν ἀναγκάζει νὰ λύσῃ ἀτάκτως τὴν πολιορκίαν (1422).

Τὸ Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ. — Ἡ βασιλεία τοῦ Μανουὴλ Β' συμπίπτει μὲ τὴν ἀκμὴν ἑνὸς νέου Ἑλληνικοῦ κράτους. Εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶχεν ἰδρυθῆ ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων ἡγεμονία μὲ πρωτεύουσαν τὸν Μυστρᾶν, παρὰ τὴν Σπάρτην, τῆς ὁποίας ἡγεμόνες εἶναι οἱ υἱοὶ εἴτε ἀδελφοὶ τῶν Αὐτοκρατόρων. Ἡ νέα ἰδρυομένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ταυγέτου πόλις γίνεται τὸ κέντρον ζωηροτάτης πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως. Ὁ Μυστρᾶς γίνεται προσέτι ἡ ἐστία ἐθνικῆς ἀναζωογονήσεως, καὶ τὸ Δεσποτᾶτον ἐκεῖνο τῆς Πελοποννήσου ἀνακύπτει κατὰ τοὺς ζοφεροὺς ἐκείνους χρόνους, ὡς τὸ ὕστατον καταφύγιον τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνότητος.

Ὁ Μανουὴλ βλέπει μὲ στοργὴν τὰς προόδους τοῦ νεαροῦ ἐκείνου κράτους. Ἐρχεται ὁ ἴδιος εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀνακαινίζει τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, τὸ Ἑξαμίλιον (ἕξ μίλια). Εἰς τὸν Μυστρᾶν συγκαλεῖ συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν καὶ ἐκφωνεῖ πρὸς αὐτοὺς ἀξιωματικόν λόγον, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ φρόνημα καὶ τὴν φιλοπατρίαν αὐτῶν.

Ἀλλὰ εἰς τὸ μεταξύ τὸ Κράτος διαρκῶς περιορίζεται. Δὲν κατέχει πλέον παρὰ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὀλίγας πόλεις παρ' αὐτήν. Συνεχεῖς δὲ κτήσεις ἔχει μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μανουὴλ Ἰωάννης Η' (1425—1448) δὲν ἔχει νὰ κυβερνήσῃ κράτος. Ἀναγκάζεται καὶ διαμοιράζεται τὰ λείψανα αὐτοῦ μεταξύ τῶν ἀδελφῶν του. Οἱ Δεσπότες τοῦ Μυστρᾶ, Θωμᾶς, Δημήτριος καὶ Κωνσταντῖνος ἐργάζονται δραστηρίως πρὸς αὔξησιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ κράτους.

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Αὐτοκράτωρ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ παρὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς ταξίδιον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ νὰ ἀναμένῃ τὴν σωτηρίαν ἐκ τῆς Δύσεως. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἱστορικοῦ ἐλκύει περισσότερον ἢ ἐθνικὴ προσπάθεια ἢ ὁποία γίνεται εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τῶν Παλαιολόγων. Οἱ Δεσπότες τοῦ Μυστρᾶ καταστρέ-

φουν καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὸν Μορέαν (1430). Ὀλόκληρος ἡ Πελοπόννησος, ἐκτὸς ὀλίγων ἐνετικῶν κτήσεων, ἀνήκει εἰς τοὺς Παλαιολόγους.

Αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι τῶν Παλαιολόγων ἔχουν ἤδη προσελκύσει τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων. Ἦδη ὁ Βαγιαζίτ, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ πρὸς ἄλλωσιν τῆς πρωτευούσης, ἔστειλε τοὺς στρατοὺς του νὰ ἐρημώσουν τὴν Πελοπόννησον. Ἐπίσης καὶ ὁ Μουράτ Β' (1423), ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἐκστρατεύει καὶ ὁ ἴδιος,

ὡς θὰ ἴδωμεν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συστηματικῶς ἡ Πελοπόννησος ὑφίσταται φοβερὰς ἐπιδρομὰς καὶ καταστροφάς. Οἱ Τούρκοι ζητοῦν νὰ καταστρέφουν τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν συγκρότησιν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ βοηθήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Εἰκ. 99. — «Ἰωάννης βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος». (Μετάλλιον ἰταλοῦ καλλιτέχνου, ὅτε ὁ Ἰωάννης ὁ Η' μετέβη εἰς Φλωρεντίαν. — Μοναδικὴ προσωπογραφία Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος).

τῶν Ἐκκλησιῶν. — Ἐν μέσῳ τῆς ἐρημώσεως ἐκείνης οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι στρέφουν διαρκῶς τὰ βλέμματα εἰς τὴν Δύσιν. Ἦδη ὁ Α' Παλαιολόγος, ὁ Μιχαὴλ Η', διὰ νὰ ματαιώσῃ τὰ σχεδιαζόμενα ἐκ τῆς Δύσεως, εἶχεν ἀναγνωρίσει τὰ πρωτεῖα τοῦ πάπα. Ἀλλ' ἐξηγέρθη ὅλον τὸ ἔθνος καὶ ἡ Ἑνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν ἐπετεύχθη.

Κατόπιν τρεῖς Αὐτοκράτορες, ὁ Ἰωάννης Ε', ὁ Μανουὴλ Β'

Ἡ Ἑνωσις

καὶ ὁ Ἰωάννης Η' ἐπιχειροῦν ταξίδια εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀνανεώνουν τὰς διαπραγματεύσεις. Ἡ σοβαρωτέρα προσπάθεια εἶναι τοῦ Ἰωάννου Η'. Συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ πολυαριθμοῦ ἀνωτέρου κλήρου μεταβαίνει εἰς τὴν Ἰταλίαν. Εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία περιλάλητον σύνοδον ἐξ ἱεραρχῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως μετὰ μακρὰς καὶ πεισματώδεις συζητήσεις ἐγείνεν ἐπὶ τέλους δεκτὸς ὁ ὅρος τῆς Ἐνώσεως (1439).

Εἰς μάτην ὅμως καὶ ὁ Ἰωάννης Η' καὶ ὁ διάδοχός του, ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος Κωνσταντῖνος ΙΑ', ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπιδάλουν καὶ διὰ τῆς βίας τὴν ἑνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Μὲ φανατισμὸν ἀγωνίζονται αἱ δύο μερίδες, ἡ ἐνωτικὴ καὶ ἡ ἀδιάλλακτος μερὶς τῶν ἐθνικοφρόνων, ἡ ὁποία δὲν θέλει ν' ἀκούσῃ περὶ ὑποταγῆς εἰς τὴν Ῥώμην. Ὁ κληρὸς ὑποκινεῖ τὸν λαὸν καὶ αἱ ἔριδες καταλήγουν εἰς στάσεις. Τόσον ἐξημμένα εἶναι τὰ πάθη, ὥστε πᾶς Λατινόφρων καταγγέλλεται ὡς προδότης τῆς πατρίδος. Ὁ ἐπιφανὴς *Βησσαρίων* ὁ Τραπεζούντιος εἶναι ὑπέρμαχος τῆς Ἐνώσεως, διότι εἰς αὐτὴν βλέπει τὴν σωτηρίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ μὲ ἀκαμπτὸν ἰσχυρογνωμοσύνην ἐγείρεται ἀρχηγὸς τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου *Μάρκος ὁ Εὐγενικός*. Οἱ Τοῦρκοι περικυκλώνουν τὴν Πόλιν πρὸς ὀριστικὴν καταστροφὴν καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς ἐξακολουθοῦν αἱ ἔριδες.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι. — Τρεῖς ἥρωες καλύπτουν μὲ ἀθάνατον λάμψιν τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι οὗτοι πρόμαχοι τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὁ Ἰωάννης *Οὐνιάδης*, ὁ Ἀλθανὸς Γεώργιος *Καστριώτης* ἢ *Σκεντέρμπεης*, καὶ ὁ *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*.

Τοὺς ἥρωικωτάτους ἀγῶνας ἀρχίζει ὁ Οὐνιάδης πρὸς σωτηρίαν τῆς Οὐγγαρίας. Οἱ Χριστιανοὶ Τοῦρκοι τῆς Εὐρώπης (οἱ Οὐγγροι) συνάπτουν λυσσώδη πάλην πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους Τούρκους τῆς Ἀσίας. Αἱ πρῶται ἐκστρατεῖαι τοῦ Οὐνιάδου εἶναι κεραυνοβόλοι. Τρεῖς στρατοὶ τοῦ Μουράτ κατακερματίζονται.

Ἄλλ' εἰς τὴν Βάρναν τῆς Βουλγαρίας ἔπαθε πανωλεθρίαν καὶ ὁ Χριστιανικὸς αὐτοῦ στρατὸς (1444).

Γενναία προσπάθεια γίνεται καὶ εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἀπὸ τὸν *Σκεντέρμπεην* (ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον). Κέντρον τοῦ ἡρωικοῦ ἀγώνος ἔχει τὴν *Κροΐαν* παρὰ τὸ *Δυρράχιον*. Κατακερματίζει τέσσαρας στρατοὺς τῶν Τούρκων, καὶ ἐκεῖ εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἀλβανίας παρ' ὀλίγον νὰ καταδαραθρῶθῃ ἡ τύχη τῶν Ὀθωμανῶν (1447). Ἄλλ' ὁ Μουράτ κατορθώνει πάλιν καὶ ἀνακύπτει.

Καὶ τότε στρέφει τὴν προσοχὴν ὁ Μουράτ εἰς τὰ τελούμενα πρὸς Νότον. Ὁ Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος* ἐξηκολούθει νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ ν' ἀπελευθερώσῃ Ἑλληνικὰς χώρας. Ἐξέρχεται μάλιστα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, καθυποτάσσει τὸ Ἰταλικὸν *Δουκάτον* τῶν Ἀθηνῶν, βαδίζει νικηφόρος πρὸς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα. Ἐχει μεγάλα σχέδια. Ἐλπίζει νὰ συνενωθῇ μὲ τὸν Σκεντέρμπεην. Μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ ὁρμᾷ ὁ Μουράτ αὐτοπροσώπως ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὑπερασπίζεται γενναϊότατα ὁ Κωνσταντῖνος τὸ Ἐξαμίλιον. Ἄλλ' ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ὁ Μορέας πλημμυρίζει ἀπὸ τὰ στίφη τῶν βαρβάρων. Οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν ἡμύνθησαν γενναϊότατα εἰς τὴν ἀκρόπολιν των καὶ ὁ Μουράτ ἠναγκάσθη ν' ἀπασυρθῇ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον (1447). Ἡ ἡρωικὴ αὕτη προσπάθεια τοῦ Δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ εἶναι ἡ τελευταία πολεμικὴ ὁρμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

γ'. — Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. — Μέγα ἦτο τὸ ἔργον, τὸ ὅποιον εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ Κωνσταντῖνος. Βλέπων ὁ φλογερὸς ἐκεῖνος ἡγεμὼν, ὅτι κατακλύζεται ἡ Χερσόνησος ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχε προσπαθήσει νὰ καταστήσῃ τὸ Πελοποννησιακὸν αὐτοῦ κράτος ὁρμητήριον πρὸς καταπολέμησιν αὐτῶν. Εἶχεν ἐλπίζει, ὅτι τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων, θ' ἀπηλευθέρωνε τὴν πρωτεύουσάν καὶ θ' ἀνέκτα

τὴν κληρονομίαν τῶν πατέρων τοῦ. Ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν ἡγάγκασεν ἢ ἀποσυρθῆ εἰς τὸν Μυστράν. Μετ' ὀλίγον ἀποθνήσκει ὁ Ἰωάννης Η' καὶ πρεσβεῖα ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔρχεται προσφέρουσα τὸν θρόνον αὐτῆς εἰς τὸν Κωνσταντῖνον.

Ἄν ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἐθνικὴν ἀναγέννησιν ἐπεχειρεῖτο ἐνώ- ριτερα, ἴσως θὰ εἶχε λάβει ἄλλον δρόμον ἢ ἐθνικὴ ἱστορία. Τὰ γεγονότα προκαταλαμβάνουν τὴν ἀπόπειραν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔρχεται μὲ ἡρώϊσμον μάρτυρος εἰς τὴν Πόλιν (1449), ἡ ὁποία, ὅπως καὶ αἱ ἀρχαῖαι πόλεις, ἀποτελεῖ ὅλον τὸ Κράτος αὐτοῦ.

Προετοιμασίαι τοῦ Μωάμεθ. — Ὁ διάδοχος τοῦ Μουράτ, *Μωάμεθ ὁ Β'*, ὁ ἐπονομασθεὶς *Κατακτητῆς*, δὲν εἶ- χεν ἄλλην σκέψιν παρὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινου- πόλεως. Ἀυπνος διήρχετο τὰς νύκτας αὐτοῦ κάμνων σχέδια τῆς πόλεως καὶ τῶν ὀχυρωμάτων καὶ ἐπαναλαμβάνων τοὺς λόγους τοῦ Προφήτου : « Ὁ μεγαλύτερος στρατηλάτης θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ κατακτῇ τὴν Κωνσταντινούπολιν ».

Ὁ Βαγιαζίτ εἶχε κτίσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀνατολῆς τὸ κάστρον τῆς Ἀσίας. Ὁ Μωάμεθ ἔκτισεν ἄλλο ἐπὶ τῆς Εὐ- ρωπαϊκῆς ἀκτῆς, τὸ κάστρον τῆς *Εὐρώπης*. Ἡ συγκοινωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴν Δύσιν ἦτο εἰς τὸ ἔλεος τῶν Τούρκων. Ὁ Αὐτοκράτωρ κλείει ἀμέσως τὰς πύλας τῆς πρω- τεύουσας, συλλαμβάνει ὅλους τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι εὗρισκοντο εἰς τὴν πόλιν, καὶ μηνύει εἰς τὸν Μωάμεθ, ὅτι « ἔχει καταφύγιον τὸν Θεόν ». Ὁ Μωάμεθ κηρύττει τὸν πόλεμον. Διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Δεσπότες τῆς Πελοποννήσου, Δημήτριον καὶ Θωμᾶν, νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ τῶν, στέλλει τὸν στρατηγὸν Τουραχὰν νὰ ἐρημώσῃ τὸν Μορέαν. Εἰς τεχνίτης Οὐγγρος ἀνέ- λαβε νὰ τοῦ κατασκευάσῃ κολοσσιαία τηλεβόλα, τὰ ὅποια θὰ συνέτριβον τὰ ἰσχυρὰ τείχη. Τὸ μέγαλύτερον ἐχύθη εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἐχρειάσθησαν 100 περίπου βόες καὶ 2000 ἄν- δρες, διὰ νὰ τὸ σύρουν ἕως τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Προετοιμασίαι τῶν Ἑλλήνων. — Μόλις ἔκλεισε τὰς πύλας τῆς πόλεως ὁ Κωνσταντῖνος, εἶδε τριγύρω τὴν ἐρήμωσιν.

Ἀδαμαντίου Βυζαντινῆ Ἱστορίας

Ούτε στρατόν, ούτε πόρους εἶχεν, ἡ Εὐρώπη ἦτο ἀδιάφορος, οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ τῆς Χερσονήσου ἦσαν ὑπόδουλοι. Μόνον ἀφωσιωμένον σύμβουλον εἶχε τὸν αὐλικὸν καὶ φίλον αὐτοῦ Γεώργιον Φραντζήν, ὁ ὁποῖος κατόπιν ἐγραφε τὴν ἱστορίαν τῶν θλιβερῶν ἐκείνων ἡμερῶν. Πρὸ καιροῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ συναθροίῃ εἰς τὴν πόλιν τρόφιμα καὶ σίτον. Ἐπειτα ἐβελτίωσεν δσον ἡδύνατο τὴν κατάστασιν τῶν πλοίων, τῶν ὀχυρωμάτων. Πρὸ καιροῦ ἐπίσης εἶχε στείλει πρέσβεις εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ νὰ παραστήσουν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου. Οἱ βασιλεῖς τῆς Δύσεως εἶχον ὑποσχεθῇ βοήθειαν, ἀλλ' εἰς μάτην ἀνέμενεν αὐτήν.

Αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων.—Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1453 ὁ Μωάμεθ περιεκύκλωσε τὴν Πόλιν μὲ στρατὸν 250,000 περίπου. «Ὡς ἄμμιον τῆς θαλάσσης» διένειμε τὸν στρατὸν καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ χερσαίου τείχους ἀπὸ τὰς Βλαχέρνας πρὸς βορρᾶν ἕως τὴν Χρυσὴν πύλιν πρὸς νότον (βλ. τὸν χάρτην, εἰκ. 6). Εἰς τὸν κέντρον, ὅπου ἦτο ὁ ἴδιος, ἔμπρὸς εἰς τὴν Πύλιν τοῦ Ἀγίου Ῥωμανοῦ, εἶχε τοποθετήσῃ τὰ ἰσχυρότερα σώματα. Τουρκικὸς στόλος 400 πλοίων περιεζώννυε τὴν πόλιν ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Βοσπόρου καὶ τῆς Προποντίδος. Εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωάμεθ εἶχε συρρεύσει πλῆθος ἱερωμένων, ἱμάμαι καὶ δερβίσαι, οἱ ὅποιοι εἶχον προστρέξει ἐκεῖ εἰς τὸ ἄκουσμα, ὅτι ἔμελλε νὰ κυριευθῇ ἡ Πόλις, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπὸ 800 ἐτῶν εἶχεν ἐστραμμένα μὲ πόθον τὰ βλέμματά του ὁλόκληρος ὁ Μωαμεθανικὸς κόσμος.

Τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἰσχυρότατα. Ἦσαν ἀκόμη τὰ ἴδια, τὰ ὅποια εἶχε πρὸ 1000 ἐτῶν κτίσει ὁ Θεοδόσιος ὁ Β', καὶ τὰ ὅποια εἶχον ἀνακαινισθῇ κατὰ διαφόρους καιροὺς. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐξηκρίβωσεν, ὅτι μὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει ξένους δὲν εἶχε παρὰ μόνον 7.000 περίπου ἄνδρας διὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ ἀπέραντα τεῖχη. Ὁ στόλος συνέκειτο μόνον ἀπὸ 26 πλοία. Ἐμμενον δὲ ταῦτα προφυλαγμένα εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον κλεισμένον μὲ σιδηρᾶν βχυράτην ἄλυσιν.

Ἡ πολιορκία.—Τὸ πρῶτον σπουδαῖον γεγονός τῆς πολιορκίας ἦτο λαμπρὸν κατόρθωμα τεσσάρων χριστιανικῶν

πλοίων, τὰ ὅποια κατετρόπωσαν στόλον 150 τουρκικῶν. Ἀπὸ τὴν παραλίαν ὁ Μωάμεθ καὶ ἀπὸ τὰ τείχη οἱ κάτοικοι ἔδλεπον τὴν ναυμαχίαν. Ἐν θριάμβῳ εἰσῆλθον τὰ χριστιανικὰ πλοῖα εἰς τὸν Κεράτιον. Ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἡ ἀγαλλίασις τῶν κατοίκων μετεβλήθη εἰς τρόμον. Ἐπειδὴ τὰ πλοῖα τοῦ Μωάμεθ δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ἀπεφάσισε νὰ ὑπερνεωλκήσῃ αὐτὰ διὰ τῆς ξηρᾶς. Ἐπὶ σανίδων, τὰς ὁποίας ἤλειψε μὲ λίπος, κατῴρθωσε νὰ ρίψῃ εἰς μίαν μόνον νύκτα ἀπὸ τὴν ξηρὰν εἰς τὸν κόλπον ἓν μέρος τῶν πλοίων του. Ἡ ἀπροσδόκητος ὑπερνεώλκησις αὕτη κατέπληξε καὶ ἐφόδισε τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως.

Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἡ πολιορκία περιορίζεται εἰς μικροσυμ-
 πλοκάς περὶ τὰ τείχη. Καὶ ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος
 ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὸ κορύφωμά του.
 Ἄλλ' ἀρχίζει ἡ κόπωσις τῶν πολιορκουμένων. Τὰ τρόφιμα γί-
 νονται σπάνια, χρήματα δὲν ὑπάρχον. Ὁ Αὐτοκράτωρ λαμ-
 βάνει τὰ σκεύη καὶ τὰ κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπέ-
 πρωτο νὰ τὰ ἀποδώσῃ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ Ἀλέ-
 ξιος ὁ Κομνηνός. Ὁ στρατὸς τῶν πολιορκητῶν αὐξάνει ἀδια-
 κόπως ἀπὸ τοὺς προστρέχοντας πολεμιστὰς τοῦ Ἰσλάμ, ὁ τῶν
 πολιορκουμένων «ὀλιγοστεύει διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον». Ὁ
 στρατὸς καὶ ὁ στόλος τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' περισφίγγουν ὥς εἰς
 σιδηροῦν κλοιὸν τὴν πόλιν. Αἱ ἐπιχειρήσεις τῶν πολιορκητῶν
 δὲν παύουν. Τὰ παντοειδῆ πολιορκητικὰ μηχανήματα καὶ αἱ
 ὑπόνομοι καταστρέφονται ἄλλ' ὅσον καρτερικῶς ἀγωνίζονται
 οἱ πολιορκούμενοι, τόσον περισσότερον καταπονοῦνται. Τὰ τείχη
 κρημνίζονται ἀπὸ τὸν ἀκατάπαυστον βομβαρδισμόν. Ἐπειτα
 ἀρχίζουν μεγάλαι ἐπιθέσεις καὶ ἐφοδοί. «Τὰ βέλη καὶ αἱ πέτραι
 πίπτουν ὡς θεϊός. Καὶ ἡ μάχη καὶ ὁ πόλεμος καὶ ἡ συμπλοκή
 εἶναι φορικαλέα». Ὅλοι αἱ ἐφοδοὶ ἀποκρούονται γενναίως. Ἀκού-
 ραστοι καὶ αὐπνοὶ οἱ κάτοικοι ἡμέραν καὶ νύκτα, γυναῖκες, γέ-
 ροντες καὶ παιδία βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ ἐπισκευάζωνται τὰ τείχη.
 Ὡς φαντάσματα ἀδύνατοι γυρίζουν εἰς τὰ τείχη. Ἐλπίδα βοη-
 θείας ἀπὸ πουθενὰ δὲν ἔχουν. «Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινου-

πόλεως θὰ μείνῃ περιλάλητος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων διὰ τὸ θαυμάσιον θάρρος ὀλίγων γενναίων, οἱ ὅποιοι ὑπερησπίσθησαν ἕως τὴν τελευταίαν ἀναπνοὴν μὲ ἀτελειώτους κόπους ἐναντίον ἀναριθμήτων ἐχθρῶν τὰ τείχη τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων, τῆς Θεοφυλάκτου πόλεως. Θὰ μείνῃ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς εὐγενοῦς Ἑλληνικῆς φυλῆς χρονολογία ἀθάνατος διὰ τὸν ἔνδοξον θάνατον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου» (Σλουμβερζέ).

Ἡ παραμονὴ τῆς ἐφόδου. — Πρὶν ἐπιχειρήσῃ τὴν ὀριστικὴν ἐφοδὸν ὁ Μωάμεθ κάμνει προτάσεις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα. Τὸν ἀφίνει ἐλεύθερον νὰ ὑπάγῃ ὅπου θέλει μὲ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὰ ὑπάρχοντά του, αὐτὸς ἀρκεῖται νὰ παραλάβῃ τὴν πόλιν. Ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ τὴν γνώμην τῆς Συγκλήτου: «Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὔτ' ἐμὸν ἐστίν, οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν, καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Τότε ὁ Μωάμεθ ὥρισε τὴν ἐφοδὸν τὴν αὐγὴν τῆς 29 Μαΐου. Τὴν παραμονὴν ἔκαμε προκηρύξεις εἰς τὸν στρατὸν του. Ὁλόκληρος ἡ λεία, αἰχμάλωτοι καὶ θησαυροί, ἀνήκουν εἰς τοὺς πολεμιστάς. Τρεῖς ἡμέρας θὰ εἶναι ἰδική των ἡ πόλις. Ὁ Μωάμεθ δὲν ἐκράτει παρὰ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰ κτίρια. Ὅσοι θὰ ἀναβοῦν πρῶτοι εἰς τὰ τείχη, θὰ ἔχουν γαίας καὶ ἀξιώματα. Ὅσοι θὰ ὀπισθοχωρήσουν, θὰ εὔρουν τὸν πέλεκυν τοῦ δημίου. Τὴν νύκτα ὀλόκληρον τὸ στρατόπεδον φωταγωγεῖται λαμπρῶς. Μαινόμενοι ἀπὸ τὴν θρησκοληψίαν δερβίσαι περιτρέχουν καὶ κηρύττουν τὰς ἀμοιβάς: «Ὅποιος φονευθῇ θὰ φάγῃ καὶ θὰ πῖνῃ μὲ τὸν Προφήτην τὸ ἴδιον βράδυ ὀλοσώματος εἰς τὸν παράδεισον. Ὅποιος ἐπιζήσῃ θὰ ἔξῃ ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς πλουσίας πόλεως». Τὴν νύκτα τὰ τύμπανα κροτοῦν, οἱ πολεμισταὶ ἀλαλάζουν καὶ ἡ λαμπρὰ φωταγωγήσις ρίπτει τὰς ἀνταυγείας εἰς τὴν πόλιν, εἰς τὸν λιμένα, μακρὰν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἡ τελευταία νύξ. — Ἡ πολιορκουμένη πόλις ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκότος. Ἀπὸ τὴν τόσῃν κραυγῇ καὶ ἀγαλλίασιν τῶν πολιορκητῶν οἱ κάτοικοι ἐνόησαν, ὅτι ἤτοιμάζετο ἡ ἐφοδός.

Γνωρίζουν ὅτι τώρα εἶναι «εἰς πρὸς πεντακοσίους καὶ περισσοτέρους». Ὁ βασιλεὺς διατάσσει νὰ γείνη λιτανεία. Ἱερεῖς, ἀρχιερεῖς, μοναχοί, γυναῖκες καὶ παιδιά μὲ δάκρυα περιέρχονται τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ ἀνακράζουσιν τὸ «Κύριε ἐλέησον», καὶ παρακαλοῦν τὸν Θεὸν νὰ «κάμῃ ἔλεος εἰς τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ». Ὅταν ἐτελείωσεν ἡ λιτανεία, ὁ βασιλεὺς ἐκφωνεῖ πρὸς ὅλους τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀρχηγούς τοῦ στρατοῦ ὑπέροχον δημηγορίαν. Τοὺς προτρέπει ν' ἀποθάνουν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατριδος καὶ ν' ἀγωνισθοῦν ἐπαξίως τοῦ ἄθλου, δηλαδὴ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἡ ὁποία εἶναι «βοηθὸς καὶ σκέπη τῆς πατριδος καὶ καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίς καὶ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων». Καὶ καταλήγει λέγων, ὅτι εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ πέσουν «ὁ στέφανος ὁ ἀδαμάντινος ἐν οὐρανοῖς ἐναπόκειται, καὶ μνήμη αἰώνιος καὶ ἀξία ἐν τῷ κόσμῳ ἔσεται». Μόλις ἐτελείωσεν ὁ Αὐτοκράτωρ, «οἱ πάντες ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἀπεκρίναντο μετὰ κλαυθμοῦ λέγοντες ἀποθάνωμεν ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ πίστεως καὶ τῆς πατριδος ἡμῶν». Καὶ τότε ὅλοι τίποτε ἄλλο δὲν ἐσχέποντο, «οὔτε τὰ τέκνα, οὔτε τὰς γυναῖκας, οὔτε τὸν πλοῦτον, εἰμὴ μόνον τὸ ἀποθανεῖν, ἵνα τὴν πατρίδα φυλάξωσι» (Γεώργιος Φραντζῆς). Ἐπειτα ὁ βασιλεὺς πηγαίνει εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἐπανίδῃ. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ ἀπείρου λαοῦ μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων ⁽¹⁾. Ὑστε-

(1) «Τότε συνέβη μία ἀπὸ τὰς πλέον τραγικὰς σκηνὰς τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἀγία Σοφία εἶδεν αἰφνιδίως ἄπειρον λαὸν νὰ πλημυρίζῃ τὸν μεγαλοπρεπῆ περίβολον αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς, ὀλόκληρος ἡ αὐλή, οἱ μεγιστᾶνες ὁ Ἑλληνικὸς καὶ Λατινικὸς κλῆρος, οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, ἄπειρον πλῆθος λαοῦ ἐγονυπέτησαν διὰ τελευταίαν φορὰν ὑπὸ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς θόλους. Ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ συμπολεμισταὶ αὐτοῦ ἐκοινώνησαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ συνεχώρησαν πρὸς ἀλλήλους τὰ ἁμαρτήματά των. Ἡ ἀγωνία ἐκείνη ἑνὸς τόσον παλαιοῦ καὶ περιδόξου κράτους εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐκκλησίαν αὐτοῦ εἶναι τόσον μεγάλης ὥραιότητος, ὥστε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ εἶναι δι' αὐτὴν αἰωνίως ὑπερήφανον. Οἱ τελευταῖοι ἐκεῖνοι ὕμνοι ἱκεσίας καὶ

ρον μεταβαίνει διὰ τελευταίαν φοράν εἰς τὸ Παλάτιόν του, εἰς τὰς Βλαχέρνας, καὶ ζητεῖ συγγνώμην ἀπὸ δούλου. «Εἰ καὶ ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἐδύνατο μὴ θρηνηῆσαι». Τὰ μεσάνυχτα ὁ βασιλεὺς περιέρχεται ἐφιππος τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους διὰ νὰ ἐπιτηρήσῃ τὴν φρούρησιν.

Ἡ ἄλωσις.— Κατὰ τὰς πρώτας ἀλεκτροφωνίας, πρὸς τὰ ἐξημερώματα, (τῆς 29 Μαΐου 1453), «μὲ μεγάλην σπουδὴν καὶ βίαν ἀνάπτει ὁ πόλεμος. Καὶ τὰ ὄργανα τὰ πολεμικά, τύμπανά τε καὶ πᾶν ἕτερον κρούσαντες, καὶ μὲ φωνὰς ἰσχυρὰς ἀλαλάξαντες» ἐφορμοῦν οἱ ἐχθροί, δλοὶ μαζί, συγχρόνως διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡ μάλλον λυσσώδης προσβολὴ γίνεται παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἀγίου Ῥωμανοῦ. Τρία σώματα στρατοῦ ἐφορμοῦν, καὶ τὰ τρία ἀποκρούονται γενναίως ὑπὸ τῶν ἀνδρείων ὑπερασπιστῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτωρ διευθύνει τὴν ἄμυναν. Αἱ κλίμακες θραύονται καὶ οἱ ἐφορμώντες κρημνίζονται. Ἀπὸ τὰ τείχη τῆς θαλάσσης τὰ τουρκικὰ πλοῖα καίονται μὲ τὸ ὕγρὸν πῦρ. Ὁ καπνὸς τῶν τηλεβόλων καὶ τῶν καιομένων πλοίων «ὥσπερ νεφέλη σκοτεινὴ καλύπτει τὸν ἥλιον καὶ τὸν οὐρανόν. Αἱ φωναὶ καὶ ὁ κρότος ἀναβαίνουν ἕως τὸν οὐρανόν». Ἀκόμῃ μίαν φοράν τὰ τάγματα τῶν Γενιτσάρων κρημνίζονται, τὰ ῥωμαλεώτερα, τὰ ὅποια εἶχε στείλει ὁ Μωάμεθ. Ἐξημέρωνεν ἡ 58ῃ ἡμέρα τῆς πολιορκίας.

Εἶχεν ἤδη ἀνατελεῖ ὁ ἥλιος, καὶ ὁ Βασιλεὺς ἀνακράζει ἀγαλλόμενος: «σουσιρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστὶν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ». Ἀλλ' αἰφνιδίως βλέπει νὰ περικυκλῶνεται. Μία μικρὰ πύλη εἶχε λησμονηθῇ ἀνοικτὴ, οἱ Τοῦρκοι εἰσέρχονται δι' αὐτῆς. Ὁ Αὐτοκράτωρ ὁρμᾷ εἰς τὸ πυκνότερον στίφος τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀγωνίζεται ὡς ὁ τελευταῖος τῶν στρατιωτῶν, «καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔρρεεν». Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, Ἕλληνες καὶ Φράγχοι, πύπτουν ἀγωνιζόμενοι ὡς λέοντες. «Ἡ πόλις ἀλίσκεται καὶ ἐγὼ

πίστεως, ψαλλόμενοι ἀπὸ ἀνθρώπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἐρχομένη αὐγὴ ἔμελλε νὰ φέρῃ τὸν θάνατον, θὰ ἀντηχοῦν μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν ψυχὴν» (*Σλουμβερζέ*).

ζῶει, » ἀνακράζει ὁ Αὐτοκράτωρ. Συγχρόνως καταφέρονται ἐναντίον τοῦ δύο κυπήματα, ἐν κατὰ πρόσωπον καὶ ἄλλο ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ὁ Βασιλεὺς πίπτει, καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἐξαφανίζεται ὑπὸ τὸν σωρὸν τῶν πτωμάτων.

Λεηλασία καὶ καταστροφή. — Ἡ πόλις ἦτο εἰς τὴν διακρίσιν τῶν Τούρκων. Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἀρχίζουν νὰ εἰσρρομοῦν ὡς κύματα στίφη ἄγρια, ἀπὸ τὰ χερσαία, ἀπὸ τὰ παραθαλάσσια τεῖχη. Ἡ πολεμικὴ ἐρμὴ τῶν Τούρκων πίπτει, ὅταν εἶδον πόσοι ὀλίγοι ἦσαν οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς πόλεως, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζον 50.000. Τότε ῥίπτονται ἀκράτητοι εἰς τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὴν λεηλασίαν. Οἱ κάτοικοι συρρέουν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας. Εἰπήρεις εἰσβάλλουν οἱ Τοῦρκοι καὶ ὁ καθεὶς ἀρχίζει νὰ δεσμεύῃ καὶ νὰ σύρῃ ὅσους αἰχμαλώτους ἠδύνατο. Ἄλλοι στρέφονται εἰς τὰ πολύτιμα σκεύη, τὰ κειμήλια, τὰς ἀγίας εἰκόνας, σπάζουν, ἀρπάζουν μὲ τόσην ἀπληστίαν, ὥστε εἰς μίαν στιγμὴν ὁ μέγας ναός, «τὸ πάσης γῆς ἀγαλλίαμα, ὁ ὥραιος καὶ ὥραιων ὥραιότερος», ἔμεινεν ἔρημος καὶ γυμνὸς ἀπὸ τοὺς περιφήμους θησαυροὺς καὶ τὰ κοσμήματα αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν μεσημβρίαν εἰσέρχεται ὁ Μωάμεθ ἑφιππος παρακολουθούμενος ἀπὸ τοὺς μεγιστάνας αὐτοῦ. Μόλις ἔφθασεν εἰς τὰς πύλας τῆς Ἀγίας Σοφίας καταβαίνει ἀπὸ τὸν ἵππον καὶ πίπτει νὰ προσκυνήσῃ, λαμβάνει κόνιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ῥίπτει εἰς τὴν κεφαλὴν του. Τὸ ἐξαίσιον θέαμα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τὸν καταπλήττει. Διατάσσει τὸν μουεζίνη νὰ καλέσῃ εἰς προσευχὴν τοὺς πιστοὺς. Πρῶτος αὐτὸς ἀναβαίνει εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν καὶ κάμνει τὴν προσευχὴν του. Ἡ μεγαλοπρεπὴς βασιλικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ μεγάλη ἐκκλησία τῶν Χριστιανῶν γίνεται τέμενος τοῦ Ἰσλάμ. Ἡ δὲ βασίλισσα τῶν πόλεων, 1129 ἔτη ἀφ' ὅτου ἔκτισεν αὐτὴν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ὑπέστη δύο ἀλώσεις καὶ εἴκοσι πολιορκίας ὑπὸ παντοίων βαρβάρων, ἐπιπτεν ἤδη εἰς χεῖρας τοῦ κατακτητοῦ.

Ἐν τῇ μεταξὺ ἡ λεηλασία διοργανώνεται συστηματικῶς. Ὅλα ἀπογομνώνονται ἀπὸ ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ἀφαιρεθῇ. Εἰς μακρὰς σειρὰς ὡς ποίμνια σύρουν δεμένους τοὺς αἰχμαλώτους

των. Ἡ ἀπέραντος καὶ πλουσία πόλις εἶχε γεῖναι εἰς τρεῖς ἡμέρας μιᾷ φρικτῇ ἐρημίᾳ. Δὲν ἔμειναν παρὰ μόνον οἱ λίθοι τῶν οἰκιῶν. Ὅταν εἶδεν ὁ Μωάμεθ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος τῆς πόλεως, ἔθαύμασεν. Ὅταν εἶδε τὴν φοβερὰν καταστροφὴν, ἡσθάνθη λύπην διὰ τὴν «ζημίαν καὶ τὸν ὀλεθρον».

Ἡ καταστροφὴ τοῦ πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ θησαυροῦ προκαλεῖ τὰ δάκρυα. Ὅ,τι εἶχον ἀφήσει οἱ Σταυροφόροι, τὸ κατέστρεψαν οἱ Τοῦρκοι. Αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίαι ἐγείναν τζαμιά καὶ τὰ ψηφιδωτά των ἐσκεπάσθησαν δι' ἐπιχρίσματος ἀσδέστου. Μὲ βαθυτάτην ὀδύνην διηγοῦνται οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ τὴν καταστροφὴν τῆς μεγάλης πόλεως των.

Ἡ κατάλυσις τῶν Ἑλληνικῶν Κρατῶν. — Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς μεγάλης Χριστιανικῆς πρωτεύουσας ὁ Μωάμεθ συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Χερσονήσου, τῶν Σερβικῶν καὶ τῶν Ἀλβανικῶν χωρῶν. Ἐν τῇ μεταξὺ στρέφεται καὶ πρὸς Νότον. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς καταλαμβάνει τὰς Ἀθήνας, καὶ καταλύει τὴν δυναστείαν τῶν Ἀτσαγιολῶν (1456). Ὁ Μωάμεθ ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθήνας καὶ θαυμάζει τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἐπειτα πηγαίνει εἰς τὸν Μορέαν (1458). Κυριεύει τὰς πόλεις καὶ τὰ κάστρα, σφάζει πλῆθος κατοίκων καὶ εἰς φρικτῶδη μαρτύρια υποβάλλει τοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι ἀνθίστανται. Ἐκδιώκει τοὺς Δεσπότες τοῦ Μυστρᾶ, τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος, καὶ καταλύει τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Πελοποννήσου (1460). Μετὰ ἓν ἔτος κατεβίβαζεν ἀπὸ τὸν θρόνον καὶ τὸν τελευταῖον ἐκ τῶν μεγάλων Κομνηνῶν καὶ κατέλυε καὶ τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος (1461). Ἐλευθέρα γωνία Ἑλληνικῆς γῆς δὲν ὑπῆρχε πλέον.

δ'. — Ἡ ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων. — Τόση μεγάλη ἦτο ἡ ζωτικότης τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε καὶ ἡ ἐποχὴ ἀκόμη αὕτη τῆς πολιτικῆς παρακμῆς λαμπρύνεται ἀπὸ μίαν τελευταίαν λογοτεχνικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἀναγέννησιν.

Εἰς τὸν κόσμον τοῦ ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνος ἡ Κωνσταντινούπολις ἔξακολουθεῖ νὰ εἶναι «ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης», ἡ ὠραία καὶ μεγάλη πόλις, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν. Εἶναι ἀκόμη τὸ κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου, εἰς τὸ ὁποῖον συρρέουν οἱ ἔμποροι ἀπὸ ὅλην τὴν Δύσιν, εἶναι τὸ κέντρον θαυμασίας πνευματικῆς κινήσεως. Τὰ ἀνώτερα παιδευτήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρίσκονται εἰς μεγαλυτέραν παρὰ ποτὲ ἀκμὴν, οἱ φοιτηταὶ προστρέχουν εἰς τὸ ὀνομαστὸν Πανεπιστήμιον αὐτῆς, ὅπου διδάσκουν ἐπιφανεῖς καθηγηταί. Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καλλιέργεια καὶ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων προάγεται ἤδη καὶ διαδίδεται εὐρύτερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων. Μοναδικὸν εἶναι εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ παράδειγμα Κράτους εὐρισκομένου εἰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς, τὸ ὁποῖον ἔξακολουθεῖ νὰ ἐκπέμπῃ ἀσθέστους ἀκτῖνας πολιτισμοῦ.

Τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι. — Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων μεγάλη λάμψις παιδείας καὶ σοφίας φωτίζει ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Πολυάριθμοι λόγιοι καὶ ἐπιστήμονες (θεολόγοι, ἠθικολόγοι, ἱστορικοί, ῥήτορες καὶ φιλόσοφοι) γράφουν σωρείαν συγγραμμάτων⁽¹⁾. Πολλοὶ ἐκ τῶν συγγραφέων τούτων διαλάμπουν διὰ τὴν σοφίαν των. Ὅλοι δεικνύουν ἐξαιρετικὴν μόρφωσιν. Δύο αὐτοκράτορες εἶναι συγγραφεῖς, ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Μανουὴλ ὁ Β'. Ἡ παιδεία ἦτο εἰς πάντας διαδεδομένη, εἰς δὲ τὰς αὐλὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν κρατῶν (τῆς Νι-

(1) Οἱ πλεῖστοι εἶναι θεολόγοι, φιλόσοφοι καὶ σπουδαῖοι φιλόλογοι, καταγίνονται δηλαδὴ εἰς τὴν ἐρμηγεῖαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἐπίσημοι ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἔλαβον μέρος εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς (ὁ αὐτοκράτωρ *Καντακουζηνός*, ὁ πιστὸς φίλος τῶν τελευταίων Παλαιολόγων *Γεώργιος Φραντζῆς*). Εὐρυμαθέστατος δὲ ἦτο ὁ *Νικηφόρος Γρηγοράς*. — Ἄλλοι διεκρίθησαν εἰς τὰς ἐπιστῆμας καὶ ἐκαλλιέργησαν τὴν γεωγραφίαν, τὰ μαθηματικά, τὴν φυσικὴν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ παρέσχον ἀξιολόγους ὑπηρεσίας. — Περιφημος δ' ἔγινεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ὁ *Ἀρμενόπουλος*, τοῦ ὁποίου τὰ νομικὰ συγγράμματα διεδόθησαν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν.

καίας, τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ Μυστρᾶ) διετηρεῖτο ὅλη ἡ κομ-
φότης καὶ ἡ καλλιέπεια τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Οἱ διαπρεπεῖς
λόγιοι, οἱ ὅποιοι ἐλάμπρυναν τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων, κα-
τέγειναν εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν μελετῶν, κατήγοντο δὲ ἀπὸ ὅλα
τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. «Ὅλαι αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι δίδουν τὴν
συμβολὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ταύτην
λαμπρότητα τοῦ παρακμάζοντος Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν
παραμονὴν τῆς γενικῆς καταστροφῆς ὁλόκληρος ἡ Ἑλλὰς συνή-
θροισε τὰς πνευματικὰς αὐτῆς δυνάμεις διὰ νὰ ὀρίη μίαν τελευ-
ταίαν λάμψιν (Ῥαμπώ).

Ἡ τέχνη. — Συγχρόνως μὲ τὴν ἐξαιρετικὴν ταύτην ἀν-
θησιν τῶν γραμμάτων ἀναγεννᾶται καὶ ἡ τέχνη, ἐπίσης καὶ
αὕτη εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἰδίως εἰς τὰς πόλεις, αἱ
ὅποια ἔγειναν καὶ πολιτικὸν κέντρον τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλλη-
νισμοῦ, ἡ τέχνη ἀφῆκε λαμπρότατα μνημεῖα. Εἰς τὴν Κωνσταν-
τινούπολιν, εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, εἰς τὴν Νίκαιαν, τὴν Ἄρταν,
τὸν Μυστρᾶν ἔχομεν μίαν ἀληθινὴν ἀναγέννησιν αὐτῆς. Προ-
σέτι εἰς τὰ σπουδαῖα κέντρα μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸ Ἅγιον
Ὄρος, εἰς τὰ Μετέωρα. Τόσον δὲ ἰσχυρὰ εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ
αὕτη κίνησις, ὥστε ἀκόμη καὶ τότε ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντινοῦ
ἐπεξετάθη εἰς τοὺς Σέρβους, τοὺς Ῥωμάνους, τοὺς Ῥώτους, εἰς
ὅλον τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον.

Δὲν δυνάμεθα δὲ μόνον διὰ τῆς φαντασίας ν' ἀναπαραστή-
σωμεν τὸν βίον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν μὲ τοὺς
ὀφθαλμοὺς ἡμῶν τὰ ἔχνη τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου εἰς τὰ λείψνα,
τὰ ὅποια ἀφῆκαν εἰς ὅλας τὰς πρωτεύουσας τῆς ἀναδιώσεως τοῦ
Ἑλληνισμοῦ· ἰδίως εἰς τὸν Μυστρᾶν, τὴν πρωτεύουσαν τῶν Δε-
σποτῶν Παλαιολόγων. Εἰς ἕνα ἀπόκρημνον βράχον, εἰς τοὺς
πρόποδας τοῦ Ταυγέτου, σῶζεται ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Δεσπο-
τῶν μὲ τὰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια, μὲ τὰ ἀρχοντικὰ οἰκήματα
καὶ τὰ παλάτια τῶν Δεσποτῶν.

Ἡ Ἀναγέννησις εἰς τὴν Εὐρώπην. — Ὀλίγον ἀρ-
γότερα ἤρχισε νὰ φωτίζῃ καὶ τὴν Εὐρώπην μεγάλη λάμψις τῶν
γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν Ἀναγέν-

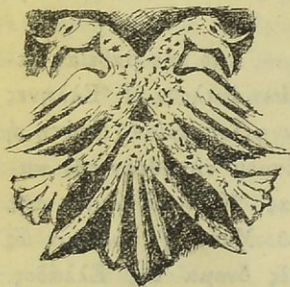
νησιν. Προήλθε δὲ ἡ Ἀναγέννησις πρωτίστως ἀπὸ τὴν ἄμεσον καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, τῆς ἀθανάτου ταύτης πηγῆς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἡ ἀφύπνις αὕτη τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸν πνευματικὸν λήθαργον, εἰς τὸν ὅποιον ἦτο βυθισμένη καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα, προέρχεται πάλιν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας λογίους τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. «Τὰ ἀλλεπάλληλα ταξίδια τριῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων (εἰς τὴν Εὐρώπην) παρήγαγον εὐτυχῇ ἐπακολουθήματα. Διότι ἔφερον τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ τὴν ὅποιαν διεδόθη εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν κατὰπτωσιν μόνοι οἱ ὑπήκοοι τῶν Παλαιολόγων κατεῖχον τὴν κλεῖδα τῶν θησαυρῶν τῆς ἀρχαιότητος» (Γίββων). Πολυάριθμοι εἶναι οἱ σοφοί, οἱ ὅποιοι μετέβησαν τότε εἰς τὴν Ἰταλίαν (ἰδίως μετὰ τὴν ἄλωσιν). Ἐκ πάντων δὲ διαλάμπουν ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς καὶ ὁ Βησσαρίων. Ὁ πρῶτος εἶχεν ἰδρύσει Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν εἰς τὴν Σπάρτην (τὸν Μυστράν). Ὁ Βησσαρίων, ὁ ὑπέρμαχος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν, ἔμεινεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔγεινε καρδινάλιος καὶ παρ' ὀλίγον Πάπας. Οἱ δύο οὗτοι ἐπιφανέστατοι ἀντιπρόσωποι τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ εἶναι καὶ οἱ λαμπρότατοι πρόδρομοι τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν.

Ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἔθνους. — Ἀπὸ τὴν βαθεῖαν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἀντλοῦν οἱ Ἕλληνες τοῦ ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνος τὴν ἀληθινὴν φιλοπατρίαν. Πρώτη ἢ ἀρχαία Ἑλλὰς εἶχε διδάξει εἰς τὸν κόσμον τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος καὶ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Ὅλοι οἱ λόγιοι, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νικαίας, τοῦ Μυστρά, ὑψώνουν ὡς σύμβολον τῆς φιλοπατρίας τὸ περιχλεὲς ὄνομα τῆς Ἑλλάδος. Ἐφ' ὅσον καταπίπτει τὸ κράτος ὡς πολιτικὴ δύναμις, ἐπὶ τοσοῦτον ἀναγεννᾶται ἀκραιότερον τὸ ἔθνος, καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς λαμβάνει ζωηροτέραν συνείδησιν ἑαυτοῦ. Ὁ συνδυασμὸς τῆς Ὁρθοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ παράγει τὴν πολυτιμοτάτην ἐθνικὴν ἔννοιαν, τὸ γένος. Ὑψηλὸν ἐθνικὸν ἰδεῶδες θερμαίνει τοὺς πα-

τριώτας τοῦ ἐκπνέοντος Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, στηρίζει τὸ γένος καὶ ῥίπτει τὰ σπέρματα νέας ζωῆς.

«Τὰς ἰδίας ἐκείνας στιγμὰς, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Κωνσταντινούπολις εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, ἀρχίζει ν' ἀφυπνίζεται τὸ αἶσθημα ἐκείνο τοῦ Ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἐξέλθῃ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἡ ἀναγέννησις τῆς νέας Ἑλλάδος. Εἰς τὸ ἐκπνέον Βυζάντιον βλέπομεν νὰ ἐμφανίζονται αἰφνιδίως τὰ μεγάλα ὀνόματα τοῦ Περικλέους, τοῦ Θεμικλέους, τοῦ Ἐπαμεινώνδου, καὶ ν' ἀναζωογονῆται ἡ ἀνάμνησις τῶν ἐνδόξων προγόνων καὶ τῶν ἀγώνων αὐτῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου τίτλου «αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων» οἱ ἐπιφανέστατοι ἄνδρες τῶν χρόνων ἐκείνων (ὡς ὁ Γεμιστός, ὁ Βησσαρίων) ἐξορκίζουν τοὺς μονάρχας αὐτῶν νὰ λάβουν τὸ ὄνομα «βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων», τὸ ὁποῖον καὶ μόνον αὐτὸ θὰ ἀρκέσῃ ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς δούλους ἀδελφοὺς» (Ῥαμπὼ καὶ Ντίλ).

Αἱ παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. — Συγχρόνως, ὅπως καὶ εἰς τοὺς λογίους, ἀναζωογονεῖται καὶ εἰς τὸν ἀπαίδευτον λαὸν τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Ἡ ἥρωϊκὴ ἄμυνα,

Εἰκ. 99. — Δικέφαλος αἰετὸς ἐκ Μυστρᾶ.

διὰ νὰ σωθῇ ἡ Πόλις, ἡ τελευταία λειτουργία τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀνεξάλειπτον. Μὲ ὑψηλὴν ἐμπνευσιν ἐθρήνησεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς ὑπέροχα ἄσματα τὴν Πόλιν αὐτοῦ. Οὐδεὶς δὲ ἄλλος λαὸς ἐδημιούργησε τόσον ὥραϊας καὶ κατανυκτικὰς παραδόσεις ἀπὸ τὴν τέφραν τῶν ἑρειπίων

αὐτοῦ. Τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Τοῦρκοι εἰσώρμων εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, οἱ ἱερεῖς διέκοψαν τὴν λειτουργίαν καὶ ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ μίαν κρυφὴν θύραν. Ὅταν καὶ πάλιν ἀνακτηθῇ ἡ Πόλις, θὰ ἐξέλθουν οἱ ἱερεῖς καὶ θὰ συνεχίσουν τὴν διακο-

πείσαν λειτουργίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος ἐκήρυξε τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ πίστεως καὶ πιπτιδος, δὲν ἀπέθανεν· εἶναι ὁ μαρμαρωμένος βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος θὰ ἐγερεθῇ, εἰταν ἐπιστῇ ἡ ὥρα, καὶ θὰ διώξῃ μακρὰν τοὺς Τούρκους.

Μὲ τὰ ἄσματα καὶ τὰς παραδόσεις ταύτας ἐτράφη ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τοὺς συγνοὺς χρόνους τῆς δουλείας, εἰς ταύτας εὔρε παρηγορίαν καὶ στήριγμα. Ἀπὸ τὰ ἐρείπια ἐδημιουργήθησαν αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος προσδοκίαι, αἱ ὁποῖαι συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν *Πόλιν* καὶ τὴν *Ἀγίαν Σοφίαν*. Ἐπὶ τῶν παραδόσεων τούτων ἐθεμελιώθη τὸ ὑψηλὸν ἐθνικὸν ἰδεῶδες καὶ ἡ μεγάλη ἐλπίς περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ.

Εἰκ. 100.—*Δικέφαλος αἰετὸς* (ἀνάγλυφος ἐκ Μυστρᾶ, ΙΔ' αἰ.).—Εἶναι ἡ γνησιωτέρα παράστασις. Συχνότατος ἦτο ὁ *μονοκέφαλος αἰετὸς*. Εἰς δὲ τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα τοῦ βασιλέως ἐξεικονίζοντο χρυσοὶ ἢ μαργαριταρένιοι αἰετοί. —Ὡς ἔμβλημα ὁ Δικέφαλος ἐμφανίζεται κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν, συμβολίζει δὲ ἡ μία κεφαλὴ τὴν Ἀσίαν, ἡ ἄλλη τὴν Εὐρώπην, τὰς δύο ἡπείρους τῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ἔγινε τὸ σύμβολον τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ ἐλπίδων.

Δ' ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (1057-1453)

[Περὶ ληψις. — Συνέχεια Γ' Χρονολ. σίν. σ. 215]

- 1071** Α'. Λαοὶ τῆς Δύσεως. — Κατάληψις ὑπὸ Νορμανδῶν τῆς Κ. Ἰταλίας. — Τὸ αὐτὸ ἔτος οἱ Σελτζοῦκοι εἰς Μ. Ἀσίαν.
- 1081 Ἐπιδρομὴ Νορμανδῶν (Γουσκάρδου) ἐπὶ τοῦ Α' Κομνηνοῦ.
- 1091** Α' Σταυροφορία. Κατόπιν Β' καὶ Γ'. Ληλασάει Ἑλλήν. χωρῶν.
- 1107 Νορμανδικὴ ἐπιδρομὴ (Βοημούνδου). — 1147 Ῥογήρου Β'.
- 1185 Ἄλωσις καὶ καταστροφὴ Θ/νίκης ὑπὸ Νορμανδῶν.
- 1204** Δ' Σταυροφορία. Ἄλωσις ΚΠ. — Ἐγκατάστασις τῶν Φράγκων.
- 1222 Ὁ Θεόδωρος Ἡπειροῦ Αὐτοκράτωρ τοῦ Δ. Ἑλλήν. Κράτους.
- 1254 Ὁ Βατάτσης Νικαίας ἀνακτᾷ τὸ Α. καὶ Δ. Κράτος.
- 1261** Ἀνάκτους ΚΠ. — Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος Αὐτοκράτωρ.
- 1430 Οἱ Δεσπότες Παλαιολόγοι ἀνακτοῦν τὴν Πελοπόννησον.
- 1122 Β'. Λαοὶ τοῦ Βορρᾶ. — Ἐξολόθρευσις Πετσενέγων.
- 1124 Κατατρόπωσις Οὐγγρων. Γίνονται ἐξάρτημα τοῦ Βυζαντίου.
- 1186 Τὸ Γ' (Βλαχο) Βουλγαρικὸν κράτος. Φοβεραὶ καταστροφαί.
- 1205 Ὁ τσάρος Ἰωαννίτσης. Ἀνηλεεῖς ὁμότητες.
- 1230 Ἦττα Θεοδώρου Ἡπειροῦ ὑπὸ Βουλγάρων.
- 1350 Μεγίστη ἀβύησις τῶν Σέρβων. Στέφανος Δουσάν.
- 1071** Γ'. Τοῦρκοι. Σελτζοῦκοι. — Ἦττα Ῥωμανοῦ. Κατακτήσεις.
- 1116 Νίκαι. Κομνηνῶν κατὰ Σελτζοῦκων (καὶ 1120, 1147).
- 1211 Νίκη Λάσκαρη Νικαίας. — 1245 Ἐπιτυχία Βατάτσης.
- 1300** Ὁθωμανοί. — Ἀρχίζουσι τὴν κατάκτησιν τῆς Μ. Ἀσίας.
- 1326 Κατάληψις Προύσσης, ἣ ὁποία γίνεται πρωτεύουσα.
- 1354** Ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Καλλιπολιν.
- 1365** Καταλαμβάνουσι τὴν Θράκην. Ἡ Ἀδριανούπολις πρωτεύουσα.
- 1396 Μεγάλῃ νίκῃ εἰς Νικόπολιν. Καθυπόταξις Χριστιανικῶν κρατῶν.
- 1397 Ἀρχίζουσι τὰς πολιορκίας ΚΠ. καὶ εἰσβολὰς εἰς Πελοπόννησον.
- 1430 Ἄλωσις Θ/νίκης ὑπὸ Μουράτ Β'.
- 1453** Ἄλωσις ΚΠ. — Ἡ καταστροφὴ.
- 1461 Κατάλυσις Αὐτοκρατορίας Τραπεζούντος, τελευταίου Ἑλλ. κράτους.

Ε' ΠΙΝΑΞ.—ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ

- 324** Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μονοκράτωρ. Κτίσις ΚΠ. Ἀρχὴ τῆς Βυζ. Αὐτ.
325 Ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος.
376 Ἐναρξίς τῆς μεγάλης Ἐπιδρομῆς τῶν Βυρβάρων.
395 Διαίρεσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
476 Πτώσις τοῦ Δ. Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
527 Ὁ μέγας Ἰουστινιανὸς Αὐτοκράτωρ.
530 *Μεγίστη ἔκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας.*
626 Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ Ἀράβων καὶ Περσῶν.
627 Κατασύντριψις τῶν Περσῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου.
629 Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.
650 Πρῶται συγκρούσεις τῶν Ἀράβων πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς.
670 Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

717 Δευτέρα πολιορκία. Κατατρόπωσις τῶν Ἀράβων.
726 Ἀρχὴ τῆς Εἰκονομαχίας. *Ἡ Μεταρρύθμισις.*
750 Μεγίστη ἔκτασις τοῦ Ἀρχαίου Κράτους.
800 Εἰρήνῃ ἡ Ἀθηναία. Ἀροῦν-ἄλ-Ρασίτ. Τὸ Φραγκικὸν Κράτος.
842 Ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.
867 Σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ Φώτιος. Ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων
924 Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ τοῦ Συμεῶν.
961 Ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Φωκά.
971 Κατατρόπωσις τῶν Ρώσων ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ.
1000 Μεγάλαι νῆκαι εἰς Ἀσίαν, νῆκαι εἰς Ἰταλίαν.
1018 *Κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ Βασιλείου Β'.*
1025 *Ἡ μεγίστη δύναμις τῆς Αὐτοκρατορίας.—Τέχνη. Πολιτισμός.*
1050 Ἐμφάνισις τῶν Τούρκων Σελτζούκων καὶ τῶν Νορμανδῶν
1054 Ὅριστικὸν σχίσμα ἐπὶ Κηρουλαρίου.

1071 Ἡρωϊκὴ ἡττα Ῥωμανοῦ.—Ἀπώλεια Μ. Ἀσίας καὶ Κ. Ἰταλίας.
1081 ἐξ. Ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμανδῶν (Γουσκάρδου, Βοημούνδου, Ρογήρου Β').
1096 Ἡ Α' Σταυροφορία. Ἀλέξιος Κομνηνός.
1204 Τετάρτη Σταυροφορία. Ἀλωσις τῆς Πόλεως. Διαμελισμός.
1220 Ἀκμὴ τῶν Ἑλληνικῶν κρατῶν Ἡπείρου, Νικαίας, Τραπεζοῦντος.
1261 Ἀνάκτησις ΚΠ. ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.
1300 Κατακτήσεις τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων.
1350 Στέφανος Δουσάν. Μεγίστη δύναμις τῶν Σέρβων.
1400 Ἀκμὴ τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρά. Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις.
1402 Ἡ ἐν Ἀγκύρᾳ μάχη Βαγιαζίτ καὶ Ταμερλάνου.
1433 Ἀλωσις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.—Ἡ καταστροφή.
1460 Καταστροφή τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρά.
1461 Καταστροφή Αὐτοκρ. Τραπεζοῦντος, τελευταίας ἐλευθέρας χώρας.

Σ' ΠΙΝΑΞ.—ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

Α.—ΟΙΚΟΣ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ (324—327).

Κωνδαντίνος ὁ Μέγας	324—337
Οἱ διάδοχοι	337—378
Θεοδόσιος Μέγας	379—395
Ἀρκάδιος.—Διάδοχοι	395—527

Ἰδρυσις ΚΠ. καὶ ἀρχὴ Βυζαντ. Αὐτοκρ.—Ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος.—Ἐπιδρομαί. Πόλεμοι κατὰ Γότθων καὶ Περσῶν.—Ὅριστικὴ διαίρεσις τοῦ Ῥωμ. Κράτους.—Ἐπιδρομαί τῶν Βαρβάρων. Πτώσις Δ. Ῥωμ. Κράτους.—Εἰς τὴν Δύσιν ἐγκαταστάσις τῶν Βαρβάρων. Εἰς τὴν Ἀνατολήν: ἐπιδρομαί Ἀλαρίχου καὶ Ἀττίλα, Οὐννων, Ἀδάρων, Σλάβων.—Συγκρότησις τοῦ μεσαιων. Ἑλλην. Κράτους.

Β.—Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ (527—610).

Ὁ μέγας Ἰουδυνιανὸς	527—565
Οἱ διάδοχοι	565—610

Μεγάλοι πόλεμοι εἰς Ἀφρικὴν, Ἰταλίαν καὶ Περσίαν.—Ἐμφάνισις Βουλγάρων καὶ Σλάβων. Ἐπιδρομαί.—Μεγάλα νομοθετικά καὶ ἐκπολιτευτικά ἔργα.—Μερίστη ἔκτασις τοῦ Κράτους.—Δαμπρότης τέχνης καὶ πολιτισμοῦ.

Γ.—ΟΙΚΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (610—717).

Ἡράκλειος	610—641
Οἱ διάδοχοι	641—668
Κωνσταντίνος Δ' Πωγωνάτος	668—695
Οἱ διάδοχοι	685—717

Καταστροφὴ τοῦ Περσικοῦ κράτους. Διάσωσις ΚΠ. ἀπὸ τῶν Ἀδάρων καὶ Περσῶν.—Ἀραβες: Ῥαχδάται κατακτήσεις.—Ἀπώλεια Συρίας καὶ Αἰγύπτου.—Πολιορκία ΚΠ. ὑπὸ Μωαβία.—Πολιορκία Θεσσαλονίκης ὑπὸ Σλάβων. Ἐγκατάστασις Σέρβων καὶ Βουλγάρων.—Ἀπώλεια Β. Ἀφρικῆς.

Δ.—ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ (717—867).

Αἰὼν Γ' Ἰσαυρός	717—740
Κωνσταντίνος Ε'	740—775
Οἱ διάδοχοι.—Εἰρήνη	775—802
Νικηφόρος Α' καὶ διάδοχοι	802—829
Θεόφιλος	829—842
Μιχαὴλ Γ'	842—867

Πολιορκία ΚΠ. Ὅριστικὴ συντριβὴ τῶν Ἀράβων.—Μεταρρυθμίσεις. Νομοθεσίαι.—Νίκαι κατ' Ἀράβων καὶ Βουλγάρων.—Διεξοδοὶ Σλάβων.—Ἀρουν-ἄλ-Ρασίτ. Κάρολος Μέγας.—Τὸ Α' Βουλγαρικὸν κράτος. Ὁ Κροῦμμος.—Κατανίκησις καὶ ἀφομοίωσις Σλάβων Ἑλλάδος.—Σαρακηνοὶ πειραταί.—Ἀκμὴ γραμμάτων καὶ πολιτισμοῦ. Κωνσταντινούπολις καὶ Βαγδάτη.—Ἀναστήλωσις τῶν εἰκότων.—Ἐκχριστιανισμὸς Σλάβων.—Φώτιος.—Τὸ σχίσμα.

Ε.—Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ (867—1037)

Βαδύλειος Α'	867—886
Οι διάδοχοι	886—963
Ῥωμανός Α' Δεκαπηνός	920—944
Νικηφόρος Β' Φωκάς	963—969
Ἰω. Τδμιδοκῆς	969—976
Βασίλειος Β' Βουλγα- ροκτόνος	976—1023
Ζωή καὶ Θεοδώρα	1025—1057

Κατατρόπως ἀπανταχοῦ τῶν Σαρακηνῶν. Ἐξημέρωσις Δαλματίας, Κροατίας, Σερβίας.—Τὸ Β' Βουλγ. κράτος (Συμεών).—Ἐγκυκλοπαιδικοί. Κωνστ. Ζ' Πορφυρογέννητος.—Μεγάλαι νίκαι κατ' Ἀράβων.—Καταστροφή Ῥώσων **Σβι-ατοσλάβου**.—Καταστροφή τοῦ Β' Βουλγ. κράτους (Σαμουήλ).—Ἐπανδρυσίς τῆς Βυζαντ. κυριαρχίας εἰς Ἱταλίαν.—Ὅριστικόν σχίσμα.—Μεγίστη δύναμις. **Τὸ παγκόσμιον κράτος.**

Ζ.—ΟΙ ΚΟΜΝΗΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ (1037—1204).

Κομνηνός καὶ Δούκας	1057—1067
Ῥωμανός Δ' Διογένης	1067— 1071
Οι διάδοχοι	1071—1081
Ἀλέξιος Α' Κομνηνός	1081—1118
Ἰω. Κομνηνός	1118—1143
Μανουήλ Κομνηνός	1143—1180
Οι διάδοχοι καὶ Ἀγγελοι	1180— 1204

Ἐμφάνισις Τούρκων Σελτζούκων καὶ Νορμανδῶν. Ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες. Κατάκτησις ὑπὸ Σελτζούκων τῆς Μ. Ἀσίας. Ὑπὸ Νορμανδῶν τῆς Κ. Ἱταλίας.—Α' Σταυροφορία. Νί-
και Κομνηνῶν κατὰ βαρβάρων Δουνάβεως, Νορμανδῶν, Σελτζού-
κων, Σταυροφόρων.—Μέγα ἀξίω-
μα τοῦ Κράτους. Ἡ ΚΠ. κέντρον
τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς.—
Παρακμὴ ἐπὶ Ἀγγέλων.—Τὸ Γ'
(Βλαχὸ) Βουλγ. κράτος.—Ἡ Δ'
Σταυροφορία. Ἀλώσις ΚΠ. Ἐγ-
κατάστασις Φράγκων.

Η.—ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ (1204—1461)

Κομνηνός Τραπεζούντος	1204—1461
Δεσπότης Ἡπείρου	1204—1259
Θεόδωρος Ἡπείρου	1214—1230
Αὐτοκρατορία Νίκαιας	1204—1261
Θεόδωρος Λάσκαρης	1204—1222
Ἰω. Βατάτζης	1222—1259
Μιχαήλ Παλαιολόγος	1259— 1261
Οἱ Δεσπότης τοῦ Μυστρά	1348—1460

Ἀγῶνες κατὰ Φράγκων καὶ Βουλ-
γάρων πρὸς ἀνδρυσιν τῆς Ἑλλήν.
Αὐτοκρατ.—Ὁ Θεόδωρος Ἡπεί-
ρου γίνεται Αὐτοκράτωρ τοῦ Δ'.
Ἑλλήν. Κράτους.—Ὁ Λάσκαρης
Αὐτοκράτωρ τοῦ Α. Κράτους ἀνα-
κτᾷ τὴν Μ. Ἀσίαν. Ὁ Βατάτζης
καὶ τὰς Εὐρωπ. χώρας.—Ἀνά-
κτισις τῆς ΚΠ. ὑπὸ Μιχ. Παλαι-
ολόγου. Ἐπανδρυσίς τῆς Βυζαν.
Αὐτοκρατορίας.

Θ.—Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ (1261—1453).

Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος	1261—1282
Οἱ δύο Ἀνδρόνικοι	1282—1341
Ἰωάννης Ε' (Καντακουζηνός)	1341—1391
Μανουήλ Β'	1391—1425
Ἰωάννης Η'	1425—1448
Κωνσταντῖνος ΙΑ'	1448—1453

Ὁ Μιχαήλ Η' ἀντιμετωπίζει ὁλό-
κληρον τὴν Δύσιν.—Ὁρμητικὴ
ἐξ Ἀσίας προσέλασις τῶν Ὀθωμα-
νῶν. Κατακτοὺν τὴν Μ. Ἀσίαν.
Διέρχονται εἰς Εὐρώπην. Καθυ-
ποτάσσουν τὰ Χριστιαν. κράτη.
Περισιγγουν πανταχόθεν τὴν ΚΠ.
Πολιορκίαι αὐτῆς. Εἰσβολαὶ εἰς
Πελοπόννησον.—Ἀκμὴ Δεσποτά-
του Μυστρά.—Ἡ ἄλωσις καὶ ἡ
καταστροφή.—Ἑλληνικὴ ἀνα-
γέννησις.

Ἀδαμαντίου Βυζαντινῆ Ἱστορία

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ὁ πίναξ περιλαμβάνει ἰδίως ὀνόματα λαῶν, πόλεων καὶ σχετικὰ μετὰ τὸν πολιτισμὸν. Τὰ ὀνόματα τῶν βασιλείων καὶ στρατηλατῶν, ὡς εὐκόλως εὑρισκόμενα, παραλείπονται. Ἐκ τῆς μελέτης ἑνὸς λαοῦ ἐν τῇ ἐξελεύσει αὐτοῦ ἢ μίᾳ ἐκδηλώσει πολιτισμοῦ καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐν τῷ πίνακι ὀνομάτων καὶ πραγμάτων δύναται ὁ διδάσκων νὰ καταρτίσῃ μετὰ τῶν μαθητῶν ποικιλιωτάτας καὶ καλλίστας ἱστορικὰς ἐκθέσεις, ὡς: Ἀθηναί, Ραβέννα, —Ιότιθι, Ρῶσοι, —Βυζαντινὴ τέχνη, Δογοτεχνία Νομοθεσία, Παλάτιον κ.λ. (1).

Ἀδαροι 41. 69*. 75*.

Ἀγαθοεργία 59. 176* ἐξ. 239*.

Ἀθηναί 37. 148. 191*. 260 ἐξ 269.

Αἴγυπτος 7. 35. 78. 81. 87.

Ἀκρίται 179. 212.

Ἀνατολικὸν κράτος 17. 31. κλ.

Ἀραβες 79* ἐξ. 89 ἐξ. 105. 110.
138. 141* ἐξ. 143* ἐξ. 151.

Ἀρμενία 40. 155. 269.

Ἀρχοντες 173, 263. (— τοῦ κράτους, πολλαχοῦ).

Αὐτοκράτωρ 32. 35 ἐξ. 98. 181.
97. 167* ἐξ. 173 ἐξ. 242 κλ.

Αὐτοκρατορία 28. 32. 180 κλ.

Βανδῆλοι 24 ἐξ. 40. 52* ἐξ.

Βάρβαροι 11. 22* ἐξ. 108. 117. 222.

Βιομηχανία 66. 177. 187* ἐξ. 200.
235 ἐξ.

Βλάχοι 259. 271. Βλ. Βούλγαροι.

Βούλγαροι 55. 108* ἐξ. 217. 138.
141 ἐξ. 145* ἐξ. 152*. 259.
271.

Γαλλία 117. 122. 161. 221. 254
ἐξ. 260 ἐξ. 269. 276. Βλ.
Φράγκοι.

Γερμανοί 22. 39. 122. 124. 153.
163. 221. 246.

Γότθοι 23. 26. 39. 53*

Δαλματία 136. 156.

Διοίκησις 35 ἐξ. 41 ἐξ. 46. 98.
173. 213. 244. 263.

Δικαιοσύνη 174* ἐξ. Βλ. καὶ Νομοθεσία.

Ἔθνος, ἔθνιδυός κλ. 45 ἐξ. 212.
262 ἐξ. 299* ἐξ.

Εἰκονομαχία Βλ. Ματαρρῦθμισις.

Ἐκκλησία 15. 45. 99. 75 ἐξ. 111
ἐξ. 119. 127. 171 ἐξ. 186* ἐξ.
211 ἐξ. 224. 239. 286 ἐξ.

Ἑλλὰς, Ἑλλήν, Ἑλληνιδυός
7 ἐξ. 9. 11 ἐξ. 43 ἐξ. 67.
97. 107. 113. 189* ἐξ. 191.
238. 262. 296* ἐξ.

Ἐμπόριον 66. 129. 175 ἐξ. 187*
ἐξ. 190. 236. 239. 247.

Ἐνετία 157 ἐξ. 246*. 257. 269 ἐξ.

Ἐπιστῆμαι 83. 129 ἐξ. 207 ἐξ.
297* ἐξ.

Εὐρώπη 117 ἐξ. 221 ἐξ. κλ.

Ἡπειρος 35. 238. 261* ἐξ. 276.

Θεόδαλονίκη 92 ἐξ. 104. 137* ἐξ.
190. 237. 259 ἐξ. 265.

Ἰππόδρομος 51. 172*. 185.

Ἰταλία 26. 53 ἐξ. 97. 122. 150.
157. 160. 173. 221. 269 ἐξ.

Κάρολος ὁ Μέγας 107. 120* ἐξ.
Βλ. Φράγκοι.

Κανκάδιοι λαοί 155 ἐξ.

(1) Οἱ ἱσπερίσκοι δεικνύουσιν τὰ σπουδαιότερα χωρία εἰς τὰς σελίδας.

Κοινωνία 44. 66. 99 εἰς. 182* εἰς.
 Κρήτη 110. 140 εἰς. 258. 270.
 Κροατία 96. 136. 156.
 Κτίρια 59 εἰς. 66. 192 εἰς. Βλ. Τέχνη.
 Κύπρος 88. 141. 245. 268.
 Κων(πο)λις 34. 66. 75. 89 εἰς. 95 εἰς.
 127 εἰς. 166. 193* εἰς. 238.
 242* εἰς. 248 εἰς. 267 εἰς.
 288 εἰς.
 Λατῖνοι Βλ. Φράγκοι.
 Λογγοβάρδοι 69*. 161.
 Λογοτεχνία 9 εἰς. 30 εἰς. 44. 98 εἰς.
 100. 129 εἰς. 206* εἰς. 239 εἰς.
 297 εἰς.
 Μ. Ἀδία 35. 89. 105. 112 εἰς.
 143. 266. 273.
 Μέταξα 66* 189 εἰς. 236.
 Μεταρρύθμις 111 εἰς. 131.
 Μουδουλμάνοι Βλ. Ἀραβες,
 Τούρκοι.
 Μυθιδόρημα Βλ. Ποίησις.
 Ναυτικὸν Βλ. Στρατός.
 Νομοθεσία 57 εἰς. 174 εἰς. 297.
 Νορμανδοὶ 123. 160*. 217. 221.
 228. 232. 235 εἰς. 237 εἰς.
 Ὁρθοδοξία 29* εἰς. 58. 99. 167.
 181*. 255. 287. Βλ. Ἐκ-
 κλησία, Χριστιανισμός.
 Οὔγγροι 123. 153. 236.
 Οὔννοι 23. 38 εἰς. 55. 108. 217.
 Παιδεία 9 εἰς. 17. 30. 185. 202 εἰς.
 208 εἰς. 239 εἰς. 297* εἰς.
 Παλαιδίτην 35. 78. 254* εἰς.
 Παλάτιον 34. 167* εἰς. 173. 194*
 εἰς. 242 εἰς. 260.
 Πάπας 114. 120 εἰς. 127. 162*.
 224. 255. 282. 286* εἰς.

Πατριάρχης Βλ. Ἐκκλησία, Πά-
 πας.
 Πέρσαι 38. 40. 55* εἰς. 69. 75*.
 Πετιδενέγοι 153. 217. 233.
 Ποίνδης 100 εἰς. 211 εἰς. 241 εἰς.
 270.
 Πολίτευμα Βλ. Διοίκησις.
 Πολιτιδύς 8. 16. 82 εἰς. 125.
 129. 165* εἰς. 238* εἰς. 296 εἰς.
 Ῥώμη, Ῥωμαῖοι 7* εἰς. 17.
 160. 224. 287 κλ.
 Ῥώδοι 126. 142. 153* εἰς.
 Σαρακίνοι 110. 122. 136 εἰς. 140.
 Σέρβοι 96. 136. 156. 271. 277*.
 Σικελία 110. 136. 149 εἰς. 157.
 161. 235. 246*. 267. 276.
 Στρατός 56. 90. 98. 135. 177* εἰς.
 Σλάβοι 41. 55. 70*. 92 εἰς. 104.
 107. 126*. 153. 156. 246 κλ.
 Σταυροφόροι 99. 224*. κλ. κλ.
 Σύνοδοι 16. 29* εἰς. 45. 99. 128.
 286. Βλ. Ἐκκλησία.
 Συρία 7. 35. 78. 87. 143 εἰς. 254 εἰς.
 Σχίσμα 127 εἰς. 162. 257 εἰς. 286*
 εἰς. Βλ. Πάπας.
 Τέχνη 29. 62. 83 εἰς. 129 εἰς. 192*
 εἰς. 243. 298. Βλ. Παλάτιον,
 κτίρια.
 Τούρκοι 153. 217* εἰς. 225 εἰς. 272*
 εἰς. 276. 278 εἰς.
 Τραπεζοῦς 190. 263* εἰς. 296. 298.
 Φράγκοι 107. 117* εἰς. 124. 161*
 εἰς. 221* εἰς. 230 εἰς. 245 εἰς.
 248* εἰς. 253* εἰς. 276. 286.
 Χριστιανισμός 12 εἰς. 20. 58.
 Βλ. Ἐκκλησία, Ὁρθοδοξία.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. α'.—Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή. Ἑλλάς καὶ Ῥώμη.—β'. Ὁ Χριστιανισμός.—γ'. Τὸ ἔργον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.—δ'. Ἡ πτώσις τῆς Ῥώμης.—ε'. Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων (325—395 μ. Χ.).....σελ.	5
---	---

ΚΕΦ. Α'. Τὸ Ἀνατολικὸν Χριστιανικὸν κράτος (395—527).

α'.—Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους.	
β'.—Οἱ Αὐτοκράτορες. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κράτους.	
γ'.—Ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.....σελ.	27

ΚΕΦ. Β'. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ οἱ διάδοχοι (527—610).

α'.—Ἐπιθετικοὶ καὶ ἀμυντικοὶ πόλεμοι.	
β'.—Τὰ μεγάλα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα.	
γ'.—Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.....σελ.	48

ΚΕΦ. Γ'. Ὁ Ἡράκλειος καὶ ἡ δυναστεία αὐτοῦ (610—717).

α'.—Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἡρακλείου.	
β'.—Οἱ Ἀραβες.	
γ'.—Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Ἰσλάμ.	
δ'.—Τέλειος ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.....σελ.	72

ΚΕΦ. Δ'. Ἡ ἀναγέννησις διὰ τῶν Ἰσαύρων (717—867).

α'.—Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων.	
β'.—Ἡ Εἰκονομαχία.	
γ'.—Οἱ Φράγκοι.	
δ'.—Ἡ ἐποχὴ τοῦ Φωτίουσελ.	103

ΚΕΦ. Ε'. Ὑψίστη ἀκμή.—Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία (867—1057).

α'.—Οἱ Βασιλεῖς τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου.	
β'.—Οἱ μεγάλοι κατακτηταί.	
γ'.—Ἡ Αὐτοκρατορία τὸν Ι—ΙΑ' αἰῶνα.....σελ.	133

ΚΕΦ. 5'. Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς.

- α'. — Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους (ὁ δημόσιος βίος).
 β'. — Ἡ Βυζαντινὴ κοινωνία (ιδιωτικὸς βίος).
 γ'. — Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη.
 δ'. — Ἡ παιδεία καὶ ἡ λογοτεχνία.....σελ. 165

ΚΕΦ. Ζ'. Ὁ αἰὼν τῶν Κομνηνῶν (1057—1204).

- α'. — Οἱ Δοῦκαι, Ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων.
 β'. — Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη καὶ αἱ Σταυροφορίαι.
 γ'. — Οἱ μεγάλοι Κομνηνοί.
 δ'. — Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς τὸν ΙΒ' αἰῶνα.
 ε'. — Οἱ Ἀγγελοι καὶ ἡ Δ' Σταυροφορία.....σελ. 216

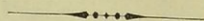
ΚΕΦ. Η'. Ἡ Φραγκοκρατία (1204—1261).

- α'. — Ἡ Λατινικὴ Ἀνατολή.
 β'. — Ὁ διαμελισμὸς τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας. Τὰ Φραγκικὰ κράτη.
 γ'. — Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη.
 δ'. — Ἡ Ἀνατολὴ τὸν ΙΔ' αἰῶνα.....σελ. 253

ΚΕΦ. Θ'. Οἱ Παλαιολόγοι (1261—1453).

- α'. — Ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων.
 β'. — Οἱ τελευταῖοι ἀγῶνες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.
 γ'. — Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινοπόλεως.
 δ'. — Ἡ ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.....σελ. 274

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ.....σελ. 102. 158. 215. 302 ἐξ.
 ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝσελ. 304 ἐξ.
 ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ.....σελ. 306 ἐξ.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΖΗΚΑΚΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ

Ἐν Σμύρνῃ.....	Παπασιωΐτης καὶ Θεοδορίδης
Ἐν Θεσσαλονίκῃ..	Καστρινάκης καὶ Γεωργαντᾶς
Ἐν Χίῳ.....	Π. Ἰατρίδης
Ἐν Μυτιλήνῃ.....	Ἀδελφοὶ Χατζηδανιήλ
Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.	Στέφανος Πάργας (Διευθυντὴς) «Γραμμάτων»
Ἐν Βόλῳ.....	Κ. Παρασκευόπουλος

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Πωλοῦνται εἰς ὅλα τὰ Βιβλιοπωλεῖα

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

55 Ἑλληνικά Διηγήματα μετ' ἐπιμέλειαν Κώστα Ἰ. Καρζῆ
σελίδες 408, ἄδστον δρ. 8 χρυσόδστον..... Δρ. 12.—

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Ἀσάλευτη Ζωὴ ἔκδοσις Β'. μετὰ προλόγου ἄδστον 5 χρ.	» 10.—
Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου καὶ ὁ Ὑμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν σ' ἓνα τόμον ἔκδοσις Β'.....	» 6.—
Θάνατος Παλληκαριοῦ ἔκδοσις Β'.....	» 2.—
Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι ἔκδοσις Β'.....	» 2,50
Τὰ Δεκατετράστιχα ἔκδοσις «Γραμμάτων» Ἀλεξανδρείας.	» 5.—

ΔΗΜ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ

Ὁ Ἀναδρομάρχης τῆς Ἀττικῆς..... » 3,50

Δ. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ

Πλάϊ στὴν Ἀγάπῃ, ρομάντζο..... » 3.—

ΦΑΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΚΟΥΛΕ

Ἐκ τοῦ Βίου τῶν Βυζαντινῶν μετ' εἰκόνας..... » 4.—

ΠΑΥΛΟΥ ΝΙΡΒΑΝΑ

Γύρω ἀπὸ τὸν Ἑρῶτα μετ' ἐπιστολὴν πρόλογον τοῦ κ. G.
Fougeres..... » 4.—

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ.

Ἀπλοὶ Τρόποι..... » 5.—

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Γ'. ΚΥΠΡΙΟΥ (Καθ. τῆς Γαλλικῆς)

Ἐμπορικὴ Ἐπιστολογραφία Ἑλληνογαλλικὴ πρὸς χρῆ-
σιν τῶν ἐμπορικῶν σχολῶν καὶ τῶν ἐμπόρων..... » 5.—
Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων Ποιητῶν τοῦ ἸΘ'. Αἰῶνος... » 8.—

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗ

Ἡ Βασίλισσα καὶ αἱ Βυζαντιναὶ ἀρχόντισσαι..... » 7.—

ΕΞΕΛΟΘΗ

Τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐκδότου κ. **Μ. Σ. Ζηκάκη** ἐδημοσιεύσαμεν κατ' αὐτὰς ἐπιστημονικὴν πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν

Τ Α

ΙΔΕΩΔΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΑΘΗΤΡΙΩΝ ΠΕΙΡΑΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΝ

Τὸ ἔργον εἶνε ἐντελῶς πρωτότυπον περιέχον τὴν ἔκθεσιν καὶ τὰ πορίσματα πειραμάτων τὰ ὁποῖα ἐγένοντο ἐπὶ πλήθους μαθητῶν καὶ μαθητριῶν διαφόρων σχολείων ἀπὸ τοῦ 1915 μέχρι σήμερον ἀποτελεῖ δὲ ἕναρξιν πρὸς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς ἀγωγῆς ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν σημερινὴν τάσιν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ὅπως καταστῇ πειραματικὴ.

Εἶνε ἕτοιμον πρὸς ἀποστολὴν εἰς πάντα ἐμβάζοντα τὸ ἀντίτιμον μετὰ τῶν ταχ. δραχ. 3.50. Τὰ χρήματα ἀποστέλλονται κ. **Μ. Σ. Ζηκάκη** ὁδὸς Περσματοζόγλου καὶ Πανεπιστημίου.

ΔΗΜΗΤΡ. ΜΩΡΑΪΤΗΣ

Ὑποδιευθ. Διδασκαλείου Λαμίας

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Πωλοῦνται ἐν τῷ Βιβλιοπωλείῳ

Μ. Σ. ΖΗΚΑΚΗ

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ
ΙΩ. Α. ΓΚΙΚΑ

ΑΓΓ. Θ. ΣΗΜΗΡΙΩΤΗ
Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ

Δ. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ
Κ. ΦΛΩΡΗ

Γιὰ τὴ Γλώσσα μας

ΚΑΛΛΙΓΑΣ καὶ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ δι' ἄλγεες..	Δραχ.	1.—
Δροσιές καὶ Δάκρυα Διηγήματα ἑκδόσεις		
Ἰ. Ἀλεξάνδρειας.....	»	8.—
Τραγούδια τοῦ λυτρωμοῦ.....	»	5.—
Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἑκδόσεις «Γραμμάτων».....	»	7.—
Ἰδας (Ἰων Δραγούμης) β' ἑκδ. «Γράμματα»	»	1.25
Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ ἔργο του ἑκδ. «Γραμμάτων».....	»	0.70
ἑκδόσεις. «Γραμμάτων».....	»	0.70

ΤΥΠΩΝΕΤΑΙ

ΔΑΜΑΡΤΙΝΟΥ

ΡΑΦΑΗΛΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΕΙΛΙΑΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΖΗΚΑΚΗ

ΟΔΟΣ ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΔΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Φέρομεν εἰς γνῶσιν τοῦ κοινοῦ ὅτι :

Ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐκδοσιν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τοῦ κ.
Ἀντ. Τραυλαντώνη τυπώνομεν ἤδη τὸν Α' τὸμον τῶν διηγη-
μάτων του, ἐν τῷ ὁποίῳ περιλαμβάνονται τὰ ἑξῆς ὀκτὼ διηγή-
ματα : Ἡ Ὀλυμπία — Ὁ Κομποπόδαρος — Ἡ Ἐξαδέλφη — Τὰ
παράπονα — Τὰ μικρόβια — Ἡ ἀδελφὴ Καταφυγὴ — Σωστοὶ στὸ
μέτρο — Φοῦρνος πρωτοφανής.

Ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Α' τόμου θὰ ἔχῃ τελειώσῃ τὸ βραδύτερον
μέχρι τῆς 15^{ης} Δεκεμβρίου τρ. ἔτους, εὐθὺς δὲ κατόπιν θὰ ἀρ-
χίσῃ ἡ τύπωσις τοῦ Β' τόμου, ὅπου περιλαμβάνονται τὰ ἑξῆς
ἑξὶ διηγήματα : Ἡ Κρουσταλλένια — Ὁ δόκτωρ Φούσκας —
Ἀνεύρεσις συνειδήσεως — Τὰ Χριστούγεννα τοῦ Ἀμερικάνου —
Ἡ Σημαδεμένη — Τρεῖς πῆχες τόπο στὸν παράδεισο.

Ἐκάτερος τῶν τόμων θὰ ἀποτελῇται ἐκ δεκαπέντε περίπου
τυπογραφικῶν φύλλων, θὰ κοσμηθῇ δὲ τὸ ἐξώφυλλον δι' εἰκόνας
πρωτοτύπου.

Βραδύτερον θὰ ἐκδοθῇ ὁ Γ' τόμος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Θά-
νατος τοῦ δούλου».

ΤΥΠΩΝΟΝΤΑΙ

ΓΙΑΓΚΟΥ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΔΟΥ

ΘΕΑΤΡΟ

τὰ «Μάτια τῆς ψυχῆς μου».
«Νυχτερινὸ Τραγοῦδι».

Μονόπρακτα

ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΔΟΥ

Ἀπὸ παντοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς Διηγήματα.

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ ΚΑΙ ΒΑΘΜΟΣ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΥ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Ι Μ

Μηνός

έτους 192

Κ Ρ Α Τ Η Σ Ε Ι Σ		Υ Π Ε Ρ Τ Ρ Ι Τ Ο Ν		Πληρωτέον υπόλοιπον	
Π Ε Ρ Δ Η Μ Ο Σ Ι Ο Υ				ἐκ μηνιαίων	
ῥόρος		Μιστογ/ν-		Σύνολον	ἐπιχορηγή-
θαλάσ-		αὐτὸν		κροτήσεων	σεων
πρώτ-		Λιμενίων		ἐν γενεῇ	
δ. υ.					
	Σύνολον				

ΟΥ - Νεύπλιον